

**LIMIETBERGE. DIE FIKSIONALISERING VAN DIE KLEINGESKIEDENISSE VAN
ENKELE VROUEFIGURE VAN WELLINGTON**

W. J. RUST

**Tesis ingelewer ter gedeeltelike voldoening aan die vereistes vir die graad van Magister
in die Lettere en Wysbegeerte aan die Universiteit van Stellenbosch**

Studieleier: Me. P.H. Foster

Medestudieleier: Prof. L. Viljoen

Departement: Afrikaans en Nederlands

Universiteit van Stellenbosch

Desember 2000

Ek, die ondergetekende, verklaar hiermee dat die werk in hierdie tesis vervat, my eie oorspronklike werk is wat nog nie vantevore in die geheel of gedeeltelik by enige ander universiteit ter verkryging van 'n graad voorgelê is nie.

I, the undersigned, hereby declare that the work contained in this thesis is my own original work and that I have not previously in its entirety or in part submitted it at any university for a degree.

OPSOMMING

Die skeppende komponent van die tesis handel oor Coba, die ontnugterde en getraumatiseerde vrou van 'n jong akademikus wat uit Nederland terugkeer na haar tuisdorp, Wellington, waar sy deur die navorsing van haar moeder met die dagboek van haar ouma en ou briewe uit die plaaslike museum gekonfronteer word. Dié briewe en dagboek word die aanknopingspunte vir haar ontmoeting met enkele vrouefigure uit die verlede van haar tuisdorp.

Ingeskrewe in die dagboek van haar ouma, is onder andere die merkwaardige verhaal van die gemarginaliseerde Martha Solomons, 'n bruin vrou van slaweherkoms en met geringe skoling aan 'n sendingskool in die Bovelei, distrik Wellington. Die historiese figuur Martha Solomon(s) word deur 'n dramatiese verwikkeling dermate bevoordeel deur haar verbintenis met 'n Engelse edelman wat deur sy familie verwerp is, dat sy in staat is om grond te skenk vir 'n skool wat later ontwikkel in die Battswood Kollege, Wynberg.

Die neerskryf en herskepping van dié verhaal van Martha Solomon(s) en van laasgenoemde se ontmoeting met ander vroue uit verskillende sosiale sfere van die tyd, werk mettertyd genesend op Coba in. Hiertoe dra ook die salwende invloed by van haar tuisomgewing. Sy kom tot insig en deurbreek daarmee sekere psigologiese versperrings, haar "Limietberge" - die naam van die berge rondom Wellington wat deurgaans as metafoor gebruik word.

Die verhaal van Martha Solomon(s)/Grey het tot dusver min aandag in die geskiedenis-optekening van Wellington gekry, en kan as "kleingeskiedenis" gesien word. Parallel met die kleingeskiedenis van Martha Solomon(s), loop die Victoriaanse hoofstroom-geskiedenis van Wellington van die sewentigerjare van die negentiende eeu; 'n tydperk waarin daar met die eerste Christelike hoërskool vir dogters onder aanvoering van dr. Andrew Murray en die Amerikaners Abbie Ferguson en Anna Bliss begin is. Ingebou in die ondersoek maar nog onontgin, is die ironiese parallelle tussen Abbie se dinamiese inisiatiewe met die uitbou van die Seminarium, en Martha se latere inisiatiewe by die onderwysnood onder haar mense. Deur die kleingeskiedenis van Martha Solomon(s) te fiksionaliseer, word nuwe lig op die hoofstroom geplaas, en historiese ironieë uitgewys.

Deur die plasing van briewe, fragmente uit dagboeke en fotomateriaal as integrale deel van die teks, word defiksionalisering bewerkstellig.

Die historiese komponent van die tesis gee sover moontlik chronologies verslag van alle

weergawes van die Martha-verhaal en sy bronne, asook van historiese gebeure uit die Wellington-geskiedenis wat in *Limietberge* gefiksionaliseer is.

In die literêr-teoretiese komponent word verslag gegee van die betekenis van die klein-geskiedenis-optekening van die ondersoek, en van die Nuwe Historisisme - 'n siening omtrent geskiedenis wat onder andere die ingewikkelde verhouding tussen geskiedenis en fiksie, asook die subjektiewe aard van geskiedenis-optekening uitwys. Sekere postmoderne tegnieke word in dié afdeling ook uitgewys en verantwoord.

ABSTRACT

The creative component of the thesis deals with Coba, the disillusioned and traumatised wife of a young academic who returns from the Netherlands to her home town, Wellington, where she is confronted with the diary of her grandmother and letters from the local museum. The letters and diary then become an introduction to encounters with different women from the past of her hometown.

Recorded in the diary of her grandmother is, amongst other fragments from the past, the remarkable story of the marginalised Martha Solomon(s), a coloured woman of slave descent with little schooling at a mission school in Bovelei, district of Wellington. Through a dramatic sequence of events Martha benefits through her involvement and marriage to a remitted English gentleman, enabling her to eventually donate land for the erection of a schoolbuilding in Wynberg, later known as Battswood College.

Writing down and recreating the story of Martha Solomon(s) and her (Martha's) encounter with contemporary women from different social levels, has a salutary effect on Coba. Her home surroundings also contribute to this healing effect. She gains insight and through this manages to cross certain psychological barriers, her "Limit Mountains" - the name of the mountains surrounding Wellington which becomes the main metaphor sustained throughout the story.

To date the story of Martha Solomon(s) has remained unexplored in the history of Wellington, and can be regarded as a "little narrative." Parallel to the history of Martha Solomon(s), runs the mainstream history of Wellington of the 1870's, a period in which the first Christian School for Girls was founded by Dr Andrew Murray, Abbie Ferguson and Anna Bliss. To date (2000) the ironic parallel between Abbie Ferguson's dynamic initiatives and Martha's later initiatives in Wynberg to relieve the educational needs of her people, has not been fully explored. By fictionalising and foregrounding the little narrative of Martha Solomon(s), new perspectives on mainstream history are brought to the fore and historic ironies highlighted.

The inclusion of letters, fragments from diaries and photo material as part of the text creates a defictionalising illusion.

The historic component of the thesis gives, as far as possible, a chronological account of the different versions of the story of Martha and its sources; also of historic events which are

fictionalised in *Limietberge*.

In the component concerning literary theory an account is given of the meaning of historic trivia in this particular investigation. There is a brief allusion to New Historicism, a view on history which points out the complicated relationship between history and fiction, and the subjectivity of all records of historical events. Certain postmodern techniques are given account of in an otherwise conventional story with a linear sequence of events.

My opregte dank aan

Me. P.H. (Ronel) Foster vir die entoesiastiese en besielende wyse waarop sy my met kundigheid, noulettendheid en deeglikheid gelei het.

Prof. Louise Viljoen, vir haar waardevolle insette.

Prof. Heilna du Plooy, die eksterne eksamintor, vir haar sorgvuldige eksaminering.

Prof. Fritz Ponelis, vir sy bystand met Kaapse Afrikaans.

Dr. Etienne Smit, vir sy groot aandeel in die navorsing van die historiese rekord, en vir sy aanvoerwerk om Wellington se geskiedenis op te teken.

Me. Ansie van Vuuren, kuratrise van die Wellington Museum, vir haar hulpvaardigheid en die beskikbaarstelling van materiaal.

Jenny Thietz, wat die familiefoto en familiegeskiedenis van die Cairncrosse beskikbaar gestel het, haar ouma se dagboek help opspoor het, en haar eie beskikbaar gestel het.

Edward Marais, wat sy moeder, Elaine Marais, se dagboek uit Zimbabwe aangepos het, en 'n tweede een tot my beskikking gestel het.

Dr. Helen Robinson, wat my met die geskiedenis van Wynberg gehelp het.

Prof. Richard van der Ross, wat waardevolle inligting oor Martha Solomons verskaf het.

Charles Kitching, vir hulp met die Engels.

*Hierdie tesis word opgedra aan die Martha's in my lewe, mense soos Tina, Judith en Non.
Die storie van Martha is aan my gegee om geskryf te word.*

Limietberge. Die fiksionalisering van die kleingeskiedenis van enkele vrouefigure van Wellington bestaan uit drie dele. Die eerste afdeling - *Limietberge* - is 'n skeppende komponent waarin die skrywer sekere historiese materiaal uit die Wellington-omgewing as boustof gebruik om tot romanvorm te verwerk. Die verlede word egter nie as “afgehandel” gesien nie. Met die keuse van 'n moderne karakter wat die materiaal van die verlede herbesoek, word gepoog om vanuit 'n eietydse situasie na die verlede te kyk vir patrone van herkenning.

In die tweede afdeling, *Rekords van die verlede*, word die historiese materiaal wat in *Limietberge* verweef is, in 'n chronologiese verloop toegelig. Die verhouding tussen “historiese feit” en fiksie is egter problematies en nie afgebaken nie, en kan eerder as wisselwerkend gesien word.

In die derde afdeling, *Limietberge: 'n literêr-historiese besinning*, word die literêre tegnieke in *Limietberge* verantwoord. Aspekte van die fiksionaliseringsproses soos die taalgebruik van die verskillende personasies, en vertel- en ruimtelike perspektiewe word uitgewys. Sekere postmoderne tegnieke soos die fragmentasie van die teks, 'n veelheid van stemme en intertekstualiteit word verantwoord in 'n andersins konvensionele verhaal met 'n lineêre verloop.

Limietberge kan gesien word as 'n toeganklike roman wat veral op die gewone leser gerig is

INHOUDSOPGAWE

LIMIETBERGE: 'n roman deur Winnie Rust

TUISKOMS	1
NAMAKWALAND	13
NEDERLAND	26
DIE DAL	31
WELLINGTON 1	44
AANKOMS	61
WELLINGTON 11	69
WYNBERG 1	89
SOEKTOG	96
BOVLEI	104
WYNBERG 11	116
BAINSKLOOF	135
VLAKTE	147
GEBOORTE	151
DOOP	155
TROUE	160
WENDING	166
REDEEMED	180
RESURRECTION	185
DIE ANDER	191
AFSKEID	197
REMITTANCE	201

REKORDS VAN DIE VERLEDE

INLEIDING	205
MARTHA SOLOMON(S)/GREY EN HARRY GREY	209

Bronne	209
Martha se herkoms	210
Martha se geletterdheidsvlak	214
Martha se verblyf in Namakwaland	216
Harry Grey, “remittance man”	216
Ander weergawes van die ontmoeting tussen Harry en Martha	219
Die verhaal van Martha in die dagboek van Elaine Marais	220
Martha se verblyf in Namakwaland	222
Harry en Martha in Wynberg	223
Martha bly eenvoudig	226
Harry se sterfte en begrafnis	228
Die kwessie van die erftitel	229
Martha word erfgenaam	229
Martha en die stigting van Battswood Onderwyskollege	229
Die nageslag van Martha en Harry: John en Mary	231
Die outobiografie van Harry se vader	232
Martha Solomon(s)/Grey: kleingeskiedenis van Wellington	233
DIE LADY	234
REKORDS VAN DIE VERLEDE	
Stamboom: Die Hugo’s van Daljosafat. Die posmeesters: Cairncrosse	235
BAINSKLOOF	236
DIE WITRIVIERRAMP VAN 1895	237
DIE GROOT BRAND VAN 1875	238
WELVANPAS	239
DIE SENDINGKERK	240
DIE KOMS VAN DIE WEDERDOPERS NA WELLINGTON (1868)	241
DIE VERKOPE VAN DIE WHITE HOUSE AAN ANDREW MURRAY	244
ANDREW MURRAY SE KOMS NA WELLINGTON	245
Die Wellington waarheen Murray kom	246
Die opbloei van liberale denke	247
Die vrou aan Murray se sy: Emma Murray	249

Die stigting van die Hugenate Seminarium (die “Seminary”)	250
ABBIE FERGUSON	251
VERSET TEEN AMERIKAANSING	254

DIE EKSPLOITASIE VAN DIE FIKTIEWE/HISTORIESE, DIE SPESIEFIEKE/ALGEMENE EN DIE VERLEDE/HEDE	257
--	-----

LIMIETBERGE: 'N LITERÊR-TEORETIESE BESINNING

1. Die kleingeskiedenis - verhale van gemarginaliseerdes	260
1.1 Die historiese figuur van Martha/Solomon(s)/Grey:	
’n kleingeskiedenis van ’n gemarginaliseerde	261
1.2 Coba as gemarginaliseerde	264
2. Die Nuwe Historisisme	
2.1 Die Nuwe Historisisme: Kultuur in aksie	265
2.2 Die Nuwe Historisisme: Die subjektiewe aard van geskiedskrywing	265
2.3 Die Nuwe Historisisme: Die blootlegging van die verskillende invloede van ’n tydvak	266
2.3.1 <i>Limietberge</i> : ’n Slagveld van mededingende idees	266
2.3.2 <i>Limietberge</i> : ’n Roman met baie stemme	267
2.4 Die Nuwe Historisisme en die skakeling met die hede	269
3. Die taalgebruik en taalkodes van die verskillende personasies in <i>Limietberge</i>	
3.1 Spanning tussen die gebruikers van verskillende tale	270
3.2 Die taalgebruik van Martha	271
3.3 Die taalgebruik van Jan Potklei en mevrou Faure	279
3.4 Die taalgebruik van Ouma Jacoba	280
3.5 Die taalkode tussen Martha en Harry	280
3.6 Die taal van Emma, Abbie en die Lady	281
4. Fiksionalisering en defiksionalisering	281
5. Literêre tegnieke en die optekening van vergete stof	283
5.1 <i>Limietberge</i> : Die oue en die nuwe	283

5.2 <i>Limietberge</i> : 'n Gefragmenteerde teks	283
5.3 <i>Limietberge</i> : 'n Teks tussen ander tekste	284
5.4 <i>Limietberge</i> : Die optekening van vergete stof	285
5.5 Vertelperspektief	285
5.6 Ruimte	289
6. Transgressie	292
7. Die getekstualiseerde verlede	295

LIMIETBERGE

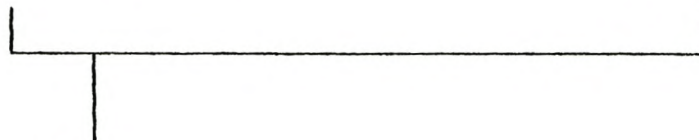
MAGDALENA RETIEF
(1787 - ?)

JAN GYSBERT HUGO, Boer
(1783 - 1868)

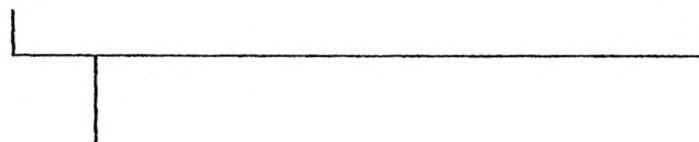
JOHANNES FRANCOIS HUGO, Boer
(JAN POTKLEI: 1812 - 1887)

MARGARETHA JOUBERT
(1820 - 1876)

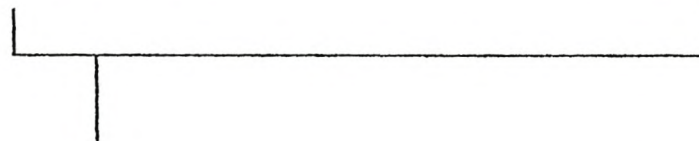
MAGDALENA HUGO
(1842 - 1896)

FRANCOIS MARAIS, Boer
(1829 - 1896)

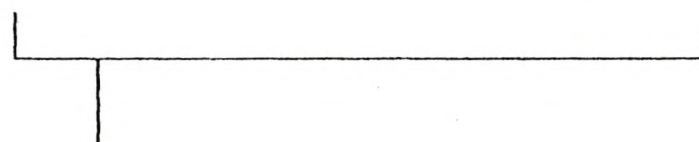
MAGDALENA MARAIS
(MAMMIE: 1868 - 1948)

EDWARD CAIRNCROSS, Posmeester
(DADDY: 1862 - 1949)

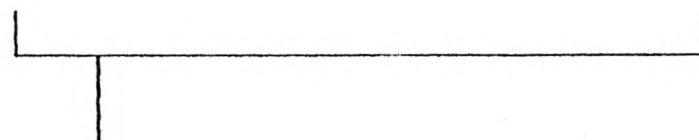
JACOB CAIRNCROSS
(MY DUMA: 1898 - 1975)

JOHANNES JOUBERT, Boer
(1897 - 1970)

LENA JOUBERT
(MY MA: 1939 -)

CAREL PETRUS MALAN, Boer
(1932 - 1999)

COBA MALAN
(1970 -)

SCHALK-WILLEM CRONJÉ, Akademikus
(1965 -)

TUISKOMS

I want to recognize in surprising ways things that I have long suppressed or forgotten and I want to be released from the confines of my actual self and set free in the play of imaginative variations of the ego, in other words, in the play of my possible selves.

Marlene van Niekerk

There is a drive in human beings to seek out, and find, those narratives (...) which might serve the therapeutic purposes of their inner desolation.

Stephen Watson

COBA

Skryf dit neer, sê my ma vir my, skryf dit neer.

Omdat my ma 'n navorser is, 'n dokumenteerder, 'n leke-genealoog? Omdat sy bedektelik die terapie van skryf vir haar stukkende dogter wil deurgee? Omdat Pa boonop maar nog vier maande dood is?

Nee, sê ek, nie nou nie. Miskien later. Ek kan nog nie.

Help my dan met my tikwerk, sê my ma. Ek kan nie meer alles bybring nie.

Omdat my ma dink dat die meganiese aksie van tik genesend sal inwerk?

Goed dan maar, sê ek. Ek sal help tik.

My ma se studeerkamer is georden: boekrakke volgens digbundels, kortverhale, fiksie, biografieë en nie-fiksie gerangskik, haar navorsing in blou en pienk en geel lêers met byskrifte in netjiese stapels op die werkstafel, die nuwe rekenaar in die hoek soos 'n ontuis nuweling langs haar ou vertroude tikmasjien. Ek tel een blou lêer op met die opskrif *Martha Solomons van Wellington, Countess of Stamford - bruin nasate van Britse adellikes leef in Kaap* en begin lees :

Die verhaal van Martha Solomons is 'n merkwaardige verhaal. Martha is die dogter van 'n vrygestelde slaaf wie se pad deur 'n vreemde sameloop van omstandighede kruis met 'n "remittance man," 'n Anglikaanse priester van adellike afkoms wat weens swak gedrag uitgestuur is Kolonie toe. Hierdie Harry Grey, die seun van 'n Anglikaanse geestelike, het 'n indrukwekkende Engelse stamboom wat terug strek tot by Hendrik VII en Lady Grey, die Engelse troonopvolger wat deur haar niggie "Bloody Mary" onthoof is.

Ek is moeg, besef ek skielik, ek neem niks in nie. Die verandering in klimaat en lugdruk het 'n invloed op my broos sisteem. Ek besluit om vir eers die volgende blou lêer, *Stamboom: Cairncross*, nie oop te maak nie. Ek stap slaapkamer toe.

Na 'n week is my koffers nog nie behoorlik uitgepak nie en die slaapkamer deurmekaar. Ek struikel oor een half-oop koffer, en gaan lê op my onopgemaakte bed. Iets bult onder my kopkussing; ek steek my hand in om die hindernis uit die weg te ruim. Na al die waarskuwings oor die geweld in Suid-Afrika het ek onbewustelik my handsak onder my kopkussing gedruk. Ek ruk dit ongeduldig uit; na weke se onrustige slaap wil ek net 'n slag behoorlik rus. Dit val op die grond

en die inhoud verstrooi: 'n naelvyl, verfrommelde papiersakdoekies, papgedrukte sjokolade, slaapsokkies met KLM op, 'n foto van Schalk-Willem, met rooi toga en akademiese pet. My persoonlike dokumente: vliegkaartjie, muntstukke in gulden en paspoort. Ek tel die klein groen boekie op. Republiek van Suid-Afrika. Suid-Afrikaanse burger. Jacoba Margaretha Cronjé. Lengte: 1,74 meter. Kleur van oë: groen. Geslag: vroulik. Status: getroud. Plek van geboorte: Wellington. Die geldigheid van hierdie paspoort verval op 20 Januarie 2000. Vóór 20 Januarie 2000 het Jacoba Margaretha Joubert tuisgekom.

Ek gaan lê op my rug, maak my oë toe en ervaar weer elke pynlike vernedering van die afgelope maande: die voortdurende onderhandelinge met die vreemdelingspolisie, indringende vrae oor my finansiële posisie om die moontlikheid van 'n las op die staat uit te skakel, interrogasie oor rede vir besoek en datum van terugkeer. Elke keer die bedekte implikasie: hier is jy nie wettig nie, nie burger nie, nie welkom nie. Elke keer die kliniese redusering deur onbeduidende amptenaartjies tot mate, voorkoms en ondergeskikte status.

Skryf neer, sê my ma. Vertel.

Hoe kan ek vertel hoe dit daar was? Hoe kan ek vertel van die twee kontinente, en die oseane wat daartussen lê? Daar wou niemand luister nie, hoe kan ek hier sommer weer praat? Hoe kan ek vertel dat ek mens sonder konteks was, en sonder rybewys en werksvergunning 'n mens sonder 'n naam of 'n toekoms? Drie jaar lank moes ek alles uitvee, niemand wou na my storie luister nie. Want dis wat hulle van my gevra het: vee alles uit wat vir jou belangrik was, en begin van voor af. Begin sonder jou broer en jou susters, jou ma en jou pa, jou oupa en jou ouma, jou oumagrootjie en jou oupagrootjie.

Hoe lank kan mens sonder menswaardigheid leef, sonder familie, sonder son? Vir my het dit stuk vir stuk begin afbreek, siek gemaak, alle perspektief laat verloor. Soggens as ek opstaan, het die grys newels my vasgedruk. Ek het nie eers meer by die venster uitgekyk nie, omdat ek geweet het hoe die dag buite lyk, en omdat ek geweet het dat ek die eenderse, afgemete landjie sonder afwisseling van hoogte of vorm, en warmte of koue nooit myne sal maak nie. Omdat sy gekultiveerdheid en presiesheid my begin siek maak het. Omdat sy inwoners so in beheer is. Omdat sy homogene samelewing geen uitdagings bied nie. En omdat Schalk-Willem my nie nodig gehad het nie. Nie regtig nie.

Ek het later uitgevind daar is name vir die siekte wat jou liggaam afbreek as dit te lank nie son kry nie. *Seisoenale depressie. Sun Deprivation Depression. Klimafobie.* Dis 'n siekte

waaraan Suid-Afrikaners dikwels oorsee ly. Mettertyd het dit vergly in algehele depressie, omdat ek die oorgang van een seisoen na 'n volgende skaars agtergekom het.

Dit help om te praat, sê my verstandige ma die volgende dag. Ek moet my storie vertel om aan die lewe te bly. Ek moet sielkundige toe in die Paarl.

Ek sal nog, sê ek. Maar later. Miskien werk die lug, die lig, die berge, die huis van my oupagrootjie waarin my ma Lena Joubert nou bly na my pa se dood, genesend in. Hier is baie in hierdie huis wat wag om neergeskryf te word, sê my ma. Toe vertel sy my eers van die Cairncrosse.

Maar dit was eers later dat ek begin neerskryf het.

2

LENA

Lank gelede, in 1913, het my oupa Edward Cairncross, posmeester van Wellington, gebore in 1862 en afstammeling van William Cairncross uit Skotland, hierdie huis in Bainstraat Wellington gekoop, een van die min huise wat destyds die 1874-brand oorleef het. Die groot brand het by die 40 huise op Wellington vernietig.

Hierdie huis in Bainstraat het my oupa Edward Cairncross dan gekoop - Bainstraat, wat uitloop in die Bainskloofpas, die eerste pad na die binneland deur die groot berge, die pad wat deur die limiete gebreek het. Limietvallei, het hulle vroeër hierdie vallei genoem, omdat die hoë berge rondom die kom grense gestel het. My oupa Edward Cairncross se pa, John, het in 1868 Wellington toe getrek en 'n bakkery begin. Sedert 1913, sewe en tagtig jaar gelede toe John se seun Edward dié huis in Bainstraat gekoop het, het die een of ander familielid nog altyd hier, in hierdie huis, gewoon. Dit is die rede hoekom ek begin opskryf het.

My ma, Jacoba Joubert née Cairncross, oudste van die drie dogters van Edward, was 'n merkwaardige vrou. Sy het dinge neergeskryf wat sy gehoor het - feitelike verslae, soos die familiegeskiedenis van die Cairncrosse, maar soms net fragmente van verhale soos wat dit aan haar deur haar pa die posmeester oorgedra is. *Fragments from the Good Old Days*, Written by Jacoba Joubert née Cairncross 1898 - . Sy het oor haar grootjie William Cairncross geskryf wat saam met die Moodie Ekspedisie in 1817 uitgekom het Suid-Afrika toe. Hulle was bakkers, wat later

Edward Cairncross, die posmeester, by sy vrou Magdalena (Mammie) en dogters.

Jacoba (my ouma) heel regs.

ook in steenkool handel gedryf het en toe weens 'n oorproduksie van steenkool al hul geld verloor het. Van hulle het winkels in die Kaap besit. Al hierdie dinge het my ma in die loop van haar lewe neergeskryf tot in die jaar 1974, 'n jaar voor haar dood. Voor in die dagboek het sy geskryf *May the Lord bring things to my remembrance, and reveal to me what I have to write, so that my children and grandchildren will know*. Dit het my ma, Jacoba, op Engels in die trant van haar juffroue Abbie Ferguson en Anna Bliss geskryf, Engels omdat sy in die ou Seminary op Wellington op Engels leer dink en skryf het. Hierdie dagboek redigeer en kopieer ek vir my kinders en hulle kinders, sodat hulle die storie van Bainstraat 69 kan ken.

My oupa Edward Cairncross het 'n passie vir die waarheid gehad. Hy was bekend as 'n goeie man. As hy 'n belofte gemaak het, het hy dit gehou, en as hy 'n storie vertel, was dit die waarheid. Mense onthou hom nie vanweë sy geld of status nie, maar omdat hy 'n goeie, eerbare man was wat beloftes gehou het en altyd die waarheid gepraat het.

My oupa was ook 'n fikse en aktiewe mens. Hy het nog voor ontbyt op 'n Sondagoggend flink teen Bainskloof uitgeloop. Daar van bo af kon hy dan afkyk op die pragtige vallei, met sy wingerde en kronkelende riviere. Ek kyk dikwels na die foto van hom en sy familie op my lessenaar.

3

COBA

Ek kyk na die lang, lenige gestalte van my oupagrootjie Edward Cairncross saam met sy vrou en drie dogters op die foto op my ma se lessenaar, en ek sien die taai, atletiese lyf teen die steiltes van Bainskloof uitstap. In my verbeelding loop ek saam met my hom teen Bainskloof uit om perspektief te kry en 'n ander visie op die waarheid, en om te dink oor die tyd wat verby is. Ek loop saam met grootjie Edward Bainskloof uit, en ek ruik die fynbos en ek hoor en sien die voëls, die janfrederik en die lyster en die glansende suikerbekkie. Ek voel 'n fel son en 'n woeste wind, ek sien tekstuur: berge met riwwe en bome met bas. Ek voel hoe my spiere ontspan in die hitte. Ek kyk teen die hoë Hawekwas op en ek dink: ek sal weer perspektief kry. Berge laat my klein voel. Ek sal weer sê: êrens is iets groters as ek; of: hier moet ek oor. Iets in my breek oop, deur die gevoel van ingeperktheid wat ek drie jaar lank in my omgedra het in daardie plat, nat landskap.

Ons besoek Keukenhof in die blomtyd. Schalk-Willem neem my af tussen die rye en rye geel en rooi tulpe. Maar ook dié dag is die son agter die wolke en die hemel is grys en laag. Vir die eerste keer kry ek 'n angsaanval - die simptome het ek later beter leer ken: die vinnige en vlak asemhaling, die droë mond, die natgeswete handpalms, die verskriklike toeklamp van die bors.

Ek wil huis toe gaan Schalk-Willem, sê ek. Ek voel of ek aan die doodgaan is.

Hy kyk my onbeprypend aan. Huis toe...? Vir wat op aarde, Coba, na al die moeite om hierheen te kom op my vry Donderdag...?

Ek sal vir jou voor by die ingang wag, ek gaan nou uit...

Haal net diep asem om liefdeswil Coba. Beheer jouself.

Ek het buitentoe gestrompel, en voor by die ingang gaan sit. Schalk-Willem wou nog onbeholpe en halfhartig help, maar ek het hom ingestuur: Los my net eers. Ek sal self regkom.

Toe is hy binnetoe. 'n Uur later die woordelose treinrit terug Gorichem toe. Ek kyk by die treinvenster uit, na die enersse huise, dorpe, bome, diere. Jy is tuis hier in jou koue akademiese wêreld, Schalk-Willem. Jy verstaan nie van die wesenlike dinge wat my gelukkig maak nie: ooptes, ruimte, blou lug. Ooptes wat my perspektief gee, soos van bo af, soos wat grootjie Cairncross dit op 'n Sondagoggend beleef het.

Hier is baie in hierdie huis wat wag om neergeskryf te word, sê my ma. Jy moet die dagboek van jou ouma, Jacoba Joubert, oortik. Sy vertel die storie van haar pa, jou oupagrootjie Edward Cairncross, en sy vreemde ontmoetings.

So vat ek die spoor, onder die wolk van my ouma se gebed.

LENA

Ek vind dat die Harry Grey-geskiedenis, die "remittance man" met die indrukwekkende stamboom, goed gedokumenteerd is deur genealoë en geskiedskrywers van die tyd: R.R. Langham Carter, Eric Rosenthal, Lawrence Green. Tot my verbasing verwys Langham-Carter in 'n artikel in *Familia XII* (1976) na inligting aan hom deurgegee deur "'n ou inwoner van Wellington," Jacoba Joubert née Cairncross. My lieve ou moeder! In hierdie artikel word die eerste keer melding gemaak van

Harry Grey se deurtog deur Bainstraat, Wellington, en sy ontmoeting met Martha Solomons, inwoner van 'n huisie met 'n rietdak langs die rivier wat met die groot brand afgebrand het. Vroeër is gemeen dat Harry vir Martha in Wynberg ontmoet het terwyl sy wasgoed gewas het in die Spaanschemat Rivier. So is dit deur Lawrence Green aangeteken. Langham-Carter skryf:

Harry Grey came via Wellington from Namaqualand and the late Mrs Jacoba Joubert has supplied information on his doings there. This is based on what she heard from her father, Edward Cairncross, who was postmaster in Wellington. Harry's income was the small family remittance which was sent to him at Wellington post office.

Walking down Bain Street, desolate and ill, Harry saw a light in the window of a small thatched cottage which was the last on the left hand side of the bridge. He knocked on the door and asked if he could come in as he was too ill to go any further and took up residence there. A little later he obtained work as a vineyard worker on the farm Goede Rust in neighbouring Daljosaphat.

OUMA JACOB A

My vader Edward Cairncross - Daddy - wat lank posmeester van Wellington was, het my die volgende eienaardige verhaal vertel. Dit is die verhaal van Harry Grey wat hulle ook "old Stamford" genoem het en wat met 'n coloured in Bainstraat saamgeleef het. Dit was nog voor Daddy posmeester geword het, in die dae toe Mister Jacob Cilliers en sy aunt Mary Cairncross posmeester van Wellington geword het. Harry was baie kere dronk en hy was lief vir vrouens van humble birth, maar hy het vir Daddy vertel dat hy van konings afstam en dat hy 'n Anglican priest is soos sy pa. Sy familie het hom uitgestuur met 'n remittance na die kolonie toe.

Daddy het my vertel wat remittance men was. Remittance men was van noble birth maar omdat hulle hulle swak gedra en hulle families in die skande gestee het, is hulle uitgepos na die kolonies toe. Die remittance was compensation geld, maar eintlik was dit om hulle te release.

Daddy het vertel Harry was eers 'n tydlang in Wynberg want hy had belangrike familie daar by sy eerste vrou in Engeland. Toe het hy tot in Namakwaland geswerf en toe is hy deur Wellington op pad Wynberg toe.

The 3rd remittance man and ~~they~~ no means the least was, old Stamford as he was known. Years before he came to live at Potkly, on a cool wet ~~rain~~ winters night, he was walking down Bain Bain Street Wellington destitute and ill, when he saw a light in a small coloured peoples cottage going down Bain Street for Bain's Kloof. the last house next to the bridge on the right hand side. it had a thatch roof. but was to burn down years ago and a bigger house built on the site. He knocked at the door and asked if he could get accommodation as he was too

ill to go further: when he got better he just stayed on and lived with the occupant of the house Martha Solomon a coloured woman. Later on they moved to Potkly where 2 sons were born. He worked on the farm as a cattle hand. It was at that time that he and George King used to booze so much; till Jan Hugo forbade the 2 of them to go near each other during the day. But Stamford used to graze the cattle near the road to Paarl and in this way always got some one to bring him wine from Paarl; then he would buy it in a certain place known only to George King; they never got together during the day but the boozing went on. Sometimes when Stamford was drunk he would shout at Jan Hugo and say my father ~~Stamford~~ ^{Stefly} is a palace

Op 'n koue wintersaand het hy van Bainskloof se kant in Bainstraat, Wellington afgeloop toe hy 'n liggie sien brand in 'n klein huisie waarin coloureds gebly het, net langs die brug aan die regterkant. Daddy het vertel die huisie het 'n rietdak gehad, maar dit het later afgebrand en 'n groter huis met 'n sinkdak is op dié plek gebou. Harry het glo aan die deur geklop en gevra of hy maar daar kon bly omdat hy te siek was om verder te gaan. Toe hy beter word, het hy aangebly by die vrou Martha Solomons. Martha Solomons het in daardie tyd saamgewoon met 'n coloured van die Bovlei en het by hom kinders gehad.

Daddy het van al hierdie dinge geweet omdat Harry en Martha die remittance by die poskantoor op Wellington kom afhaal het, eers by Mister Cilliers en toe by sy aunt Mary Cairncross en later by hom, Daddy.

6

COBA

Tik dit in, sê my ma. Tik dit in. Ek lees eers die storie in my ouma se handskrif. Voordat my ouma met haar dagboek in 1974 begin het, het sy die storie eers op Engels geskryf soos wat sy dit van haar pa Edward Cairncross gehoor het. Fragmente van dié geskrewe stukke het behoue gebly.

Hoekom het Martha die deur oopgemaak vir die pienk Engelsman van die vreemde kontinent?

Daar is lêer op lêer in my ma se studeerkamer van dié vreemde geskiedenis. Ek lees 'n beskrywing in my ma se netjiese handskrif.

7

LENA

Martha Solomons was die dogter van Queen Rebecca, 'n slawevrou met "Kafir and Dutch blood" (*The Owl*, 18 Desember 1903). Sover bekend, was Rebecca rondom 1820 'n slaaf in die omgewing van Constantia. Van die baie kinders wat Rebecca moontlik kon gehad het, is die bekendste benewens Martha 'n seun met die naam van August Daniels, wat honderd gehaal het.

Daniels is in 1810 aan 'n sekere Van Renen, 'n wynboer, verkoop.

Die titel "Queen" is waarskynlik aan Rebecca toegesê omdat sy 'n "koningin" van die strate was, waar sy veral 'n bekende gesig was by die slawelosie aan die bopunt van die Heerengracht - 'n besoekpunt vir "eensame" mans. Op dié manier kon Rebecca 'n aansienlike privaat inkomste gehad het. Dit is dus nie onmoontlik dat Rebecca die huisie in Bainstraat in Wellington vir haar dogter Martha gekoop het nie. Martha se pa het volgens oorlewering van Bovlei in die Wellington-distrik gekom, waar Martha ook later skoolgegaan het. Sou dit vergesog wees om aan te neem dat die wynboer van Constantia sy mense op besoek gebring het na die wynboere van die Bovlei, en dat Martha by 'n bruin man (Solomons) in die Bovlei verwek is? Martha se verhaal berus gedeeltelik op oorlewering en mondelinge vertellings, en feit en fiksie is dikwels vermeng.

Rebecca moes 'n bekende persoonlikheid van die dag gewees het, want daar is verskeie ou foto's en skilderye van haar, soos gedokumenteer in die S.A. Biblioteek in Kaapstad. Een van die onderskrifte van die reeks foto's onderskryf dié vermoede: "In the early days she was well-known as Queen Rebecca" (S.A. Biblioteek: Slaves and ex-slaves). Die afbeeldings toon 'n donker vrou met Afrika-gelaatstrekke: breë neusvleuels onder 'n plat neusbrug, vol lippe en kartelhare. Op 'n ander foto uit die Elliot-versameling in die Kaapse Argief is Rebecca grotesk geklee in die Europese mode van die 1860's: sy staan met 'n verdwaasde uitdrukking in 'n blomkappie met 'n strik onder die ken, tjalie en wye hoepelromp en handsakkie in die hand.

Voor die vrystelling van slawe in 1833 was Rebecca se verblyf volgens Langham-Carter waarskynlik in die omgewing van Constantia, moontlik in diens van die een of ander welgestelde grondbaron wat met druiwe geboer het. Teen die middel van die eeu is sy vermoedelik Namakwaland toe. Hierdie vermoede word bevestig deur die opname van 'n foto van Rebecca in John M. Smalberger se studie oor Namakwaland: *Aspects of the History of Copper Mining in Namaqualand 1846 - 1931* (1975).

COBA

Stukkies vir stukkies het Ma gedelf, ontrafel, gemeet, gepas, gerekonstrueer. Soms slaan haar eie stem sterk tussen die feite deur. Ek kyk lank na die foto in Ma se lêer van die Afrika-vrou in die

Europese mode van die tyd. Waarom sou Rebecca Namakwaland toe verhuis het? Sou dit wees omdat sy van verandering gehou het, of sou dit wees omdat sy eers genoeg geld verdien het en nie verder haar liggaam (en siel) op dié manier wou verkoop nie? Ma Rebecca het moontlik ook 'n sjebeen gehad, 'n plek waar drank verkoop is, sê Ma.

Ek begin aanvanklik traag intik, eers om my ma gelukkig te hou. Maar mettertyd word Martha se geskiedenis my storie, haar verhaal, my obsessie. Dit is asof sy tussen my getikkery deur met my praat.

9

MARTHA

Hoe het dit gekom dat Harry van Namakwaland af na die Bainstraat-huis in Wellington gekom het? Martha sal vertel; ja, Martha sal vertel van dié nag toe Harry die Ingelsman by haar kom aanklop het.

Dit was Junie-maand, in die tweede jaar terug op Wellington van Namakwaland af. Apollis was lang tye weg; hy was van dié soort wat altyd maar weer koers gekies het. Groenberg was dae lank al toegetrek, daar was sneeu op Laer Sneekop en sy het die velkomberse uit die kas gehaal.

Toe daar laatnag die gehamer aan haar voordeur is:

- Martha, Martha! Open up, it's me, Harry! Open up!!

En toe sy oopmaak, het hy daar gestaan: sy klere klewerig aan sy lyf, sy oë rooi; dieselfde oë wat haar teen die koppe van Namakwaland uitgekyk het, maar tog ook nie dieselfde nie. Sy het hard en hoog geskree:

- Hoe't jy gewiet va' my, Harry Grey? Hoe't jy gewiet?

Maar toe het sy onthou. By God I'll find you, het hy gesê, bo in Namakwaland toe hy dié nag die donkerte in is, na sy vir hom gesê het Ma Rebecca stuur haar terug, Wellington toe.

Sulke tye dink jy lank nie. Toe Harry omval en sy lyf begin ruk van die fits en sy oë die kyk van die dood kry en die skuim by sy mond uitkom, het Martha nie gedink nie.

Dit was die krag van die Here self wat haar gehelp het om die man met die lyf van 'n dooie tot by die vuurherd te sleep tot waar die laaste kooltjies nog gegloei het. Dit was die Here self wat by haar was in die uur van benoudheid.

Dit was eers later dat sy geleer het van die epileptic fits wat Harry die Ingelsman gekry het,

en toe geweet het wat om sulke tye te doen.

Voor die vuurherd het sy alles losgemaak: die belt van koedoeleer en die hoog-opgerygde boots wat sy onthou het. Ja, dieselfde belt en boots van Namakwaland se dae. En ja, die Cape Smoke-bottel skeef oor sy borskas, uit sy hemsak uit.

Toe het sy die vuur aangeblaas en die kan oor die vlam geskuif vir warm water.

Van die val het die bloed by sy voorkop afgeloop, maar sy het by die voete begin. Die dood begin by die voete, het Ma Rebecca altoos gesê. Sy het hom met warm water afgewas en sy bene gevryf, met haar hande oor sy dun pienk vel. Later het sy die velkombers van die kooi oor hom gegooi. Nog later het sy teen hom gaan aanlê, en toe was dit of die warmte van haar lyf help, want Harry die Ingelsman het begin roer.

Die fits was verby, maar toe was dit die fever. Dae lank het hy die fever gehad, die bewerasie wat sy hele lyf laat rittel het. Sy het hom al om die ander uur afgespons, en die balsemen en gemmermengsel laat drink waarvan Clara Pieterse vertel het.

Dis toe dat hy die eerste keer praat, baie saggies; sy moes haar oor teen sy mond hou om te hoor. Hy het gepraat oor die lang pad wat hy gekom het; hy het geyl oor die pad oor Bainskloof, deur die tolhek by die Nek.

Die Nek waar die tolman vermoor is, en wie se gees nog nie gaan rus het nie. Dit was wat Harry die Ingelsman die fever gegee het, so is dit tog. 'n Mens is nie meer dieselfde mens as jy deur die Nek gegaan het nie.

Sy het hom met bloekomolie ingevryf, tussen die maer bene in, en tussendeur gepraat asof hy verstaan. Sy het met hom gepraat oor die stories wat sy onthou het in dié dae toe sy by Mister Bisseux in die Bovlei aan die voet van Bainskloof skoolgegaan het.

- Het jy alliepad alleenag in die donkerte oor Bainskloof gekom, Harry Grey? Deur sy kloewe en baing klip? Is jy by die tolhek ve'by wa' die gees van die tolman hou? Kon jy die baing water soes wit spoeke teen die koppe sien val, boekant die grafte van Bain se bandiete ve'by? Jy gaat jou dood tegemoet, Ingelsman. Julle met julle pienk velle wat julle geluk hie' ko' soek en nie onse land ken soes wat ons dit ken nie...

Harry was gedaan van die lang pad, van die fits en die baie drank, en het lank so gelê terwyl sy hom genurse het. Later het Apollis terug gekom en bedags by Mister Malan die wamaker oorkant die White House gewerk, en saans was hy ook gedrink. So was dit vir baie jare net sy en die kinders, die gesukkel met Izaak en die kroep, en die gesukkel met die drank.

Maar as jy die kinders van 'n sleg man allenig moet grootmaak, sal jy kla? As 'n honger man uit 'n ander land laatnag by jou troos soek, sal jy hom wegwys?

Só was dit met haar gesteld die nag toe Harry die Ingelsman van Namakwaland by haar huis in Bainstraat kom aanklop het.

Dit was in Namakwaland waar alles begin het. Martha sal vertel.

10

OUMA JACOB A

Daddy het my vertel hy dink Martha het vir Harry in Namakwaland geken en hy is toe agter haar aan terug deur Wellington, want hoekom sou Harry by die lááste huis in Bainstraat van Bainskloof se kant af aangeklop het terwyl hy so siek was dat hy beswaarlik verder kon loop?

Dit was net voor die dae van die Seminary en voor die missionaries van Wellington af op die copper en diamond fields gaan werk het om die woord van die Here uit te dra.

11

COBA

Skryf neer, sê my ma, skryf neer.

Ek tik Ouma Jacoba se dagboek oor, maar wat weet ek omtrent háár? Moet ek tussen die lyne deur lees, soos die oumense gesê het, tussen die lyne van Martha se storie? Maar Martha se storie lê verspreid in lêers, in handgeskrewe aantekeninge, fotokopieë en knipsels. Van Martha het geen dagboek oorgebly nie. Wie sal Martha se storie opskryf soos dit regtig was? Sal ek namens haar verslag doen?

Sê my eers Martha, het jy vir Harry in Namakwaland geken?

12

NAMAKWALAND

MARTHA

Ma Rebecca het begin moeg raak vir die Kaapse strate en die baie besoekers by die slawelosie aan die bopunt van die Heerengracht, sy wou trek agter die groen klip in Namakwaland aan. Dit was in die tyd toe baie mense hulle geluk op die kopervelde gaan soek het.

So is hulle met die poskoets op Namakwaland toe tot in Port Nolloth, en daarvandaan daelank met die muilrein al op die spoor langs tot op O'kiep. Daelank deur die land van kaal heuwels met net hier en daar 'n mimosa- en 'n kokerboom. Daelank net die gekap van die muile se pote wat hulle deur die droë rivierlope en langs klipperige sandpaaie getrek het.

O'kiep was toe al 'n plek met 'n siekehuis en store en kantore en stalle en werkswinkels, met mynmasjinerie en groot stoomenjins. Hulle kon die groot afvalhope soos molshope van ver af oor die kaal vlaktes sien, molshope wat al groter geword het soos wat die mense die aarde uitgehol het agter die kopererts aan.

Daar was al baie huise vir die ambagsmanne en vir die myners van die mynkompanies. Aan die rand van die valleitjie tussen die koppe was die grasdakhuise met die wit mure van die Engelse offisiere, en aan die suidekant en die westekant van die koppies was die goïngdorp van die Hottentotte, die Fingoes, die Mantatees, en die twee stamme Damaras, elkeen in sy eie lokasie. Aan die noordekant was die uitskot van die aarde, die basters, die bont mense, wit en swart deurmekaar. Dit was die plek wat die meeste in die nag besoek is. Dit was die plek waarnatoe die soldate en matrose en geluksoekers, die swerwers van oor die hele wêreld heen gekom het. Martha en Ma Rebecca het in die goïngdorp aan die westekant tussen die Hottentotte gaan bly, in die waterlose deel van vlieë en hitte en koorsige dae en nagte.

Ma Rebecca was toe nie meer jonk nie. Queen Rebecca het begin aantrek soos die ou Queen met hoepelrok en tjalie en blomkappie. Sy het haar groot boude en haar groot borste begin wegsteek onder die lang rokke van die vroue van die koue lande.

Dit was daar, in die goïngdorp waar die Hottentotte gebly het, waar Anib vir George by Martha verwek het. Anib was klein en geel en taai; hy het haar uitgesoek oor sy ook geel is, en groot boude het soos hy, en hy wou hê sy moes vir hom baie kinders gee.

Anib het gevra waar kry sy 'n swart ma soos Ma Rebecca. Ma Rebecca het nie van die

klein geel mannetjie gehou nie, sy het die kind kort na sy geboorte in die sakhuisie self begin grootmaak en hom George gedoop, na die konings van Engeland.

Almal in die myndorpe het geweet van Ma Rebecca. Ma Rebecca was nooit ongesiens nie. Dit was dan hoe die Ingelsman vir haar wat Martha is gekry het na hy haar teen die mynhoop raakgesien het, dit was hoe hy hulle goingshuis gekry het tussen die baie enersse huise wat teen die koppe uitgeklim het. Sy was Queen Rebecca se kind.

Bedags het sy langs die metaalhoop in die kokende son gestaan tussen die ander vroue met die kinders op die rug en die krale om die arms. Sy het daar gestaan in haar bont romp met haar rooi kopdoek en haar kaal voete. Sy het groot hompe ystererts wat die manne diep uit die aarde gebring het op die karretjie help laai, klip waarin die erts blou deurgeslaan het soos die koggelmanders teen die koppe. Toe sy die oë van die Ingelsman gulsig op haar voel brand. Dit was net voor hy en die ander wit manne soos molle diep onder die aarde afgesak het met kerse op hulle hoede vasgebind en pikke en byle oor hulle skouers. Hulle was vir meer dinge gulsig as die blou klip van daardie wêreld, want hulle was lank van hulle vroue af weg. Die Cornish-manne is belustig, het die vroue gesê, hulle kom van die koue lande van die noorde, van die deel van Engeland waar die land 'n tiet maak, see in, hulle soek warmte. Hulle oë was op die jong vroue teen die mynhoop; hulle oë het gedwaal oor hulle natgeswete lywe waaraan hulle rokke gekleef het, hulle het somme gemaak asof hulle trekdier kies. Saans het Martha die geklap van die staalhakke in die rigting van die goingsdorp gehoor. Die pienk Ingelsman met die hol wange het haar uitgesoek; sy oë het op haar gebly. Sy het geweet hy sou terugkom.

Die aand toe haar arms seer was van die baie blou klip se laai op die karretjie en sy oor die waskom gebuk staan om hulle in lou water te baai, het sy die skaduwee by die deur sien inbuk. Dis soos die wit manne in die donker kom; hulle kom soos skaduwees. Ma Rebecca was dit gewoond, dié manne van die nag. Maar Ma Rebecca het vandat sy Queen Rebecca van die Kaapse strate was, nie meer wit mans vertrou nie. Hulle gebryk djou, en los djou, soos 'n sleg hond. So het Ma Rebecca gesê. Ma Rebecca het die aand driftig tussen die Ingelsman en tussen haar ingeklim, en hom weggekeer met haar groot lyf in die hoepelklere.

- Kom dji hie' op business?

- I come by the order of the king.

Die Ingelsman het sy woorde met 'n sleeptong gestoot.

Toe het hy op die katel gaan sit en klein groen klippies uit sy sak gehaal. So het baie

myners afvalerts in afvalhope weggesteek, en later weer gaan opdiep.

- I can pay with this, till the time of the remittance...

- Ingelsman, moenie hie' ko' trieks op my ythaal nie! Ik ken manskemense en hulle trieks!

Die Ingelsman het sy hand om die groen klippies gevou toe dit lyk of Ma Rebecca dit uit sy hand gaan stamp.

Dit was 'n woord wat sy later op Wellington goed leer ken het, remittance. Daar was baie kere dat sy dit elke maand by Wellington se poskantoor gaan afhaal het, eers by Mister Cilliers en later by die Cairncrosse. Dit was die betaling wat Harry se familie uit Engeland gestuur het.

Die Ingelsman het stadig opgestaan en 'n buiging gemaak.

- Meet Harry Grey, graduate of Oxford University, son of Harry Grey, rector of Clifton; meet Harry Grey, royal descendant of King Henry the Seventh of England, nephew of the seventh Earl of Stamford...

Al hierdie titels het sy later weer van verneem, en onthou.

Ma Rebecca het Ingels geken, van die tye op die Kaapse strate.

- Moenie hie' ko klym djy's high folk nie. Dissie common folk wat hie'natoe kom wat wiet hoe om met hulle hante in die grond te grawe.

Toe het Ma Rebecca hard gelag.

Ma Rebecca het haarself in 'n hoë skreestem ingespraak, tot George in die donkerte begin huil het en Ma Rebecca die Ingelsman die nag inboender. Sy onthou hoe sy sy maer lyf vir 'n oomblik in die lig van die vlamme van die smelt-oonde gesien het voor hy in die donkerte verdwyn het. George se geskree was soos honde in die nag, aansteeklik, want teen die anderkantste helling tussen die bont mense het die gekerm van die kind weer begin.

- Djere Martha, ik ga' nou kyk wa' die kind soe skrie...

Toe is Ma Rebecca ook die nag in. So was Ma Rebecca, by alles 'n hart vir kinders en vir mense wat swaarkry. Dit had sy van Ma Rebecca.

Ma Rebecca het die wit kind aan die voet van die bed vasgemaak gekry met net 'n paar droë viskoppe vir kos. So het sy later vertel. Die huisie was vuil en donker, die ma was weg. Die kind was ook vuil, en het geskree en gekerm soos 'n klein diertjie. So was dit in dié dae op die kopervelde. Ma Rebecca het die kind los gemaak en goingshut toe gebring en vir Martha gesê sy moet die kind saam met George grootmaak en die vrotsige Ingelsman uitlos. Sy het die vuil kind gewas en hom saam met George teen haar lê gemaak die aand na die Ingelsman weg is. So was

Ma Rebecca.

Martha het die kinders aan die slaap gesing, op die hoë enersse note van Anib se mense:

*slaap nou kinders, slaap nou
slaap nou kinders slaap nou
in die nag kom mama weer*

So wou Martha die wit kind haar eie gemaak het, en hom saam met George grootgemaak het.

Die Ingelsman het weer gekom, en weer, so knaend soos die vlieë en die brommers in die singende hitte. Sy het gou agtergekom dat die man nie geld het nie, nie 'n duit nie. Waar was die remittance? Hy het alles uitgesuipt. Sy brandewyn, sy Cape Smoke, het hy gekry met die smokkel van Hondeklipbaai af. Ma Rebecca het vir haar gesê dji moet vir djou 'n teetoteler vat, dji soek moeilikheit.

Hoekom het sy hom aanhou sien? Hoekom het sy hom aanhou sien as sy soos die diere van die veld soort by soort verkies het, as sy geweet het die aarde kan hom uitspoeg soos wat dit alles uitspoeg wat te saf en te wit is? Hierdie aarde met sy son wat steek en sy wit lig en sy baie klip, hierdie land sonder water wat nie deel van sy derms is soos wat dit van hare is nie?

Sy het hom aanhou sien oor hy nie ophou kom het nie, en oor sy vir hom jammer was. Die wit man se familie het hom uitgeskop met die remittance, en sy het hom ontvang. Die ander vroue het gesê dis oor hy wit was. Maar as 'n man ver van sy huis in die droë land sonder water sy dors les, sal jy hom wegwys?

Anib was sterk en taai en man in die bed, hy was haar soort; Harry die Ingelsman was saf. Sy moes hom baie dinge leer: sy moes hom leer van die ritme van 'n mens se lyf soos die danse van die Hottentotte saans om die vure, en soos die geroep van die jakkalse snags na hulle maats. Sy moes hom leer van die swelling van mens se lyf saam met die groei van die volmaan. Anib het koers gekry Nababeep se kant toe toe hy die witman aand vir aand by haar kry, en van toe af was George haar en Ma Rebecca se kind.

Van die ander vroue het haar gespot, en vir Harry Apa!aob genoem, "die man met die rooi nek."

Ma Rebecca het begin uitkyk vir 'n ander blyplek, Springbok se kant toe. Springbok het

toe ook al 'n groot dorp begin word met kantore en store, met grofsmid- en wamakerswinkels, met 'n poskantoor en 'n klipkerk en 'n tronk. Ma Rebecca het nie ophou dink aan die huisie langs die rivier in die Limietvallei op die grondjie wat sy gekoop het toe die slawe vry geword het nie, Limietvallei, die plek wat Ma Rebecca leer ken toe sy 'n jong slawemeisie was en saam met haar baas van Constantia die Bovleiplase teen Bainskloof aan besoek het. Limietvallei, die plek wat later Wamakersvallei en toe Wellington geword het, na die Ingelse generaal. Ma Rebecca het vandat sy kan onthou muntstukke toegeknoop in sakdoeke, of dit in blikkies gebêre onder matrasse en in kaste. Toe hulle Namakwaland toe is, het sy die geld in 'n linnesakkie saamgeneem. Ma Rebecca wou haar altyd maar weer terug stuur Wellington toe; terug na die plek waar sy skool gegaan het by Mister Bisseux in die Bovlei. Ma Rebecca het gesê sy sal na George kyk; Martha moet terug gaan.

Dit was toe sy al begin lyf kry het met Izaac. Sy het eers niks vir Ma Rebecca gesê van Harry die Ingelsman se kind in haar lyf nie, maar Ma Rebecca het geweet. Ma Rebecca het haar borste en haar boude sien swel saans as sy oor die waskom was; Ma Rebecca het gesien hoe sy haar sin vir skaapstert oor die blikvure verloor. In die broeiseisoen maak die voëls van die hemel nes, en in lamtyd soek die diere van die veld lêplek.

- Djy moet terug na djou pa se mense toe. Die mense hie' swerwe, vandag hiesô, môre da'sô. Hulle sôre nie vir die saad wat hulle strooi nie.

Die aand toe die Ingelsman kom, het sy vir hom gesê:

- Ik ga' terug, na my pa se mense toe.

Sy het niks gesê van die kind in haar lyf nie.

Die Ingelsman was weer gedrink.

- Please Martha, you are all I've got, don't leave me.

Maar sy en Ma Rebecca het klaar besluit. Met die ertswa tot op Port Nolloth, en dan verder suid, na die vallei tussen die hoë koppe waar die slaaf Martyn van Welvanpas in die Bovlei die huis op Ma Rebecca se grondjie gebou het in die dae toe baie van die slawe wat vry geword het, huisies gebou het teen die steiltes van Kaapstad en teen Paarlberg uit, en op Wellington in die middel van die dorp by die rivier en die fonteine. Soontoe sal sy terug gaan.

Hy het sy arms na haar toe uitgehou, soos 'n kind wat opgetel wil word.

- By God I'll find you, Martha. By God I'll follow you to the ends of the earth.

Hy was onvas op sy voete en is huilend die nag in, van die dronkverdriet. Sy het hom weer

'n keer in die lig van die vlam van die smelt-oonde gewaar. Die vuur het hom in die ligkring ingetrek en toe teen die donker naghemel uitgespoeg.

In haar hart het sy van Harry die Ingelsman afskeid geneem. So sal dit dan wees met mense wat nie van hierdie aarde is nie.

Martha het dae lank met die togwa al langs die groot riviere afgery, al langs die Bergrivier en die Olifantsrivier tot in die Kaap; sy het nie kortpad deur Bainskloof gevat soos Harry nie.

Haar lyf was seer van die lang sit. Sy was nie so gesond soos met George nie; sy was siek op die lang pad en wou nie eet nie. Sy het in die Kaap afgeklim en is daarvandaan met die omnibus Wellington toe, in die somerhitte toe die wêreld wit gebrand en kaal was. Toe het die trein al tot op Wellington geloop, maar sy het die omnibus geneem. Dit was die omnibus wat ook die pos met die remittance tot op Wellington geneem het.

Martha het eers by die Pieterses gebly wat Ma Rebecca van vroeër geken het in die straat met die fontein omdat die huisie langs die Spruitrivier te allenig was. By Clara Pieterse, en haar seun Pieter vir wie sy die beste geken het, en dié se broers en susters, die kinders van Clara Pieterse.

Sy was maar drie maande in die huis by Clara Pieterse, toe kry Apollis Jacobs van die Bovlei sin in haar. Sy het van die Ingelsman vergeet en vir Apollis gevat. So sou haar kind 'n pa hê. Hulle het in Ma Rebecca se huis langs die rivier ingetrek en sy het vir Ma Rebecca met die poskoets saam laat weet sy bly in die huis by die rivier saam met Apollis Jacobs.

Izaak was skaars ses maande toe sy lyf kry met Maria Magdalena, en Maria skaars vier maande toe is sy weer met die lyf. So was dit met haar gesteld die nag toe die Ingelsman uit Namakwaland by die huis langs die rivier in Bainstraat kom aanklop het. Die hitte was verby; daar was die nag sneeu op die berge van Wellington, op Sneekop en op die Hawekwas.

Dit was van Wellington af waarvandaan hulle later sendelinge na die kopervelde en na die diamantvelde gestuur het sodat die mense hulle kan bekeer. Dit was na Wellington waarheen die sendelinge die wit kind gebring het wat Ma Rebecca vasgemaak gekry het met net viskoppe vir kos. Dit het sy later gehoor van Clara Pieterse wat van sulke dinge geweet het, in die dae toe Mister Andrew Murray die groot skool vir meisiekinders op Wellington begin het.

Dr. en Mrs. Andrew Murray

LENA

Ek kom in die Wellington Museum op ou briewe af. Dae lank vertaal ek. Coba tik intussen Ouma Jacoba se dagboek oor. Dis goed so.

Ek maak 'n nuwe lêer oop. Hierdie een merk ek: Sendingreise; en die subtitel: Andrew en Emma Murray, Sendingreis: Namakwaland. Daar is net een foto van Emma Murray in die Wellington Museum, langs haar Andrew. Toe was hulle reeds middeljarig. Van die jong avontuurlustige Emma saam met Andrew op sy sendingreise, kan ons alleen maar voorstellings maak. Ek merk hoe lank Coba na die ou foto's kyk.

EMMA

Bloemfontein 2 Maart 1860

My liewe Mama

Ek en Andrew keer pas terug van sy sesde sendingreis waarmee hy die verste uithoeke van die groot kontinent deurkruis om die evangelie uit te dra. Hierdie keer was ek saam met hom na die kopervelde van Namakwaland. As dit enigsins moontlik is, vergesel ek graag vir Andrew op sy reise; dit maak dit vir hom ook minder vermoeiend, en ekself vind dit avontuurlik en verfrissend.

Ten spyte van die stroom besoekers aan die pastorie, die veeleisende landreise en die vele kerkverpligtinge wat Andrew het, vind hy die werk as Rektor van Grey Kollege stimulerend en uitdagend. Andrew se liefde vir jongmense en sy begeerte om hulle geestelik te beïnvloed, het hom 'n natuurlike keuse vir die pos gemaak. Jongmense en kinders bly sy groot belangstelling, en hy het soveel nuwe vergesigte rondom die onderwys. Andrew stel intens belang in die jongmense van dié land van wie baie opgroei sonder enige skoling. Vir die weiniges wat kan lees, is daar skaars boeke. Die gebrek aan Christelike hoër opvoeding vir die kinders van dié land, raak

vir hom 'n toenemende saak van erns. Ons vertrou die Here vir nuwe geleenthede waarin Andrew sy drome verwerklik sien.

Maar terug na ons reis na Namakwaland, al op die poskarroete langs. Ten spyte van my swangerskap bevind ek my in uitstekende gesondheid. Dit het nogal in 'n sekere sin soos 'n tweede wittebrood gevoel, soos toe ek en Andrew as jong getroude paar Bainskloof oor Graaff-Reinet langs die eerste keer hier na Bloemfontein gereis het - in ons knus wa wat met vilt uitgevoer was! Soms kan ek nie glo dat ek ooit gedink het ek sou bang wees vir lang reise nie, so dikwels soos wat die opwindende lewe aan Andrew se sy my nou op lang togte neem! Ons konvooi het weer, soos op ons wittebroodsreis, uit twee waens bestaan: 'n groot muilwa, en 'n groot tentwa, wat deur vier perde getrek word. Dit was ook gelaai met kos wat lank hou en teen bederf bestand is, soos beskuit, rosyne en gedroogde vrugte.

Saans slaan ons kamp op en steek 'n groot vuur aan, en dan eet ons beskuit, brood en botter en melk en koue vleis, en geniet die aandete by vuurlig en helder maanlig behoorlik! Dié Afrika-nagte is iets om te beleef: 'n mens het nêrens anders so die gevoel van uitgestrektheid en eie nietigheid soos met dié onbelemmerde uitsig op die sterre nie.

Soos wat ons die noordwestelike hoek van die Kaapprovinsie bereik, Namakwaland genoem, word die toneel onbeskryflik troosteloos en eensaam: klippe, sand en bossies is al wat die droë aarde "versier" so ver as wat die oog kan sien. Lae klipheuwels omring klein nedersettinkies in die valleie. Blykbaar verras dié droë landskap die toeskouer in die lente met 'n skouspel van blommeprag wat jy nie moontlik ag uit sulke dorre aarde nie. Miskien moet ek en Andrew dit weer eendag in die lente hierheen waag. Die belangrikste nedersettings is O'kiep en Springbokfontein, maar daar is ook enkele sendingstasies geplant soos by Kookfontein en Concordia, en al wat die verskrikking van dié waterlose wêreld oorleef, is die muile wat die erts na die hawe Port Nolloth vanaf die binneland vervoer.

Hoewel die reis uitputtend is, laat die skoonheid en weidsheid van die landskap jou dikwels ademloos. Wanneer ons moeg gery is, klim ons af en maak piekniek onder 'n skaduboom, of teen die hang van 'n koppie met 'n vergesig voor ons, of langs 'n rivier, soos die dag toe ons die magtige en groot Oranjerivier gekruis het. Ek was behoorlik senuweeagtig vir die oorgang, maar Andrew het my gerus gestel en verseker daar is 'n veilige en goeie pont, soos oor die Bergrivier met ons wittebrood, Wellington deur en Bainskloof oor op pad Graaff-Reinet toe. Stel jou vir 'n oomblik die toneel voor: die perde word uitgespan, en word dan deur 'n geskree en geklap van

die sweep die water ingeja, en so gedwing om oor te swem. Dan volg ons met die kar op die pont.

Ons het by die sendingpos Concordia tuis gegaan, en bedags die groter plekke O'kiep en Springbokfontein besoek. Die afgeleëheid en verlatenheid van die plekke skrik die avonturier en die swerwer nie af nie - daar wemel dit van 'n bonte verskeidenheid van geluksoekers en mynwerkers van alle dele van die wêreld, en ook omtrent alle soorte van die inheemse bevolking in 'n bonte mengelmoe bymekaargegooi: Damaras, Zoeloes, Hottentotte, Boesmans en basters. Teen die vaal koppies is honderde, ja duisende miserabele klein pondokkies saamgekoek, waar die mense in ellende en dikwels in ontug saamleef. Sommige van die huisies is van goiing, ander van die binnevoerings van dose, en die Karoowind sny in die wintermaande ysig hierdeur - al waarmee die arme mense hulle kan warm hou, is die blikvure wat saans soos klein vuurvliegies teen die koppe vertoon. Dis hartroerend om die armoede en ellende te sien: ganse families wat in 'n klein areatjie van 10 voet by 12 voet saamgehok is. Hulle kom van alle dele van die wêreld, en in plaas daarvan dat hulle verwagtinge van skielike rykdomme vervul is, het hulle in totale verwording verval. Meesal - nie altyd nie - is drank die grootste rede vir verval. O, die versoekings hier is groot, en mens moet sterk wees om teen die bose staande te bly. Die morele verval en tragedies van die koper- en diamantvelde laat jou hart pyn.

Andrew wens hy kon die Kafirs se taal praat - daar is so baie vroue in die lokasies wat nie Engels of Hollands kan praat of verstaan nie. Die swart tolk wat vir Andrew gehelp het, is so ontvanklik vir die Woord, maar nog vasgevang in die heidense gebruike van veelwywery en bygeloof. Die mense hier het sterk leiers nodig, die Kafir is nie in staat om homself op te hef nie.

Die tweede dag van ons verblyf het Andrew en ek saam met die plaaslike sendeling besoek afgelê by 'n bruin vrou wat aan drank verslaaf is. Volgens die plaaslike sendeling het sy bedags haar buite-egtelike wit kind alleen gelos en aan die katel se poot vasgemaak. Die vorige keer het die sendeling die skreeuende kind net met twee viskoppe vir kos vasgemaak gevind. Dié keer was sy in die bed toe ons daar aankom, maar o! in watter verskriklike toestand was die huis nie, en hoe miserabel het die arme skepsel nie daar uitgesien nie! Die kind was weg, en die sendeling kon nie uit die ma kry wat van die kind geword het nie. Daar is baie gevalle waar beide die ouers dranksugtig is. Wat sal van sulke arme kinders word? In dié ellendige nedersettings is daar ook baie gevalle van die uiterste ontug - wit swerwers uit die koue lande wat in ontug leef saam met swart vroue, en die basterkinders wat uit sulke verbintenisse gebore word, het dikwels geen vaste

heenkome of verblyf nie. Hulle word vir die strate en vir die verderf gebore.

Wat betref die evangelisering van Afrika deur die Afrikane - daar is geen twyfel oor die wenslikheid daarvan nie, met sekere voorbehoude. Hulle moet ten minste - hierdie geslag in elk geval - onder die toesig van Europeërs werk. Die Afrikaan, soos wat ons hom ken, is swak van karakter; hy moet iemand hê om na op te sien.

Ons het een van die skagte besoek waar onlangs 'n brand plaasgevind het wat die lewens bedreig het van by die honderd mense wat ondergronds gewerk het. Die brand moes oënskynlik deur een van die groot Duitse smelt-oonde ontstaan het. Die vorige dag het ons die sendeling vergesel tot by die skag, net voordat 'n klomp mynwerkers die myn af is. Dit was 'n klomp buitengewoon ruwe mense bymekaar, sommige van hulle swart, ander blykbaar Cornish, in vreemde kontras het hulle bleek velle rooi gebrand van die son. Hulle het geen beskermende helms vir die gevaarlike werk ondergronds gedra nie, slegs smalrandhoede waarteen kerse vir lig met klei vasgemaak word, en skoene met staalhakke aan die voete. Teen die oorkantste koperhoop het vroue in die verswelgende hitte groot stukke ystererts staan en breek. Hierna gaan die rou-erts deur 'n sorteringsproses voordat dit in die vuuroonde in 'n kokende geel stroom omskep word.

Maar brandstof om die groot oonde aan die gang te hou, is min; so ook water in hierdie yl land wat lyk of dit deur God self verlaat is. So min is die water, dat die spoorweglyn wat van Port Nolloth na O'kiep loop, deur die geharde muil in plaas van die water-verbruikende stoomlokomotief getrek word.

Ek het nader gestap en met die vroue probeer gesels, maar die taal is 'n groot hindernis in kommunikasie. Een vrou met 'n sterk, geel gesig en 'n trotse houding het my veral opgeval - sy het jou reguit in die oë gekyk en nie af grond toe soos dit by baie vroue die gebruik is nie, en intelligent gereageer op my vrae. Ons gids - die plaaslike sendeling - het gesê sy is die dogter van Rebecca, een van die vreemde besoekers aan hierdie vreemde streek, 'n vrygesette slaaf van die Kaap van bedenklige reputasie, 'n vreemde verskynsel in Victoriaanse hoepelrok en groteske kappie. Sy het 'n kind op die rug vasgebind gehad, soos wat die gewoonte in dié land is, en 'n wit kind aan die hand. Die sendeling het vermoed dis moontlik die wit kind van die dranksugtige vrou wat ons besoek het, maar wou die saak nie daar verder neem nie.

Ek het weer eens bewus geword van die verskriklike nood van hierdie arme land, maar die mens se nood is God se geleentheid, en Hy mag besig wees om sy mense te lei op 'n manier

waarvan ons nie eers bewus is nie. Ons het ten minste die versekering dat alles ten goede meewerk vir Hom wat op God wag. Tuis is ons nou in grensoorloë gewikkel met stamme wat sterker en wreder as die Kafirs is - die Korannas en die Boesmans, en die moorde wat gepleeg word, is verskriklik. Die algemene gees is dié van angs en verwardheid.

Ons het 'n lang gesprek met die plaaslike Engelse sendeling gehad, 'n volgeling van die Moody Skool. Hy sê dat die kontinent van Afrika vir tweeduisend jaar in die duisternis aan homself oorgelaat is. En wat het later gebeur? God, in Sy groot genade en wysheid, stuur die Evangelie Suid-Afrika toe om as lig, as helder vuur te skyn midde-in die duisternis. Ongetwyfeld is Afrika die donkerste deel van die ganse wêreld. Hier vind ons die meeste bygeloof, onkunde, wreedheid, slawerny, oorloë. En hoeveel heidene is daar nie op hierdie kontinent nie, en in die klein suidelike deel wat ons bewoon? Volgens die geringste berekeninge leef daar tweehonderd miljoen siele in Afrika, en dit beteken so baie graankorrels soos wat daar in eenhonderd koringmiede is. Die meeste van hierdie siele het nie 'n naam vir Hom wat ons God noem nie. Hulle aanbid afgode, bese geeste, of hulle voorvaders. In gehoorsaamheid aan die Koning moet al hierdie heidene die Evangelie hoor, en veral van ons wat in Suid-Afrika woon. Hy sal heers ja, selfs in verlore Afrika, en sal ons nie meedoen aan die wonderlike werk om hierdie land vir hom te verower nie? Laat ons slagspreuk wees: in die Naam van God sal ons ons banier hys. En wat staan op daardie banier? Die Kruis.

Ek het hierdie gesprek met die sendeling woordeliks probeer herhaal omdat dit vir beide my en Andrew diep geraak het, en Andrew weer eens versterk het in sy droom van Afrika vir Christus.

Nou is ons weer terug in Bloemfontein, President Boshof het oorlog verklaar teen die Basoeto's, en die invallers in die Vrystaat terug gedryf tot in die berge.

Ek dink dikwels aan liewe Mary in Indië, want die wreedhede wat daar plaasvind, herinner my aan dié van ons mense van die omliggende plase van ons gemeente. Daar is soveel treurige verhale van vermoorde families, soveel so dat dit my dikwels bedruk en senuweeagtig maak. Hierdie barbare is in ons midde. Ek verdink dikwels mense in en om ons dorp, maar die gedagtes is verkeerd, en ek probeer om morbiede gedagtes te onderdruk wat geneig is om my onder te kry, veral in die lang tye wanneer Andrew nie hier is nie. Maar die Here se Voorsienigheid was opvallend toe die boere terug val, want as hulle wou, kon niks hulle verhoed het om Bloemfontein in te neem nie. Tien dae lank was ons aan die senuutergende situasie blootgestel, onseker wat om

te verwag. Selfs Andrew het die moontlikheid van 'n aanval genoem, en baie het gedink dis onontkombaar. Hierdie arme, arme land - dis so hartseer om met al hierdie dinge saam te leef, mense wat heen en weer geslinger word sonder 'n behoorlike regering, en oorlog rondom ons. Dit maak ons baie hartseer, want ons weet nie wat om aan die saak te doen nie, maar ek probeer om aan ander dinge te dink, soos boeke en skryfwerk noudat ek weer alleen is.

Ek druk u aan die hart, liewe Moeder. By al die uitdagings hier en die dinge wat op my gedagtes beslag lê, hou ek steeds nie op om aan julle te dink en julle in my gebede op te dra nie.

U liefhebbende dogter

Emma Murray

NEDERLAND

COBA

Die eerste jaar in Utrecht in Mauritzhuis 76 tussen ander Suid-Afrikaners en onder die moederlike vlerk van die vriendelike mevrou De Waard, was goed, by tye selfs opwindend. Baie dinge was nuut, anders, 'n eerste keer. Ons het in die Domkerk musiekkonserte bygewoon, appelbolle by Graaf Floris geëet en al wat boekwinkel is, deurgeloop. Schalk-Willem was in sy element. Toe die eerste sneeu van die eerste winter begin val, het ons sneeumanne gemaak, foto's van ons in die sneeu huis toe gestuur en in die toegeyste Koningin Wilhelminapark geskaats.

Na die eerste jaar word Schalk-Willem, nagraadse student in die Lettere en Wysbegeerte aan die Universiteit van Leiden, 'n deeltydse pos as besoekende lektor aangebied. Die titel van sy skripsie is: *Die verhouding tussen die self en die ander in die postkoloniale diskoers, met spesifieke verwysing na Nederland en sy Indonesiese kolonies ná 1949*. Schalk-Willem wou sy teorie toepas op Suid-Afrika ná 1994. Dié onverwagse verwikkeling - spruitende uit die herbevestiging van kulturele bande tussen Nederland en Suid-Afrika in 1996 - is vir Schalk-Willem die vervulling van 'n droom, 'n droom wat menige kollega in Suid-Afrika in kwynende departemente van die geesteswetenskappe hom maar net kon beny. Vriende in die dampkring van die akademie wat 'n jaar lank in Provence gaan bly - vir son en vir goeie wyn - bied vir Schalk-Willem hulle huis in Gorichem aan. Ons verhuis suide toe, waarvandaan Schalk-Willem elke dag met die trein Leiden toe sou pendel.

Met Schalk-Willem die heeldag weg en ek wat vergeefs op 'n werkspermit wag, het die dae begin lank word en die grysheid my begin neerdruk. Ek onthou die hartstogtelike gebede wat elke dag dringender geword het: Here, maak dié polders en die dyke vir my mooi, dat ek nuut kan begin. Lig die lae dak van grysheid wat my daagliks neerdruk. Skep vir my oop ruimtes tussen die baie mense. Laat sy oulike pophuisies vir my 'n huis word. Versreëls van Eybers skiet my te binne:

*'n Huis is iets wat teen 'n helling staan
 deur son gekonfronteer aan elke kant
 Maar let op: sê jy huis in hierdie land
 dan dui jy drie beknelde kamers aan.*

Langs Gorichem het die Waal verbygevloei, met groot vragbote op - geruisloos en moeiteloos van Rotterdam af op pad Duitsland toe, met voor op die dek, die huis van die vragbestuurder. Op die dek van die groot vragbote het die kinders van die vragbestuurder gespeel, langs die wapperende wasgoed van die familie wat Duitsland toe en terug gependel het. Ek het dikwels met die fietspad al langs die Waal af gefiets, langs die breë rivier met die groot vragbote op. So baie water - op 'n manier het die verbyvloeiende waters my rustig gemaak.

Al werk wat ek kon kry, was skoonmaakwerk. My lewe het om skoonmaak begin draai, en op die droom van nuus van die Arbeidsburo vir ander werk as skoonmaakwerk. Stofsuig, vloere was, vensters was, kussings uitskud - altyd maar was en poetsen die Hollanders. Ek het allerhande soorte mense van die land leer ken in die intieme binneruimtes van hulle huise, en altyd as werknemer teenoor werkgewer. Menigmaal is ek onder hulle kliniese oë verneder omdat hulle hoë standaarde van sindelikheid vir my onbekend was. En op 'n dag, na nog 'n dag se skoonmaak in 'n vreemde huis, het ek geweet: ek gaan vir altyd hier 'n vreemdeling voel. Ek gaan altyd hier 'n halwe mens wees. Dit het ek geweet terwyl Schalk-Willem al tuiser begin voel het in die akademiese kringe van 'n land wat hom baie gebied het. Maar ek moes terug, my wortels strek in Afrika terug.

Dit alles het ek met trane en baie emosie gesê die aand toe Schalk-Willem na 'n lang dag terugkeer. Hy was soos gewoonlik, selfs na 'n lang dag, in beheer en het gesê ek is net moeg, ek moet vroeg gaan slaap, miskien voel ek môre beter.

Dis toe dat sy koel, kliniese houding 'n woede in my losmaak waaroor ek nie beheer gehad het nie.

"Ek sal nie môre beter voel nie!" het ek woedend geskree. "Nie môre nie, en ook nie oormôre nie!"

Ek het badkamer toe gehardloop, die deur toegeklap, my trane afgevee en 'n slaappil geneem. Toe ek die volgende oggend weier om op te staan en die dag daarna ook, het Schalk-Willem vir die eerste keer geskrik en die familie gebel.

Ek het in die kamer met toe oë gelê en gemaak of ek slaap, maar elke woord gehoor. Hy was in gesprek met my ma, vir wie hy nog nie behoorlik "Ma" kon sê soos wat dit ons gebruik in die familie is nie.

Hy sal nog voor Kersfees my plek terug bespreek vir 'n onbepaalde tyd tussen my mense. Oorspanne, oormoeg, te lang tye alleen. 'n Kort alleenspraak van Schalk-Willem. Min stiltes.

Miskien was Ma te oorbluf om iets te sê. Maar miskien het sy iets vermoed, soos wat ek my ma ken, omdat sy my ken. Maar so het Schalk-Willem my vir 'n onbepaalde tyd remit. So het hy toegelaat dat ek die reis onderneem.

Dit was kort voor Kersfees van my tweede jaar in Nederland. Elke vlug Suid-Afrika toe was vol. Ek moes tot einde Januarie wag, tot in die middel van die Kaapse somer. Ek moes Swarte Piet en Sinterklaas weer 'n keer uit Spanje ontvang, ek moes al die ouderwetse seremonies rondom Kersfees weer deurleef, en pepernote en spekulaas en marsipein eet soos die vorige jaar.

Vreemd, ironies, was ek bang vir terugkom. Mense het my gevra: wat van die politieke chaos, die swak bestuur, die geweld? In dié tyd gee Antjie Krog in Leiden 'n lesing oor *Country of My Skull* waarna ek en Schalk-Willem gaan luister en ek daarna met ontnugtering in my hart oor ons Afrikanerleiers in my bed lê en rondrol. In dié tyd kuier Leon en Nicola, vars uit Suid-Afrika, by ons. Een hele lang nag maak ek nie 'n oog toe nie na 'n laat-aandse kuier saam met Nicola. Nicola het pas 'n kaping op die Kaapse Vlakte oorleef as deel van haar ondersoek na diskriminerende taalgebruik in die patriargale sisteem. Beide Nicola en Leon was keelvol vir Suid-Afrika - vir sy diskriminerende regstellende aksies en vir sy geweld.

Ek het verskrik hulle stories uitgeluister, ek het geluister na verhale van bende- en taxigeweld, van verkragtings en van slagting van jong kinders op die vlakte, en die nag terwyl ek rondrol dinge in my verdwaasde en verwarde gemoed probeer opweeg: my oorheersende emosie is wel dié van verlange, van wil teruggaan en weer tuis kom, maar as dié tuiste bedreig word deur die dood...? Hoekom wil ek terug na 'n land waar mense vermoor word, waar mense mekaar nie eers 'n stukkie grond gun nie? Ek het tussen twee nikse vasgevang gevoel.

Schalk-Willem lees die Afrikaanse koerante op Internet, en die ontstellende berigte van geweld kom op 'n gereelde basis deur:

Die Kaapse Vlakte is die afgelope week in 'n bloedbad omskep waarin drie tienerseuns - een skaars twaalf - wreed vermoor is, en die polisie vrees nou dat verdere bloed kan vloei in 'n reeks aanvalle van wraak en weerwraak.

Gemeenskapsleiers en die polisie sê dié voorvalle is simptome van 'n jong generasie wat jare lank aan die ergste vorms van geweld blootgestel is. Hulle het daarmee grootgeword en hulle sien en ervaar dit byna elke dag. Hulle ken net een taal: die taal van geweld.

In een van die voorvalle het 'n seun van twaalf 'n ander seun van dieselfde ouderdom doodgesteek omdat hy glo bang is dat hy van sy lyfband beroof sou word.

n Paar dae tevore is dieselfde gemeenskap geruk deur die "teregstelling" van 'n agtienjarige bendeleier wat agt keer van voor en ses keer van agter geskiet is.

In dié tyd haal die moord op twee jong vroue in Breda, Nederland, die voorblad van byna elke koerant, en is daar opmarsse en geweldige publieke reaksie teen die sinnelose moord. Só, voel dit vir my, moet 'n beskaafde land teen geweld reageer. Die nag maak ek - om Schalk-Willem se term te gebruik - 'n eksistensiële krisis deur. Hoekom wil ek teruggaan na 'n land waar 'n lewens niks werd is nie? Hoekom ontken ek die mees basiese drang, naamlik dié van oorlewing?

Toe sterf my pa kort voor Kersfees terwyl die wit sneeu om my val. Die wit sneeu was dood, leweloos, koud. Ek treur die hele leweloosheid, koue Kersfees oor my pa.

Ek vertrek op my verjaardag op die sesde Januarie met KLM terug Suid-Afrika toe. Op Schiphol Lughawe, in sy toegeknoopte Hollandse leerbaadjie, druk Schalk-Willem my liggies en sê hy sal my mis. Leon en Nicola kom vyf minute voor ek deur die doeane moet gaan, onverwags groet. Nicola soen nooit nie, sy druk haar wang skrams teen joune.

"Gaan vind jouself maar lovey. Schalk-Willem het jou nodiger as wat jy dink."

Ek maak die nag op die vliegtuig byna nie 'n oog toe nie, ten spyte van die kalmeerpil en die halwe slaappilletjie. Ek klim die volgende dag op D.F. Malan Lughawe af in 'n tierende sudoos wat my van vliegtuig na lughawegebou reeds byna uitmekaar pluk, en omhels my susters, hulle mans en my suster se kind vir wie ek nog nie gesien het nie omdat sy gebore is tydens ons verblyf in Holland. Ek druk die klein bondeltjie teen my vas en ek huil onbeheersd. Terwyl ek my tranes afvee, haal ek sakke vol zoute drop uit my handbagasie.

Die aand slaap ek in my ouma Jacoba se bed in Bainstraat 69, die vierde geslag wat in Bainstraat 69 bly vandat my grootjie Edward Cairncross en sy vrou Magdalena die eerste keer daar ingetrek het. Ek slaap onder die groot portret van my grootjie Magdalena Cairncross née Marais, dogter van Magdalena Marais née Hugo van Daljosafat naby die Paarl.

DIE DAL

OUMA JACOBA

My grootjie van Mammie se kant, Johannes Francois Hugo (1812 - 1887), seun van Jan Gysbert Hugo, het op die plaas Goede Rust in Daljosafat gewoon, ook Potklei genoem. Jan Gysbert was goed vir sy mense, so goed dat die meeste van die slawe op sy plaas aangebly het na hulle vrygestel is op 1 Desember 1834. Soos sy vader was Johannes Francois Hugo, "Jan Potklei," 'n goeie man. Hy had 'n hart vir die armes, want op 'n keer was daar nie minder nie as drie rondlopers op sy werf wat vir hom gewerk het. Die een se naam was Anderson, dan was daar nog een met die naam van George King, en later het Harry Grey gekom, wat as "ou Stamford" bekend was. Mammie se ma het vir haar al hierdie dinge vertel, en Mammie het dit weer vir my vertel.

George King was 'n karakter. Hy was 'n handyman en het van alles geweet, maar drank was sy ondergang. Die Hugo-kinders het hom "Outa Jors" genoem, en nooit aan hom as 'n witmens gedink nie. Hy het met Ayah Doorie getrou, die oppasser van Johannes Francois Hugo se dogter Magrieta. My ouma het my vertel dat hulle hom gaan besoek het kort voor sy dood, en toe hulle hom so skoon en wit tussen tussen die ander bruin gesigte sien lê, het hulle vir die eerste keer agtergekom dat hy wit is.

Mammie en haar suster Grieta het dikwels by Ayah Doorie geslaap toe hulle kleinkies was as dit te kwaai reën as hulle van die skool af kom. Mammie het my vertel hoe skoon haar huis was en hoe heerlik dit was om in die hemelbed te slaap en in die bultsak weg te sink. Doorie en George King had nie kinders nie.

COBA

So skryf Ouma Jacoba in haar dagboek oor die rondlopers op die plaas van haar oupagrootjie, Jan Potklei. Ma sê hulle was remittance men, soos Harry, en ek vat die spoor.

MARTHA

Die tweede keer was dit Martha wat vir Harry gaan soek het, oor die remittance. Toe het Harry op Jan Potklei se plaas in die Dal gebly. Dit was in die najaar na die winter van Harry se aankoms uit Namakwaland, toe die trosse druiwe afgeoes was en die lig sag geword het en die geel akkerblare in die stroom langs die huis in Bainstraat begin val het. Dit het so gebeur:

Apollis was in dié dae saam met Harry in dieselfde huis dikwels gedrink en bakleierig. Toe Martha begin swel met klein Martha, het Apollis al meer en meer saans nie huis toe gekom nie.

Apollis en Pieter Pieterse was in dié tyd saam in die wamakerbedryf by Albertus Malan. Op Wellington het die reis geëindig, maar dikwels ook begin, Bainskloof oor. Dis hoekom daar wamakers was. Dit was in dié dae net Albertus Malan en Apollis en Pieter en nog een ander Maleier wat die waens reggemaak het voor hulle die groot berg moes oor. Dit was nog voor die goud- en diamantvelde vir baie waens gevra het. Die mense het by Albertus Malan stil gehou en gesels. Wagenmakersvallei was toe al Wellington genoem na die groot Engelse veldheer, maar sy, Martha, het nog van Wagenmakersvallei gepraat, oor Pieter en Apollis wamakers was.

Dit was dan by die wamakery waar Pieter en Apollis nuus gehoor het. In die dae dat Apollis baie weg was, het Martha dikwels by Pieter aangeloop op pad na die rivier waar sy wasgoed gewas het. So was dit dan dat sy weer van die remittance gehoor het, en van remittance men.

Daar is drie wit rondlopers op die plaas van Jan Potklei in die Dal, het Pieter gesê, die mense praat van remittance men. Dis Harry die Ingelsman en Anderson en George King. Vir Anderson het Jan Potklei in Die Strand opgetel, met sy vakansie daar Aprilmaand. Een aand het 'n witman aan die deur geklop en gevra of hy in Jan Potklei se houthok in die agterplaas kan slaap. Hy het gesê dat 'n skip vergaan het, en dat hy al oorlewende was. So het dit dan gekom dat Anderson in die houthok van Jan Potklei se huis in Die Strand gebly het, omdat Jan Potklei 'n man was wat hom oor ander ontferm het. Later het hulle uitgevind Anderson kry 'n bietjie geld van sy mense uit Engeland, 'n remittance. Anderson het begin uitgaan met die mense op die bote. Sy vis het hy vir betaling vir die Hugo's gegee oor hy in die houthok in die agterplaas verniet kon bly. Toe die maand by die see verby was, het Jan Potklei gesê hy kan saamgaan plaas toe. Hy

het 'n tyd lank op Goede Rust in die Dal gebly, die plaas wat hulle ook Potklei genoem het oor die grond wat kleierig was, maar die see het weer en weer geroep. Anderson het elke keer teruggegaan see toe, tot hy naderhand sy eie boot kon koop. Hy het by Bata die kok gebly wat by Eksteen se Losies Huis gewerk het. Anderson het later die losieshuis gekoop van die geld wat hy met die vis gemaak het, en van die remittance. So kon hy homself loskoop. Bata die kok het nooit in die losieshuis ingegaan nie; sy het altyd net in die kombuis gebly. Na Anderson weg is, het Bata by Jan Potklei in die kombuis kom werk.

Pieter het vertel van 'n ander rondloper met die naam van George King. Hy was ook 'n man wat geld gekry het uit Engeland, maar alles uitgesuip het. So het Martha meer geleer van die remittance, die geld wat loskoop.

Dit was ook in die dae van die groot herlewing op Worcester, die dae toe die mense baie gebid het en die kerke te klein geword het. Oud en jonk, mans en vroue, wit en bruin het na die bidure gestroom, gedryf deur die Gees van God. Oral het biduurgroepies ontstaan en al groter geword. Mense het aanhou bid en hulle sondes voor God bely. Op party plekke is tot drie keer per dag bidure gehou, ja selfs die kinders het bidure gehou. Op Wellington het hulle die kerk groter gebou na die kante toe, en die mense het gesê dat die gemeente van die Here in dié tyd meer gegroei het as in al die jare van sy ontstaan. Die mense het baie gepraat van die heilige predikant van Worcester, Andrew Murray, wat van Bloemfontein af Worcester toe is en toe Wellington toe, die man wie se pa en se oupa jare lank vir herlewing gebid het. Martha het van Clara Pieterse gehoor hoe die predikante met die herlewing téén die drank preek. Dit moes die Here se stem deur Clara Pieterse gewees het wat toe al met Martha begin praat het oor bekering en die wegkeer van die werke van die duiwel af. Die Here openbaar homself nie net met woorde nie, maar ook met openbaringe en die krag van Sy Gees, het Clara Pieterse gesê.

Harry het lank gevat om beter te word. Nog 'n goeie week of wat was sy oë diep in die kaste. Martha het aangehou met die mengsels gee. Partykeer het Harry die stuipe-aanvalle gekry. Dan het sy die lepel tussen sy verhemelte en tong ingedruk. Toe hy begin beter word, het hy rusteloos geword, soos een wat iets soek.

Harry was nog swak maar het begin regop sit toe hy vir Apollis die dag vra of Apollis vir hom brandewyn het, van die soort wat hulle op Wellington stook.

Dis toe dat Martha vlam vat, moeg gesukkel van die siek man en die kinders allenig, van die ewige baklei om vel en been aanmekaar te hou, en altyd maar weer die gesukkel met drank. Die dae toe sy as jong klimeid saam met Ma Rebecca in die Bovlei gekuier het, het sy gesien hoe die bruin manne met hulle blink lywe in die son in die parskuip die druiwe trap, hoe die donker sap onder in 'n ander groot vat inloop, maar toe het sy nog nie aan haar eie vel gevoel wat dit kan doen as mens dit soos gif gebruik nie.

- Apollis, basta vi' Harry soe tempteer. Of jy vat jou goed en loep, lok, stok en berrel! Ik sukkel aleenag met die kinnners sonner jou seport, jy syp die laaste geld yt, wat vir 'n eksampel is jy! Die Here se Gees wêk orie land, deur Mister Morrie, jy met jou onbekeerde hart bly aan't syp...

Sy dag Harry verstaan nie, maar toe sê hy:

- My father is a priest, he is an Anglican priest from Cheshire. I, too, was admitted into Holy Orders.

Dit het hy nog baie kere later gesê, sy het dit goed onthou. Apollis het Engels by die wamakers van Albertus Malan gehoor.

- Is dji 'n priester, Ingelsman? Dan is ik die Ingelse governor!

Apollis het nie gepraat nie, hy het geskree. Harry het aanhou praat of hy Apollis nie gehoor het nie. Harry het daarna gepraat van die remittance wat sy pa uit Engeland stuur en dat Martha dit by die poskantoor moet gaan afhaal. Ja, dit sal sy doen, dit sal sy doen. Die geld in die Mazawatteeblik het min geword; die remittance sal haar en die kinders se mae weer vol maak.

Dit was in die dae voor die Cairncrosse toe Jacob Cilliers die pos wat met die omnibus gekom het, uit die eetkamervenster van Dawid Malan in Kerkstraat uitgedeel het.

Teen skemeraand het Apollis koers gekry, onrustig soos wat hy altyd was, die donkerte in, en eers die aand laat met 'n wynlyf huis toe gekom. Sy had vir Anna aan die bors toe hy inkom. Harry het half aan die slaap agter haar rug op die kooi gelê. Dit was of die duiwel self in Apollis vaar toe hy Harry so sien lê.

- Priester, zeg ik, priester! Ma' ik sien 'n priester wat by my vrou en kinnners lê!

Neem die duiwel nie baie gedaantes aan nie?

- Satang, jy's nooit hier vir jou kinnners nie!

Apollis het hom soos 'n dier geveer en op die Ingelsman gespring en hom aan die keel gegryp. Dié dag sou Apollis die Ingelsman vermoor het as sy nie van die bed af opgespring het

en tussen hulle ingeklim het nie. Sy het hulle uitmekaar geskeur soos wat mens lakens skeur. Haar arms was sterk van wasgoed uitslaan by die rivier, en Apollis se lyf was die aand saf van baie wyn. Harry het geskree terwyl hy met sy hande bo sy kop die aanval van Apollis probeer wegkeer.

- This savage will kill me...!!

Toe Apollis op die grond val, het Harry by die deur uitgehardloop en in die nag verdwyn. Dit was die tweede keer dat Martha hom só sien verdwyn het.

Apollis was besete, hy wou haar ook beetkry. Sy het die koperkan met die kookwater van die stoof gegryp en na hom gemik. Maar Apollis was skielik pap van die drank; hy het in die lug gegryp en toe neergeval. Toe het sy hom tot voor die vuur gesleep. Die dag daarna het hy verdwyn en eers weer opgedaag met die Wederdopers se koms Wellington toe.

Dis toe dat Pieter vir haar kom sê hy het gehoor dat Harry die Ingelsman op die plaas van Jan Potklei in die Dal bees oppas saam met die ander twee rondlopers daar, Anderson en George King.

Harry was dus in Daljosafat, onder die hoë kloof van Du Toit waarvan Ma Rebecca vertel het, die kloof waardeur die Boesmans verdryf is as die beuel by Trompetterbos blaas. Die woord het ook na haar toe gekom dat George King, met die Engelse naam soos haar kind by Ma Rebecca, verder Harry se ondergang was. Hulle het die bees ná aan die grootpad van die Paarl laat wei, en so was daar altyd 'n verbyganger om om te koop om drank te bring.

Martha het afgestap na die wamakers, na Pieter toe, met klein-Martha op haar rug en die ander kinders by Clara Pieterse.

- Pieter, ik wil wiet, wa's Apollis?

Pieter het bly kap aan die naaf van die groot wiel.

- Pieter, hoor jy my, wa's Apollis?

Toe eers praat Pieter.

- Hy's weg noorde toe, Diamond Fields. Die mense sê dis met die gesteelde pêre van Hennerik Swarts, die togryer. Die mense sê hy't die pêre gasteel oor Hennerik Swarts hom te veel geld gevra het vir die tog noorde toe.

Pieter het nie opgekyk nie en bly tik aan die naaf van die wiel.

Die kind op haar rug het begin kerm.

- Die Here alleenag wiet wat ik gesondig het om so 'n sleg Hotnot te kry!

Toe het sy omgedraai en begin huis toe loop, die hele pad weer terug met die huilende kind op haar rug.

Sy en Izaak en Maria, Anna en Klein-Martha aleenag. Voor die Here wie se Gees oor die land waai altoos aleenag, sonner 'n pa wat vir sy kinders sôre. Maar so vat sy dit, van dag tot dag, met die hulp van die Here.

Die volgende dag het Pieter by Martha langs gekom; hy het die boodskap gekry Martha moet die koevert kom afhaal by die poskantoor. Wellington was nie 'n groot dorp nie; tussen die witgekalkte huise met rietdakke was groot stukke kaal veld. Almal het van almal se dinge geweet. Clara Pieterse het vir haar kom sê die mense praat oor die Ingelsman wat by die coloured bly.

Maar Jacob Cilliers wat posmeester was voor die Cairncrosse, was 'n goeie man wat mense vertrou het. Dit was sy seun Jan, die een wat versies gemaak het, wat later met die dogter van eerwaarde Bisseux van die Bovlei getroud is. Jacob Cilliers het geweet van Apollis, en van die Ingelsman wat by haar gebly het. Sy het voor die son begin steek het na die huis van Dawid Malan in Kerkstraat gestap waar Jacob Cilliers die pos uitgedeel het. Sy het gegroet en gesê:

- Ik kom die remittance afhaal van Harry die Ingelsman, hy is weg naar die Dal.

Die pos was klaar gesorteer, Jacob Cilliers kon sy hand op die lang koevert lê. Hy het dit saam met nog 'n dik rol deurgegee, die Engelse koerante wat Harry se familie gestuur het. Jacob Cilliers het baie Hollandse woorde gebruik en altyd getroos met woorde uit die Skrif:

- Die Here God is 'n Vader voor die wesen en die weduwees, Martha.

Toe het Jacob Cilliers vir haar die koevert gegee. Sy is kortpad van Kerkstraat af oor die veldjie Bainstraat toe met die koevert uit Engeland in haar hand.

Die aand het sy vir Clara Pieterse gesê sy moet die volgende dag die koevert vir Harry die Ingelsman neem wat in die Dal op Jan Potklei se plaas bees oppas.

Donderdagoggende het die poskar wat pos vir die mense in die buitewyke geneem het, voor die poskantoor stilgehou. Die pos was in sakke, 'n aparte sak vir elke plaas. Die pad was nie ver Dal toe nie, al met die grondpad terug suid. Dit was net Martha en die boodskapper en nog een ander man op die poskar. Die fris luggie teen haar wange en die gewieg van die kar het haar rustig gemaak, so na al die onrustigheid met Apollis. Hulle het al langs die kronkelende pad tussen die vrugteboorde en klaargeoeste wingerde deurgery, langs groot wit opstalle verby.

Dit was net voor die middag toe sy die gewelhuis in die middel van die groot wit ringmuur in die vlakland sien. Hulle is eers deur die eerste plaashek, toe al met die grondpad langs tussen die rooi wingerde deur tot by die tweede plaashek van Goede Rust.

By die hek het die boodskapper die pos oor die hekpaal gegooi sonder om die beuel te blaas. Martha moet maar sê die pos is daar. Hy sal haar laatmiddag weer kry; sy moet by die hek wag.

Sy het afgeklim en die grondpad begin opstap, verby die leë werkershuise in die rigting van die lang huis met die Engelse veranda en die nuwe sinkdak. Sy het om die huis gestap en by die agterdeur gaan aanklop. Eers toe haar oë aan die donkerte van die huis gewoond was, kon sy die vroue sien: die een was aan die deeg rol, haar swart arms wit van die meel, die ander een was doenig voor die potte op die stoof. Later het sy gehoor hulle name is Doorie en Bata, die vroue van George King en van Anderson wat die losieshuis in Die Strand gehad het.

Sy het 'n ruk sonder om te praat by die kombuisdeur gestaan, tot hulle opgekyk het. Toe eers sê sy:

- Ik heet Martha, ik soek vir Harry die Ingelsman.

Die een met haar hande vol deeg het deur toe gekom.

- Ja, Harry die Ingelsman bly hier. Hy en George King maak altoos moeilikgyt.

Martha het na die ligte geel vel sonder plooië onder die wit kappie gekyk, en toe die koevert met die Engelse adres opgehou.

- Ik het die remittance en die Ingelse koerante gebring.

Doorie het die deeg van haar hande begin afskilfer.

- George King kry ook 'n remittance, ma' altoos verloor hy die pampiere. Elke keer is ons die remittance kwyd. Ma' hy maak nou grafstene en grafskrifte, en sny name en syfers uit in blik, en so verdien hy 'n geldjie.

Toe het Doorie na die ander vrou gewys en gesê:

- Dit is Bata, en dis haar man wat see toe gaan, wat altoos ma' met die see deurmekaar is.

Ik het nie baie tyd nie, het Martha gedink, oor 'n tyd kom die poskar my weer haal. Toe vra sy:

-Het jy Harry die Ingelsman gewaar?

Doorie het na die waenhuis se kant toe beduie.

- Harry die Ingelsman lê daar, onkapabel. Harry die Ingelsman lei vir George King in die

versoeking.

Doorie was swaar van lyf en haar voete het skuifgeluide gemaak op pad terug meelplank toe. Martha het die koevert bo teen haar bors ingedruk en in die rigting van die waenhuis aangestap, soos wat Doorie beduie het.

Die huis was wit geverf, maar die waenhuis was verval. Die ingesakte groen deur was op 'n skrefie oop. Dit was donker binne, en het na ou leer en kaf geruik. Die skerp son buite het haar verblind, sy kon niks na binne toe uitmaak nie. Sy het hard by die deur bly roep:

- H-ê-ê-ê rrie! en toe, harder: H-ê-ê êrrie!!

Eers was daar nie antwoord nie. Toe hoor sy 'n gesteun diep agter in die waenhuis. Haar oë was toe meer gewoond aan die donkerte. Sy het nader geloop en die bondel in die strooi sien lê, stil soos 'n dooie mens. Hy het na ou suur wyn geruik. Harry was weer dronk, elfuur in die more. Sy het hom aan sy skouer omgerol en toe gesê, terwyl sy hom heen en weer skud:

-Ik het jou remittance gebring, ik het jou remittance gebring!

Hy het gekreun en toe stadig sy oë oopgemaak.

-By God it's you again, you precious angel from heaven.

Sy tong was dik in sy mond en sy spraak was swaar. Toe het hy soos 'n klein kindjie van dronkverdriet begin huil. Sy het langs hom op 'n ou parskuip gaan sit en gedink: hier wag ek nou tot Harry die Ingeslman regkom.

Dit moes Doorie gewees het wat vir Jan Potklei van die vreemdeling op sy werf gesê het. Hulle het nog so in die halfskemer in die donker waenhuis gesit, toe die groen deure wyd oopgaan saam met die sonlig wat die waenhuis instreep, en sy 'n groot stem hoor roep:

- Wie is hier binne?

Dis toe dat sy opstaan en nader stap.

- Ik heet Martha, ik het vir Harry die Ingelsman pos gebring.

Jan Potklei was 'n groot man, met groot hande en 'n kenbaard. Die donker agter in die waenhuis het vir Harry nog toegemaak.

Daar was 'n stilte, 'n stilte waarin Jan Potklei gelyk het of hy twee dinge op 'n skaal sit, en weeg.

- Harry Stamford geef ver my stank voor dank, die vent is altyd mar besope...

Harry het van agter uit die donker waenhuis met 'n spookstem geskree:

- My father's stables are a palace compared to your house!

Jan Potklei het stadig vorentoe beweeg, tot voor Harry. Sy lang skaduwee het oor Harry geval. Toe eers het hy begin praat:

- Die Woord seg jy moet die vreemdeling en die swakkeling nie honger van jou werf af stuur nie, mar Harry beproef myn geduld, die Here Almagtig hoor ver my, Harry Stamford moet van myn werf af!

Hy het stadig gepraat of Harry alles kon verstaan. Toe het hy omgedraai en weggestap. Martha het omgedraai na Harry agter in die waenhuis.

Harry se oë het omgedop en die skuim het by sy mondhoeke uitgekom en hy het met die rukkings begin. Martha het 'n plat stuk yster gegryp en tussen sy tong en sy verhemelte ingedruk, sy klere losgemaak en sy kop skuins gedraai sodat hy nie sy braaksel insluk nie. Toe het sy maar so gesit, met sy kop tussen haar hande. Later het hy rustig geword en aan die slaap geval met sy mond oop tussen die stoppels van sy baard. Sy het langs hom bly sit en wag.

Al die tyd was die koevert nog teen haar bors. Nee, sy sal moet loop, die poskar sal wag. Toe het sy terug gestap kombuis toe om die koevert vir Doorie te gee.

- Harry lê gesyp in die waenhuis. Ik het gewag vir hom, ma' nou moet ik loop, die poskar wag by die hek. Jy moet die koevert vir Harry gee agter hy bygekom het.

Dié dag het Doorie gesorg dat Harry sy remittance kry.

Apollis was lank weg. Martha het gedink aan Harry op die plaas van Jan Potklei wat met sy oop mond in die waenhuis lê. Haar geld was min. Toe het sy haar en haar kinders se goed gepak aan die einde van Aprilmaand, net voor die winterreën, en vir Pieter gevra om hulle met die wa en die muile te neem. Pieter het met die wa en die kinders eers onder by die werkershuise gewag. Martha het in die stofpad opgestap na die groot huis van Goede Rust.

Dit was net na die swaar middagmaal, net voor die tyd dat die huismense die luike dig gemaak het vir die lang donker rus in die slaapkamer, en sy het gewonder of Jan Potklei haar sal aanhoor. Dié keer was dit Bata die kok wat hom gaan roep het toe sy by die agterdeur aanklop. Bata het eers onwillig gelyk om vir Jan Potklei in sy middagrus te steur, maar Martha het aanhou sê dis dringend. Toe het die groot man in die deur verskyn soos een wat in sy slaap gesteur is. Sy hare wat die eerste keer platgekam was, het regop in die lug gestaan.

- Baas Potklei, jy moet vir my blyplek gee. Ik kom naar Harry die Ingelsman.

Jan Potklei het 'n rukkie so gestaan en toe gesê:

- Bata, seg vir Moos April hy moet Dawid syn huis vir die vrou mar regkry.

So het dit gekom dat sy in die najaar toe Apollis weg is, by Harry in die Dal ingetrek het. Harry het aanhou bees oppas na aan die grootpad; sy het in die wingerd natrossies geknip. Harry het nie ophou drink nie, hy het aanhou om die verbygangers om te koop om vir hom en George King drank te bring. Maar George King, die man van Doorie die kok, was vir Jan Potklei baie werd. Hy het koekiesnyers vir Margaretha Hugo gemaak, die vrou van Jan Potklei. Hy het vir Doorie 'n bliktrommeltjie gemaak waarin sy haar suiker gehou het. Doorie het dikwels dié trommeltjie oopgemaak en vir Martha suiker geleen. Hy het grafstene uitgekap vir 2d. 'n letter. Dit was ook dié werk wat Jan Potklei in die nuwe Afrikaanse koerant geadverteer het, die koerant van die ware Afrikaners van die Dal. Martha het die knipsel vir Doorie wat nie kon lees nie, voorgelees, want sy het met die slate en pencil leer lees en skryf by Bisseux se skool.

GRAFSTONE EN GRAFSKRIFTE

Die Ondergetekende maak bekend dat hy Grafstene lat uitkom en uitkap ver 2d. 'n letter. Oek sny hy Name en Cyfers uit in Blik om sakke te letter en te nommer ver 4d. 'n letter. Gou, Goed, en Netjies!

George King Dal Josaphat

Plaas van Meneer F. Hugo, Veldkornet.

Doorie was toe nie bietjie trots op George King nie, al het hy haar ook maar moeilikheid gegee. George King het ook op al die grafstene van die Hugo's geskryf wat in die familie-begraafplaas begrawe is. Maar Harry die Ingelsman was vir Jan Potklei 'n oorlas. Aan die einde van die winter was Jan Potklei se geduld op met Harry Stamford. Hy het hom aangesê om sy goed te pak en Goede Rust te verlaat. Toe het Martha geweet sy moenie langer aanbly nie, al het sy Jan Potklei se hart gewen met getroue werk op die land, en al het Doorie en Floorie en Bata haar vriende geword. Jare later, toe Jan Potklei op die strand aan sy hart beswyk het, het Martha dit met hartseer aangehoor omdat hy goed was vir haar en haar kinders. Sy het dikwels aan die man met die groot hande en die groot hart gedink.

So het dit gekom dat sy moes terugtrek na die huisie in Bainstraat. Harry het Wynberg toe getrek, agter die ryk wingerdboere aan. In die dae is baie van die vallei se bruinmense Constantia, Wynberg se rigting in agter werk aan.

Sy was nie lank terug op Wellington nie, toe kom die brief vir haar van Harry uit Wynberg

dat sy soontoe moet kom. Dit was toe sy lyf begin kry het met Jacob.

Maar nog voor die noodroep van Harry uit Wynberg, het sy in Wellington baie dinge gesien en beleef, vreemde dinge wat sy nie gedink het moontlik is nie. Dit was in die dae dat Wellington die Nuwe Jerusalem geword het, in die dae van die Wederdopers.

19

OUMA JACOB

Toe George King op Mammie se oupa Jan Potklei se plaas dood is, kon hulle nie besluit waar om hom te begrawe nie. Party mense het gemeen buite die Hugo's se begraafplaas; ander het gemeen binnekant. Op die ou end het hulle besluit om hom aan die buitekant te begrawe sodat hy langs Doorie kon lê as sy doodgaan. Omdat hy so 'n minsame geaardheid gehad het, wou hulle hom graag langs die witmense begrawe. Al die Hugo-seuns was draers by die begrafnis.

20

COBA

Ek kyk lank na die foto van die groot man met die platgekamde kuif in Ma se Dalfjosafat-lêer. My ma het my van kleins af baie vertel van haar familie, die Hugo's van die plaas Goede Rust in Daljosafat. Haar grootjie, Jan Potklei se pa Jan Gysbert Hugo, was 'n hartlyer en is dood aan "water," soos die oumense dit genoem het. In die winter was hy so siek dat hulle blikke met kole onder sy stoel gesit het. Die stoel is spesiaal vir hom gemaak met beenstutte sodat sy bene daarop kon rus. Sy bene was so geswel dat hulle dikwels die water op die kole kon hoor drup, drup, drup.

Elke maand, net voor my maandstonde, het die grys hemel laer op my ingesak. *Woman's body is a sea acted upon by the month's lunar wave-motion*, lees ek iewers iets oor die verdoemende siklus van son en maan en see en baie, baie waters wat my insluk; water in en om my.

Ek word onredelik; ek snou vol emosie vir Schalk-Willem sonder aanleiding dinge toe oor

“hierdie godverdomde land waar die son nooit skyn nie en waar die mense net so koud is soos die land. Soos jy, Schalk-Willem! ”. Sulke tye was ek prooi van my emosie; ek sou hom fisies kon aanrand.

Deur dit alles het Schalk-Willem doelgerig gebly. *Logic superior to emotion*. So lineêr en gefokus soos die land self. Ek het soos ’n mislukking gevoel, en die volgende dag my frustrasie probeer deurwerk deur twee huise vir 80 gulden skoon te maak. Terwyl my eie huis lyk of ’n orkaan dit getref het, vee en poets en was ek ander mense se vloere en vensters en baddens en storte. Ek val die aand met skoene en al op die bed, en beweeg in ’n primordiale wêreld in van visse en slakke, van spirale en van onderwaterse slym, van duik en sweef, duik en sweef.

Die volgende dag sê ek vir Schalk-Willem ek wil ’n kind hê. Sy reaksie is voorspelbaar:

“Coba, moenie vir jou belaglik hou nie, die omstandighede is nou hoegenaamd nie daarna nie; alles is onseker: my toekoms, waar ons uiteindelik gaan woon, die hele gemors van die politiek in Suid-Afrika. Daar kan nie nou sprake van ’n kind wees nie...”

Daar sal nooit sprake wees nie. Morsige kinders sal jou geordende wêreld versteur. So bly ek die hurkende; plakker, kolonis, bywoner.

Die volgende week koop ek van my skoonmaakgulden ’n kat by ’n troeteldierwinkel. Ek doop hom Jan-Potklei, na my ouma se grootjie, en soggens voor Schalk-Willem - elegant geklee in sy Hollandse wolbaadjie - vanaf Gorichemstasie per trein Leiden toe vertrek, borsel ek lang kathare van sy baadjie af.

Kort daarna oorstroom die waters van die Waal, wat teen Gorichem verby loop, sy walle en moet sommige hul huise ontruim. Ek droom dié nag ek verdrink in ’n rivier met baie water.

WELLINGTON 1

OUMA JACOB

Daddy het vertel hoedat drie jongmanne en een jongmeisie in die Witrivier verdrink het. Dit was toe 'n groep jongmense op Hemelvaartdag Bainskloof uit is om Sneekop te gaan klim. Hulle was halfpad teen die berg uit toe 'n swaar mis hulle oorval. Later het die party in twee verdeel, sommige het gaan hulp haal op die dorp, en ander het teen die berg agter 'n rots skuiling gesoek terwyl dit hard gereën het. Die vasgekeerdes het vroegoggend tot teen die rivier aangesukkel, en gevind dat die rivier te vol is om te kruis. Toe die reddingsgeselskap eindelijk daar aankom, het vier sterk jong mans deurgeswem en 'n tou aan die ander kant aan 'n boom vasgemaak sodat hulle die vasgekeerdes kon oortou. Die eerste een wat gewillig was om met die tou oor te gaan, was 'n meisie met die naam van Lettie de Jager. Maar die stroom was te sterk en Lettie het net tot in die middel van die rivier gevorder, waar sy aan 'n stuk rots vasgeklou het. Drie van die jongmans het ook ingeswem en haar probeer help. Hulle was ure in die koue water, en kon toe nie verder uithou nie. Lettie de Jager het eerste haar bewussyn verloor en in die water verdwyn, en kort daarna het die drie jongmans, Christiaan Krynauw en Lourens en Francois van Dyk, gevolg. Al vier het toe tragies verdrink.

Die hele Wellington het deur die nag angstig op nuus gewag.

Daddy was altyd baie versigtig met mis teen die berg.

Daddy het ook vertel van die groot brand. Dit het gebeur in die dae voor die telefoon. Op die tweede Februarie 1874, laat die Saterdag nag toe die suidoos stormsterk gewaai het, het 'n brand ontstaan in die rietdak van 'n huis in Bainstraat wat aan Franz Schwartz die togryer behoort het. Franz Schwartz het waens en negosieware verkoop. Daddy het vertel dat iemand aan die deur geklop het, en toe Franz Schwartz oopmaak, het hy gesien sy huis is aan die brand. Daddy het gesê dat die meeste huise op Wellington in daardie dae rietdakke gehad het, en dat die brand in 'n oogwenk van die een rietdak tot 'n volgende versprei het, by die een straat op en by die ander af tot so ver as Pentzstraat, oorkant waar die stadsaal vandag is. Die huis oorkant die Masonic Hotel is gered omdat hulle nat komberse op die dak gesit het. Daddy, wat toe 'n jong seuntjie was, het vertel hoe mens met elke windvlaag groot stukke vlamme riet van die een dak na

die ander kon sien spring, hoewel die huise toe nie so dig op mekaar gestaan het soos vandag nie. Die meeste mense het net verslae en verskrik na die verwoesting staan en kyk; daar was niks wat hulle kon doen nie, alles het so vinnig gebeur en daar was geen brandwa nie.

In daardie dae, nog voor die motorkar, het die meeste mense perde in stalle op hulle erf aangehou. Al wat hulle toe kon doen, was om die deure van die stalle oop te maak en die perde los te laat. Daddy het vertel daar was 'n oop stuk grond op die hoek van Kerk- en Bergstraat, en soheentoe het die arme verskrikte perde gehardloop. Mammie se oom Jacob Cilliers wat posmeester was voor die Cairncrosse, se eiendom in Kerkstraat het ook afgebrand en hy het 'n paar waardevolle perde verloor. Hulle het versmoor in die rook in hulle stalle. Eerwaarde Bisseux, wat dorp toe getrek het om met die bou van die nuwe sendingkerk te help, se huis in Malherbestraat het ook afgebrand. Miss Gertie Malherbe, die dogter van die bouer, se jonger suster wou nie sonder haar nuwe skoene die huis verlaat nie. Miss Gertie se vader die bouer het die brandende huis ingehardloop toe hy onthou dat die familiebybel nog op die skoorsteenmantel lê. Dit was 'n vreeslike geweld.

Daddy het ook vertel hoe hy 'n ander seuntjie dié nag met 'n kanarie in sy hand sien hardloop het. Na die brand het Mister Murray 'n fonds gestig wat meer as £500 ingebring het, wat nie baie was as mens die groot skade in gedagte hou nie.

In totaal het 40 huise afgebrand, almal met rietdakke; alles het so vinnig gebeur dat mense maar min kon red.

Hulle het nooit regtig uitgevind wie die brand begin het nie. Party mense het gereken dis 'n kwaaddoener met 'n grief teen Franz Schwartz die togryer, want voor die groot brand het iemand in sy stalle ingeglip en die sterte van twee van sy perde geknip. Van die bure het gesê hulle het die aand van die brand 'n donker figuur teen Schwartz se muur sien opklim en later sien weghardloop.

Ander mense het weer die blaam op die Wederdopers gesit, die sekte in die White House, die huis wat later deur Mister Murray vir die Seminary aangekoop is. Dis hulle wat gesê het Wellington is die Nuwe Jerusalem. Hulle wou die mense van Wellington bang maak sodat hulle die hele Wellington vir hulleself kon hê. Die mense het gesê dat hulle in die donker in die strate rondsluip en huise aan die brand steek. Daddy het self gesien hoe 'n Wederdoper voor die groot brand 'n huis op die hoek van Bain- en Bergstraat aan die brand steek, nie ver van waar hulle gewoon het nie, maar die brand is geblus voor baie skade aangerig is.

'n Eikeboom buitekant die huis waar die brand begin het, het in die lente rooi in plaas van groen gebot; die oumense het gesê dis 'n teken om te wys waar die groot brand begin het.

22

COBA

Bainstraat 69, die huis van my grootjie Edward Cairncross waar ek nou saam met my ma woon en waarin ouma Jacoba Joubert haar joernaal geskryf het, is nie deur die groot brand van 1874 vernietig nie. So bevind ek my weer in dieselfde huis as dié waarin my oupa gewoon het. Ek kon uit die koue land kom, en my midde-in die hittige kleindorpse inferno verplaas.

Dan was dit die Wederdopers se skuld, het die mense gesê. Een van Ma se lêers is gemerk: Die koms van die Wederdopers na Wellington (1868 - 1873).

23

LENA

Op 4 Mei 1868 - vyf jaar voor die stigting van die Hugenate Seminarium in 1873 - arriveer een van die vreemdste groep mense wat hierdie dorp nog gesien het op Wellington Stasie. Hulle was 'n godsdienstige sekte wat onder die invloed van ene Wouter Groenewoud, vanuit Europa na dié verre vasteland gekom het omdat hulle hier, in dié vrugbare vallei, volgens Groenewoud die Nuwe Jerusalem sou vind. In die woorde van Ferdi Schoch, een van die leiers van die groep: *We are the true believers, the children of God, and the New Jerusalem is Wellington, the city of God.* Op Wellington dan, sou God Hom volgens dié siening op 'n besondere manier weer nuut openbaar.

Op Wellington het hulle spoedig die naam "Wederdopers" verwerf, omdat hulle aan die groot doop geglo het, en die nuwe lede wat hulle gewerf het in enigiets van 'n visdam tot groot natuurlike poele gedompel het. Groenewoud het later uiters manipulerend sy eie teologie begin formuleer, maar aanvanklik was hy onder die invloed van 'n skool wat hulleself die Irvingiste genoem het. Benewens die groot doop en 'n "nuwe" ervaring van die Heilige Gees, het hulle ook

op juiste profetiese voorspellings aanspraak gemaak: hulle het byvoorbeeld geglo dat hulle tot op dag en datum, met die boek Openbaring as handboek, die wederkoms van Christus kan voorspel. Volgens Groenewoud se apokaliptiese uitsprake het die Here Suid-Afrika uitverkies, van waar Hy weer sy mense sou begin bymekaar maak. Die Kaap van Goeie Hoop met sy wuiwende velde, met sy boorde swaar van die vrugte en sy wingerde wat so ver strek soos wat die oog kan sien - dit was inderdaad 'n land van ewige somer. Groenewoud was gedurig tussen Suid-Afrika en Europa aan die beweeg, en het groepies mense uit Switserland, Duitsland en Holland gewerf om Suid-Afrika toe te kom. Op Wellington was sy bekendste volgelinge ene Jan Retief, 'n onderwyser aan die eerste eenmanskool op Wellington in Bainstraat.

Nog een van die merkwaardige dinge van hierdie verhaal is dat Groenewoud dit veral reggekry het om mense van hoë stand en adellike statuur te beïnvloed. So byvoorbeeld het lede van 'n vooraanstaande familie van Frans-Switserse herkoms onder sy invloed besluit om uit te kom Suid-Afrika toe. Dit was 'n familie van vyf seuns wat die dinamiese moeder, Celestine Schoch, alleen moes grootmaak omdat haar man, 'n beroepsmilitêr, haar vroeg ontval het. Twee van haar seuns, August en Ernest, het aanvanklik saam met hulle moeder gekom. Ferdi het later gevolg. Die ander twee, Gustav en Arnold, was skepties en het hulle van die vreemde ideologie van hulle moeder en broers gedistansieer. Die matriarg van hierdie interessante familie was reeds in haar sestigerjare toe sy onder Wouter Groenewoud se invloed kom en besluit om saam met haar seuns haar heil in die Nuwe Jerusalem - Wellington in Suid-Afrika - te kom soek.

Die verhaal is nagevors deur 'n agterkleinkind van Ferdi en Ida Schoch, Christa Armstrong. Die foto van Celestine in Armstrong se boek, *God's Errant Children*, wys 'n petite vroultjie met 'n aristokratiese houding en fynbesnede gelaatstrekke.

CELESTINE

Wellington Junie 1868

My liewe Gustav

Kom ek vertel jou van my aankoms hier in die vreemde, liewe Gustav.

Na 'n lang seereis was ons eindelijk weer op vaste grond! Ek is dankbaar om te kan berig dat ons 'n voorspoedige oortog gehad het waardeur die Here ons bewaar en gelei het. Ons het dan ook dikwels liedere tot eer van God gesing, die God wat ons hierheen gelei het, na die Nuwe Jerusalem. Ons het daaglik op die boot bymekaar gekom om te lees en te bid, en gevolglik baie seën ontvang.

Na vyf en veertig dae op die S.S. Asia het ons in Tafelbaai aangekom terwyl ons jubelend God se eer verkondig het. Terwyl ons Amen, Amen, Halleluja gesing het, het ons die anker laat sak. 'n Liewe broer met die naam van Jan Retief, 'n skoolmeester en voorleser op die dorp wat deur die plaaslike kerk verwerp is, het ons saam met 'n swart broer ingewag. Hulle het ons vertel hoe hulle ons lofliedere aangehoor het terwyl hulle in 'n klein bootjie na ons toe uitgeroei het.

Die volgende dag is ons per trein na Wellington waar 'n bedagsame vriend en lojale bekeerling, Michiel Brink, die plaaslike bakker, ons op die stasie met sy waens ingewag en dorp toe vervoer het. Dit was 'n beskeie aankoms, want die wêreld het ons met spot en hoon en growwe beledigings ontvang. Daarvoor het ons lieve vriende egter ruim vergoed. Michiel Brink en sy vrou het op die vloer bed gemaak en vir ons hulle hemelbed afgestaan. Hierna het ons tuis gegaan in 'n groot huis in Bainstraat wat ons Bet-el gedoop het, en sedert onlangs bly ons in 'n ruim huis met by die vyftien kamers. Dit was vroeër die eiendom van die plaaslike dokter en magistraat dr. Addey. Saans kom ons in die groot eetkamer bymekaar en sing tot eer van die Here. By die ag-en-vyftig siele gaan op die oomblik hier tuis, almal broers en susters in die Here. Ons is een groot familie in Hom.

August het begin om homself deur die dag agter in die tuin met spit en skoffel besig te hou sodat hy groente en vrugte vir ons behoeftes kan voorsien. Die huis het ons Ebenezer gedoop; dit word deur die inwoners ook die White House genoem. Die groot gronde strek na agter tot teen die kronkelende rivier wat in die hoë koppe om die dorp sy oorsprong het. Alle reise die verre binneland in begin in Wellington: die reise met die ligte perdewaens met hul ag of tien passasiers; sowel as dié met swaar ossewaens met hul vrag handelware vir onderveldse winkeliers. Die vroeëre inwoners het die nedersetting Limietvallei genoem, omdat die hoë berge die grense gestel het waar die vroeë reisiger nie kon deur nie.

Die weg na die noorde loop oor die Drakensteinberge langs die vermaerde pas wat die naam het van die kranige ingenieur wat dit gebou het, naamlik Bain se Pas. Die liewe Michiel Brink het ons kort na ons aankoms een dag op 'n uitstappie tot bo by die Nek geneem. Op die

kruin van die pas kyk die reisiger neer op tonele van ongeëwenaarde skoonheid: ruisende koringvelde, groen wingerde, vrugbare tuine, ou huise met rietdakke en wit mure, en deur die dorp die twee glinsterende riviertjies wat anderkant in die Bergrivier uitloop. Ons bevind ons waarlik in 'n Nuwe Jerusalem van groen lower, 'n blou hemel, skitterende sonskyn en ruisende strome. Ons Nuwe Jerusalem het ook 'n bekoorlike ligging. Aan die oostekant is dan dié hoë bergreeks met sy ryk kleure wat met die tye van die dag verander. Langs die strate is reuse-akkerbome, en daar is ook lemoen- en vrugtebome in die meeste van die tuine.

Hoe verlang ek nie daarna dat jy en jou familie by ons sal aansluit nie, liewe Gustav - my beker van geluk sal dan inderdaad oorloop. Ek glo God het ons na hierdie vrugbare land Kanaän gelei om die mense te waarsku dat ons die einde van die dae beleef en dat hulle gereed moet wees om God se oordele te verwag. Die Here het aan Sy getroue diensknegte openbaar dat sy oordele spoedig oor die bose wêreld gaan kom. Sy kinders moet hulle gereed maak om Hom te ontmoet. Jy mag wel sê: "Wie sal sulke dinge weet?" en ek kan jou nie oorreed om dit sonder rede te aanvaar nie. Honderd en vyftig jaar lank het Noag sy ark gebou, en niemand het hulle aan hom gesteur nie. Die daaropvolgende rampspoed het binne sekondes gebeur, en slegs ag siele is gered. Slegs drie siele het Sodom en Gomorra oorleef. Hoeveel mense sal daarom in die korrupte Europa die Here se oordele aanvaar wat Hy aan 'n paar mense in die wilde vasteland van Afrika openbaar het?

Liewe Gustav, ook namens jou broers wat my hierheen vergesel het, wil ek by jou pleit om by ons aan te sluit. August veral se diepste begeerte is om jou hier tussen ons te hê. Jy ken jou broer, jy weet van sy opregte geloof in God, jy weet hoedat hy sy hele lewe lank die wil van God gesoek het. Ek wil jou daaraan herinner dat hy in die jaar 1867 deur die genade van God die lig gesien het, soos ook aan my openbaar. So dikwels noem hy dat dit vroeër gevoel het of hy in die donker rondtas. Jy weet tog hoe hy altyd ontnugter was met die stand van geestelikheid in Europa, hoe hy oor sy eie sonde en dié van sy kerk gehuil het, hoe hy altyd gevoel het of hy nie aan dié wêreld behoort nie, en hoe hy altyd honger en dors was na die dieper dinge.

Na sy bekering, sy groot doop en sy vervulling met die Heilige Gees, het hy soveel verligting van sy sondelas ontvang. Vroeër was ons Christelikheid 'n leë dop sonder inhoud. Jy weet ook van sy profetiese drome en hoe hy ons onder in 'n vallei tussen hoë koppe die grond sien omdolwe het terwyl ons die Evangelie preek. Van al hierdie dinge het hy jou vertel.

Liewe Gustav, durf jy aan die opregte geloof van jou moeder en broers twyfel? Op die

oomblik besit ons niks nie; nogtans voorsien die Here in al ons behoeftes. Kom en kyk self. Mag die Here jou oë open en jou met sy Heilige Gees verlig. Wanneer Wouter Groenewoud op sy reise by jou aandoen, ontvang hom as 'n gesalfde van die Here.

Jou moeder

Celestine Schoch

MARTHA

Martha is van die Dal af terug na haar huisie langs die rivier op Wellington. Dit was in dié dae dat die Wederdopers Wellington toe gekom het en gesê het Wellington is die Nuwe Jerusalem. Wellington was ook Ma Rebecca se Nuwe Jerusalem. Ma Rebecca het bly sê jy moet terug, kind. Dit was omdat Ma Rebecca haar geld op die Kaapse strate verdien het en haar kind anders wou grootmaak. Dit het sy later geweet.

Van lankal af het sy Wellington goed geken, lank voor Ma Rebecca haar na haar pa se mense in die Bovlei gestuur het agter Bisseux se skool vir vrygesette slawe aan, waar Nagmaal ook aan die coloureds en die slawe bedien is. Dit was die dae van *Step by Step* en *Trap der Jeugd*, en Mister Bisseux wat sukkel-sukkel Hollands praat wat hy by Mister en Missies Hauptfleisch van Twyfeling aanleer.

Maar voor dié tyd, toe sy 'n klein dogtertjie was, het hulle kom kuier, al met die hardepad langs van die wynplaas in Constantia waar Ma Rebecca slaaf was. Haar ma se pa, haar oupa, was 'n Hollandse skeepsman, en haar ma se ma, haar ouma, was 'n swart vrou uit Angola, maar Ma Rebecca het die meeste van die swart van haar ma oorgeërf, en slaaf was sy, soos haar ma, eiendom van Van Renen van Constantia, die wingerdboer wat haar op die veiling gekoop het. Ja, in dié dae is die slawe ingevoer om die werk te doen, die witmense het nie gehou van die sleg goed van dié land nie.

Al met die grootpad langs dan, sy en Ma Rebecca en broer August en die drywer en die ander kuiermense. Vroegoggend, as die sterre nog skyn, het die wa stadig deur die los sand van die Kaapse Vlakte gesukkel, dan deur die gelyk wêreld van renosterbos Klapmuts verby tot voor die Bergrivier, waar hulle die tweede nag seil gespan het. Die derde dag deur die pont waar daar

'n drif was en ure later as die middagson al brand, Bovlei op, langs die Kromrivier se plase verby: De Groenefontein, Onverwacht, Optenhorst, oor die bruggie tot by Twyfeling; ander kere verder op, al in die kloof op tussen die hoë koppe by Nabygelegen verby tot by Welvanpas, Retief se mense, as die skaduwees al lank is. Dit was in die dae toe die eerste Daniël Retief die plaashuis bewoon het wat Martyn die slaaf vir sy pa Jacobus begin bou het, en in Daniël se tyd voltooi het. Dit was in die tyd van Adonis Medien, die slaaf van Java, wat net soos August baie oud geword het. Dit was hy en sy vrou vir wie hulle Oupatjie en Oumatjie genoem het.

Adonis Medien het vertel toe Daniël Jacobzoon Retief die huis klaar laat bou het en sy naam op die gewel gesit het, hy vier akkerbome voor die huis geplant het, maar die een aan die linkerkant, naby die stalle en die kelder, wou nie groei nie. Hulle het toe nog een geplant en dié het ook gevrek. Die werksmense het geglo dit was die plek waar die slawe vroeër dae vasgemaak is om geslaan te word, en hulle het geglo dat dit daaroor was dat die bome nie wou groei nie. Lank, lank nog wou g'n boom daar groei nie.

Dit was ook in dié vallei waar Anna Lategan die slawekinders op haar skoot grootgemaak het en hulle in die wit kerk laat doop het. Dit was die wêreld van die Faro's van Doolhof, die Juliese van Nabygelegen en die Davidse en die Cederasse en die Frederikse van Welvanpas, die meeste van hulle slawekinders.

So het hulle gaan kuier nog voor die trein tot op Wellington geloop het, en nog voor die pad oor die Nek deur die Limietberg oop was. Dit was hier waar Ma Rebecca haar by een van Bovlei se mense verwek het met een van hulle lang kuiers daar, maar sy het nooit haar pa geken nie. Hy was Apollis se soort, en is vroeg aan die pokke dood. Maar Ma Rebecca het haar terug gestuur na haar pa se mense in die Bovlei, na die skool vir slawekinders van Mister Bisseux wat haar 'n bietjie Engels en Hollands geleer het.

Altyd maar weer lyk dit of die plek haar terugroep. So was dit ook nadat sy nie verder op die plaas van Jan Potklei in die Dal gebly het nie.

Dit was in dié dae dat die mense baie van die Wederdopers gepraat het, en van Wellington wat die Nuwe Jerusalem is.

Apollis het van die stasie se kant af van die noorde terug gekeer. Hy het skemeraand ingestap gekom of hy nie amper 'n jaar lank weg was nie. Dit was Meimaand, maar die winter was laat,

en sy was nog in een van haar koel bont rokke en kaalvoet. Apollis het houtstoof toe geloop en kos gesoek en vraatsig begin eet aan die lieslapbredie, met sy hande in die pot, nes 'n honger dier. Hy het die blink vet om sy mond met die agterkant van sy hand afgevee. Toe eers het sy gepraat:

- Die mense soek jou orie pêre van Hennerik Swarts. Is jy 'n dief, Apollis Jacobs? Oortrie jy die gebod van die Here?

Apollis het op die kooi gaan sit en sy vingers afgelek. Toe het hy gevra:

- Trekkie Gies van die Djere mense in swart an, met stiewels an en wolkappies op?

Sy het driftig, hande in die sy, voor hom gaan staan:

- Sien jy gesigte vanlat jy nie meer by jou vrou en kinnners slaap nie ma' jou lyf trekvoël hou, Apollis Jacobs?

Stuk vir stuk het sy die storie uit hom gekry:

- Die Djere hoor my, Martha, assit nie was dat die son helder oordag geskyn het en hulle gesange gesing het nie, het ik gedag dissie dywel en sy trawante self. Hulle het vannie stasie se kant af innie Hoofweg opgeloo, dorp se kant toe, die vroumense met swart rokke wat innie stof sliep en wolkappies op, ennie kinnners met hulle boots ytgetrek in hulle hanne vannie warmte, en soe vêr hulle loep sing hulle: Halleluja, prys die Here, Halleluja, prys die Here. Die kinnners vannie dorp het langsie pad getou en geskrou: Hys toe, hys toe, Satangsgoed ga' hys toe!! Sommige van hulle het klyte na hulle toe gegooi en weggehardloep, ennie bang mense vannie dorp het deur hulle vensters agter die gordyne ytgelooer... Dissie dywel en sy trawante wat op ons toesak, seg ik jou, Martha!

Mister Bisseux het gesê, in die laaste van die dae sal mens verskriklike dinge sien gebeur. Wie sal haar en haar kinders beskerm?

- Ennie kinnners innie warmte? Wat vannie kinnners?

Apollis het op die bed gaan sit en sy skoene begin uittrek.

- Michiel Brink se twee ossewaens het die bagasie ennie klein kinnertjies gekarwei.

Van Michiel Brink se dinge het sy geweet. Michiel Brink en Jan Retief, onderwyser by die klein skooltjie in Bainstraat, was kwaad vir die kerk en kop in een mus. Dit het Pieter haar vertel. Jan Retief se pa, die voorleser in die kerk, was al kwaad vir die kerk oor hulle hom te min betaal het en oor hy groot gedoop is.

Met al hierdie dinge op haar hart het sy die volgende dag by Clara Pieterse aangeloo. Clara Pieterse het geweet van die prosessie wat Apollis gesien het. Sy het vertel dat Michiel

Brink die nag in die stoorkamer geslaap het sodat die Wederdopers in sy huis kon slaap. Ander Wederdopers het by Jan Retief in Bainstraat geslaap, nie ver van die huis van John Cairncross die bakker nie. Die leier se naam was Groenewoud, en Clara Pieterse het hom eendag voor die wamakers sien verby loop, listig soos die slang self met sy klein ogies wat na aanmekaar sit. Die mense sê hy het ook 'n ou vrou na die New Jerusalem gebring, 'n ou vrou wat met haar seuns uit die koue lande agter die Nuwe Jerusalem aangekom het.

Die stories oor die Wederdopers het meer geword. Hulle het vertel hoe die Wederdopers snags rondgaan en mense bang maak, en hoe Jan Retief met fosfor en 'n lantern in sy hand maak of hy spook in Kerkstraat, of dit die Here se oordele is wat oor die mense kom.

Later, toe die Wederdopers uit Bet-el in Bainstraat na die White House trek wat hulle van dr. Addey gekoop het, het die mense vertel van vreeslike dinge wat agter die hoë roosheining gebeur. Hulle het gesê dat mans en vroue kaal rondloop soos wat die profeet Jesaja gesê het hulle moet doen: "Trek jou klere uit en ook jou skoene." Hulle het gesê dat Andries Retief, die broer van Jan Retief, by die kamer ingetrek het van een van die vroue uit Holland omdat die Here dit so aan hom openbaar het, en omdat hulle nie met mense van buite die omheinings van die White House mag verkeer het nie. Hulle het vertel hoe die mense groot doop in 'n dam in die agterplaas.

Martha het al hierdie dinge gehoor, maar nie weer met Apollis daaroor gepraat nie. Sy het dikwels verby die White House afgestap wamakers toe en met Pieter oor die vreemde verskynsels gepraat.

- Pieter, het jy gelyster na die dinge wat hie' gebeur? Wiet jy vannie Wiederdopers ennie groot doep?

Pieter het vertel van die doop in die dam wat hy die vorige aand gesien het toe Albertus Malan hom laat kom oor Franz Schwartz se togwa skade aangedoen is in die nag.

- Dit was 'n klein meisiekindjie, soe vyf, ses, ennit was 'n visdam innie agterplaas soewaar, die Here hoor my, ennit was nag, donker, laatnag. Allie Wiederdoepers het langsaan staan en sing, halleluja, halleluja, toe kom 'n groot man met die kind in sy arms en hy dompel ha' in, drie keer, innie Naam vannie Vader ennie Seen ennie Gies. Die kind het dit nie gelyk nie, sy't verskriklik geskrie...

Martha het na Pieter se vertelling geluister. Sy is by Mister Bisseux in die Bovlei gedoop. Sy is weg Namakwaland toe voor sy aangeneem en lidmaat geword het. George, by Ma Rebecca

in Namakwaland, het die Ingelse koning se naam, maar nie die hemelse s'n nie. Sy en Clara Pieterse het die kinders name gegee soos wat sy dit uit die Bybel by Mister Bisseux geleer het: Izaak, die offer van Abraham vir die Here, Maria Magdalena, uit wie die Here sewe duiwels gedryf het, Anna, die profeet wat vooruit kon sien, en Martha, die vrou wat gedien het. Sal die Here haar offer aanneem as sy die kinders na Hom toe bring? Sal haar skuld in die ewige vuur gewerp word? Die vuur en die wind van die Here waai oor die land, van Worcester af oor die berg tot in die Kaap. Die revival het begin. Al dié dinge voel sy aan haar lyf.

Pieter was op Worcester oor die berg saam met Albertus Malan toe die dinge gebeur het. Op die Sondag was so vyftig, sestig jongmense in 'n saaltjie bymekaar. Die dominee was knap klaar met Woordbediening, toe 'n paar mense die gesang opgee en 'n gebed doen soos wat die gewoonte was. Toe het 'n bruin meisie agter in die saal opgestaan. Sy was in diens van 'n boer in die nabye omgewing. Sy het gevra of sy ook 'n lied mag opgee. Die dominee het gelyk of hy eers nie mooi weet nie, want sy was vroumens en bruin daarby, maar later het hy gesê dis goed so.

Terwyl sy besig was om te bid, het iets eienaardigs gebeur. Pieter het vertel:

- Da' was 'n geluid, 'n gedreun soes donnerweer. Dit het al nade' gekom, nade' en nade', tot dit gevoel het of die saal geskud word, geskud word deur 'n hand wat mens nie kon sien nie... Toe't ammal innie saal begint te bid, party hard, anner het geflyster... Ma' dit was 'n grote geraas, soesie sydoostewind innie Boevlei opkom...

Halleluja, het Martha gedink. Die Gees van die Here is op ons. Dis die Gees van die Here wat Pieter al dié dinge laat vertel.

- Toe't die Gees van die Here van my oek besit geneem. Ek het neergeval en die Here aanbid. Soe het die Here my dié dag geroep.

Pieter se oë het geblink toe hy stip na Martha kyk.

- Ons moet repent Martha, ons moet repent. Die blessing kom as jy gerepent het.

Dit is so, ons moet repent. Dit is so. Dié woorde herhaal Martha in haar hart.

- Da's 'n prediker op Worcester van Bloemfontein af, sy naam is Mister Morrie. Die mense praat baing van hom, hulle sê dis oor hom lat die revival begint het. Ma' Mister Morrie was innie groot kêk boekant die saaltjie anie priek toe dié dinge onner in die klein saaltjie begint het. Ma' 'n ouderling het by die saal verby gestap en vi' Mister Morrie ga' roep om te kom kyk wat innie saal aangaan. Mister Morrie het aangehardloep gekom; ik het nie gewiet 'n man in swart

kan soe vinnig loop nie. Toe't hy voor by die tafel ga' staan en geroep: Stille! En weer en weer: Silence! Ma' die mense het angegaan met bid, die Gies was op ons. Soe kon Mister Morrie die mense nie stil kry nie. Die mense sê Mister Morrie het nie gewiet dissie begin van die revival waarvoor sy eie pa soe lank gebid het nie.

Die blessing kom as jy gerepent het.

Dis toe dat Martha begin dink het aan 'n offer vir die Here soos Abraham vir Isak na die Here toe gebring het.

Apollis was daarna 'n tyd lank meer by die huis, en sy het met hom oor dié dinge gepraat en gesê hulle moet die kinders laat doop, in die Naam van die Vader en die Seun en die Heilige Gees. Maar Apollis had 'n onbekeerde hart en wou niks van dié dinge weet nie.

Apollis het gebly tot die naweek van 17 Oktober 1868, toe die Wederdopers die pamflette versprei het dat die wêreld met hael sal vergaan. Op die pamflette het gestaan:

Die Here het aan sy gemeente openbaar dat die tyd van sy oordeel op aarde aangebreek het. Om die wêreld te laat sien dat ons sy ware kinders is, is ons deur die Here beveel om aan te kondig: Daar sal geen oes wees nie, want ek sal dit vernietig met hael en met vuur, sê die Here. Amen.

Die dorp was in rep en roer oor die voorspellings dat die wêreld uit Wellington met hael sal vergaan, en dat die Nuwe Jerusalem sal neerdaal. Die mense het van oral-oor Wellington toe gekom, van Franschhoek af en van die Vier en Twintig Riviere af waar daar ook 'n kolonie Wederdopers was. So vol was die dorp die naweek van 17 Oktober dat sommige families in hulle ossewaens moes slaap. Mense was te bang om hulle ligte te doof, en daarom was die dorp Wellington, die Nuwe Jerusalem, helder verlig die nag van 17 Oktober. Deur die nag van Saterdag 16 Oktober en deur die dag van Sondag 17 Oktober het die dorp weerklink van die geroep en geskree van die mense wat die Here verwag het: Halleluja, prys die Heer! Die Here daal neer op die Nuwe Jerusalem!

Mense het hulle goed weggegee, omdat die Here sal kom. Martha het onthou van die silwer uitgegraveerde horlosie van Harry die Ingelsman onder haar matras, saam met die klein bietjie geld wat oor was van Ma Rebecca in die Mazawattee-teeblik.

Die nag van 17 Oktober het gekom en gegaan, en niks het gebeur nie. Apollis het tekere gegaan, en weer in een van sy dronk buie op haar geskree dat sy haar met mal mense ophou.

Die mense het weggetrek na hulle huise, baie van hulle kwaad en ontevrede. Die dorp het weer stil geraak tot op die dag van die hemelvaart van Maart 1869.

Martha en Pieter het die oggend dou voor dag na die koppie by Hexberg vertrek. Dit was Prospect Hill, die koppie waarvandaan Jan Retief na die hemel sou opvaar soos toe Elia tot God gebid het, en Hy hom met vuur op die Karmelberg openbaar het. Jan Retief sal soos Elia in die wa van vuur die hemel invaar.

Hulle het die hele pad van Bainstraat na die koppie buite die dorp geloop, sy met 'n meelsak in haar hand met Ma Rebecca se munte daarin. Vir Pieter het sy gesê dis padkos. So ver soos hulle geloop het, het sy die mense na die koppie sien stroom; sukkelende oumense agter in waens, nuuskierige baljarende kinders, jongmans op perde, vroue met jong kinders aan die hand. So moes dit in die dae van die Here op aarde gelyk het toe hy teen die berg gepreek het. Die perdekarre het dig om die koppie gestaan, soos wat dit lyk met Nagmaal in die groot wit kerk. Ander perde het teen die groot denneboom na aan die brandstapel vasgebind gestaan. Sy was moeg geloop met die kind in haar buik; sy moes sukkel om by te hou al het Pieter stadig geloop, al met die skares mense saam. Eindelik het hulle teen die heuwel opgeklim, tot teenaan die brandhout wat reg op die kruin in 'n houpak was.

Andries Retief was daar, en Michiel Brink, en 'n maer mannetjie met 'n middelpaadje, 'n lang neus en oë wat na aan mekaar sit. Só naby het Martha gestaan dat sy die vreemde uitstralings van die maer man kon voel.

Daar het 'n suising deur die skare gegaan, en sy het die naam "Groenewoud... Groenewoud..." opgevang, die leier wat vir Jan Retief en Michiel Brink tot die Wederdopers bekeer het, die man wat heen en weer na ver plekke reis en nog volgende werf.

Martha het in die rigting gekyk waarin al die koppe gedraai was. Teen die heuwel het sy die vreemde optog sien opkruip: die twee mans met die draagbaar waarop Jan Retief gelê het, toegedraai in 'n wit laken. Die twee mans - Pieter het gesê hulle naam is Schoch - het die draagbaar met Jan Retief daarop op die grond neergelê. Groenewoud het teen die draagbaar gaan staan, sy hande in die lug gegooi en die Here se naam aangeroept:

- Blaas die basuin op Sion, en blaas alarm op die heilige berg! Laat al die inwoners van

die land bewe, want die dag van die Here kom, want dit is naby! Voor hom uit verteer 'n vuur, en agter hom brand 'n vlam.

Die Wederdopers om die brandstapel het hulle hande in die lug gegooi en halleluja! geskree. Ander het hande geklap en laag, op een noot, gekreun. Ander het met oë wat in die niet staar op die grond neergeval asof hulle vreemde gesigte sien en in geestesvervoering was, en teen mekaar heen en weer gewieg, heen en weer. Kom Here Jesus, want alle dinge is nou gereed, uitverkorenes en gekooptes uit al die nasies met lang wit klere aan, gewas en wit gemaak in die bloed van die Lam! Skeur julle harte en nie julle klere nie!

Martha het haar oë toegemaak en 'n roering deur haar voel gaan. Dan begin sy stadig, ritmies, saam met die liggaamsbewegings om haar, heen en weer wieg, heen en weer. Halleluja, die Here kom, die Here kom. Halleluja, die Here kom, die Here kom. Skeur julle harte, en nie julle klere nie. Die Gees van die Here waai oor die land, repent, repent.

Toe het Groenewoud 'n vuurhoutjie in die fyn houtjies onder die brandstapel gestee. Die hout was droog en die vlamme het teen die man in die wit laken op die brandstapel begin aanlek, soos 'n hond wat honger is. Party mense het hard begin skree; ander het neergeval, nog ander wou wegbeur, maar was vasgedruk tussen die malende mense. Martha het vorentoe gedruk tot waar sy die gloed van die vuur teen haar kon voel. Toe het sy met 'n hoë swaai beweging die meelsak met geld vuur toe gemik. Dit het knetterend in die vlamme geval.

- Niem die offer, Here Jesus, niem Martha se remittance vi' ons alga tesame, vi' my, en vi' Ma Rebecca, en vi' my kinnars, George, Izaak, Maria, Anna en Klein-Martha.

Terwyl sy bid, het sy 'n hoë geloei gehoor. Dis Jan Retief wat bulk soos 'n wilde dier as dit volmaan is. Sy sien hoe hy hom begin loswoel uit die laken en hoor hoe hy die Here se naam aanroep. Sy sien hoe die mans wat hom opgedra het, wild met hulle voete stamp om die vlamme te blus. Ander Wederdopers hardloop nader met hande vol sand wat hulle op die vuur gooi. Sy druk deur die skares mense na Pieter toe.

Sy en Pieter begin padgee bult-af, tussen die malende skare deur. Van die perde wat teen die groot denneboom vasgemaak was, ruk los en skop wild met hulle agterpote in die lug. Pieter hou haar styf aan die arm en hulle beurt heuwel-af, soos wat hulle gekom het.

Onder, teen die wit muur van Mister Malan se huis, kom hulle vir die eerste keer tot stilstand. Haar asem jaag en die kind in haar buik skop, skop teen haar maagvel aan.

Die Here seën hulle wat repent. Sy en Ma Rebecca en haar kinders is losgekoop, sy en

haar kinders is losgekoop met Ma Rebecca die vryslaaf se geld.

Kort daarna het die meeste van die Wederdopers weggetrek. 'n Paar dae voor hulle vertrek, het Martha van die wamakers af die ou vrou met die kind aan die hand by die hek teen die roosheining sien staan. Sy het gesien dit is die ouma van die kind wat die nag in die visdam gedoop is. Dit was die kind wat in die koninkryk ingelyf is toe die water oor haar geloop het. Martha het stadig nader geloop, tot teen die heining aan, en haar oë nie weg geneem van die vrou met die kappie op en die kind aan die hand nie. Die vrou het opgekyk: Martha het weggesinkte oë in 'n wit vel op haar gevoel. Toe het die vrou met die kind aan die hand weggestap.

Pieter het vertel daar is onenigheid onder die Wederdopers. August Schoch het gesê dat hy die stem van die Heilige Gees hoor, nie Groenewoud nie. Groenewoud het kort daarna weer verdwyn, en August Schoch en sy party het weggetrek na die Vier en Twintig Riviere toe na waar ander Wederdopers op die plaas van Jan Retief gebly het. Daarna is die ou vrou, die ma van die Schoch-seuns, weer terug na Breda, na die koue land waarvandaan sy gekom het. Op die ou end was dit net die seun August wat aangebly het en met sy familie na Noordoos-Transvaal vertrek het. Maar nie voordat die White House aan Andrew Murray verkoop is om die nuwe skool vir meisies in te begin nie. Dit was nadat Mister Morrie van Worcester af oorgekom het Wellington toe. Pieter Pieterse het dit alles van naby gesien, van oorkant die pad wat Albertus Malan se wamakery van die White House geskei het.

Almal het toe al van Mister Morrie geweet en van die groot dinge wat op Wellington aan die gebeur was; daarom het Pieter langer as wat nodig was na die maer man met die swart pak en die wit boordjie gekyk. Hy het gesien hoe Schoch besig was om te skoffel anderkant die roosheining in die groot groentetuin wat die Wederdopers in die agterplaas aangelê het. Hy het gesien hoe Mister Morrie duskant die hek in die roosheining bly staan en roep:

- Ekskies Mister Schoch, ik hoor jy wil die property verkoop? Wat issie prys?

En hoe Schoch antwoord nee, dissie warie, die property issie te koop nie.

Toe het Mister Morrie sy hoed gelig, en aangestap. So het Pieter vertel.

Die mense het vertel hoe ouderlinge van die Hollandse kerk daarna nog twee keer by Schoch was, en hoe Schoch dit as 'n teken van bo gesien het, soos wat Samuel drie maal geroep is. Toe het Schoch besluit om die White House te verkoop vir die groot nuwe skool vir meisie-

kinders op die dorp voordat hy en sy hele familie met die ossewa weggetrek het Noordoos-Transvaal toe waar hy 'n plaas gekoop het.

Hierna het Martha begin sien hoe daar nuwe dinge op Wellington gebeur; hoe die White House reggemaak word vir die nuwe skool en hoedat die mense begin praat oor die Amerikaanse juffroue wat Mister Morrie gewerf het

26

COBA

Skeur julle harte en nie julle klere nie. Jy moet repent, sê Martha.

Ek kyk na die foto van die vrou wat Martha ontmoet het - die fyn vroutjie met die wit vel, die reguit neusie en die dromerige oë.

AANKOMS

ABBIE

20 November 1873

My liewe Annie

Laat ek jou vertel van ons aankoms hier in die vreemde, liewe Annie. Hier sit ek nou rustig in die kamer wat ons as die eetkamer beplan, ewe deftig gekleed in my wit linnehemp en swart syromp en skryf met my Try Company pen, met ink uit my Russiese leer-inkstaander, en dit midde-in Afrika se hitte! 'n Jaar gelede sou ek my dit in die mees vergesogte droom nie kon voorstel nie.

Op die dag van die 15 November het ons so teen drie-uur die middag land gesien. Ons kon die berg soos 'n dowwe wolk sien verrys aan die noordekant van ons plek van aankoms. Na omtrent nog 'n halfuur het ons Tafelberg al duideliker begin sien, en 'n lang kettingreeks - die Twaalf Apostels genoem - wat van Tafelberg af suid, see-in, loop. Die eerste indruk van die land is sy berge! Die aand het Anna en ek dan ook saamgebid dat die Here ons die krag sal gee om met die vleuels van arende op te styg, en dat ons die hoogtes as uitsigpunte sal gebruik om verder te sien as die grense van ons eie beperkte visie.

Ons het mettertyd moeg geword om ons oë so al turende te vermoei, en het maar eers weer gaan sit om 'n laaste keer aan boord ons geliefkoosde letterspeletjie te speel. Toe ons klaar was, het ons gesien hoe die berg intussen nader gekom het. Ons kon spoedig die klip onderskei, en kort daarna het die Seinstasie en die vuurtoring van Robbeneiland in sig gekom - 'n kaal, verlate plek waar kranksinniges gevange gehou word. Een bergpunt met die naam van Leeukop het helder en duidelik aan die voorkant van die wonderlike bergreeks uitgestaan. Die tafel van Tafelberg was bedek met 'n sneeuwolk wat aan weerskante afgehang het soos 'n tafelkleed. Daar was een "gat" in die middel waardeur 'n rots gesteek het, en Anna en ek het tot die gevolgtrekking gekom dat dit herstelwerk nodig het!

Dit was reeds donker toe ons teen die dorp in die hawe kom lê, en al wat ons kon sien, was die ligte wat geskyn het teen die onheilspellende klip van die berg. Ons sou maar tot die oggend wag voor ons oordeel! Klein bootjies is toe vir die passasiers laat sak.

Die meeste van ons mede-passasiers is Britse militêre of ingenieurs; behalwe een groot

groep Jode wat Diamantvelde toe gaan. Die rykdom van die koper en diamante in dié land lok inderdaad baie avontuursoekers - daar is ook toenemend 'n goudkoors aan die ontwikkel ná die opspraakwekkende ontdekking van goudriwwe op die plaas Eersteling naby Pietersburg twee jaar gelede.

Dit het vreemd gevoel om so stil te lê ná die gewieg van ag weke op die groot stoomboot op see. 'n Kwaai suidoostewind het gewaai, blykbaar tipies aan die Kaap. Ons kon dit aan die wit koppe van die branders nader aan die kus opmerk, maar ons het doodstil gelê, vir die eerste keer in weke sonder die geluid van die skroef in ons ore, behalwe natuurlik die naklank daarvan in ons koppe.

Die volgende dag, 16 November, vind ek vir Anna Bliss met 'n treurige gesig in die dames se ruskamer. Die suidoostewind waai so sterk dat ons nie aan land sal kan gaan nie! het sy teleurgesteld uitgeroep. Toe ek op dek gaan, sien ek dat dit inderdaad so is. Die toneel was verlate en triestig. Tafelberg het sonder boom of struik op ons afgefrons, en aan sy voete het die dorp kaal, ontbloot gelê. Daar was wel tuine en bome aan die agterkant, maar die strate tussen die lae huise het boomloos en skaduloos daar uitgesien. Die wind het opnuut begin waai, en die wit perde wat die branders gemaak het, het nie baie belowend gelyk nie. Dit sou inderdaad ongemaklik wees om met al ons bagasie in die klein bootjie aan land te gaan. My hart het in my skoene gesink, maar ek het aan die troosvolle gedagtes van die nag gedink toe ek wakker gelê het en my bekommer het oor die bagasie en die doeane en die uitry Wellington toe. Toe het die versie "Die Here sal voorsien" by my opgekom en my getroos. Dit mag miskien nie op my manier wees nie, of op jou manier nie, maar in Sy eie tyd sal die Here voorsien. Met hierdie troos het ek aan die slaap geraak.

Al hierdie gedagtes van die nag het na my toe teruggekom en my getroos - ek het onthou wie dit was wat die wind in die holte van Sy hand hou, en ek het geweet dis goed om te bly waar Hy ons wou hê.

Nadat ons byna drie uur lank so gelê het, het die wind bedaar, die leer is opgetrek, die skroef het weer begin draai, en stadig het ons nader aan die kant gevaar. Toe ons nader kom, sê Mevrouw Halkett, een van ons mede-passasiers met wie ons goed bevriend geraak het: "Ek sien vir dominee Andrew Murray, hy het vir jou en juffrou Bliss kom haal."

Onnodig om te sê watter gewig van my skouers afgerol het toe ek dit hoor! Mevrouw Halkitt het hom uitgewys: 'n lang, skraal man met 'n effens vermoeide maar aangename

voorkoms. Hy het die predikantedas aangehad, en het 'n mede-predikant aan sy sy gehad. Toe ons naby genoeg kom, het mevrou Halkitt ons met gebare uitgewys. Die hawe was toegepak met mense. 'n Hele regiment soldate het op die aankoms van 'n generaal aan boord gewag; daar was vriende van die militêre offisiere, daar was Maleiers wat gewag het om bagasie te dra, koetse en drastoele. Die aankoms van die groot stoomboot was ooglopend 'n belangrike gebeurtenis. Sodra die loopplank in gereedheid gebring is, het die militêre offisiere eerste aan boord gekom, en daarna het Mister Murray - soos wat almal hom noem - gekom, met 'n hartlike, warm welkomswoord.

Mister Murray is alles, en nog meer, as wat ek van hom verwag het. Sy ganse hart is in die werk van sy Meester, en elke gedagte is hoe hy Hom kan verheerlik. Hy het ons baie vertel van die skool en sy vooruitsigte, en alles lyk baie belowend. Ons kan ons Vader se hand daarin sien. Ons het uitgesien daarna om na die naweek Wellington toe te gaan.

Ons het vanoggend na die Skotse Presbiteriaanse Kerk gegaan en en 'n goeie preek gehad rondom die teks: "Want so lief het God die wêreld gehad..." Dit was goed om weer tussen die Here se kinders te aanbid. Ons het twee skole daar besoek - St Cyprians, 'n Anglikaanse skool, en die Good Hope Seminary - eersgenoemde is egter 'n bietjie onpersoonlik, met die dogters wat ses-ses in 'n kamer slaap; laasgenoemde is 'n mooi skool met 'n aangename atmosfeer en 'n goed-versorgde terrein. Maar oor die algemeen is die opvoedingsgeleenthede in dié veraf kolonie veral vir dogters skraal.

Ons het die eerste naweek by die Murrays in Kalkbaai tuisgegaan. Dit was goed om weer aan land te wees, om stil op 'n bed te slaap, om in 'n groot vertrek rond te beweeg, om op vaste grond te loop en te weet die lang reis is agter die rug.

Kalkbaai is 'n klein vissersdorpie met 'n paar ou gewelhuysies in die Hollandse styl, en 'n paar vissershuisies wat oor die rotsagtige strandjie uitstrek. Agter, feitlik onmiddellik teen die strand, strek die steil, onherbergsame berg. Kalkbaai word beskou as 'n soort gesondheidsoord, en word dikwels deur voor-aanstaande mense besoek wat die verfrissende seewind en seegeure verkies bo die verveling en die hitte van baie van die omliggende dorpe. Behalwe vir die uitgestrekte see voor, is die toneel triestig en lelik: nie 'n boom in sig nie, die bosse droog en verpot, en agter die huisies die droë koppies met slegs die belofte van minerale rykdom, maar andersins verlate.

Wat Kalkbaai wel iets besonders maak, is sy ruwe rotse. Dit is op een van hierdie rotse

waar Mister Murray, met die lees van *The Life of Mary Lyon*, stigter van die Mount Holyoke Skool in Massachusetts, 'n visie gehad het vir 'n soortgelyke Christelike skool vir dogters in Suid-Afrika. Dit was net nadat hy en Mrs. Murray twee kindertjies aan die dood moes afgee, en hulle vir 'n hersteltyd na hulle huisie op Kalkbaai - Patmos gedoop - gekom het.

Die dag na ons aankoms, het ek op een van die groot uitstaande rotse teenaan die see gaan sit waarteen die branders hoog opgeslaan het, die sproeireën tot op my gesig. Die geraas van die branders was oorweldigend, en tog het die tydlose oomblik daar op die rotse terwyl ek na die seevoëls en die inkomende bote kyk, na die reëlmatige geklots van die bote teen die rotse luister en die sonlig op my lyf voel, my in 'n ander wêreld verplaas. Ja, in so 'n oomblik moes Johannes inderdaad ook die stem van God op Patmos gehoor het.

Van Kalkbaai af strek die strand myle aaneen na Muizenberg se kant toe - 'n onbelemmerde maagdelike stuk strand. Mr. Murray het verduidelik verder aan, verby Zeekoeivlei, strek die Kaapse Vlakte, 'n sanderige duineveldwêreld. Hier is glo vroeër leeus aangetref wat in die digte riet geskuil het. Hier en daar word hierdie duinewêreld afgewissel met vleie en pragtige heideveld en bolplante. Hierdeur vloei 'n rivier met die naam van Swartrivier wat alles dieprooi kleur, rooi soos die kleur van bloed, en wat stadig sy pad vind tot in die mere van Soutrivier.

Na 'n versterkende naweek op Kalkbaai, is ons per trein Wellington toe. Die landskap waardeur ons die eerste klompie myl vanaf Kalkbaai gery het, was bar en kaal. Ongeveer nege myl verder het ons die duine gesien wat aan die Indiese Oseaan grens. Ons het heidevelde begin sien, en die veldblomme is nou pragtig en volop. Die landskap het geleidelik begin verander, en meer vrugbaar begin word. Wingerde en vrugteboorde is volop. So ver soos jy ry, sien jy die huisies van die swartmense. Hulle is mooi wit gepleister, en lyk heeltemal netjies. Die name van die haltes wat ons verby ry, het 'n onbekende klank aan hulle: Eersterivier, Stellenbosch, Muldersvlei, Paarl. Ons kon van die plaashuise tussen die bome sien - baie van hulle het gesellig en goed ingerig gelyk.

Teenaan die Paarl het ons deur 'n gebied gery wat as Daljosafat bekend staan, en Mr. Murray het gesê dat baie van die Franse vlugteling se nasate daar gevestig is; van die bekendstes die Hugo's van die Dal. Mr. Murray wil die nuwe skool vir meisies na die Hugenote vlugteling vernoem: die Hugenote Seminary. Mr. Murray kan vlot Hollands praat en hy verstaan baie van die vreemde verdraaiings van die plaaslike dialek; vir my is die gutturale uitspraak van baie van die name en vanne egter haas onuitspreekbaar. Ek herinner my dat Miss Elliot, die groot vriendin

van die Murrays wat ook op Kalkbaai gekuier het, die plaaslike taal as "Dutch of the commonest kind, exceedingly rough in sound and ungrammatical" beskryf het. Mr. Murray het vertel dat dit hier in Daljosafat was waar 'n klompie manne aan die spits is van 'n beweging om dié veragte volkstaal as skryftaal erken te kry.

Mr. Murray noem toe ook die naam van 'n sekere Jan Gysbert Hugo (spreek uit: Jeego) van die plaas Goede Rust, een van die voorste boere van die distrik en iemand met 'n besondere oop hart en hand vir sy werksmense. Op dié plaas is glo rare voorbeelde van fortuinsoekers en skipbreukelinge - altyd maar lok 'n kolonie diésulkes, veral waar ryk koper-, goud- en diamantvelde is. Mr. Murray maak toe die laaste entjie korter met vertellings (op hoorsê) van 'n paar interessante karakters op dié plaas, sommige van hulle goeie ambagsmanne en vir die boer baie werd.

Wellington is 'n mooi dorpie tussen die berge - berge wat my aan die Alpe naby Genève herinner. Die berge vorm 'n onafgebroke muur na die oostekant toe, en dit is glo waarom die dorp voor Bain se pas deur die berge gebou is, Limietvallei genoem is - die berge was die ondeurdringbare limiete. Elke bergkop in die reeks het sy eiesoortige naam, en Mister Murray het die bekendstes vir my uitgewys, naamlik die Limietberge, die twee Sneeu koppe - wat die meeste uitdaging bied, en wat die meer avontuurlustige Seminarium-dogters as uitdaging beskou om te bestyg - die Hawekwas (glo 'n inheemse benaming), en skuins voor die Limietberge, Groenberg - 'n berg met 'n sagte, groen voorkoms en 'n boggel soos 'n vuurspuwende berg, asof dit nie tot die res van die bergreeks hoort nie. Die dorp lê dus in 'n kom tussen berge; 'n kom waarin dit glo versengend warm kan raak.

Wellington skep die indruk van vrugbaarheid en weligheid: die strate het aan weerskante hoë eikebome, en alles het groen en skoon gelyk toe ons teen skemer-aand arriveer. 'n Sekere juffrou McGill en twee van Mister Murray se seuns het ons op die stasie ontmoet. Die eerste trein is volgens Mister Murray reeds in 1863 tot op Wellington aangelê; nou is daar sprake van die verlenging van die spoor Noorde toe, na die diamant- en goudvelde. Mister Murray sê dat die goud-, diamant- en kopervelde ware sendingvelde is, en braak lê en wag vir die werkers van die Here. Hier is oral tekens van groei en ontwikkeling. Die poort na die binneland deur Bainskloof is twintig jaar gelede oopgemaak, en Wellington is sedert 1863 die terminus waar alle treine van die Kaap af moet stilhou. Alle paaie kruis hier; en dit is daarom ook nie vreemd dat Wellington volgens Mr. Murray baie soorte mense huisves nie. In die jongste tyd het die Masonic Hotel die

bymeekaarkomplek geword van ongelukkige episodes van fuifery, vuisslanery, en ander onheilge bedrywigheede.

Jy kan glo dat ons die aand uitgeput was van die baie nuwe indrukke. Maar die verwelkomings hier is net so hartlik; almal is gretig om ons te ontmoet. Die verwagtinge wat op almal se gesigte te lees is, is so groot, dat dit jou laat klein voel. Die volgende oggend na ontbyt het Mr. Murray en Miss McGill ons na die skool geneem. Omtrent 70 dogters, die meeste onder twaalf jaar oud, het ons ingewag, beleefd opgestaan toe ons inkom, en ons hartlik toegesing. Mag die Here ons genade gee om hulle nie teleur te stel nie.

Hierna het 'n sekere Mister Malherbe, 'n bouer wie se stiefpa, dr. Addey, vóór die Wederdopers se intrek die huis bewoon het, saam met ons van kamer tot kamer gestap sodat ons oor veranderinge aan die huis kon gesels. Alles begin nou baie opwindend raak!

Intussen het ons al taamlik baie van die mense van Wellington ontmoet. Van almal het ons 'n vriendelike ontvangs gehad. Hulle is eenvoudige mense - min van hulle verstaan Engels. Hulle verwelkom hierdie werk wat ons gaan doen, en onder hulle is toegewyde Christene.

Woensdagoggend het ons toe vir die eerste keer in ons skool deurgebring. Die arme kinders is baie onkundig. Baie van hulle lees Engels swak, en dit lyk asof hulle min weet van die leerproses, en hoe om boeke hulle eie te maak. Die kleintjies het die meeste verwagtinge, met hulle oop gesiggies en die gretigheid waarmee hul hul lessies leer en hulle liedjies sing. Ons hoop om hulle skool 'n voorbereidende een te maak vir die Seminarium, en dit onder ons invloed te hou. Ek sal die taal moet leer, maar in dié stadium lyk dit na 'n onoorbrugbare berg wat ek moet oor.

Die stoomboot vertrek binnekort, en ek moet so spoedig moontlik die brief weggry. Die “poskantoor” word plaaslik uit 'n huis in Kerkstraat bedryf, deur 'n sekere Cairncross-familie, 'n betroubare gesin van Skotse afkoms. Miss Mary Cairncross is die posmeester, maar word glo ook fluks gehelp deur haar jong boetie Edward, wat as boodskappertjie help.

Liewe Annie, die taak wat ons hier moet verrig is enorm, die struikelblokke kom so hoog soos die berge om ons voor, as dit nie was vir die Here se genade nie. Ons verwag probleme en teëstand, maar ek glo God sal alles ten goede laat meewerk.

Liefde aan Herman, Oupa en Charlie, en baie liefde aan jou, my suster.

Abbie

COBA

Ma het groot plesier aan die vertaling van Abbie se briewe, dit kan ek sien.

Die lewendige oë van Abbie Ferguson val op by die andersins gestrengse Victoriaanse voorkoms op die foto in *The Builders of Huguenot*.

WELLINGTON II

COBA

Ek stap laatoggend, toe Ma museum toe is, Bainstraat af tot by die huis langs die Spruitrivier. Dit is volgens oorlewering die terrein waar Martha se huis gestaan het en waar Harry Grey laat-nag kom aanklop het.

Teer, beton en hoë hakiesdraad maak die helder bergstroom vir die verbyganger ontoeganklik. Die brug waaroor ek loop en die onvriendelike teer van die straat, verraaï nie dat 'n stroom water van die berg af deur Wellington in die rigting van die Bergrivier vloei nie. Ek gaan staan op die brug en kyk af. Plastieksakke, Coke- en ander koeldrankblikke lê verspreid in die lang gras langs die water. Hoë hakiesdraad beveilig die omliggende eiendomme van die onheil wat onder broei, in die laagliggende dele van die rivieroewers. Die lêplek van skelms en rondlopers. Suid-Afrika 2000.

Ek kyk na die huisie langsaan, vandag Bainstraat 51. Dit het 'n sinkdakkie en steeds 'n veranda. Die vuilerige wit mure het verf nodig. Die huis is toegesluit en doodstil. Dit lyk of al die inwoners bedags werk. Een skewe, siek akkerboom staan tussen die huis en die rivier; verder is die erf boomloos en kaal.

Lank staan ek so en kyk. Dan begin Martha se verhaal met my praat.

MARTHA

Dit was die begin van 'n nuwe somer, en Apollis het nie huis toe gekom nie. Die somer van die brand het die suidoos daelank gewaai, en dik wolke het van die koppe om die dorp afgetuimel. Groot takke het uit die akkerboom voor Martha se huis geskeur, takke wat skeef voor haar deur kom lê het of in die stroom langs die huis geval het. Die aanhoudende wind het haar ongedurig en die kinders lastig gestem. Snags het die gekrap van die takke op die dak haar wakker gehou; dit en die onrustigheid van die kinders wat huilerig by haar kom inkruip het.

Dit was die eerste Saterdag in Februarie van die jaar 1874, pas nadat die nuwe skool vir

meisiekinders op die dorp begin het, dat sy diepnag die geknetter soos fyn geweerskote hoor. Kort daarna 'n gegil en geroep, en toe kry sy die reuk van rook. Toe sy uit die kooi spring, het sy 'n ent van haar af op die oop pleintjie die hoë vlamme teen Franz Schwartz die togryer se rietdakhuis sien oplek. Here in die hemel, dit was rietdakke wat brand, in dié verskriklike wind!

- Izaac, Maria, Anna!! K-ô-ô-m! Die hys br-a-a-n-d!!

Sy het hard en hoog gegil. Toe het sy komberse gegryp en die kinders begin uitdra. Izaac kon homself al help; sy het hom eerste by die deur uitgebondel en toe vir Maria aan die hand gesleep en vir Klein-Martha in komberse toegevou. Izaac het die mak voëltjie wat sy pa vir hom uit die noorde gebring het, in sy hand vasgeklou - die arme dingetjie het byna versmoor - terwyl die kind hoes, hoes, die ewige kroephoes. Maar dit was wat sy pa vir hom gebring het, dit het sy in die haastige oomblikke vergeet.

- Is jy besimpeld kind, lossie voël en kom...!!!

Toe het sy hom by die deur uitgestamp. Die ander kinders het sy tot op die plein voor die huis gesleep, en toe weer die huis ingehardloop, die wasemmer gegryp en teen die wal van die rivier afgeskuur; ent-ent gegly tot teenaan die watervlak. Met haar sterk arms het sy water geskep en weer opgehardloop, en van onder af skuins op die water uit die emmer teen die brandende rietdak opgeskiet. Ophardloop en water gooi, ophardloop en water gooi, dit doen sy die nag 'n duisend keer terwyl sy sien hoe die dak van die klavierbouer Martienssen 'n ent van haar af instort, en hoe die lang geel tonge alles wat voorkom opvreet. Ophardloop en gooi, terwyl sy in die rook stik en stukke riet en stof in haar oë waai, totdat sy tot sterwens toe moeg op die pleintjie langs die skreeuende kinders neerval. Waarom doen sy dit? Dis vergeefs, dis alles vergeefs, dis 'n druppeltjie in 'n emmer. Die vlamme is besig om van dak tot dak te spring en die hele Wellington op te vreet.

So het Pieter haar gekry, waar hy deur die dik rooklae na haar aangehardloop kom.

- Martha, in Godsnaam, bringie kinnars en kom, by die White House met die sinkdak!

Dis toe dat hulle White House toe hardloop; na die enigste veilige hawe, sy met Klein Martha in haar arms terwyl sy die ander voor haar uitstoot, deur die oop veld tussen die brandende huise deur in die rigting van die White House. Hulle het die vlamme sien spring van die een dak na die ander, van huis tot huis tot onder by Pentzstraat, naby die White House. Hulle het die skoolmeisies met emmers water sien hardloop, en is tussen hulle deur tot by die groot wit huis waar hulle die voordeurklokkie gelui en gelui het; teen die klokkie aangelê het totdat die vroue

met die lang swart rokke oopgemaak het. Die vroue het hulle na 'n leë kamer gelei waar hulle ander vlugtendes met bondeltjies klere sien sit het. Daar het sy en haar kinders vir die eerste keer tot ruste gekom.

Pieter was weer weg om te gaan help waar hy kon. Só was Pieter. Maar sy kon dit nie in haar vind om iets verder te doen nie. Sy het die tee gedrink en die broodjies geëet wat die vroue aangedra het, en gehoor hoe die een wat hulle Miss Abbie noem vir die Seminary-meisies vra: "Are not my girls going to be brave?" toe party van hulle paniekerig begin word. Miss Abbie het die meisies kalm gemaak; dit was of die gloed van die Here om haar was. Toe het die meisiekinders bedaar en weer met die emmers water begin hardloop.

Die heelnag het sy so gesit, soos een wat sien, en tog ook nie sien nie.

Voor die son die volgende dag opgekom het, het Pieter teruggekom. Sy klere het na rook geruik, sy oë was rooi, en sy stap was die stap van 'n ou man. Toe het sy geweet. Maar tog het sy in 'n fluisterstem gesê:

- Pieter, seg dit! Seg dit!

Pieter het nie opgekyk nie, maar grond toe. Lank het hy so gestaan, totdat sy naderhand ongeduldig aan hom pluk:

- Pieter, ik wiet dit, ma' seg dit!

- Dit is so, Martha, dit is so. Jou hys het geverbrand. Net stukke van die mure staan.

Die oggend voordag het die nuus deurgekom dat Jacob Cilliers die posmeester se huis ook afgebrand het, en dat sy arme perde in die stalle in die rook vasgekeer was. Die nuus het deurgekom dat Jan Retief die skoolmeester en eerwaarde Bisseux se huise ook in die slag gebly het - eerwaarde Bisseux wat uit die Bovlei dorp toe getrek het om die bruinmense se kerk oorkant die wit kerk met die sipresse te help bou. Die vlugtendes in die White House het gehoor dat Mister Murray begin het om geld in te samel vir die mense wat alles verloor het.

Die mense het gesê Franz Schwartz het om middernag 'n harde geklop aan sy deur gehoor. Toe hy wakker word, het hy voetstappe hoor hardloop. Hy het uitgehardloop en gesien sy dak is aan die brand. Die mense het gesê daar is 'n lae muur aan die een end van sy stoep waarvan die pleisterwerk afgebreek het en as iemand daarop staan, kon hy met uitgestrekte arm die rietdak bykom.

Toe die son oor die Hawekwas opkom, het Martha vir Pieter gevra om 'n oog oor die

kinders te hou. Sy het tussen die afgebrande huise deurgestap, al langs Bainstraat af tot by die rivier waar haar huis was.

Niks van al die verskriklikhede wat sy die oggend vroeg gehoor het, kon haar voorberei op die gesig voor haar nie. Net stukke murasie van wat eers haar huis was, het bly staan; die swart mure het soos beendere teen die oggendlik uitgestrek. Die akkerboom langs die huis was verskroei en sonder blare.

Sy het stadig deur die stil murasie gestap, sy het aan die gedraaide metaal van haar bed en aan die skeefgetrekte koper op die vuurherd gevat. Sy het deur die huis gestap terwyl sy vat, en voel, en afskeid neem, tot haar vingers donker was van die roet wat lang strepe oor haar arms en gesig afgegee het. Toe het sy buitentoe gestap en met haar kop tussen haar hande op die oop stuk veld gaan sit.

Vir die eerste keer in baie jare het sy begin huil, lank en uitgerek, soos 'n dier wat weeklaag. Martha Solomons het op hierdie aarde niks meer oor nie, nie huis nie, nie grond nie. Sy het die ver pad uit Namakwaland gekom om in die vallei tussen die hoë koppe te kom bly, in Limietvallei, in die huis wat Ma Rebecca met haar geld van die strate gekoop het. Nou het sy niks oor nie, net die klere aan haar lyf. Dit dan is die dal van die doodskaduwee waarin sy lê, waar die berge op haar val en die heuwels haar bedek.

Lank sit sy daar, alleen langs die Spruitrivier, inmekaar gehurk. Is dit die pa van haar kinders wat hierdie skade en skande op haar gebring het? Waar is die Here? Het die Here haar offer nie aangeneem nie?

Later gly sy teen die steil wal af tot teen die water en was haar gesig. Dan spoel sy die koel water oor haar gesig en onder haar nek en blaaië in.

Daar sal 'n herryzenis wees, sê Pieter, later. Strome van lewende water sal oor jou vloei.

Hierna het sy Apollis Jacobs nie weer gesien nie. Mense het hom anderkant die Vier en Twintig Riviere op pad noorde toe gewaar. Martha Solomons en haar kinders het by Clara Pieterse in Fonteinstraat ingetrek, en die gebeurtenisse rondom die nuwe skool vir meisiekinders op Wellington van naderby beskou.

COBA

Wat het ek oor? het ek dikwels gevra. Nie familie nie, nie huis nie, nie myself nie. Eenkeer het ek dit vir Nicola gesê, laataand, toe Schalk-Willem en Leon by 'n lesing van die Nederlands-Zuid-Afrikaanse Vereniging was.

Jy het niks van jou extended self oor nie? het Nicola gesê. Maar jy moet hier leer cope. Jy moet op jou eie bene leer staan. Waarvoor is jy bang?

Na die dood van my oupa Johannes Joubert het my ouma Jacoba Joubert née Cairncross weer in Bainstraat 69 ingetrek, die huis van my grootjie die posmeester Edward Cairncross. Ek het as klein dogtertjie baie by my ouma gekuier. Ek onthou die tekste teen die mure, sommige in Hollands en sommige in Engels, wat ek later jare eers kon lees:

Hierin is de liefde volmaakt, opdat wij vrijmoedigheid mogen hebben in den dag des oordeels.

Let the fear of the Lord be upon you; take heed and do it.

Dient den Heere met vreeze, en verheugt u met beving.

Ek onthou die foto van die maer predikant teen die muur, die wit strikdas by die swart manel met die bokbaard en die lang, yl hare wat tot laag in die nek krul en die dromerige oë wat ver kyk. Ek onthou Ouma se boekrak vol van die boeke van Andrew Murray: *Abide in Christ*, *De school des gebeds*, *The Master's Indwelling*. Ek onthou Ouma Jacoba se sendingbussies vir die Soedan en Masjonaland en die bidure vir die onbereikte nasies op 'n Dinsdagmiddag in die Martha Zaal. Ek onthou die groefoto's van Ouma Jacoba as jongmeisie voor die Seminary-geboue, voor Bliss Hall en Goodnow Hall; Graduation Ceremony, 25th Anniversary Huguenot Seminary. Ek onthou die foto waar sy tennis speel met lang rok agter Huis Cummings, en ek onthou die groefoto onder 'n waboom met piekniekmandjie en groot hoede: Picnic at Bain's Kloof.

Tante Anna Hugo van die Dal, 'n verlangs niggie van Ouma Jacoba, het dikwels kom kuier met 'n klein blomhoedjie en swart kouse, omgewe van 'n motgifruik.

"Ken jy die Here, Jacoba?" (Sy het my altyd Jacoba genoem.) Of: "Het jy al jou hart vir

die Here gegee, Jacoba?" Ek het later - klein en beangs - in die hoë vyeboom agter in Ouma se werf geklim as ek tante Anna gewaar. Ek het tante Anna die biduur by Ouma hoor lei; ek het gehoor sy bid vir vergiffenis en dat die oordele van die Here nie oor "ons en onse kinders sal kom nie". Ek het gehoor hoe sy lees "...En dadelik na die verdrukking van daardie dae sal die son verduister word, en die maan sy glans nie gee nie, en die sterre sal van die hemel val en die kragte van die hemele sal geskud word. En Hy sal sy engele uitstuur met harde trompetgeluid, en hulle sal sy uitverkorenes versamel uit die vier windstreke, van die een einde van die aarde af tot aan die ander einde daarvan..."

Verskrik het ek in die aand gedroom van die oordeel vir dié wat nie bekeer is nie, die donkerte as die son en die maan nie meer daar is nie, die sterre wat op jou kop val soos pap vye, die trompetter van die engele en die vuur, die ewige vuur. Ek het dikwels in die nag wakker geword van die drome, gang af gehardloop en huilend by my pa in die bed geklim.

"Wat is dit Cobatjie, toe nou maar Cobatjie..." Tot ek aan die slaap raak teen my pa se breë bors.

Later jare, met puberteit, katkisasie en aanneming met die Heidelbergse Kategismus in die hoë wit kerk: Hoe weet jy dat jy in lewe en in sterwe aan Hom behoort...? Die lyste vrae, die eindelose vrae, of jy aan die Here behoort.

Tot die besoek van die charismatiese prediker aan die dorp in die Gospel Villa toe ek veertien jaar oud is. Op die sykant van die tent: Jesus is alive, Jesus is Lord; aan die agterkant: Het u bindinge? Kom sien ons vir geestelike berading en voorbidding. Die luidsprekers vanaf Marchandplein aand vir aand oor die dorp: "Jy moet kies! Jy moet kies!" Lizl Erasmus in my klas is lid van dié kerk; sy fluister in my oor dat sy die Antwoord het en dat ek die aand sewe-uur saam met haar na die diens moet gaan.

Ek sê vir my pa en ma die aand ek wil na Lizl gaan, sy moet vir my Wiskunde verduidelik.

"Hoekom het jy dit nie vanmiddag gedoen nie?" vra Pa.

"Ek het sport gehad, ek kon nie," lieg ek vir my pa.

My pa sê ek moet nege-uur terug wees en ek sluip by die deur uit en ontmoet vir Lizl op die hoek. Die Gospel Villa staan vir die week langs Lizl se steenkerk en daar is mense, baie mense wat hande klap en hard sing. Die prediker - 'n man wat in tale kan praat en 'n groot stem en 'n snor het - preek verdoemenis en verlossing, vra vir mense om vorentoe te kom en lê hande op. Mense huil en ontvang vergiffenis. Lizl stamp aan my.

“Gaan nou,” sê sy dringend, “Gaan!”

Ek loop verskrik vorentoe en kyk op na die groot man bo my. Die arms wat hy oplik, raak al groter, dit span soos reuse-arendsvlerke bo my kop, dit gooi skaduwees oor my waaronder ek nie kan uit nie. Sy borende donker oë brand in my in en ontbloot alles binnekant my. Toe spring ek huilend om en hardloop huis toe.

Schalk-Willem en Nicola het lang gesprekke oor die ek en die ander. Dan weer oor die syn en die oorsprong, oor die vertolking van Jona in die walvis se maag en oor die betekenis van simbole in die kerkleer. Nicola het met Maria uit Indonesië gesels en voel aangetrokke tot die Zen-Boeddhisme en die heilige staat van satori. Eers het ek ook probeer slim wees en op die goedkeurende blik van die ander gewag, maar mettertyd het ek al stiller en stiller geword en vir myself begin sê: jy is nie goed genoeg nie, nie slim genoeg nie.

Ek het een of twee keer aan die begin van die lente die trein Amsterdam toe geneem en alleen koffie gaan drink en appelgebak geëet op die Damplein. Oorkant my was ’n blomstalletjie met goudgeel sonneblomme. Ek het alleen, so alleen gevoel tussen die baie mense.

Ek onthou die drome, dikwels van perde: ek ry op ’n galop op ’n wilde perd se rug met my hare in die wind; agter my is perderuiters wat my jaag, kilometers aaneen, tot teenaan die kuslyn waarteen ons ons vasry. Ek en my perd duik in en verdwyn onder die water.

Ek word wakker, snakkend na my asem, en roep na my pa. Schalk-Willem draai gesteurd om in sy slaap.

Was ek skuldig? het ek gewonder. Is ek die een wat moet boete doen?

CELESTINE

31 Januarie 1874

My liewe August

Die seereis terug Holland toe saam met Ferdi en Ernest het langduriger gevoel as die eerste keer, miskien omdat ek ouer is, en moeër. Met die uitseil uit Tafelbaai het ek vir laas na die plat berg

gekyk, op die glimmende wit huise met die plat dakke; ek het die Kaapse duiwe gegroet wat in swarms om die boot gesirkel het en laag oor die watervlak geduik het. Verder sou dit alleen maar die groot swaar albatrosse wees wat ons tegemoet vlieg, die dolfyne wat dieper in om die boot speel, en die vlieënde visse wat net bokant die watervlak gevlieg het.

Teen hierdie tyd het jy en jou familie seker al van die Vier en Twintig Riviere vertrek op pad noorde toe; mag hierdie brief jou op wonderbaarlike wyse tog bereik.

Nou is ek terug in die koue noorde met sy streng sin vir orde, reëlmaat en dissipline. Hoe sterk val die kontras teenoor die vasteland wat ek pas verlaat het, my nie op nie! Die traak-my-nie-agtigheid van die Afrika-mens, sy onbetroubaarheid, sy luiheid, sy ordeloosheid - hoe lank sal dit nog duur voor daar sprake van beskawing is soos wat ons dit ken?

Bespeur jy 'n noot van ontnugtering? Wat dan van die Nuwe Jerusalem waaroor ek aanvanklik so gloeiend berig het, vra jy? Die Jerusalem met sy wingerde, sy tuine, sy groen lower en blou hemel, sy ruisende strome en skitterende sonskyn?

A my liewe August, ek is ouer, ek is moeër, ek is siek. Suster Louise van Antwerpen was nie oorverheug om my te sien nie; jou broers Arnold en Gustav bejeën hul moeder met agterdog; dit voel ek tog immers aan. Dit alles bring mee dat ek dikwels terugval op herinneringe; dit wat jy hoor, is die mymeringe van 'n ou vrou wat terug kyk, 'n ou vrou wat ou briewe opdiep en herlees.

Die pad wat jy en ek geloop het, liewe August, was tog 'n eerlike een, op soek na die goddelike lig. Onthou jy wat jy vroeër geskryf het? Hier het ek dit voor my, in jou eie handskrif: "Toe ek in 1867 deur God se genade die goddelike lig gesien het, was dit asof ek uit 'n donker kamer 'n helder-verligte saal betree het. Dit het vir my gevoel asof ek in my vroeër lewe alleen maar in die donker rondgetas het, en my verdere bestaan 'n bestaan in die lig was." Liewe August, was dit nie 'n eerlike versugting nie, was dit nie opreg nie? So verklaar ek ons reis agter die Nuwe Jerusalem aan, van sneeu en ys na die warm suide met sy somervrugte van druiwe, waatlemoen, vye en spanspek. Dit was die rede waarom ons die Nuwe Jerusalem in die nuwe vasteland singend betree het. Dit was die rede waarom ons die White House 'n witter glans wou gee. Dit was ons opregte soeke na die ware lig, en na suiwering.

Onthou jy ons liewe Michiel Brink se uitstappie tot bo-op Bainskloof by die Nek daardie dag? Onthou jy hoe ons afgekyk het op die vallei? Onthou jy die son wat deur die wolke op Groenberg gebreek het, die son wat deur die kopertoppe van die lang gras sy traliewerk van skadu

en van lig tot onder in die vallei gegooi het? Hoe verlang ek nie nou tog soms na daardie glansende lig wat deurbreek nie! Hier is dit nou koud, en donker.

Liewe August, het ons die regte pad geloop? Hoe sal ons weet? Die pad is vol struikelinge, val en opstaan. Jou pad is nie altyd my pad nie, en my pad jou pad nie. Dit weet ek nou, op my oudag. Miskien wou ek julle, my vyf seuns, my trots en my eiendom, te veel op my pad dwing. Maar watter troos om te weet: die lig bly ons lok. Die lig is daar, onveranderlik, ewig. Mag jy Boschdal in die noorde omskep in 'n poel van lig in 'n donker vasteland.

Vreemd hoe ek vandag dink aan 'n ontmoeting op my pad met 'n vrou die dag nadat Jan Retief homself op Prospect Hill as offer wou gee. Ek onthou ek had dié dag vir Celestine aan die hand - die kind wou my beswaarlik los na haar doop in die visdam in die agterplaas van die White House! Ek onthou hoe die vrou anderkant die hek in die roosheining daar met haar kopdoek en voorskoot aan gestaan het met haar gladde geel vel in die lig, en hoe sy na my gekyk of sy iets wou sê en nie kon nie. Was dit omdat ek Celestine aan die hand gehad het? Was dit omdat sy ook kinders gebaar het? Hoe sal ek weet? Toe het ek omgedraai en weggestap. Die oomblik was verby. Die een kon die ander nie hoor nie. Ons het mekaar se taal nie verstaan nie.

Liewe August, inderdaad is hierdie die swymelinge van 'n ou vrou. In die oomblik van ontmoeting het dit my nie so geraak nie, dis nou, veel later, dat hierdie dinge soos ligflitse na my toe terugkom, veral in die donkerte van die nag. Vandag, nou dat die groot oseaan ons weer skei, dink ek aan die vreemde paaie waarop die lewe ons soms neem, en aan ons ontmoetings op dié paaie.

Ek verstaan daar is groot nuwe verwickelinge in die White House. Dit wil tog voorkom of jy die plek vir 'n waardige doel verkoop het.

Jou moeder

Celestine Schoch.

COBA

Ou briewe in my hand. Deur Ma, na my toe. Wonder Ma ook? So baie paaie na die lig toe, so baie paaie.

OUMA JACOBA

Mammie het vertel hoe sy 'n klein dogtertjie was toe Mister Murray die White House van die Wederdopers gekoop het vir die groot nuwe skool vir meisies. Mammie het my vertel dat sy een van die meisies was wat in die eetkamer van die White House vir Mister Murray, vir Miss Abbie Ferguson en Miss Anna Bliss en Miss McGill ingewag het en "O God of Bethel" gesing het pas nadat hulle hier aangekom het.

Mammie het my vertel hoe die groot trunks met die steamer *Castalia* uit Mount Holyoke in Massachusetts saam met Miss Ferguson en Miss Bliss aangekom het en hoe drie van die sterk werkers dit by die trap moes opdra en tussen die ander dose neergesit het. Die eerste klompie dae het almal gehelp om die plek in orde te kry. Miss Ferguson het portrette teen die mure gehang, van die Madonna Mater Dolorosa en Ecce Homo, 'n ander een van Samuel vir wie die Here roep langsaan 'n kruis met 'n krans blomme. Dit het nog daar gehang toe ek begin skoolgaan het by die Seminary. Van die mense, ook jong mans en ou mans, het die eerste tyd kom help dose oopmaak en uitpak. Die boere het mandjies vol druiwe gestuur.

Die einde van Januarie van die jaar 1874 het die skoliere na die nuwe skool begin aankom en die aand van die eerste dag was daar 37 mense aan tafel in die White House. Mammie was een van hulle en al hierdie dinge het sy onthou, want sy had 'n goeie geheue. Mammie het onthou hoe hulle na die groot wit kerk aan die bopunt van Kerkstraat in ranks geloop het vir die opening van die skool. Die kerk was vol, die dorpskinders het voor gesit, dan die koshuiskinders en die Misses langs die kante om toesig te hou. Mister Murray het die verwelkoming op Engels gedoen en daarna was die preek in Hollands. Na die diens het al die mense die nuwe skool besigtig. Die meisies het twee-twee in 'n kamer geslaap. Mammie se kamermaat het van die Diamond Fields gekom waar die missionaries van Wellington later gaan werk het.

Kort na die Seminary geopen het, het Miss Abbie met 'n Sunday School for coloureds in die middelste klaskamer begin, omdat daar nog niks in dié lyn vir die coloureds gereël was nie. Miss Abbie het gemeen dit sal nie alleen goed wees vir die coloureds nie, maar ook vir die Seminary girls om te leer vir Sunday School teachers. Miss Abbie het die meisies om kwart oor twee op 'n Sondagmiddag in die Seminary Hall ontmoet vir normal class. Dan het sy vir hulle

geleer hoe om die coloured kinders te leer. Om drie-uur het die Sunday School begin, en na die opening het elke Seminary girl haar klas na 'n aparte kamer geneem, of in die musiekkamer of op die stoep of buitekant vir 'n halfuur, en daar het daar 'n klok gelui vir die afsluiting. Baie van die Seminary girls het so geleer, en as hulle die dag die Seminary verlaat, was hulle ook goeie Sunday School teachers.

Almal het 'n groot ontsag vir Mister Murray gehad. Later jare het ek ook vir Mister Murray hoor preek. Toe het hy al gesit en kon nie meer staan oor die besering in sy rug nie. Mammie het vertel dis omdat hy van die perd afgeval het toe hy 'n jong predikant was en lang ente deur die Transvaal en Vrystaat moes ry. Dit was nog voordat hy sy stem verloor het en 'n lang tyd nie kon preek nie. Al het hy gesit, het hy nog soos 'n profeet gelyk. Sy liggaam en sy gesig het verander in iets wat nie van hierdie wêreld is nie. Sommige kere het hy hard op die kussing van die kansel geslaan sodat die stof in die lug opgestyg het. Ons het in ons banke gesit en later het ek gehoor die grootmense sê mens sit daar "zoos bomen voor de kracht van die wind". Ek was maar sewe jaar oud toe tree Mister Murray uit die bediening maar hy het in Clairvaux teen die Kromrivier aangebly.

Mammie het onthou haar teks met haar aanneming was uit Esegïel 34 vers 4:

Op eene goede weide zal ik ze laten weiden, en op de hoogen bergen Israels zal hunne kooi zijn; aldaar zullen zij nederliggen in eene goede kooi, en zullen weiden in een vette weide, op de bergen Israels.

Mammie het dikwels deur die groentetuin agter die White House na die rivier geloop en daar onder die hoë populierbome by die rivier gaan sit en droom en briewe skryf.

COBA

Op my ma se lessenaar lê 'n boek met pragfoto's: *A Vision of the Past. South Africa in Photographs 1843 - 1910*, saamgestel deur Mona de Beer en Brian Johnson Barker. Die boek lê oop by 'n foto van Gribble - die bekendste van alle fotografe van die Paarl - van wasvroue langs die Bergrivier. Een jong bruinvrou met 'n Victoriaanse kappie op sit langs 'n sinkemmer en hou haar dogtertjie - in lang Victoriaanse rokkie gekleed - vas. Albei van hulle kyk vriendelik na die

kamera. Langs hulle sit 'n ouerige bruin vrou met 'n kind op haar skoot. Laasgenoemde twee is eweneens Victoriaans aangetrek: die dogtertjie met 'n fraai geriffelde kappie op die kop.

Teen hierdie groepie van vier, ver in die agtergrond, staan 'n middeljarige Engelsman met 'n tweedpet, 'n onderbaadjie en 'n horlosieketting, en 'n mandjie met wat lyk na wateruintjies in die hand. Regs op die foto staan twee bruin kopdoekvroue enkeldiep in die water aan die wasgoed was. Die een heel regs is groter, bonkiger, sekerder. Sy kyk met 'n onversteurbare blik na die kamera met 'n laken in die een hand, en die res van haar wasgoed op 'n houtkis in die water.

Het die Engelse vroue wat Mister Murray vir die nuwe skool laat kom het, die taal verstaan? Dit kon onder by die Kromrivier gewees het, waar Martha staan en was het, waar sy hulle die eerste keer gesien het. Hulle sou nie haar taal, haar Kaapse Afrikaans, en haar gebroke Engels verstaan het nie. Die vroue met die lang swart rokke aan sou vriendelik wees, maar hulle sou nie Martha Solomons se taal verstaan het nie.

Só moes dinge gebeur het die dag by die rivier.

36

MARTHA

Die mense het in dié dae baie gepraat oor die groot nuwe skool vir meisies waarvoor Mister Murray die White House van die Wederdopers gekoop het. Sy, Martha, het in die dae na die brand, twee weke na die geboorte van haar kind, dikwels van Clara Pieterse se huis in Fonteinstraat afgestap na die rivier agter die groot huis om tussen die ander vroue wasgoed te gaan was. Dit was of sy daar, met haar knieë diep in die water, kalmte gekry het in die geskuur van die seep en die lap oor die klip. Dit was of sy 'n uitlaat gevind het vir die dinge wat swaar op haar gemoed lê. Dit was soos 'n hand wat getroos het, daar by die rivier tussen die hoë populierbome. Sy kon diep in die tuin inkyk met die baie appelkoosbome, die wingerd, die lemoen- en piesangbome. Sy het gesien hoe die Wederdopers die grond bewerk het, want hulle moes self sorg vir kos agter die inkamping van die hoë heining. Die dorp se mense wou niks met hulle te doen hê nie, so was dit tog. Nog verder na agter het sy die groot wit huis met die baie kamers en die eikebome voor gesien. Tussen die geklets van die vroue deur het sy gedink aan die meisiekinders wat met die

treine en met die ossewaens aankom vir hulle edekasie.

Die vroue het gepraat oor die dinge wat die laaste tyd gebeur het. Hulle het gepraat oor die oordeel wat sou kom en toe nooit gekom het nie, en oor die hemelvaart van Jan Retief van Prospect Hill af. Spaas Cederas was die kwaadste; sy het ver uit die Bovlei uit gestap die dag om alles te aanskou:

- Disse valse prophet daai, hy sal brand innie helse vuur.

Myta Frederiks het gesê:

- Die last judgment sal alleste ytwys. So sallit wies.

Dit was Anna Pennetjies wat gesê het die Wederdopers is weg, Vier en Twintig Riviere toe, na die plaas van Jan Retief.

Martha het pas die klere van die kinders oor die polle langs die rivier gegooi, toe sy die drie figure in swart die tuinpaadjie sien afkom. Haar rok het in die koel water teen haar borste en boude gekleef en verligting gegee van die skroeiende hitte; as sy opkyk, het sy hittedrillings teen die koppe sien bewe, en haar verwonder oor die swart rokke van die vroue en die swart pak van die man. Hulle het nader gekom, en sy kon duidelik die stemme hoor van mense wat met mekaar Engels praat. Die vroue het gesê hier kom Mister Morrie en die Engelse juffroue, vol ontsag in hulle stemme. Die vroue om haar het stil geraak.

Dit was die eerste keer dat Martha vir Mister Murray so van naby sien. Teen die een lang vrou het hy klein gelyk, klein en effens mank; die ander vrou was korter, omtrent so lank soos Mister Murray. Hulle het die lang vrou Abbie genoem, en die kort Anna. Hulle het stadig geloop en beduie, of hulle oor baie dinge moes dink en praat. So naby het hulle gekom, dat die vroue langs die rivier elke woord kon hoor. Dit was Martha wat later vir die ander vroue moes vertel waarom dit gegaan het; dit was sy wat Engels die beste geken het.

Die lange het gesê: - I have heard on the steamer of this sect that claimed Wellington as the New Jerusalem, but I did not know that God had been using them to prepare a place for us.

Toe het die kort geantwoord: -Yes, God's ways are indeed wonderful, and far beyond our understanding.

Hulle het oor die geboue begin praat, oor hoe die groot wit huis en die lang buitegeboue in klaskamers vir die nuwe skool gebruik kan word. Mister Murray het baie gepraat oor hoe hy die nuwe skool sien, soos die skool in Amerika waar die juffroue vandaan kom.

So met die gesels het die drie figure tot teenaan die rivier gekom waar hulle die wasgoed

gewas het. So naby het hulle gekom, dat Martha die geruis van die lang swart rokke kon hoor. Die lang vrou het tot teenaan haar gestap, die ander twee effens verby, rivier af. Sy het teen die lang figuur in swart opgekyk, teen die donker rok met die baie knopies, verby die hoë kraag teen die wit nek op tot by die lang neus en die middelpaadje wat die hare verdeel. Toe vra die een wat hulle Miss Abbie noem:

- Do you then not get tired, standing in the water like this all day?

Sy was verbaas om te hoor hoe sag die stem is van dié vrou in die hoë swart rok, hoe vriendelik die oë, hoe simpatiek die lyf wat na haar kant toe buig.

- Nei, ik is used to it, after all de years. Ik issit gewend.

Die Engelse vrou het haar voorkop liggies geplooi, maar nog met 'n glimlag om haar mond. Sy het nog 'n rukkie na hulle staan en kyk, toe vriendelik gegroet en teruggeloop na die ander vrou, die een wat hulle Anna noem, en Mister Murray. Hulle het gesels-gesels deur die lang tuin terug gestap terwyl hulle met die arms geswaai en met die hande beduie het.

Martha het regop gekom en hulle agterna gekyk tot waar hulle agter die wit huis verdwyn het, die huis waarheen die meisiekinders van oor die hele land gekom het.

So wou Ma Rebecca dit vir haar gehad het, haar Ma Rebecca, wat ver weg is, vir wie sy moet gaan haal om by haar te kom bly, sodat sy ook al dié nuwe dinge kan sien wat aan die gebeur is.

37

ABBIE

WELLINGTON .

23 Februarie 1874

My liewe Annie

Gister het ons die nuwe skoolgronde geïnspekteer waar die Hugenate Seminarium sy werk vir die Here gaan doen. Ek is seker jy sal graag meer hiervan wil hoor. Mister Murray het vir ons vertel hoe hulle heel eerste na 'n huis gekyk het wat glad nie aan die doel sou beantwoord het nie. Toe het hulle besluit om maar te bou, maar hulle kon nie 'n geskikte plek vind met water of bome nie,

en die bouery sou duur beloop. Net mooi in daardie tyd kom daar 'n plek in die mark wat deur die Anabaptiste of Mormone beset was. Ek het van hulle op die stoomboot gehoor - hulle het glo vir Wellington as die Nuwe Jerusalem gesien. Hulle het egter nie geweet dat God hulle gebruik het om 'n plek vir ons te berei nie! Hulle geld het opgeraak, en hulle was verplig om te verkoop. Dis 'n steenhuis, met wit pleisterwerk en pragtige groot akkerbome voor die huis. Die gebou is 100 voet lank en twee verdiepings hoog - die middelste gedeelte strek verder na agter toe as die kante, en is 'n klein bietjie hoër ook. Ons het toe eers deur die gronde geloop. 'n Buitegebou na aan die huis sal vir 'n groot skoolkamer kan dien, en verder na agter toe is daar nog 'n lang buitegebou wat vroeër deur die werkers gebruik is, wat in drie skoolkamers verander kan word. Die gronde is groot, byna so groot soos Whateley Huis tuis, en goed na omgesien: daar is honderde appelkoosbome, 'n wingerd, 'n klompie lemoen- en piesangbome en 'n groot groentetuin waar veral patat geplant word.

Ons het afgestap tot by die rivier waar ons bruin vroue gesien het wat daar klere was. Wasgoed word hier in die riviere gedoen; die vroue staan kniediep in die water - soms die hele dag lank - en slaan die klere teen die rivierklip totdat dit skoon is. Daarna gooi hulle die wasgoed op die klippe teen die walle van die rivier, of gooi dit oor die omringende bosse. Miskien moet ons maar wag vir 'n Amerikaanse uitvindsel voordat ons dit só doen! Ek het 'n gesprek probeer aanknoop met 'n imposante groot vrou wat kniediep in die water gestaan het, geel van kleur soos baie van die plaaslike inheemse bevolking, omdat haar trotse houding my opgeval het. Maar sy kon my Amerikaans skaars verstaan - hier praat hulle 'n vereenvoudigde Hollands, 'n soort kombuistaal wat vreemd op die oor val. Toe het ons maar weer koers gekies met die lang tuinpaadjie op huis toe, want daar was baie om te bespreek oor die inrigting van ons nuwe skool.

Maar laat ek jou vertel van die verskriklike ramp wat die dorp pas getref het. Die nag van 2 Februarie, drie weke gelede, sal ek nie lig vergeet nie. Ons is omtrent teen middernag wakker gemaak deur 'n aanhoudende gelui van die voordeurklokkie. 'n Verskriklike suidoostewind het buite gewaai, en toe ons uitkyk, het ons gesien hoe reusevlamme, asof deur 'n bose gees voortgedryf, van huis tot huis spring en alles vernietig wat voorkom. Daar het 'n nag se werk gewag! Ek is haastig die gang af na Anna se kamer om te gaan kyk of sy wakker was, en is in die gang deur beangste meisies tegemoet gehardloop. Wat moet ons doen, wat moet ons doen? was die kreet op die arme verskrikte kinders se lippe. Gaan my dogters nie dapper wees en wys wat in hulle steek nie? het ek gevra. Toe het ons eers in my kamer bymekaar gekom om te bid. Daarna

was die meisies kalmer, en het dadelik begin om emmers water tot voor die huis aan te dra, en reg deur daardie verskriklike nag was hulle dapper en kalm en stil.

Intussen het die vlamme voortgewoed. Die meeste van die huise het rietdakke gehad wat soos kaf vlam gevat het. Ons s'n was van die weiniges wat 'n sinkdak gehad het. Dit was 'n groot seën, want toe kon ons skuiling bied vir voortvlugendes. Dwarsdeur die nag het hulle aangekom, party net met 'n skamele bondeltjie onder die arm en 'n kind aan die hand, en een of twee vroue hoogswanger. Die arme, arme vroue! Juffrou le Roux, ons huishoudster, en swart Maria, ons kok, het dwarsdeur die nag iets te ete gegee, terwyl ander die dorp ingevaar het om hulp te verleen. Dit was hier waar veral die oumense en die pap babas ons aandag gevra het. Sover ons kon, het ons hulle na veiliger plekke gehelp. Die vlamme was op ons toe ons eindelijk tussen die dik stikkende rooklae terugkeer.

Die Sondagoggend het Mister Coaton, 'n vooraanstaande inwoner van Wellington, 'n trein gehuur en hy en 'n stuk of ses inwoners het die nuus Kaapstad toe gedra dat veertig huise en winkels in die brand op Wellington vernietig is. Die trein het met nuusmense en belangstellendes na Wellington teruggekeer en die volgende dag was daar 'n berig in *Die Argus* oor die brand op Wellington. So het 'n sekere meneer Atherton, die eienaar van een van die mooiste huise op die dorp, sy huis met tien kamers en sy winkel verloor. Twee pragtige perde met 'n waarde van honderd pond elk, het in vlamme verstik. 'n Klavierstemmer met die naam van Martienssen het die ergste gely. Hy het geslaap terwyl die brandende dak op hom ingestort het, en hoewel hy dit oorleef het, het hy beide sy oë verloor en is sy gesig aaklig vermink. Verskrikte mense het in hulle nagklere in die strate rondgemaak. Daar was geen brandweerwa nie; hoewel dit nie veel sou gehelp het nie, aangesien Wellington op die oomblik 'n watertekort het. Die brand het vier uur lank onophoudelik gewoed.

Ons kon eers die volgende dag die skade behoorlik beskou. Uitgebrande gewels het bo swartgebrande mure 'n triestige prentjie uitgemaak, en binne die huise was al wat oorgebly het, die verdraaide metaal van koperbeddens. Boere wat vir die "Nachtmaal" - die Holy Communion-dorp toe gekom het, was geskok, omdat hulle niks geweet het van die verskriklike ramp wat die dorp die vorige dag getref het nie.

Gerugte doen die rondte dat dit die werk van 'n kwaaddoener was wat die brand gestig het by die huis van Hendrik Schwartz, die togryer, en bure beweer hulle het laat die Saterdagmiddag 'n donker figuur teen Schwartz se muur sien opklim en hom later straat-af sien hardloop. Hoe sal

mens weet? Intussen eis die slagoffers van die brand al ons aandag en ons liefde, en het Mister Murray reeds begin om 'n noodfonds in die lewe te roep.

Wie durf hom verset teen die vreemde paaie waarop God ons soms lei? Liewe Annie, ook hierdie ramp sien ons as 'n geleentheid om God se koninkryk op aarde te vestig, en God se hande en voete te wees. Sal Hy wat ons na die hoë plekke toe neem, nie ook by ons wees in die vlaktes nie?

Ek groet jou, my liewe suster, in die naam van Hom wat ons oor groot afstande aan mekaar bind.

Abbie.

38

COBA

Ek het net die een keer, op Ma se aandrang, na die sielkundige in die Paarl gegaan. Skryf jou drome neer as jy wakker word, het sy gesê.

Van kleins af het ek graag in hoë bome rondgeklim. In Ouma Jacoba se agterplaas in Bainstraat op Wellington was daar baie vrugtebome - daar was lemoen, vye- en moerbeibome, voor my ma dit uitgehaal en gras geplant het. Die spreekus het in die moerbeiboom baljaar en ek het die spreekus verja as ek in die boom klim om die taai suur vruggies te eet. Ouma Jacoba was ontevrede as ek swart vlekke op my klere mors:

Coba, dear child, what have you done to your clothes...?

Vir my was dit lekker om in die boonste takke te klim en na die hoë koppe om die dorp te kyk en my te verbeel ek is 'n voël. Die lekkerste boom was die suurpruimboom met sy kort dik stam vir vastrapplek en sy glansende donkergroen blare; sy dik growwe bruin bas onder my voete en hande en sy klein rooi vruggies met die dun lagie suur geel vleis om die pit wat taai aan my hande kleef. In my drome staan ek dikwels op hoogtes: op kranse waarvandaan ek afkyk op 'n see of 'n vallei, of van 'n hoë smal huis waarvandaan ek vanuit die boonste venster wil spring.

Ek is lang tye alleen. Ek onthou die keer per trein Amsterdam toe, na die Van Gogh Museum. Ek was oorweldig deur die helder kleure van Provence op doek. Ek het met die vaas goue geel blomme in my kop huis toe gekom; ek het weer 'n binnelandskap ontdek wat ek alleen

bewoon. Sal ek Schalk-Willem binneoor? Ek het die laaste bietjie kerrie van Maria uit Indonesië gebruik om bobotie te maak, die tafel mooi gedek en kerse aangesteek. Ek het Anaïs-Anaïs agter my ore gespuit, my nuwe sybloes aangetrek, Rachmaninoff se tweede klavierkonsert op hardeskyf ingeskuif en vir Schalk-Willem gewag om huis toe te kom.

Hoe mooi is jy nie, dag ek toe hy inkom, met jou lang lyf, jou groot donker kop, en jou groot groot hande. Hoe mooi is jy nie.

Schalk-Willem het sy leertas neergesit, presies op die plek waar hy dit altyd neersit, sy leerbaadjie uitgetrek en dit gehang op die plek waar hy dit altyd hang. Toe het hy na die glaskas gestap en 'n glasiemoensap geskink, en langs my op die bank kom sit.

"Daar is 'n sterk moontlikheid dat my aanstelling met 'n jaar verleng kan word, en ook van 'n besoek aan Indonesië."

Ek probeer my emosies beheer, eers niks sê nie. Niks sê nie, Coba. Kalm bly, kalm bly, Coba. Kalm bly, kalm bly. Ek gee my oor aan Rachmaninoff se adagio.

"Iewers, iewers moet ek weer bietjie son kry," sê ek. Later.

"Coba, ek belowe jou, sodra ek klaar is met hierdie lang module van my werkstuk, kan ons bietjie wegbreek. Ons moet ons begroting net fyn dophou en elke maand iets daarvoor opsyt."

Nog later eet hy fyn happies van my bobotie by kerslig, vee sy mond netjies met die servet af, skuif sy stoel agteruit en sê hy moet nog 'n halfuur of wat voor die rekenaar iets afhandel voor hy kom slaap.

Ek gaan klim in die bed met my fyn nagrokkie aan by die flou lig van die bedlamp en staar na die plafon. Ek hoor later badkamergeluide. Dis Schalk-Willem se gewone badkamerritueel as hy tande borsel voor hy kom slaap: nou gaan hy gorrel en keel skoonmaak, nou gaan hy *vivace* die tandeborsel teen die wasbak tik, dan sal hy die badkamerdeur stadig oop- en toeskuif, en dan sal hy blink en klinies met "Brut" aan sy gesig kamer toe kom.

Meesal maar is dit ek wat inisiatief neem. Ek gaan lê teen hom aan en sit my arm om sy lyf. Ek nestel teen sy bors aan. Hy bly lê op sy rug met sy hande agter sy kop.

"Ek het so 'n goeie dag gehad," sê ek omdat hy nie vra nie, "ek het ure lank na Van Gogh se Provence-skilderye gekyk."

"O?" sê hy. "Waar?"

"By die Van Gogh Museum in Amsterdam," sê ek met tranen in my oë. "Ek het die trein geneem. Dit was so mooi, so mooi. By tye was ek weer terug, by die huis. Schalk-Willem," sê

ek saggies, saggies, “ek is allening bedags.”

Ek nestel stywer. Sonder prelude klim Schalk-Willem pligsgetrou en doelgerig terwyl ek in die vlakte bly lê. Toe gaan was hy weer in die badkamer sy groot hande om skoon te kom. Ek bly morsig van die taai klewerige stof in die bed lê en druk my kop in die kussing.

Lang tye is daar geen aanraking nie, tensy ek daarom vra.

Daar was die dae dat ek nie opgestaan het nie en die gordyne toegetrek het omdat ek nie lus was vir Hannie Geelhoed se geklets as sy die koerant aflewer nie. Ek onthou een oggend toe ek kombuis toe sluip en hoe ek deur die venster gekyk het. Die lug was grys van die vertrekkende reëns, die blou wat deurgeskyn het, was nog ’n skakering van grys. Ek onthou hoe ek deur die venster gekyk het na die grys lug en die grys muur in my agterplaas en hoe ek vir ’n oomblik myself sien staan het, ’n vrou by die venster van ’n vreemde kombuis, en gewonder het hoekom is ek daar, watter verstrengelde lyne in my verlede en in die hede my by hierdie vreemde oomblik uitbring het. Toe het ek weer in die bed gaan klim.

Kort daarna het Schalk-Willem my ma gebel dat my plek bespreek is om huis toe te kom. Ek het gehoor hoe hy vir my ma sê dat “Coba haarself moet herdefinieer.”

In Ouma Jacoba se tuin was daar ’n ou klipmuur wat net met klein wigvormige klippies tussen-in gestut was, soos wat Bain die pas gebou het - dit sien ek later in my ma se navorsingsdokumente. Tussen die klein stutklippies en die groter klip was daar grotte waarin ek vuur van die fyn houtjies van die suurpruim se bas gemaak het, ’n vuur wat vir altyd moes brand. Ouma Jacoba het eenkeer daarop afgekom en was baie kwaad en het vir my gesê kinders speel onder geen omstandighede met vuur nie. Toe het sy my vertel van die groot brand op Wellington wat in Bainstraat begin het toe 40 huise afgebrand het en waarvan haar Mammie haar vertel het omdat sy toe nog nie gebore was nie.

WYNBERG 1

LENA

Toe Harry Grey Wynberg toe is, en Martha terug Wellington toe, het dié verhaal in my ma Jacoba Joubert se dagboek eers doodgeloop. My ma se dagboek is verder gevul met vertellings oor die Seminary, en oor gebeurtenisse soos Queen Victoria se verjaardag op 24 Mei. My ma Jacoba Joubert née Cairncross is soos haar ma, Magdalena Marais née Hugo, opgeneem in 'n nuwe identiteit met die hoogbloei van die Victoriaanse era op Wellington. Die Grey-Solomon(s)-verhaal is vervang deur vertellings oor die Seminary.

Een enkele sin gee egter 'n leidraad: Later, toe baie van die bruinmense van Wellington en die Paarl in Constantia en Wynberg gaan bly het, het Stamford en sy familie ook gegaan.

Wynberg, vroeër in 'n "paradyslike" omgewing teen die suidoostelike hoek van die Tafelbergreeks, was in die tyd toe Martha Solomons daarheen verhuis het, 'n klein Engeland. Die oop uitsig waar Duiwelspiek sy laaste uitloopsels het, die digte silwerboombose, die helder waterstrome het mense vroeg reeds na dié gesonde landelike gebied gelok. Die aanvanklike halfwegstasie en militêre basis tussen die Kaap en Simonstad ontwikkel mettertyd al meer in 'n nedersetting, en trek ryk Britse ontwikkelaars. In 1795 word 'n Britse garnisoen daar gevestig.

Helen Robinson skryf op p. 22 in haar boek oor Wynberg, *Beyond the City Limits*, die volgende (ek vertaal):

In die 1820's het die heterogene bevolking van Wynberg groter koherensie verkry soos wat die werklikhede van klas en kultuur die sosiale strukture begin beïnvloed het en die Britse immigrante 'n milieu begin skep het waarin hulle kon tuis voel op die Afrika-kontinent. Hierdie oorplasing van Britse waardes en identiteit was eie aan baie koloniale gebiede. So het Britse besoekers aan Wynberg wat van Britse militêre en burgerlike besettings in Indië gekom het, hulle eie kulturele "bydraes" saamgebring - "bydraes" wat in die vreemde omgewing vreemd moes aangedoen het. "Cricket on the green" en perde- en honderesies is ingevoer, gewoonlik deur Britse militêre besoekers, en hierdie vorm van vermaak het ongetwyfeld die Britse karakter van Wynberg verhoog, wat reeds Brits beïnvloed is vanweë die aanwesigheid van die militêre kamp.

Na hierdie vreemde klein Britse kolonie in Afrika het Martha dan verhuis, vreemdeling in haar eie land. Hoe het die Engelse haar daar ontvang?

Die antwoord is gedeeltelik te vind in die briewe van 'n *lady* van dié tyd in die *Cape Monthly Magazine* (1871 - 1874. S.A. Biblioteek). Die *lady* - 'n dinamiese korrespondent wat fyn waarneem, waarskynlik die vrou van die redakteur van dié tydskrif - het uit die Kaap Wynberg toe verhuis.

Die briewe maak ook melding van ontmoetings met Rebecca, die moeder van Martha, en vir die doel van my ondersoek het ek besluit om ook dié briewe te vertaal. Ure lank selekteer ek ou foto's in die Wellington Museum.

40

DIE LADY

Wynberg

4 Januarie 1874

My liewe Mary

Die ondraaglike hitte in Kaapstad - 80 grade in my slaapkamer - het ons hierheen gebring. Wynberg is 'n baie mooi plek, maar verwaarloos. Alles lyk verval; tog is daar min plekke in Engeland wat hiermee kan vergelyk sover dit ligging en omgewing aangaan. Tot onlangs was Wynberg die geliefkoosde verblyf van Indiese offisiere, en dit moes 'n ware uithangplek gewees het met stylvolle voertuie en gebeurtenisse. Op die oomblik wil dit voorkom of al die pragtige ou huisies inmekaar wil val. Die resessie wat dwarsdeur die kolonie in die sestigerjare geheers het, het ook hier sy neerslag gehad. Van die tuine is vol onkruid, die paaie en perdrypaaie is in 'n swak toestand - oor alles heen hang inderdaad 'n gevoel van troosteloosheid. Behalwe 'n paar triestige houtvierkante op wiele wat hulle omnibusse noem en 'n paar geraamtes op die meent wat hulle perde noem, is daar min wat mens hier herinner aan paaie. Tog mag die intrek van twintig nuwe betreklik gegoede families die prentjie verander en die pragtig-geleë dorpie 'n nuwe aansien gee. Die boorde en wingerde kort net 'n bietjie meer sorg om hulle weer vol vrugte en blomme

te laat hang; wanneer die heinings en die skaduryke lanings geknip word en die strate en leivore netjies gemaak word, sal nuwe lewe in die ou plekkie geblaas word.

Die vreemde verwaarloosde ou huisie van ag kamers met sy rietdakkie waarin ons ingetrek het, lê weggesteek in 'n digte denneplantasie, en as jy nie weet waar die plekkie lê nie, sal jy dit moeilik kry op 'n bewolkte dag. Ons het lang skaduryke lanings wat in verskillende rigtings loop, en ek daag die harde Afrikason uit om my sproete te gee! Hier hardloop die kinders die hele dag lank op en af, en hoewel die riet van die dak inmeekaarsak, glas in die vensterruite ontbreek en die houthortjies voor die vensters effens skeef hang, sal 'n klompie handelaars binnekort hierna omsien. Sodra die pomp weer in werkende orde en die put skoon is, wil ek elke week 'n tuinparty gee. Ons beplan om in hierdie klein wildernis soos Trojane te werk om orde te skep - ons wil bome afkap en onkruid uithaal om hierdie huisie in die bos een van die wonders van ons klein wêreldjie te maak.

Ons onderneem egter nog dikwels uitstappies Kaapstad toe, en vandat die nuwe spoorweg in 1863 geopen is, is dit veel makliker en gouer as met die omnibusse vroeër. Ek sal jou nog vertel van die vreemde skepsel wat ek dikwels ontmoet as ek by Cairncross in die stad gaan inkopies doen - dié spreek my as Lady aan! Allermens sou jy my Lady noem as jy my sien werskaf in dié wildernis wat hulle tuin noem, maar tog bring dit (met 'n titteltjie heimwee) vervloë herinneringe terug as ek jou vir eers groet - want skoffelwerk roep my! - onder die naam van

'n Lady

WYNBERG

22 Januarie 1874

My liewe Mary

Sonder twyfel is Wynberg baie stil, selfs saai. Na die vertrek van die verskillende omnibusse met hulle vrag vol mans in die oggend, is die dorp verlate tot vyfuur wanneer hulle weer terugkeer, maar aangesien die son hier vroeër ondergaan as in Kaapstad, duur die skemerte 'n hele ruk lank wanneer mens dan op straat rondluier. Soos die meeste heuweldorpe, bestaan Wynberg uit verspreide huise met groot tuine en verandas oor 'n wye gebied van byna 'n myl lank. Dit kan beskryf word as die skakel tussen die garnisoen en die vlootbasis op Simonstad, met van die

belangrikste produkte 'n groot verskeidenheid van vrugte, blomme en... babas! Die plaaslike industrieë is beperk tot hekel, brei en teebyeenkomste. Die belangrikste handels- produkte is groente en vis en herberge langs die pad; en een of twee algemene handelaars is genoeg om in die meeste behoeftes te voorsien.

Die vrugte van hierdie sonland is 'n ware fees. Druie is besig om ryp te word, en waatlemoene ook, en jy sal verbaas wees oor hoe goedkoop dit is. Verbeel jou - ses tot ag groot trosse vir slegs 'n sikspens; spanspek, afhangende van die grootte, wissel van drie pennies af op; en die aanloklike groen en bruin vye, vier vir 'n pennie, is groter as 'n baba se vuus en heerlijk koud as jy dit vroeg soggens eet. Ons peusel dwarsdeur die dag aan vrugte; en groepe inboorlinge langs die pad met mandjies op hulle koppe lyk soos voorbeelde uit Murillo se skilderye. Met soveel goedkoop vrugte en vis beskikbaar, kan ek 'n familie-ontbyt vir minder as 'n sjieling opdis, en ek hoef skaars by te voeg dat daar ook nog genoeg sal wees vir my nabyvriende.

Sal dit jou verbaas as ek vir jou sê dat die koloniale lewe 'n paradys-in-die klein kan wees? Ons is besig om fluks te vorder in die ordening van die woesteny om ons.

William se drie niggies uit Engeland - Susan, Victoria en Gwyndolene - kuier hier. Môre gaan ons feestelik aantrek en 'n foto laat neem wat ek sal aanstuur, sodat julle kan weet dat ons nie toelaat dat totale verval intree nie!

Die Lady

WYNBERG

1 Februarie 1874

My liewe Mary

Soos baie beter-bekende plekke, het Kaapstad ook sy bevoorregte sotte; trouens, dis ongewoon ryk aan voorbeelde van onskadelike gekke. Die inboorlinge beskou 'n malman as iets heiligs - soos wat Oosterlinge ook glo, en daar kan jou waarlikwaar nie 'n week verbygaan sonder dat jy jou vasloop in dwerge so misvormd soos die kreupele in Raphael se spotprent nie, of om aangespreek te word deur die snaakse ou skepsel wat onder die bynaam Queen Rebecca bekend staan nie. Arme drommel! Sy mag miskien onskadelik wees, maar sy gee aanstoot met haar brabbeltaal, en die gesigte wat sy trek. As jy nalaat om vir haar iets vriendeliks te sê of om vir haar 'n footjie te gee, sal "Haar Majesteit" in die laakbaarste kombuistaal oor die sondetjies van

die plaaslike mense uitwei met 'n vlotheid wat jou verstom! Om alles te kroon, is sy geklee soos die ou koningin met wye hoepelrok, tjalie, blomkappie en handsakkie - grotesk en verspot!

Gister, net toe ek by Cairncross se winkel uitkom, is sy weer op die sypaadjie. My ou vriendin mev. S. was soos gewoonlik my gesellin op dié daguitstappie stad toe. (Wanneer mev. S. die dag gaan inkopies doen, sit sy altyd 'n ou hoed op en hou 'n deftige een byderhand in 'n doos op haar skoot om die stof te neutraliseer. Dan verdwyn sy in die eerste die beste winkel wat haar ken, en verskyn weer met die deftige hoed op soos 'n skoenlapper - viets en vrolik - wat op die dorp toesak!) Ek ontmoet dikwels vir Rebecca-van-die-strate as ek by Cairncross gaan eet of inkopies doen, en ons het al 'n soort platoniese vriendskap aangeknoop. Gister wink sy my nader en stel haar weer soos gewoonlik voor as "Queen Rebecca," pas terug uit Namakwaland.

Hierdie keer het ek die aanstootlike kreatuur skaars herken, want sy was in die oerdrag van die Afrika-primitief getooi, met krale aan 'n skamele kleedjie om die onderlyf en verder - wil jy glo - naak! Skynbaar is sy al by verskeie geleenthede van die strate verwyder, maar keer soos die Kaapse suidoos met bestendige reëlmaat terug

Sy het gehoor ek kom van Wynberg, en sy het ook verneem dat vriend Harry Grey, die suiplap wat homself 'n Earl noem, hy wat by haar dogter in Namakwaland 'n kind verwek het, weer terug is in Wynberg en met ander vroue flankeer. Hierop het sy vulgêre taal gebruik wat ek nie in die brief kan herhaal nie.

Harry Grey, inderdaad! Net gister het ek die vreemde verhaal by een van ons bure verneem. Ons het 'n klompie ongeslypte diamante in Wynberg, veral 'n Ierse dokter vir wie ons ingeroep het om 'n tand van ons kok te kom trek en ons vreeslik laat lag het met sy onkonvensionele manier van doen. Hy kniel op die vloer om sy pasiënt beter "by te kom", breek dan byna haar kiestand, en wil dan vir dié ongeval betaal word! Jy sal ver moet soek om nog 'n man te kry wat 'n storie so swak vertel en so sukkel om dit klaar te maak. Hy sukkel en stamel, hinkel en stotter sodat mens daaraan wanhoop of hy ooit 'n verhaal klaar sal vertel. Maar terselfdertyd is hy, vreemd genoeg, lief daarvoor om die dorp se plaaslike skindernuus te versprei, en het hy 'n verbasende goeie kop vir detail, en vir die uitsnuffel van die fynste besonderhede om 'n verhaal mee in te kleur. Die verhaal van Harry Grey klink vreemder as fiksie. Ons informant korrespondeer gereeld met familie in Engeland, en dit mag wees dat hy van die inligting ook deur hulle gekry het.

Volgens ons informant is Harry Grey, die dronklap van Wynberg se strate, die seun van

'n Anglikaanse geestelike en rektor van Clifton in ons vaderland - ook 'n Harry Grey. Hierdie Harry Grey senior was 'n broerskind van die sewende Earl of Stamford, en daarmee ook 'n afstammeling van die tragiese Lady Jane Grey wat deur "Bloody" Mary onthoof is nadat die goeie, vrome Lady Grey slegs nege dae lank koningin van Engeland was. Lady Grey was 'n vrou van hoë integriteit en onder andere bekend as 'n voorspraak vir die slaaf. Onse Harry van Wynberg se strate het in sy vader se voetspore gevolg: hy het eers aan Oxford studeer en is daarna as Anglikaanse predikant georden. Met sy verslaafdheid aan alkohol het hy egter sy kort huwelik met 'n sekere Susan Graydon verongeluk en sy familie in die skande gestee. Die uitweg was om vir Harry met sy "remittance" van sy familieskap "vry te skeld" en Kolonie toe te stuur! Wat anders gemaak met 'n seun van wie veel verwag is om die saak van Pax Britanica en die goeie naam van sy eerbare en adellike familie te bevorder...? Met sy "remittance"-geld kon hy in betreklike gerief bly woon, as onse Harry met sy swakheid dit net nie alles uitgedrink het nie!

Harry het eers 'n tydjie in Wynberg gebly, waar sy swaer uit sy eerste huwelik, Canon Henry White, die hoof is van Diocesan College; daarna is hy Namakwaland toe, na die kopermyne daar. Die storie lui dat hy met die terugkeer by 'n Hottentot op Wellington ingewoon het. Nou is hy weer terug op Wynberg, waar hy 'n tyd lank by Caroline Collins gebly het en 'n kind by haar verwek het. Maar die jongste nuus is dat hy nou in Laer Parkweg by die sieklike Annie MacNamara ingetrek het, in een van die huise van haar welgestelde pa van Woodstock.

Arme ou koningin Rebecca wat namens haar 'dogter' verband met hierdie vreemde verhaal opeis! Sy moes al lankal na die inrigting vir gekkes op Robbeneiland gestuur gewees het! Sy is die beliggaming van Monsieur Du Chaillu se droom van 'n beskaafde gorilla, en sy sal 'n goeie toevoeging wees tot Regent Park se dieretuin! My liewe Mary, hoewel die lewe aan die Kaap vol nuwe opwindende dinge is, is die sonderlinge samestelling van baie van sy mense vir my vreemd, en dank ek die Here vir die fyn ingeteeldheid van my eie voorgeslagte. Sommige Europese mans, so lyk dit vir my, vind die plaaslike vroue onweerstaanbaar. Sou dit wees omdat hulle die lang skeiding van vroue van hulle stand nie langer kan verduur nie?

Soos altyd bly ek, hopelik,
steeds 'n Lady.

SOEKTOG

COBA

Fyn en delikaat, soos vier porseleinpuppe in wit, sit die Lady en haar drie niggies uit Engeland op die foto. Ma kry die foto uit *A Vision of the Past*, en stel haar voor dat die Lady só moes gelyk het.

"Het Rebecca van Namakwaland af weer Kaapstad toe gekom?" vra ek later vir Ma.

"Dit wil so voorkom," sê Ma. "Miskien om weer geld te verdien. Ek kan my voorstel dat sy verskeur moes wees tussen twee wêrelde. Die ou vrou met die Victoriaanse drag wat nêrens ingepas het nie: wat nie deur die Kaapse gemeenskap aanvaar is nie, en miskien ook nie meer tussen haar eie mense tuis gevoel het nie vanweë haar kontak met blanke mans en die Engelse gemeenskap, en haar buitengewone intelligensie en begeerte na hoër opvoeding."

MARTHA

Pieter het op 'n dag vir haar kom sê Ma Rebecca is weer in die suide van Namakwaland af, die mense sê sy gedra haar snaaks op die Kaapse strate. Vandat die trein die jaar van Simonstad, Kalkbaai en Muizenberg verby deur Wynberg, Eersterivier langs tot in Wellington begin loop het, het nuus vinniger deurgekom, en so het die nuus deurgekom van Ma Rebecca op die Kaapse strate, en van Harry Grey wat op Wynberg se strate dronk rondlê.

Martha was altyd maar onrustig oor Ma Rebecca, en George, haar kind by Anib wat by Ma Rebecca agtergebly het. Daar was geen nuus van hulle nie, en sy het vergeefs by togryers na nuus verneem. Sy het in haar hart gehuil oor sy nie meer 'n ma en haar kinders nie meer 'n ouma had nie. Sy het daaraan gedink om haar kinders by Clara Pieterse te laat bly, en met die eerste die beste kans Namakwaland toe te reis en haar kind te gaan haal. Dit was voor sy gehoor het van Harry die Ingelsman wat nou in Wynberg is, en Ma Rebecca wat terug is op die Kaapse strate. Die dag voor die Engelse Queen se verjaardag - hulle was besig om die vlae in die strate op te sit -

sê sy vir Clara Pieterse:

- Ik ga' my ma soek.
- Sal jy jou pad aleenag vind?

Clara Pieterse was die bekommerlike soort. Maar sy was al deur erger dinge allenig.

Pieter het haar die hoofweg afgeneem in die oop kapkar tot by die stasie waar die negeuur-trein ingestoom het. Die stasie was vol mense, Engelse vroue met hoepelrokke en mans met donker klere, boere met lang baarde wat pyp rook en met velskoene aan, en dik boervroue wat familie groet.

Sy het by die kaartjieskantoor deur die ruit met die Ingelsman met die moestas gepraat, en gesê one third class return ticket to Cape Town, want die vorige dag het dieselfde man vir Clara Pieterse gesê don't you know that you may not travel first class. Maar Pieter het gelag en gesê die Engelse verbeel hulle alles is hulle syne, tot die ou koningin se wikkewa.

Dit was eers toe sy al met die nuwe spoor langs deur die lae renosterbos stoom, dat sy weer dink aan die eerste dag toe die trein op Wellington aangekom het. Dit was die tyd van die groot opbloeit op Wellington. Sy het die dag nie stasie toe gegaan nie.

- Hoekom wil jy nie gaan nie? het Clara Pieterse gevra.

Clara Pieterse het niks gemis nie. Maar orals was die kapkarre met die vrouens met die hoepelrokke en die mans met die keile en die treppies in die hoofstraat af, en orals was dit God save the Queen en die Engelse vlae, al langs die hoofstraat af tot by die stasie, en alga wat praat van die Governor op die trein. Martha Solomons het dié dag nie daar gehoor nie.

Na die weste toe lê die nat vleie tot teen die Bergrivier, na die ooste lê die steil heuwels en koppe van die vallei, die hoë koppe van die Hawekwas waarteen die Hawekwaman skemeraand kom lê, en die boggel van Groenberg wat soos 'n groot olifant sy slurp na die noordekant toe uitstoot. Maar die Engelse sê Groenberg is die ou Queen ligg with her robes around her. So claim die Engelse ook die berge.

Op die Kaapse stasie, twee en 'n halwe ure later, is haar lyf seer van die lang sit en haar oë brand van die roet deur die venster. Op die stasie staan treppies en Skotse kapkarre, maar sy sê vir haarself:

- Ik, Martha, sal loop, al met die watervoor langes tot by die kêk in die Heerengracht op, al langes die winkels ve'by aan die annerkant af, tot by die skyte vol vis aan die waterkant, tot ik

my ma gekry het.

Dis toe sy op die stoeptrap van die naaste winkel gaan sit om te rus, dat sy die donker halfkaal bondel 'n ent van haar af sien. Die maer ou vrou wieg heen en weer met haar hande om haar knieë, en sing op een noot I'm Rebecca, queen of the streets, I'm Rebecca queen of the streets... Nee, dit kan tog nie, dit kan tog nie... Ik soek my ma die ou vrou met die kappie soesie Queen en die wye rok soesie Queen...

Hierdie ou vrou se lyf is kaal en vol rimpels, haar borste platgedrukte koekmakrankas, die krale om haar onderlyf en die klanke wat sy maak dié van Anib en sy mense.

Martha gee die hoë gil van die Namas.

- As jy my ma-goed is, dis ik, Martha!

Die ou vrou stink na tabak en drank, die ou vrou kyk, maar sien nie.

- Ma Rebecca, dis ik, Martha!

Sy skud haar en skud haar, die ou vrou bly wieg, wieg, met oë wat nie sien nie. Sy skud haar aan die skouer, heen en weer, heen en weer.

- Siet jy my? Hoor jy my? Jou hys het geverbrand! Ma, Ma, hoor jy?

'n Vrou met 'n hoepelrok en 'n tjalie en 'n sonsambreel, en 'n groot vrou met 'n blomruiker op haar kop, kom die winkel uit. Die kleintjie steek vas toe sy Ma Rebecca sien, en praat toe op Engels van die poor wretch, kyk hoe lyk sy in die snaakse klere.

Martha los haar greep op die maer skouer en kyk die Engelse vroue in hulle fyn klere agterna as hulle om die hoek verdwyn. Dan gaan sit sy langs die ou vrou wat haar ma is, en tel die maer bondel soos een van haar baie kinders op haar skoot. Heen en weer wieg sy, heen en weer, en huil oor haar ma wat dood is, en sing die wiegelied van die Namas:

slaap nou kindjie, slaap nou

in die nag kom mama weer

tot die ou vrou getroos word, en stuk-stuk, tussen haar geweeklaag deur, vertel van George wat aan die pokke dood is, en van die wit kind wat saam met die missionaries terug is, Wellington toe, waar die missionaries vir die wit kind 'n huis gekry het.

Toe weet Martha dat Ma Rebecca se hande in Namakwaland leeg geword het.

Dit was eers baie later dat Martha terugloop stasie toe. Die heel pad terug huil sy oor die ou vrou met die kaal borste op die Kaapse strate wat haar ma is, die slawevrou met die sjebeen op die

Heerengracht, die bastervrou met die Hollandse pa en die swart ma wat in die wingerde van Constantia gewerk het tot sy vry geword het, die slaaf wat op die strate geld gekry het wat sy in haar rokpante toegeknoop het en onder haar kopdoek weggesteek het om die huis in Bainstraat op Wellington te bou, die huis wat toe afgebrand het. Haar slawema wat dié dag van 1 Desember vry geword het en toe die Queen se klere gedra het en nou mal geword het oor sy nêrens hoort nie, en oor haar hande leeg geword het. Sy huil oor haar kind wat aan die pokke dood is en oor sy nie weet waar hy begrawe lê nie.

Iets het dié dag doodgegaan, maar iets is ook gebore.

- My kinnars sal nie die pad van hulle ouma loop nie. Die Here hoor my.

Dit het sy vir haarself gesê terwyl sy die lang pad van Wellington se stasie af Bainstraat toe geloop het.

Dié aand het Pieter vir haar op sy kitaar gespeel, so droewig, so droewig.

Sy het heen en weer gewieg, heen en weer, en in haar hart geweeklaag:

- Ma, jy wou dit annerste vir jou kinnars gehad het. Annerste.

Die volgende dag lui die kerkklokke deur die dorp vir die Engelse Queen se verjaarsdag, aanmekaar, aanmekaar.

Dit was in dié dae dat Martha gehoor het dat Harry 'n wit kind by 'n Engelse vrou in Wynberg verwek het. Die seun van Jacob Cilliers het toe die poskantoor uit Dawid Malan se huis op die hoek van Roos- en Kerkstraat bedryf. Dit was net voor die dae van die Cairncrosse, die posmeesterfamilie. Pieter het vir haar kom sê Mister Cilliers sê daar is 'n brief vir haar by die poskantoor. Tussen 9 en 12 in die môre deel die jong Jacob die pos by die venster van Dawid Malan se eetkamervenster uit. Sy het toe in dié tyd gegaan. Op die koevert het gestaan:

Come to me, Martha. I need you. My wife Annie is sick.

Die adres was: *Lower Park Road, Wineberg.*

COBA

Toe sterf my pa die wit Kersfees voordat ek huis toe kom. Ek kon hom nie groet nie.

Baie nagte droom ek van my pa, Carel Petrus Malan, boer van Koplande in die distrik Wellington. Ek droom hoe ek aan sy hand oor die plaas loop, hoe hy my langs hom in die bakkie lig, en hoe hy my saans by die huis op sy skoot tel. Die drome is so helder, dat ek jammer is as ek wakker word.

Ek kon my pa nie groet nie.

44

DIE LADY

2 Maart 1874

My liewe Mary

Die skielike afskaffing van die slawe moes 'n groot slag vir welvaart aan die Kaap gewees het, nie soseer omdat slawe vrygemaak is nie, as vanweë 'n onvervangbare verlies in die arbeidsmark. Ek vind in my gesprek met alle klasse - wat liefds die onderwerp vermy - dat die ellende wat die slawe deur dié stap aangedoen is, kwaai is. Skielik is hulle ontnem van die bevoogding wat na hulle kleinste behoefte omgesien het. Die gesondes het nou ledig geword en hulle oumense verwaarloos, terwyl die jongmense aan hulleself oorgelaat is om die ambagte en handvaardighede aan te leer wat vroeër onder toesig van die slawe-eienaars aangeleer is. Die gevolg is dat die groot landgoed-eiendomme agteruit gegaan het, die slawe het bedelaars geword, en die kinders het onkundig en traak-my-nie-agtig opgegroeï. Die oorbevolkte woongebiede en gebrek aan goeie kos gemaak het dat die slawe se kragte en getalle afgeneem het. Geldelike vergoeding van die staat was nie genoeg om te sorg vir ander werkers in hulle plek nie, en die gebrek aan toesig en gereelde opdragwerk het aanleiding gegee tot 'n doellose leeglêry.

Vryheid - waarvoor mens natuurlik die nodige simpatie het - moet altyd getemper word deur kennis van plaaslike omstandighede en politieke insig in die samestelling van die inheemse bevolking. Die proses van ontvoogding kan inderdaad dekades duur, en die inheemse bevolking sal in dié proses ten nouste begelei moet word.

Maar genoeg eers oor die politiek. Laat ek jou vertel van my verrassende ontmoeting met Rebecca, koningin van die strate - 'n kreatuur wat kort-kort op die vreemdste maniere in my

gesigsveld opduik.

Robbeneiland het vandat ons in Kaapstad aangekom het, my nuuskierigheid geprikkel. 'n Rit na Robbeneiland was op die lys van dinge wat ek die afgelope week wou doen. Maar ek moes nogal morele en fisiese moed opbou hiervoor, want die oortog in die *S.S. Tiger* is berug daarvoor dat dit die gehardste matroos seesiek maak. Ons was 'n geselskap van ag mense, en moes 'n pas kry by die Koloniale Kantoor omdat die klein stoombootjie ook voorraad vir die arme slagoffers op die eiland moes oorneem.

Die eiland is 'n bietjie meer as een uur se rit van die dokke af. Op die eiland is 'n gestig vir kranksinniges en huisvesting vir 'n kolonie melaatses. Op pad daarheen het ek en my vriendin mev. S. tot ons skande en skaamte behoorlik seesiek geword! Die here in die geselskap was besonder gehard, en het gelukkig die see-uitsig meer geniet as om ons dop te hou.

Ongeveer 'n uur van die Kaapse dokke af het ons die boot eindelijk geanker, en klein bootjies het uitgeroei om ons te kom haal. Ons het teen mekaar vasgedruk gestaan terwyl die bootjie per hand geroei word. Eenkeer het 'n groot golf oor die boot gespoel en was ons tot op die been nat - dink net hoe moes ek gevoel het! Toe ons land bereik, het die swart bandiete met drastoele uitgekom en is ons een vir een ingedra.

Nadat ons 'n rukkie gerus het, het ons eers die melaatses en toe die kranksinniges gaan sien. Daar is oor die vierhonderd melaatses waarvan 'n dogtertjie van nege vir my die aandoenlikste was om te sien. Sommige van die vroue was besig om te was, ander om te stryk, nog ander om te skrop of klere heel te maak.

Daar is heelwat minder kranksinniges, maar die prentjie is nie minder tragies nie. Van die gevaarlikstes is agter tralies. Die ander is in groot sale. In een van die sale herken ek toe waarlikwaar vir Queen Rebecca, besig om 'n kappie wat met blomme versier is, om en om in haar hand te draai. Die bewaarder sê toe sy sit heeldag so met die kappie in die hand - sy roep na 'n George, en dan weer na 'n Martha. Sy hou daarvan om een lang verflenterde hoepelrok aan te trek waarvan sy weier om afstand te doen; ander kere pluk sy alles uit en loop onbehoorlik kaal bolyf rond, en dan moet sy vasgedruk word om aangetrek te kom. Ek kon myself nie so ver kry om toenadering te soek by dié weersinwekkende gebukte figuur nie; ek het ook nog bewering gevoel van die seerit, wat sake natuurlik vererger het. Ek het maar anderpad gekyk, of ek die skepsel nog nooit tevore gesien het nie.

Om kwart voor drie het ons met die terugrit begin. Die see was geweldig stormagtig, en

omdat ek nog nie heeltemal herstel het van die oggend se rit nie, het ek baie siek gevoel. Ek het inderdaad gewens ek was liever dood! Met elke magtige deining het dit gevoel of my ingewande in my keel opstoot. Nie verniet is hierdie waters bekend as die Kaap van Storms nie, en is al die seewrakke om die kus 'n logiese gevolg van die stormagtige maar onvergelykbare mooi Kaapse waters.

Vir eers hou ek op vaste aarde, op my geliefde Sunbeam se rug!

Ek groet jou, liewe Mary, vanuit 'n wondermooi Kaap, want ons het die herfs betree.

Die Lady.

45

COBA

Ek is aan die doodgaan, het ek op 'n dag besef, afgesluit soos op 'n eiland in die klein landjie met die afgebakende grense, sonder myself, sonder 'n ander. Ek het stom geword; ek kan nie praat nie, nie teken nie, nie skryf nie.

Die pad na God toe loop deur jou eie hart na 'n ander, lees ek iewers. Ek skryf dit neer, soos Ma op haar flentertjies papier. Nicola haal aan: "safeguarding your freedom of spirit." Nicola en Schalk-Willem bring langer tye in mekaar se geselskap deur. Schalk-Willem gesels uitgebreid met Nicola oor sy tesis, *Die verhouding tussen die self en die ander in die post-koloniale diskoers*. Nicola het drie jaar gelede alleen deur Indonesië gereis. Saans, as hy huis toe kom, lyk my man afgetrokke en afwesig. Ek is in hierdie verpeste land om jou ontwil, Schalk-Willem, sê ek vir myself.

Hoeveel vorms van slawerny is daar? Op watter maniere kan ons die ander vasgeketting hou, of onderdruk?

Dit vra ek nou, terug in my eie land, op reis na my eie hart.

BOVLEI

OUMA JACOBA

Daddy het vertel hoe Miss Abbie partykeer twee-, driekeer op 'n dag laat pos vra het uit Amerika. Daddy het Miss Abbie se suster Maggie Allen se handskrif uit Northampton, Massachusetts, later goed leer ken. Een keer toe die steamer, die *Ammandale Castle*, drie weke laat was, het Miss Abbie self by die huis opgedaag van Michael Brink waarvandaan aunt Mary Cairncross ná oom Jacob Cilliers die poskantoor bedryf het, en gevra: "Dear Mister Cairncross, how is it possible...?" en toe was dit die eerste keer dat Daddy haar ontsteld gesien het. Miss Abbie en Daddy het later goeie vriende geword, veral toe Miss Abbie hoor Daddy loop soggens teen Bainskloof uit. Daddy het vertel hoe Miss Abbie gesê het: "Dear Mister Eddie, I share with you this love of the high places."

Mammie het vertel van die eerste jare van die Seminary voor ek later jare daar skoolgegaan het. Sy het vertel hoe vreemd dit was dat meisies Latin, Algebra, Arithmetic, Chemistry en Botany leer. Sy het vertel hoe baie van die boere ontevrede was omdat hulle gedink het meisies het nie geleerdheid nodig nie, en dit boonop op Engels. Baie van die boerseuns het by Mister Stucki in die Bovlei skoolgegaan, en daar Houtwerk en Metaalwerk geleer. Mammie het vertel hoedat Boere se kinders myle kaalvoet na C.P. Hoogenhout se skool by Groenberg gaan. Mammie het gedink dit is common.

Miss Abbie het gesê die meisies moet Engels leer om die wêreld te verstaan. Miss Abbie het probeer Hollands leer om die boermense te verstaan, maar sy het gesukkel daarmee, en het skaars "dit gaan u goed" reg kon sê.

Mammie het vertel hoe die meisies van die eerste dag af hulle eie werk in die huis gedoen het en hoe baie van die ma's dit nie verstaan het nie en gesê het hulle dogters moenie in die riviere gaan staan soos wasvroue of vloere skrop nie. Maar Miss Abbie het vasgestaan by die "head and the heart and the hand" wat gebruik moet word in diens van die Here.

Die meisies het van oral-oor gekom, tot van die Diamond Fields af. Die Seminary was so vol dat hulle meisies moes wegwys. Toe het hulle begin aanbou. Die White House wat van die Wederdopers gekoop is, het die Lower Department geword en die nuwe gebou, Murray Hall, het die Upper Department geword.

Miss Abbie en Miss Anna en Mister Murray het geglo die Woord moet oor die limiete gedra word "to all corners of the world." Mammie se roommate het van die Diamond Fields gekom, sy kon skaars Engels praat maar het gesê sy wil kom om haar te bekwaam vir die werk van die Here. Haar pa en ma het haar nodig gehad op die plaas, maar sy het die roepstem van die Here gehoor en sy sal gaan waarnatoe die Here haar stuur, tot in Kafferland. Miss Abbie en meisies van die Seminary het vroeg reeds missionary work gedoen onder die coloureds van die Bovelei.

Mammie het vertel hoe sy 'n klein dogtertjie was toe sy saam met haar oupa Johannes Francois Hugo van die Dal, Jan Potklei het hulle hom genoem, uitgery het na die plaas van oom Jacob en ant Mieta le Roux van die Bovelei. Terwyl hulle uitry op die perdekar, het Mammie se oupa vir haar rympies en liedjies geleer. Een daarvan het Mammie neergeskryf :

Di Jonkmans van di Boweland;
Wil nou hul stem lat hoor;
Ons swyg al lank, mar nou ni meer
Nou langer dit ni smoor;
Di nooiens wil ons nou vertrap
wat ni studente is;
"’n Ambagsman en boer ni meer",
Dis wat hul nou op fis.

Geleerde ladiis wil fer ons
Ni meer ontfang, o né.
Ons is te dom, te ongeleer,
Loop met di stroom ni meê;
Ons kan nie met hul same loop,
Ons wil gen slawe wees;
En doen wat Miss Geleerdhyd seg
Met haar hoogmoedig gees.

Want as ’n boer gen Engels ken

Dan word hy uitgelag,
En di geleerde ladiis doet
Dit an hull y'e geslag.
En waag hy om op een te "call",
Sy trek haar neus so op,
Miss is ni thuis fer Neef Jan nie.
En daarmé moet dit stop.

In die Paarl was daar in Mammie se oupa se dae 'n skeepsdokter uit Holland met die naam van Pannevis wat gesê het Kitchen Dutch is ook 'n taal en dat die Bybel in die taal geskryf moet word sodat die coloureds en die working class kan verstaan. Mammie se oupa Johannes Francois Hugo van Daljosaphat, ook Jan Potklei genoem, het nie gehou van die Seminary wat so Engels is nie en het self ook saam met Casper Hoogenhout van die Groenberg Skool rympies gemaak.

Mammie het vertel hoe hulle eendag vir Miss Abbie en Miss Bliss by Oom Jacob en Ant Mieta aangetref het. Mammie het vertel hoe Miss Abbie die dag van die besoek 'n groen shade oor haar oë gehad het en hoe sy gesê het sy het las van groeisels op die oë en geswelde ooglede.

Ant Mieta het die dag vertel hoe die hele gemeente vir Mister Murray en sy vrou gebid het toe hulle in Kalkbaai gaan vakansie hou het nadat hulle die twee kindertjies verloor het. Hulle het gebid die Here moet wys hoe Hy Mister Murray en Missies Murray se hande weer vol moet maak, en dis hoe dit gekom het dat Mister Murray die visie vir die nuwe skool gekry het terwyl hy op 'n rots by Kalkbaai gesit het. Ant Mieta het vertel hoe die gemeente van Wellington £1600 vir die nuwe skool ingesamel het.

Ant Marta het gesê dat die werk van die Here wat in die Bovlei by Mister Bisseux by die Franse Sendingskool vir slawekinders begin is, moet voortgaan. In my lounge hang twee van Mammie se water colours van blomme - een van Barberton-daisies en een van die bol van 'n wit lelie wat oopgaan met die Botaniese name in fynskrif onder. My kinders en hulle kinders moet kennis neem van die oil paintings van die Hawekwas in pastels: Spiritual Landscape: Nature as proof of the Divine, en Mountain Light at Kromme Rivier, want dit moet in die familie se hande bly. Mammie het altyd die skoollied van die Seminary gesing: "Strong are the mountains about us, fearless, majestic and grand," en geëindig met: "vestiges of eternity."

Mammie het vertel Miss Abbie het altyd gesê "Mountain light is the embodiment of the

revelation of God's presence on earth."

Mammie het ook baie vertel van Johenna die rebel. Johenna was altyd haaks met Miss Mallurb omdat sy kitchen Dutch gepraat het. Mammie het vertel hoe Johenna se tardy book waarin jy confess altyd vol was van I spoke Dutch, somar vooruit ingevul. Saans het Johenna en haar maat Peternella bymekaar gekom om te sien wie die meeste reëls gebreek het. Dit was Johenna wat die strikkie met die Boere-republieke se oranje, blanje, blou altyd voor haar bors gedra het toe Miss Mallurb die kleure van die Union Jack op haar eie voorskoot geverf het.

Soggens na die rising bell het die quiet time-klok gelui, dan moes jy jou Bybel lees en bid. By elke maaltyd is daar ook gelees en gebid. Na aandete was dit recess time by Miss Bliss in die sitkamer. Johenna sê sy het net gegaan omdat daar op koue aande 'n vuur was en af en toe cocoa. Johenna was al een wat durf sê het die kerk is te warm in die somer en die bank is smal en hard en Mister Murray preek en preek en kan nie end kry nie tot twee uur en langer.

Met die revivals was daar baie dienste, van die oggend tot die aand. Baie van die meisies was bang vir die hel en die vuur en het bymekaar in die bed geklim. Dit was nie biekie erg nie.

Toe het Peternella se ma haar kom haal, al die pad van die Vrystaat af.

DIE LADY

12 Maart 1874

My liewe Mary

Hoe wonderlik is hierdie land nie - die natuur is in elke opsig oorvloedig: die fynbos, die blomme - o, die blomme! Hoe wonderlik is die groot verskeidenheid blomme nie en hoe pragtig is die bome nie! Dis 'n land om 'n lied oor te sing, met sy ruimte, sy son, sy berge en sy see.

Ons onderneem dikwels uitstappies na omliggende dorpe. Verlede week het ons Wellington besoek. Ons gids vir die dag, 'n vriendelike Hollander wat familie in die distrik het, deel ons mee dat die hardepad na dié dorp reeds vanaf 1845 begaanbaar is, dat 'n pas na die

binneland deur die onbegaanbare Hawekwareeks in 1853 deur 'n ondernemende en geniale Skotsman voltooi is, en dat daar sedert 1863 'n gerieflike treinspoor vanaf Simonstad, verby Kalkbaai en Muizenberg, deur Wynberg en Stellenbosch na Wellington loop. Die infrastrukture in die ou Kolonie is onder die voortrefflike Britse bewind besig om snel te ontwikkel! Grense word deurbreek en skanse afgebreek!

Dit wil dus voorkom of alle paaie op dié dorp eindig, en weer daarvandaan uitgaan. Boonop is Wellington ook die plek waar waens gemaak word wat na die binneland geneem moet word. Skynbaar is die waens maande voor die tyd reeds vol bespreek.

'n Eksentrieke predikant van die Paarl-Vallei, 'n sekere Van der Lingen, het besluit om 'n koetsdiens van die Kaap na Wellington in te stel omdat hy nie van die treine op Sondag gehou het nie. Ons het besluit om vir die pret dié dag van die koetsdiens gebruik te maak. Die eerste nag het ons by vriende van ons gids in die Paarl oornag.

Wellington is omtrent ag myl van die Paarl af en is byna bloot 'n herhaling van laasgenoemde dorp, maar is beter uitgelê. Beide dié dorpe deel 'n vrugbare en welvarende vallei - beroemd vir sy wyn en sy vrugte, sy perde en die vervaardiging van sterk waens. Al die plase wat ons besoek het, word voortrefflik bestuur, en ons is oral goed ontvang - ek kan inderdaad net goed praat van die mense. Wellington self se klimaat is broeiend warm, byna subtropies, vanweë die "kom" van die vallei, 'n "kom" wat deur hoë berge begrens word. Maar die dorp is goed uitgelê met bome, net soos Stellenbosch en die Paarl.

Die hele gemeenskap is glo in rep en roer oor die koms van twee Amerikaanse dames en die begin van 'n Christelike hoërskool vir meisies - die eerste van sy soort in die land. Die hele onderneming is geïnisieer deur 'n plaaslike leraar van Skotse afkoms, 'n man met die naam van Andrew Murray, 'n dinamiese visioenêr en een wat wyd buite die grense van Wellington bekend is. Die algemene standaard van onderwys in die land is nie hoog nie; die mense skyn nog doodtevrede te wees met die basiese lees, skryf en Bybelkunde en die boere hou blykbaar - volgens ons gasheer - vir die geringste bakatel hulle kinders uit die skool. Daar is wel verskeie kleiner plaasskole in die omgewing, waarvan die een in Blouville onder 'n sekere meneer Stucki glo die bekendste is. Vroeër het sendelinge van die Franse en Nederlandse Sendinggenootskappe klein skooltjies begin, ook 'n skool vir vrygesette slawekinders in die Bovlei.

Daar is glo wel reaksie van 'n sekere deel van die plaaslike bevolking teen die sogenaamde veramerikaansing en verengelsing van die skoolsisteem, en Murray se invoer van die Amerikaanse

dames. Ons gasheer - die vriendelike Hollander - het ons meegedeel dat die Onderwyswet nr. 13 van 1865 bepaal dat alleen Engels as voertaal in alle eerste- en tweedeklasregeringskole gebruik moet word, en na 'n jaar ook in derdeklasskole.

Vroeg die volgende oggend is ons met die deftige Cape Cart van die vriende eers Bainskloof op. Die mooiste uitgang uit hierdie vrugbare vallei is langs dié steil paadjie, langs kronkels en draaie en rotsuitsteeksels totdat jy die kruin bereik van Bainskloof, die kloof wat die vallei met die binneland verbind, dan weer vir omtrent agtien myl tot by Darling Brug oor die Breërivier tot by die vlaktes van Worcester. Van Wellington se kant af kan dié pad as 'n dun rooi lyn waargeneem word wat deur pers en opaalhoogtes klim tot waar dit verlore raak in die grys kranse en die ruïnes van 'n ou bandietbarak aan die bopunt van die pas.

Vanaf die kruin het jy 'n pragtige blik op al die koring- en wyndistrikte onder in die vallei. Voor jou lê 'n lae kop wat lyk of dit nie deel is van die bergreeks nie. Groenberg is 'n berg met 'n vreemde formasie, dis altyd groen, dis sonder rotse en bedek met 'n dik viltlaag van ronde bosse. Mens sou jou lank kon besig hou met alles waarmee jy dit assosieer: 'n vroeë vuurspuwende berg, 'n Belgiese vilttapyt, of koningin Victoria op haar rug? Agter 'n kop met die naam van Paarlberg lê Tafelberg en Leeukop, en voor ons 'n verbasende aantal plase en wingerde tussen 'n laslappiekomers van bruin en laventelkleur bosse - die ontwikkeling hier sou die goeie mense van Engeland verbaas!

Hier naby, reg onder Bainskloof, is die opstal van meneer Retief van Welvanpas wat ons sou besoek. Die planne van dié plaashuise is oral dieselfde - 'n lang saal, dubbele aansig, 'n wye stoep, ruim kamers, gewel-afwerking, en die kombuis en kantore apart van die huis. Nadat ons die pragtige eike en die goedbewerkte gronde van hierdie ou heer bewonder het, het ons die voorreg gehad om by 'n middagmaal aan te sit, waar ons gas en sy uitgebreide familie van seuns, kleinseuns en 'n eindelose reeks van neefs en niggies aan dieselfde lang tafel aangesit het, met die Duitse opsieners en die wit bediendes van die plaas aan die punt van die tafel. Agter ons gas het 'n klein kleurlingmeisie met 'n waaier van perdestert hare die vlieë van die gasheer weggehou.

Party van die mans het net in hulle kortmouhemde geëet omdat dit so warm was - die Afrikahitte is iets waaraan ek van tyd tot tyd nog wil sterf! Almal was onnatuurlik stil en niks kon meer bedees wees as die gedrag van die jonges nie wat in stilte groot hompe gestoofde en gekookte vleis verorber het - sonder sout en sonder groente! Die maaltyd was oordadig maar eenvoudig; die wyn dun en waterig en van 'n swakkerige kleur, maar die nagereg was soos

gewoonlik heerlik - hulle noem dit pampoenkoekies. Die tuin was vol groot pampoene, soos die klein bondeltjies wasgoed wat die inboorlingvroue op hulle koppe dra, en die koekies wat hiervan gemaak word, is werklik heerlik.

Die meeste van die boere verstaan darem Engels, selfs al praat hulle dit nie - ons het geen probleme gehad om onself verstaanbaar te maak nie. Die mense praat 'n vreemde soort vereenvoudigde Hollands, sterk geëur deur plaaslike invloede, veral van die slawe uit die Ooste. Ek hoor die mense praat van "Cape Dutch," maar vir my gevoel is dit die naam "Dutch" nie werd nie! Dis werklik grof op die oor, en 'n uiters onverfynde manier van kommunikasie. Hollands is egter nog in gebruik by die huisgodsdienste, bidure en alle formele byeenkomste. In staatskole word die praat van die "nuwe" taal belet; Engels is die taal wat status het - ouers gee vir hulle kinders, hulle plase en selfs hulle vee Engelse name; alle besigheids- en ook die meeste privaat korrespondensie word in Engels gevoer. Meneer Retief is 'n verfynde man, en kan beide tale goed praat.

Eers word nougeset gevra of jy getroud is, wie jou vader was, of jy baie kinders het ensovoorts - al hierdie vrae is bevredigend beantwoord deur die jong Hollander wat ons oorgery het Wellington toe. Dit was met koffie na ete wat hy vertel het van 'n ene Arnoldus Pannevis, die Hollandse skeepsdokter en taalgeleerde wat homself nou in die Dal gevestig het. Hy besit 'n uitstekende kennis van die ontstaan van tale, en wil te kenne gee dat die taal wat die mense in die vallei praat, 'n aparte taal is, en nie 'n afgewaterde Hollands nie, wat die beskouing is wat die meeste mense hier het. Onder sy inspirasie is 'n groep manne byeengebring wat hulle onder andere beywer vir Afrikaans as Bybeltaal! Wil jy glo! Pannevis het glo onder die indruk gekom van die agterlikheid van die kleurlinge wat die Nederlandse Bybel nie meer verstaan nie. Dit het dadelik 'n hele opskudding veroorsaak, maar hy het besliste invloed uitgeoefen, veral op twee van sy leerlinge, S.J. du Toit en C.P. Hoogenhout, wat by een van die klein skooltjies op Wellington skoolhou, Groenberg. (Ek vind die name moeilik om te onthou, en het dit daarom neergeskryf, om weer aan jou te verhaal.) Meneer Retief was ook verontwaardig dat hulle die Bybel tot dié vlak wil verlaag. Hy het dit nie per se teen die kerstening van die bruinmense nie, maar voel sterk dat jy met opvoeding die inheemse bevolking tot die vlak van Hollands en Engels kan verhef.

Hier in die Bovelei, sê meneer Retief my, het Bisseux in die dertiger- en veertigerjare by die sendingskool goeie werk gedoen, maar het intussen dorp toe getrek en gehelp met die bou van die Sendingkerk daar, oorkant die Moederkerk. Hy is deur eerwaarde Pauw opgevolg. Maar dit

skyn vir hom tog of die werksmense wat geleerd raak, onbetroubaar raak. So het hy onlangs twee gesinne verloor wat goeie werk op die plaas gedoen het wat dorp toe getrek het - 'n Apollis- en Pieterse-gesin. Apollis was wel 'n suiplap, sê hy, maar 'n goeie werker. Nou werk hy glo by meneer Malan, die wamaker, en handig is dié man wel. Meneer Retief beweer dat dié Apollis by 'n sekere Martha Solomons in Bainstraat ingetrek het, 'n vrou wat uit Namakwaland op Wellington aangekom het, en dat Apollis by haar 'n hele klomp kinders verwek het. Maar, vervolg meneer Retief, 'n snaakse storie is ook in omloop dat 'n witman, 'n Engelsman wat sy op die kopermyne ontmoet het, by haar ingetrek het, dat die twee 'n hele ruk saam in die huisie gebly het voor hy weer weg is, en dat Martha ook kinders by dié Engelsman het. Maar volgens alle getuienis is dié Engelsman ook 'n suiplap, sluit meneer Retief sy storie af. Ek het ewe beskaafd en ingetoë geluister, asof vir die eerste keer na dié vreemde verhaal, en vereers nie die weergawe van die Ierse dokter van dieselfde gegewe vertel nie!

Meneer Retief sê dat dit geen wonder is dat Andrew Murray 'n veldtog teen die plaaslike kroee het nie! Andrew Murray glo 'n Christen moet geen sterk drank gebruik nie. En dit in die hart van die wynwêreld! Retief vertel hoe kwaad sommige van die boere is; hoedat daar selfs probeer is om die pastorie aan die brand te steek deur lampolie-deurweekte lappe deur die vensters na binne te gooi.

Die gebruik hier is dat die huismense na die swaar middagmaal na ete 'n middagslapie geniet - dit het ek vroeg genoeg in dié land geleer. Ek het al ongemaklik begin voel dat ons moontlik 'n steurnis vir ons gasheer en sy vrou mag wees wat begerig is om hulle middagrus te geniet; hoewel dit gelyk het of meneer Retief in sy vertellings verdiep is, en sy middagslapie nie naastenby voorop in sy gedagtes is nie. Hoe dit ook al sy; ons het kort daarna begin aanstalties maak om te vertrek.

Ons was reeds buite toe 'n kar met drie dames die werf binne gery kom. Nog besoekers! Die drywer het die dames galant afgehelp en voorgestel: en sowaar, niemand anders nie as die twee Amerikaanse dames wat saam met nog 'n onderwyseres, 'n sekere juffrou McGill, en 'n goeie vriendin uit Kaapstad, juffrou Elliott, besig was om die omgewing en sy mense te verken.

Hulle was verskonend omdat hulle so onaangekondig besoek aflê; hulle was pas op besoek by "oom" Jakob en "tante" Mieta van die Boglei, soos wat almal hulle blykbaar noem. "Oom" en "tante" - "uncle" en "aunt" - dui op 'n familieverbintenis, en dit is soos wat die Afrikaners hulleself sien - een groot familie, met 'n duisternis van familieverbintnisse en onderlinge relasies.

Juffrou Ferguson het vertel hoedat “oom” Jakob en “tante” Mieta hulle interesseer vir die visie van Andrew Murray vir die Christelike Skool vir dogters, en dat hule graag van naderby wou kennis maak, vandaar dan die besoek in die Bovlei. Juffrou Ferguson het ’n besonder sterk voorkoms en is onbetwistelik ’n leier; Anna Bliss is sagter en meer in die agtergrond, maar nie minder innemend nie.

Hoe jammer dat ons op vertrek gestaan het - vir my het dit gevoel asof ek in hierdie land waar geestesgenote seldsaam is, twee raakgeloop het. Die Retiefs het inderdaad ook gelyk of hulle spyt was oor ons vertrek. Die mense van die Kolonie lyk oor die algemeen of hulle uitgehonger vir geselskap is. Ek het aan tafel die goedgesindheid van die boervrou gewen deur my genieting van haar tuisgemaakte botter en boerbrood, en met ons vertrek het die liewe ou dame vir my van haar wildsbiltong en mebos saamgegee, en belowe om my ’n bietjie suikerboshoesstroop te stuur vir my dogtertjie se hoes en keelseer. Hierdie boermense is trotse en gereserveerde mense, maar goedhartig as jy jou nie aanstel nie.

Die skoonheid van die waterryke Drakensteinvallei, die manjifieke berge wat die vallei begrens en die gasvryheid van sy mense het my weer eens bekoor. Ons hoop om een Saterdagoggend vroeg, met volmaan vóór die hitte van die dag, oor te ry om die boere in hulle waens te sien arriveer vir Paassondag - een van die groot gebeurtenisse van die jaar. Andrew Murray is wyd en syd bekend as ’n vurige prediker wat glo op die preekstoel in ’n profetiese Jesaja transformeer! Hy het werklik ’n visie vir die land en vir sy mense. Hy ondersteun die behoefte aan opvoeding van die plaaslike bevolking, maar hy het sy visier ook verder noord - hy wil die hele Afrika wen vir die Christelike godsdiens. In sy drome vir Afrika word hy bygestaan deur sy uiters verfynde Engelse vrou, Emma née Rutherford.

Wil jy glo dat die Afrika-son besig is om onder my vel te kruip, die verskriklike Januarie-hitte ten spyt?

Maar hopelik nog,

’n Lady.

COBA

Skryf neer, sê my ma elke dag, skryf neer, soos jou ouma Jacoba Joubert née Cairncross.

Hoekom het ek verlief geraak? wonder ek nou, en gaan terug op my spore.

Hy was so mooi, so slim. Hy kon logies en toepaslik 'n groot filosoof aanhaal: Schopenhauer, Kierkegaard, Foucault, Derrida, Lewinas. Eenkeer het ek hom sit en teken in die filosofieklas op Stellenbosch - toe was hy die eerstejaar-kunststudente se "demi" - ek het sy groot kop probeer beeldhou op papier. Later begin hy notisie neem van die eerstejaarstudentjie. Hoe gevele was ek tog nie.

Ons loop die eerste aand met 'n ompad Die Laan af na die koffiedrinkplek. Toe al vertel hy van sy Europese droom. Hy wil onder andere na die Cronjé-wortels gaan soek, tot in Frankryk.

"My ma stel ook belang in die genealogie en in familiegeskiedenis," sê ek. "Onlangs, na haar uittrede uit die onderwys, het sy begin met die optekening van die verhale van die omgewing van Wellington. My ma stam uit die Hugo's van Daljosafat en dis 'n baie ryk geskiedenis."

Dit klink of ek 'n rympte opsê. Ek besef dat ek ontsenu is. Ek probeer onthou van die Eerste Taalbeweging met die Daljosafat-verbintenis - dinge wat Ma dikwels aangehaal het - maar kry in my staat van verrukking nie die feite in my kop reg agtermekaar nie.

Dis net die musiek van die verbyvloeiende water wat ek onthou, die gladde skoongespoelde klip en sy groot kop teen die lou lig van die aandskemmer.

Die wakker word soggens vandat ek terug is, is aanvanklik moeisaam, traag, dof. Ek slaap in groot-aunt Mary se kamer wat by Ouma ingetrek het na grootjie Eddy se dood. Dit duur 'n goeie tien minute om te oriënteer as ek my ooglede swaar oopforseer. Dis die helder lig saam met die koesterende son deur die venster wat elke keer vir my sê: jy's terug, by jou ma in groot-aunt Mary se kamer. As ek opstaan en deur die venster verby die groot akkerboom kyk, groet die hoë koppe my soggens.

Ma is die eerste week tuis en probeer so onopsigtelik moontlik 'n ogie oor my welsyn hou. Ek merk die keurigheid waarmee sy vars somervrugte uit die Bovlei in die vrugtebak rangskik; die rooi en groen duiwe, die geel perskes en spanspek, die bloedrooi stukke gesnyde waatlemoen in

die yskas. Ek sien met hoeveel sorg sy toesien dat die beskuitblik gelaai is en dat daar droë vrugte en biltong in die snoeperylaai is. Na 'n week is sy meer dikwels soggens in die museum vir navorsing.

"Onthou om Ouma Jacoba se dagboek te tik," sê sy die agste dag na my aankoms voor sy vertrek. "Dit raak te veel vir my. Die vertaling van die Lady se briewe neem baie tyd in beslag. Ek wil vir elk van my dogters 'n kopië van Ouma se dagboek gee. Ouma het na haar troue tot op die dag van haar dood op die veertiende April 1975 toe sy 77 jaar oud was, Afrikaans gepraat omdat jou oupa Johannes Joubert dit so wou hê, maar die Engels van die Seminary het altyd deurgeslaan. Jy moet dit maar so hou."

Ouma het haar herinneringe in 'n oefeningboek met 'n harde swart omslag geskryf. Ek sien hoe dit op die rugkant rafels maak, en dat die toutjies wat die seksies aanmekaar bind, lostorring. Tik alles oor, het my ma gesê. Ek gaan sit in Ma se studeerkamer en blaai deur Ma se lêers.

Dis Martha wat ek soek.

WYNBERG II

MARTHA

Dit was na die middag toe Martha met haar kinders na haar tweede lang treinrit op Wynberg Stasie aankom. Voor die stasie het die perdekarre gestaan wat die mense van die stasie af vervoer het en waarin die witmense gery het.

Die omnibusse wat die mense Kaapstad toe en terug vervoer, het ook voor die stasie stilgehou, maar dit was tot teen die dak vol mense. Daar was nie plek vir haar en haar kinders nie.

Sy het te voet begin aanstryk in een van die lang lanings aan die oostekant van die spoorweg, aan die berg se kant, met Jacob op haar arm en die ander 'n streep langs haar. Sy was in die buurt van die ryk mense wat op die groot landgoedere gewoon het. Na die westekant toe, in die rigting van Philippi en Dieprivier, was die vlaktekant waar die arm mense gewoon het. So het hulle op die stasie beduie.

Die laning het lank voor haar uitgestrek.

DIE LADY

4 Mei 1874

Liewe Mary

Wynberg se belangrikste bate is sy skaduryke lanings. Dit strek in alle rigtings en is wonderlik beplan vir perderitte. Die verspreide netwerk van sandpaaie maak dat jy omtrent op enige plek op 'n pragtige uitsig oor wingerd, 'n ou opstal of plaas afkom. Ons is dikwels groepe wat perderitte onderneem oor heuwels en vlaktes, oor die Swartrivier na Kirstenbosch, Constantia, Kalkbaai en selfs so ver as Blouberg. So, met die koel seebries teen jou wang, met die dansende perde onder jou en 'n panoramiese gesig voor jou - is jy verbaas as ek vir jou sê dat ons die lewe hier geweldig geniet? Hoe wonderlik is die sonskyn en die ruimte van hierdie land nie! Ek word skoon vet van al die oefening en kry reeds 'n gesonde kleur. Sodra ek genoeg moed bymekaar kan skraap om

'n fotograaf in die oë te kyk, sal ek vir jou 'n foto van myself op Sunbeam se rug stuur om my stelling te staaf.

Dit was gister met een van hierdie ritte in die lang laan af langs James Maynard se huis dat ek die bruin Hottentot met die vyf kindertjies die laning sien afstap het. Vreemd was die gesig vir my nie - in hierdie land raak jy immers gou aan alle soorte mense gewoon - maar iets in die vrou se trotse maar tog verlore houding het my getref. Sy en die klomp kindertjies het byna die breedte van die laan volgeloop. Ek het die teuels ingetrek, Sunbeam het sy kop fier opgelig, en ek het regoor die vrou tot stilstand gekom. Die kinders het verskrik teen hulle ma skuiling gesoek. Ek het van bo af op haar afgekyk; na haar vol lyf met die fier houding in die bont rok en bont kopdoek, ek het die breë neusvleuels teen die hoë wangbene effens sien tril, maar vreesloos, vir 'n lang tyd, het sy van onder af na my toe opgekyk, sonder om iets te sê.

"Soek jy iemand?" het ek gevra.

Sy het my nog stip in die oë gekyk, en in 'n mengsel van Engels en die vreemde taal van die laer klasse, het ek verstaan dat sy vir Harry die Engelsman soek

"Hy woon in Laer Parkweg," kon ek beduie. "Hy woon by Annie MacNamara, die siek vrou wat op sterwe lê."

Watter wonderlike wêreld vol vreemde ironieë bewoon ons tog nie!

Die galopperende

Lady

MARTHA

Die laning het lank voor haar uitgestrek, onder hoë bome deur wat na mekaar toe buig en 'n poort vorm waardeur sy en haar kinders geloop het totdat haar bene begin pyn het en haar arms van Jacob se gewig moeg geraak het. Later het sy vir Jacob op haar rug in haar groot tjalie toegebind toe hy kla-geluidjies begin maak. Dit was 'n wêreld wat sy nie geken het nie, en sy moes nog tweemaal vra:

- Wa' bly Harry die Ingelsman, die man by Annie MacNamara?

Die laaste keer was dit 'n ou man op 'n oop kar met hout op sy wa. Hy het na 'n vier-

kantige wit huis beduie met 'n ingevalle rietdak en toe hortjies, verder af in Lower Parkweg. Met die laaste stukkie pad en die einde in sig was dit of daar nuwe krag in haar bene kom.

Die onderdeur was toe en die bodeur oop. Dit was skemer binne; die skerp son het haar sig verder verdof toe sy die kamer inkom. Al waaraan sy kon dink, was haar verskriklike dors. Sy het die onderdeur oopgestoot sonder om te klop. Saam met haar deur die oop onderdeur het 'n stuk sonlig ingestreep. Dit was Harry die Ingelsman wat by die tafel gesit het met 'n glas voor hom en die ruik van ou suur wyn om hom.

Harry het stadig opgekyk. Dit het gelyk of hy eers nie sien wat hy sien nie. Martha het by die tafel gestaan met die kind op haar rug en al die ander, behalwe Izaak, teen haar aangebondel. Izaak het eenkant gestaan met sy blou oë oopgerek, soos een wat geskrik het. Martha het eerste gepraat.

- Ik het jou brief gekry. Ik het allie pad na jou toe gekom, ik en my kinnars.

Harry het begin snik, soos 'n kind. Dit was die dronkverdriet. Toe het hy weer gepraat van Martha, Martha, my precious Martha.

Sy was dors, en sy was moeg. Langs die pad het sy die Maleiers met die mandjies vis en vye en druiwe op hulle koppe gesien. Al wat sy later met die seek in die skemer huis kon kry, was droë snoek en twee enamelbekers vol water.

Later het Harry haar na die siek vrou wat in die donkerte in die slaapkamer gelê het, geneem. Die kamer het die ruik van siekte en van ou lug gehad. Die klein vroutjie met die rooi hare het toe-oë gelê en gelyk of sy nie asem haal nie. Harry se tong het nog gesleep toe hy oor haar buig.

- Annie, this is Martha. She has come to help us.

- Bring 'n kom met water hiesa. Hot water.

Toe het sy haar moue opgerol en die lakens weggeskuif, en oor die maer lyf van die siek vrou begin was.

Eers was sy allienig en het niemand in die nuwe buurt geken nie, tot sy vir Victory by Maynardville ontmoet het. Toe het Victory vir Martha vertel dat Annie die dogter van 'n ryk business man van Woodstock is, maar dat sy skaars haar naam kan lees of skryf.

Die dag heel volgende dag, die Saterdag, het sy huis skoongemaak met die vensters wyd oop. Die dag daarna, die Sondag, het sy in die rigting van die groot wit kerk gestap om smouse met vis en

vrugte te soek. Sy het opgemerk hoe karre en perde dig om die kerk geparkeer staan, soos met Nagmaal. Sy het stil gaan staan en die gedoente bekyk. 'n Prosessie van manne met swart pakke aan het digby haar na die kerk toe opgeloopt, waar 'n groot man met 'n lang wit baard, 'n swart kleed en 'n wit kraag hulle ingewag het. Ander mense om haar het ook staan en kyk. Dis Mister Faure, het hulle gesê, dis Mister Faure wat sy veertigste jaar in die gemeente vier. Hulle het gepraat oor al die besoekers dié dag; van die Colonial Secretary en ouderlinge en predikante van ander gemeentes, want Mister Faure was 'n belangrike man in die kerk. Martha het na die prosessie bly kyk tot dit in die donker kerk verdwyn het.

Sy het na die swaar klanke staan en luister wat uit die kerkgebou na haar toe aangerol gekom het: Heer, onze Heer, grootmagtig Opperwezen! Hoe word u naam op aarde alom gepreezen!

Toe het sy omgedraai en stadig huis toe begin loop, sonder die vis en die vrugte.

Later het Martha gehoor dat Mister Philip Faure van die Dutch Reformed Church in Wynberg sy kerkdeure van die begin af oopgemaak het vir die bruin mense van die vlakte, dat hy hom die lot van die arm mense aangetrek het en dat daar in die ou huweliksregisters die name van baie kleurlingpare voorkom wat jare lank in gemeenskap geleef het en later deur Mister Faure getrou is. Dit was hy wat gesorg het dat daar 'n begin gemaak is met die skole in Dieprivier, Grassy Park, Heathfield en na Philippi se kant toe.

COBA

Wat was Martha se reaksie op die swaar orrelklanke uit dié kerk? Al was sy geskool in Bisseux se sendingkerk in die Bovenlei, het sy waarskynlik voorkeur gegee aan 'n ander vorm van aanbidding. Ek blaai terug na Martha se ontmoeting met die Wederdopers op Prospect Hill buite Wellington:

Die Wederdopers om die brandstapel het hulle hande in die lug gegooi en halleluja! geskree, ander het hande geklap en laag, op een noot gekreun, ander het met oë wat staar op die grond geval asof hulle vreemde gesigte sien en in geestesvervoering was, en teen

mekaar heen en weer gewieg.

Waar is die Here in die hemel? Soms is hy naby, en ander kere weer ver, weggesluit in groot kerke en donker stemme en agter slim woorde. Vir party is Hy daar in die oomblikke van ekstase, vir ander in die nugter tye van elke dag, vir ander is dit 'n moeisame proses van vrae vra. Soos vir Schalk-Willem. Is daar hoegenaamd 'n Here? hoor ek hom sê.

So swaarwigtig soms, dié Schalk-Willem.

Daar was die keer met die besoek van die umpa-band uit Duitsland aan Gorichem in die Lingenbos buite die dorp. Dié aand was die grys hemel oop, en ek kon die afskynsel van 'n paar flou sterre en 'n halwe maan sien. Die diep klanke van die tuba's en die basviole het vroegaand uit die grond uit in my lyf opgepols.

“Kom ons gaan luister, toe wat!” sê ek vir Schalk-Willem die aand toe hy by die huis kom.

Schalk-Willem het pas 'n studiestuk klaar, en hy is meer gewillig as ander tye.

Die tafeltjies buite was vrolik bont, in 'n natuurlike amfiteater waar 'n stuk van die bos oop was. Op 'n draagbare verhogie was vier orkeslede met bollende wange aan die blaas en met flinke vingers aan die stryk, met liters vol bier voor hulle.

Voor die orkes was nog 'n verhoog waarop die mense gedans het. 'n Bus vol landgenote het saamgereis, en daar was nog vier tafels vol luidrugtige Duitsers wat lustig bierliedjies gesing het. Ek en Schalk-Willem het skugter en uit ons plek by een van die tafels gaan sit. Ons het skaars gesit, toe 'n flinke Duitse kelnerin in tradisionele Beierse drag twee skuimende liters bier in reuseglase voor ons plaas.

Halfpad deur die glas kon ek nie meer stilsit nie, en het met my voete maat gehou en met my lippe die bekende woorde gevorm: *Trink, trink, Brüderlein trink*, maar nog ingetoë, versigtig. Schalk-Willem is sensitief vir publieke guitigheid. Schalk-Willem was driekwart deur sy liter, en het effens meer bloesend voorgekom, maar steeds terughoudend.

“Kom ons dans! Toe wat, Schalk-Willem!”

Sal ek nie vir een aand onder die halwe Hollandse maan die gewig in my binneste afgooi nie?

“Moenie verspot wees nie, Coba. Moenie 'n openbare spektakel van jouself maak nie.”

Halfpad deur ons tweede liter raak ek al meer los en begin hardop saamsing, en Schalk-

Willem al meer broeiend-aggressief. Hy gooi donker blikke in my rigting.

Beheer jouself. Dit hoor ek soos 'n refrein in my binneste.

Die klomp Duitsers om die tafel het al vroliker geraak en tussen die ander tafels begin inbeweeg. Een lang man met bloesende wange en 'n ligte Nordiese vel kom singend by ons tafel verby.

"Schönes Mädchen, tanzt' mit mir!" En hy buig verspot in my rigting.

Hy trek my aan die arm op, en ek laat my meesleur; met ons arms ritmies in die lug, umpa, umpa ons tot op die verhoog. Ek ken nie die passies nie, maar instink neem oor. Ons tol, ons hop, ons spring, ons draai, al vinniger en vinniger, al uitbundiger. Ek neem die polsing van die musiek en van die lang man in my op, ons buig en knak, ons skud in 'n wilde oerpas, in uitgelate krete en Duitse jodels die naghemel in. Met die laaste draai voor die musiek abrupt stop, gooi die Duitser my op, en vang my weer. Joe-oe-lei, joe-oe jeddie-jeddie-ly-y-y!! Die Duitser wil nog dans, en nog, maar ek moet eers weer terug, sê ek. Entschuldigen mir bitte.

"Your husband is ze serious type, ja ja...?"

"Ja ja", sê ek. "I have to go now."

Terug by die tafel merk ek Schalk-Willem se ingehoue, wit woede. Ons moet terug, sê hy. Dadelik. In die motor bars hy los. Hy het hom geskaam, ek het my soos 'n Kaapse meid gedra.

Sulke taal uit ons beskaafde geleerde se mond? sê ek sarkasties. Tog nie jaloers nie, Schalk-Willem? Beheer jouself tog, beheer jouself.

Jaloers? Waaroor om hemelsnaam jaloers? Op 'n veragtelike Duitser?

Nee, sê ek. Nee. Omdat jy my vir een aand nie soos 'n marionet volgens sekere gedragskodes kon beheer nie. Omdat ek vir een aand nie die verlengstuk was van Schalk-Willem Cronjé, akademikus en navorser nie.

Het jy ook soms na dans gevoel, Martha, weg van die swarigheid van die baie kinders, die versorging van die siek vrou, en die afhanklikheid van die drankverslaafde man? En waar sou jy jou uitlaat vind - agterlangs, by die swier van die Engelse onthale, of tussen jou eie mense, by Platkliip?

MARTHA

Martha het in die dae wat gevolg het, dikwels by Maynardville verby geloop om vis en vrugte te koop en kruie vir die siek vrou. Ver na ondertoe, verby die uitgestrekte grasperke van die groot villa, was daar 'n wildernis van silwerboombos, en langs die uitgestrekte gronde van Maynardville verby, weggesteek onder die wilgerbome, het die rivier geglinster wat van Duiwelspiek aftuimel. Langs die pad het wilde gras en suringblomme gegroei. Dit was 'n pad wat Martha dikwels geloop het.

Dit was dan seker hoe Martha vir Victory en Robert leer ken het, twee van die baie mense wat by William Farmer van Maynardville in diens was. Victory was ook die vroedvrou van Wynberg se mense. Victory het vertel dat William Farmer die susterskind van James Maynard was, die ryk oujongkêrel wat Maynardville gebou het. Victory was die kok en Robert was die butler wat reeds vyf jaar in Mister Farmer se diens was. Victory het agteraf van Robert geskinder:

- Getting a real stiff upper lip, you know, even beginning to talk like Mister Farmer.

'n Maand na haar aankoms, het Martha weer een dag die pad geloop toe sy Robert op die perd sien aankom. Hy het die perd ingehou toe hy haar sien, en op Ingels gegroet:

- Good morning Martha, how are you? Walking all this way in this terrible heat...?

Die skerp son het haar oë laat skrefies trek as sy opkyk na die groot swart man op die perd.

- Ik lyk om te loep, ik is dit gewend.

En toe, agterna, bygevoeg:

- End how are you?

- I'm well, thank you, but lots of things to do, lots of things. Tomorrow is Mister William's birthday, and I am on my way to invite Mrs. Ross, wife of the editor of the *Cape Monthly Magazine*, to Mr. Farmer's birthday."

Ja, sy weet, sy weet. Dis van die madams met die waistlines en die wit velle op die hoë përe.

Toe het Robert die perd 'n pluk gegee:

- I must go now; see you again.

Dit was net 'n klein entjie verder op, teen die roosheining, waar Victory staan en rose knip het:

- Martha, you come as if called. I need more hands for Mister William's birthday.

Dit sal goed wees om een aand weg te kom van die siek vrou en die kinders.

- Ik sal kom Victory, ik ga' kom.

Die aand het sy vir Harry en die kinders gesê:

- Ik ga' more weg wees.

Sy het die siek vrou vroeg die oggend gewas en haar ingevryf en vir haar flou vissop gegee. Sy het opgelet dat die einde nie ver was nie. Die siek vrou van Harry die Ingelsman het vinnig en vlak asem gehaal, en was baie swak.

Toe het sy begin aanstap in die rigting van die groot villa waar Victory en Robert gewerk het. Sy het omgestap en by die kombuis se kant vir Victory en die ander werkers gekry. Almal het rondgehardloop en baie gepraat, Victory met 'n gestyfde wit kappie op en 'n rok soos die Engelse vroue met baie klein knopies voor op tot teen die nek.

- There you are, Martha dear. I've got your uniform ready for you...

Victory wou haar toe ook opryg in 'n swart rok met baie knopies en pofmoue, maar die rok het nie oor haar groot borste gepas nie. Toe sit sy net die wit voorskoot voor, sonder die kappie. Martha sonder haar kopdoek is nie Martha nie.

Op die koolstoof in die koperpote was die kos reg om geskep te word, die gestopte gans en die eend met die bene in die lug en die wit strikke om die pote, en die kerriedisse wat Katrina die Maleise kok gemaak het, en geelrys en rosyne en gestoofde patat en gebakte pampoen.

Binne was die tafel gedek vir baie mense; dit was soos wat Victory daarvoor gepraat het: candles on stands en cutglass en silver cutlery. Victory het heen en weer gehardloop, en vir laas, voor die gaste begin opdaag het, 'n kransie olyftakke en veldblomme om Mister Farmer se bord gesit. Die ander binnemeisies het rondgemaak, een het oor haar eie voete geval en 'n glaspot met Victory se rose in gebreek.

Victory was baie ontsteld, en het oor en oor gemompel terwyl sy die skerwe van die vloer help optel:

- Dear oh dear, this clumsy girl, always falling over her own feet.

Die gaste het stadig begin aankom. Die mans het wit klere aangehad met medaljes voor hulle bors, en het lang sigare gesuig. 'n Gesette man met 'n hangsnor, 'n kenbaard en 'n donker

onderbaadjie waarteen 'n goue horlosieketting geglinster het, het by die deur gestaan en die gaste verwelkom. Langs hom het 'n vrou gestaan, deftig gekleed in 'n wye romp met nog 'n romp met opnaaisels bo-oor, en by die soom 'n val met opnaaisels en strikke. Victory het vir Martha in die kombuisdeur gefluister:

- That is William Farmer and his wife Anna.

So het die lang stroom gaste aangekom: stadig en graseus en al geselsende, terwyl Martha in die kombuis vir Victory handgee. Dit was eers so teen drie-uur die middag dat die gaste om die lang tafels begin aansit het vir die ete. Met die heildronke net voor die nagereg het die mense al harder begin praat. Een man, sy gesig rooi en opgeblase, het sy glas gelig en begin sing:

- For he's a jolly good fellow!!

Almal het opgestaan, hulle glase gelig, en saamgesing. Die meisies het in die deure kom staan en giggel. Victory het nog heen en weer geskarrel, en hulle probeer stil maak:

- For heaven's sake girls, it's time for the pudding!

Toe het hulle die jellie en vla begin indra, die gebakte souskluitjies, die koeksisters en die melktert. Daarna was dit die bakke met druiwe en bessies en vye en perskes, pynappels, spanspek en waatlemoen. Een man het sy koejawel met sjerrie gemeng, 'n ander een het sout saam met sy lemoen geëet en nog een het peper oor sy spanspek gestrooi terwyl hy soetwyn drink. Die vroue het harder en hoër gepraat, maar Martha het opgemerk dat hulle nog hulle pinkies lig as hulle die koffiekoppies vashou. Die meisies met die wit kappies en die voorskote het harder gepraat en gegiggel, en Victory het al meer moeite gehad om hulle stil te hou.

Martha het die vuil vleis- en groenteskottels in die kombuis help stapel en toe in die deur gaan staan. Sy het nog so na die gaste staan en kyk, toe sy weer die vrou sien wat op die perd in Lower Park Road afgery het, die een wat haar die eerste dag van die perd se rug af die pad beduie het na Harry die Ingelsman. Die vrou het langs Mister Farmer gesit en op daardie oomblik in haar rigting gekyk. Die twee vroue het mekaar 'n oomblik lank in die oë gekyk, tot die vrou na Mister Farmer toe oorbuig en sê, kamma-sag maar hard genoeg vir haar om te hoor:

- Is that not the common-law wife of Harry Grey?

Toe kyk die mense almal in haar rigting.

'n Lang man met 'n ronde kraag soos 'n Engelse predikant het oorkant Mister Farmer gesit en gebulder:

- By God Elizabeth, I thought we lost track of Harry in Namaqualand...?

Toe het die Engelse vrou geantwoord:

- Your esteemed brother-in-law has been back in Wineberg for quite some time. Didn't you know?

Die mense het hard gelag en Martha het die warm gloede in haar voel opstoot. Harry het familie in Wynberg wat alles weet van sy besigheid, dit het sy lankal vermoed.

Toe het Mister Farmer met sy glas in sy hand teen sy hoë stoel aangeleun en geroep:

- Where is the string quartet?

Kort daarna het vier mans met viole uitgekom en begin speel. Victory het gesê hulle was butlers en insides van ander villas van dié wêreld. Van Mister Farmer se jonger gaste het die jongvroue gegryp en begin dans - heel eerste die polka. Die jongvroue het gegil en hulle wye rokke vasgehou soos wat hulle in die rondte draai. Die res van die personeel het op die stoep uitgekom en teen mekaar vasgedruk en na die gedans gekyk. Mister Farmer en die ouer mans het op die stoep bly sit, terwyl hulle aan hulle pype suig en Turkse koffie drink. Mister Farmer het die heeltyd met sy een voet maat gehou. Toe het Mister Farmer na Robert die butler se kant toe geroep:

- Come on Robert old boy, join the party!

En daarna na die meisies met die wit voorskote en kappies se kant toe:

- Come on, everybody, join the party!

Die jonges het eerste hulle voorskote afgegooi, hulle skoene uitgetrek en mekaar gegryp. Later het dit 'n deurmekaarspul begin raak toe mans met medaljes met die jongvroue met die wit kappies sonder die voorskote begin dans.

Martha het na Robert gekyk waar hy teen 'n pilaar aangeleun het, Robert met sy sterk swart lyf en sy wit tande. Sy het die maatslag deur haar natgeswete lyf en die warmte in haar bors en in haar lieste voel opstoot. Toe het sy stadig na hom toe aangestap terwyl sy eers die een skoen uitskop, en toe die ander een. Robert het na haar gekyk en gelag, maar teen die pilaar bly leun. Dit was toe sy wat hom op maat van die wilde musiek teen die helling begin aftrek het.

Dis die *jig*, het sy die mense hoor skree, terwyl hulle hop en spring en draai, Robert sonder sy Engelse borsrok, en sy met Ma Rebecca se bloed wat klop in haar are. So het dit die hele nag aangehou, die polka en die *jig* en die kotiljons, toe hulle in viere gedans het. Tot die môrester later begin kop uitsteek en die mense stadig, een-een, binnetoe gaan waar ander nog gedans het.

Dit was toe die gras begin sweet en die eerste dou die laaste gaste binne toe stuur, dat Robert haar onder die groot wilgerbome teen die rivier ingelei het en by haar gelê het. Dit was

haar onvrugbare tyd; John wat tien maande later gebore is, was Harry se kind.

Die son het Duiwelspiek al van die oostekant begin verlig toe sy terugstap na Victory se kamer en haar goed bymekaar maak om huis toe te gaan.

- Dear oh dear, is this the time to come back, jy is kaatjie van die baan ni?

Sy het sonder verdere omhaal van woorde die pad huis toe gevat, na Harry en die siek kinders toe. Haar tjalie het op Victory se bed bly lê; dit het sy later eers onthou.

Hierna het sy eerder saam met die wasvroue by Platklip op 1 Desember gedans om die dag van die vrystelling van die slawe te vier. Dan het hulle die riel en die binnebouddanse gedans. Violet Patience kon haar stêre laat dril terwyl sy stil staan. Katrina Gedult het vir Violet Patience gesê hiert jou boesman, toe sê Violet Patience vir Katrina Gedult hiert jou swarte kraai, en toe lag hulle uit hulle mae uit. Katrina Gedult se voorouers kom van Beira en sy het 'n swart vel met steil hare.

Sy het hulle vertel hoe dit dié dag van Mister Farmer se verjaardag by Maynardville was, van haar evening spent by die ryk mense van Wynberg. Sy het hulle vertel van hoe spierwit met pikswart gemix en die Ingelse danse gedans het lat die stof so staan tot ligdag toe, en tussendeur Martha met ha' kopdoek, en Victory met ha' new fashion princess robe met die ses dosyn blink knoepe in twee rye van agter tot voor, en Robert met sy tails en wit hemp later sonner sy Ingelse borstrok. En Harry se brother-in-law met sy ronne kraag wat op die stoep saam met Mister Farmer sit en pyp syg en nie kon dans nie oor hulle te dik is. Dan het sy wydsbeen gaan sit en gemaak of sy pyp suig en die ander het hulle mae vasgehou soos hulle gelag het. Dit was al wat hulle kon doen met die Ingelse en hulle dinge. So was dit tog gewees.

Die volgende aand, teen skemeraand, het Annie die siek vrou van Harry gesterf.

Die Ierse dokter het die oggend gekom:

- B...b..bless her gentle soul, there is nothing much we can do.

Toe het hy sy tassie toegemaak en is weer op sy cab weg. Dit was die Ierse dokter wat vir Harry gehelp het met die pille vir die stuipe.

Martha het vir Annie uitgelê: die lang wit kleed van die Anglicans aangetrek, haar hande op haar bors gevou, en haar oë toe gehou met 'n swaar kopermuntstuk. Reverend Doyle het die sien kom uitspreek: *In the name of the Father, the Son and the Holy Ghost*. Sy het later gehoor

dat dit alles gedoen is op versoek van Canon Henry White van die Diocesan College wat deur die Ierse dokter van Annie se dood verneem het.

Kort hierna is Harry se remittance verhoog en het hulle begin praat van 'n huis aankoop in Ottery Road, in dié deel van Wynberg waar wit en bruin saam gebly het. Dit was nadat sy vir Harry vertel het dat sy weer in die ander tyd is.

Maar eers moes sy haar tjalie gaan haal wat sy die aand by Maynardville in Victory se kamer vergeet het.

54

COBA

En jy, Lady, vanuit jou hoëre sosiale sfeer, hoe het jy die dans gevind? Ek soek tussen my ma se vertalings.

55

DIE LADY

9 Februarie 1875

My liewe Mary

Ek wil jou nou vertel van verlede week se feestelikhede. Ons was by 'n verjaardagfees van William Farmer, susterskind en erfgenaam van James Maynard wat Maynardville aangekoop en ontwikkel het. Glo my, dit was die moeite werd om by te woon!

Dans aan die Kaap word met groot oorgawe en eerlikheid gedoen; daar word nie doekies omgedraai nie: dis 'n onverbloemde vertoon van ledemaat totdat die sweet aftap en 'n lekker aptyt opgewek is. Tot in die groot kombuis golf die pret deur, waar daar geduik en gebuig, gebokspring, geskree, gelag, hande geklap en geknieklap word - tot so 'n mate word daar aan dié wilde dansgimnastiek deelgeneem dat dit lyk of die waansin ongebreideld oorgeneem het. Maar laat ek van voor begin.

Om drieuur die middag het 'n sjarmante butler in wit katoenhandskoene met 'n blinkswart gesig die middagete aangekondig. Ons gasheer, William Farmer, het met 'n grinnikende jong Sambo agter hom wat die vlieë wegwaai met 'n stokkie waaraan perdehare geknoop is, aan die kop van die tafel gaan sit en goedkeurend gekyk na die krans van oflytakies wat om sy bord gevleg was. Ons was ag en dertig mense om die tafel! Sal ek vertel van die kerries en die stowekos, die boude vleis en die entrées, die pluimvee en kraakfyn hoenderpasteideeg van die eerste gang? Of sal ek vertel van die jellie en die vla, die poeding, die terte en die vreemde gebak van die tweede gang? Of die eindelose vertoon van druiwe en bessies, vye, perskes, pynappels, spanspek en waatlemoen agterna? Inderdaad is al dié oordaad te oorweldigend om te beskryf!

Miskien sal die komiese sy jou meer amuseer: een gas het naamlik sy koejawel met sjerrie gemeng, 'n ander het sout saam met sy lemoen gebruik, en 'n derde het peper oor sy spanspek gestrooi terwyl hy soetwyn drink! Genoeg om te sê dat dit byna sesuur was voor al die heildronke ingestel is. Toe was daar 'n algemene versoek dat die musikante 'n bietjie moet speel. Sommer gou het 'n oulike strykkwartet na vore gekom en enigiets gespeel wat versoek is, heeltemal op gehoor. Al die verskillende soorte danse - jigs, polkas, kotiljons - en verskillende soorte melodieë het die een op die ander gevolg. Deur die loop van die aand is 'n groot voorraad bier bedien, waarop die jonger mense boodskappe gestuur het dat hulle maats ook saam moet kom dans. Hierna is die sirkelwals en ander galoppades met groot drif en entoesiasme gedans! Die ganse groot staf van William Farmer het nader gestaan om die pret te aanskou, en toe William Farmer - wat teen dié tyd besonder opgevrolik was deur die oormaat wyn - hulle gewaar, het hy geroep hulle moet nader staan en saamdans. Dit het dan toe ook gebeur tot groot vermaak van die gasheer self wat saam met sommige van die ouer gaste toegekyk het, hulle pype gesuig het en Turkse koffie gedrink het.

Jy sal nooit raai vir wie ek ook onder die staf opgemerk het nie - niemand anders as die bruin houvrou van Harry Grey wat blykbaar nou by hom inwoon en sy siek vrou help versorg nie! Dit het 'n hele klein oproer aan tafel veroorsaak, want Henry White, hoof van die Diocesan College en swaer uit die eerste huwelik van Harry Grey, was ook een van die gaste en wis niks van die terugkeer van Harry uit Namakwaland na Wynberg nie. Volgens alle berigte het Harry se roete oor Bainskloof via Wellington geloop, en is dit dáár waar hy in 'n toestand van fisieke aftakeling en ontbering weer die vrou wat hy in Namakwaland ontmoet het, gaan opsoek het.

Hoe dit ook al sy, die nuwe aankomelinge het vars musikante en ledemate saamgebring,

en toe het meester en voetmeester, jongmeisie en jongman, mense van hoëre en laere stand oor die grasperk saamgedans in 'n dolle gemaal, totdat dit gelyk het of die gras self begin sweet, en die eerste dou die gaste uiteindelik weer binnekant toe stuur. Maar die polsing van die dans was nog in hulle are, en binne sekondes word die groot saal binne in 'n dansbaan omskep as die swaar meubels verwyder word en die gladgepoleerde eikevloer aan die swaar gestamp van kavalierstewels en vroueskoene met 'n lywige drag blootgestel word!

Die hekel, brei- en teebyeenkomste vind ek veel saaiër as dié vrolike verjaardagvieringe! Wie sal ontken dat die landelike Wynberg nie ook sy opwindende tye het nie!

Van 'n dansende

Lady.

56

COBA

En toe jy terugkeer na Maynardville om jou tjalie te gaan haal, wat het jy alleste beleef, Martha?

57

MARTHA

Harry was in die dae na Annie se dood meesal sober. Reverend Doyle het hom dikwels besoek, en soos 'n vriend geword. Partykeer het Harry soos 'n Anglikaanse predikant gepraat, van "the Lord's goodness" en "asking his father in England's forgiveness." Sy remittance het meer geword, en hy het begin praat van die sinkdakhuis met die twee gewels en die veranda in Ottery Road. Dit dan, was die een Harry. Daar was ook die ander Harry.

Aan die begin van die eerste somer in Wynberg, in die eerste maande van Martha se verwagting, het die wind dae lank gewaai. Na Duiwelspiek se kant toe was daar 'n digte rookwolk soos van 'n veldbrand, sodat dit eers 'n week na die dood van Annie McNamara was, nadat die wind uitgewoed was, dat sy weer die pad Maynardville toe kon vat om haar tjalie te gaan haal. Sy het eers onder die koeltebome van Wynberg se lang populier- en akkerlanings deurgestap, en toe

in die stofpad van Maynardville opgedraai. Sy het in die bloedige hitte gestap, in die dynserigheid van rook en stof, in die eentonigheid van singende vlieë en muggies en veldbrommers om haar kop. Sy het die naarheid in haar voel opstoot, die lighoofdigheid wat sy nou al ken wanneer sy in die ander tyd is. Maar dit verdra sy tevrede, dis tog maar so aan die begin van die verwagting. Stadig, moeisaam, het sy die laaste end pad in die ondraaglike hitte opgestap.

Toe sy in Maynardville se grondpad opdraai, het sy al die perdespore in die grondpad gewaar. Dié loop haar nou vooruit by die groot hek in, links op tot teen die stalle wat sy moet verby op pad na die agterkant van die huis, waar sy na Victory sal vra. Sy is feitlik teen die stalle, toe sy Robert en die Engelse vrou gewaar. Robert is besig om die teuels aan te vat en die vrou uit die saal te help. Die vrou sit op die hoë perd in die dwarssaal, albei haar bene hang aan die een kant af. Martha dink daaraan om om te draai; sy voel soos 'n dief wat onkant betrap is.

Die Engelse vrou gly van die hoë saal af, en Robert vat die teuels aan. Haar hare is hoog opgekam, en sy het 'n baie wit vel en blou oë. Altyd praat die Engelse vrou van bo af, van die perd se rug af, nou staan hulle gelyk en kyk mekaar in die oë.

- Ah Martha Solomons, so we meet again! What a pleasant surprise! I believe you have been nursing poor Annie McNamara with such care!

Martha staan stil, die dronkgeid en die naarheid het opnuut opgestoot. Robert roskam die perd met lang hale, of hy haar nie ken nie.

- I suppose you're going back to Wellington, now that Mister Grey doesn't require your services any more...?

Die Engelse vrou praat op en af krinkels, die Engelse sê nie reguit 'n ding nie. So het sy hulle op Wellington hoor praat; so praat hulle hier in Wynberg.

Martha kyk haar vas in die oë. Sy sê niks nie. Sal sy vir die vrou kan sê: Ik is weer in die annertyd, mit Harry se kind?

Die Engelse vrou trek haar vingers een vir een uit die ryhandskoene.

- I believe Harry has fathered another child, the mother of which is a Caroline Collins, and that this child is about to receive her schooling at the All Saints Anglican School?

Dit is die anner Harry, wat sy nie van wiet nie. Al dié dinge makie sakie.

Sy sal iewers nou 'n sitplekkie moet kry, dis die dronkgeid in die kop wat haar ore laat sing.

Robert lei die perd eenkant, na die drinkbakke en die voerbakke vol hawer. Robert is die Engelse se handperd. Hier is niks meer te make nie. Sy sal terugstap soos wat sy gekom het.

Dan draai sy om en stap stadig terug, sonder om die Engelse vrou te antwoord. Rus-rus stap sy af huis toe in die lang koel eikelanings van Wynberg se ryk mense.

In dié tyd het mense van non-European descent in die kerkskole skool gegaan waarvoor hulle moes betaal, en die mense van European descent in die government se skole, verniet. Harry sal die wit kind by Caroline Collins by die kerkskool seport met die geld van die remittance. So is dit tog met die edekasie van die dag. Al hierdie dinge het Martha by haarself gedink.

Martha het nie weer Maynardville toe gegaan nie, en Robert nie weer gesien nie. Sy het vir Izaak beduie, en hy het die tjalie gaan haal.

Sy het goed vir Harry en die kinders gesorg. Sy het gekyk dat daar genoeg suiker, meel, koffie en droë vis in die plankieskas is, en groot bredies en smoorvis op die houtstoof gekook, of snoek en klein aartappeltjies gebak. Sy het kwepers van die lang laning 'n ent van die huis af ingelê terwyl sy op die geboorte van haar kind gewag het. Sy het hierdie keer weer ver vorentoe gedra, en geweet dit gaan 'n jongetjieskind wees.

Dit was haar sewende kind. Sy had meer water as met die ander kinders, sy was baie geswel. As sy saans oor die kom was, het sy die blou are soos riviere wat vertak na haar voete sien loop, voete soos dik dassies met rûe in die son.

Victory, die vroedvrou, het haar kom bystaan met die geboorte van haar seun John by Harry, die kind wat sy volgens die getal maande ontvang het vóór sy die nag by Robert by die rivierwilgers van Maynardville gelê het.

COBA

Ek merk dat Ma vir my 'n stel akrielkryt in die sonkamer los, die kamer wat oos uitkyk op die berge. Soggens so teen tien-uur, elfuur, na my ontbyt van vrugte en 'n anderhalwe uur voor die rekenaar, stap ek uit in die Februariehitte van die vallei in die skerp somerlig van my wêreld in.

A, ek het al vergeet hoe deurdringend die lig hier is, hoe verblindend, hoe oral; hoe die diep vallei sidderend tril in die wasigheid van die hittegolwe. Soggens vroeg maak die bure hulle hortjies en gordyne toe, en vra as ek kaalkop en sonder sonbril uitstap:

“Kry jy nie warm nie? Hoe hou jy dit na die koue in Europa?”

Ek ontduik sover ek kan die gemeensame, goedbedoelde vrae van mense. Skryf eerder neer, of tik dit in. So glo ek mettertyd saam met Ma.

Alles voel onwerklik, mense om my voel ver, tyd het verskuif. Soms het ek absurde voorstellings van gesprekke. Nee, dis goed hier na die koue van Europa. Maar ken julle vir Martha van die vallei van wie Ouma Jacoba in haar dagboek vertel, die storie wat sy van grootjie Cairncross die posmeester gehoor het? Die mense van my stories is nader, helderder.

Ek kry 'n e-pos van Schalk-Willem.

cpmalan @ mweb.co.za

Liewe Coba, ek staan op die vooraand van my vertrek Indonesië toe. Nicola het gister vir my gehelp om die bespreking te finaliseer.

Miskien gaan ek Frankryk langs, agter die Cronjes aan.

Ek het die laaste tyd in jou afwesigheid kans gehad om oor ons te dink.

Ek vind dat ek my aandag moeilik by my studies bepaal. Ek hoop 'n goeie rus in Suid-Afrika tussen jou familie sal genesend inwerk, en dat jy spoedig sal terugkom.

Intussen is my aanstelling verleng vir nog 'n jaar. Ek hoop jy sien kans om daarby in te val nadat jy behoorlik uitgerus het. Die aard van my vak laat ook nie toe dat ek my heil gaan soek in lande soos Kanada, Nieu-Seeland of Australië nie; hoewel ek beswaarlik kan glo dat hierdie lande die Nuwe Jerusalem is soos wat baie mense wil voorgee. 'n Terugkeer na Suid-Afrika met sy gebrek aan werksgeleenthede en die skokkende afmetings van geweld, stuit my egter al meer teen die bors, en maak dat ek beswaarlik aan terugkeer kan dink.

My volgende e-pos sal uit Jakarta, Java wees.

Schalk-Willem.

Ek maak 'n uitdruk en kyk lank na die dun vel papier in my hand. Ek lees dit weer. Indonesië toe - studieveld: die verhouding tussen die self en die ander in die postkoloniale diskoers. Maar jy sal daar ook in die afgeslote afkamping van jou eie klein wêreldjie waarneem, en notas maak.

Ken jy my, hoor jy my, Schalk-Willem? Of maak jy die ander 'n afskynsel van jouself? Stel

jy die limiete vas waarbinne die ander moet beweeg? Durf ons die ander grense oplê?

Liewe Schalk-Willem, ek is besig om my bakens te versit. My ma sê groei is vrae vra, herinterpretasie, grense verskuif. Afrika, het ek weer ontdek, is my ruimte, my uitgebreide self. Ek neem weer sy grond, sy lig, sy mense, sy stories in my op. Ek het huis toe gekom.

Môre, Woensdag, gaan Magdalena, Klein-Lien en ek Bainskloof toe om piekniek te gaan hou en in een van die groot bergpoele te gaan swem. Klein-Lien is warm en rond en lieflik.

Coba.

BAINSKLOOF

COBA

Magdalena het vroegoggend voor die deur in haar kombi stilgehou. Die kombi is gelaai met doeke, 'n houer vol babakos, bababottels, 'n rugsakstoeltjie, 'n babastoel op die agterste sitplek en 'n piekniekmandjie.

"Met een kind is selfs 'n kombi te klein," lag Magdalena.

"Kan ek haar liewer op my skoot hou?" vra ek, en prop 'n groot wit teddiebeer in die stoeltjie op die agterste sitplek.

Ons ry verby die Moederkerk met Andrew Murray se standbeeld voor, in sittende houding, dan Kerkstraat af, verby die Wellington Museum, Bainskloof binne. Al met die kronkelende teerpad verby die nuwe padstal, dan by al die bekende bakens verby: Bain se ingevalle tunnel en die ruïnes van Bain se bandietstasie.

"Dis nog dieselfde klip wat Bain meer as honderd jaar gelede gepak het," sê ek vir Magdalena by een van die draaie waar jy die klipstapelwerk goed kan sien.

"Raai-raai wie is met Ma se aantekeninge besig," lag Magdalena.

Ek kyk na die growwe tekstuur van die klip.

"So baie klip. In Holland het ek nooit klip gesien nie - ek voel lus en klim af en vat daaraan."

Ons het 'n band met Klein-Lien se liedjies daarop, en begin uitgelate saamsing:

Hansie slim, berg wil klim
in die wye wêreld in
stok en hoed, pas hom goed
hy is vol van moed.

Klein-Lien hop op en af op my skoot. Ons ry singend tot by die Nek waar die eerste tolhek was. Magdalena hou oorkant die ou tolhuis stil. Ek gespe vir klein-Lien in die rugsak vas, skud haar op my rug in, en klim teen 'n klein klipkoppie links van die pad uit waarvandaan ek die vallei onder my kan sien, so oop soos wat grootjie Eddie Cairncross dit jare gelede gesien het. Ek kry die ruik van boegoe en die ander veldgeure wat ek so goed onthou. Voor my lê Groenberg, Queen Victoria op haar rug, en die naaste Bovlei-plase teen haar voet: Doolhof, Welvanpas, Onverwacht.

Ver na onder toe lê my geboortedorp, knus onder in die vallei. Ek herken huise en strate en geboue: die kollege-kampusse - die ou Seminary - Kerkstraat wat pylreguit tot teen Andrew Murray se standbeeld aanloop, vol van derdewêreldse winkels: Discom, Mister Price, Pep Stores, en aan die bopunt, in jukstaposisie, die groot wit kerk. Verder af, meer suid, begin die uitgestrekte dorpsgebiede wat onafgebroke tussen Wellington en die Paarl strek: van Carterville tot by Mbekweni. Hoe het dit nie gegroei vandat ek laas hier was nie! Magdalena wys die verskillende kleiner kampe uit omdat sy sekere dae daar met sokkombuise help: Weltevrede, Smiley Town, Fairyland, Carterville, Egoli, noodkamp 2219 en erf 8000. Ek kyk verder: na Paarlberg met sy ronde koepels rots en suid daarvan die hoë naald van die Taalmonument. En agter dit, weet ek, dynserig ver maar buite sig, lê Tafelberg en Duiwelspiek. Hoe stil kan 'n Bolandse vallei wees vanaf 'n onbegrenste hoogte, hoe rustig hier van bo af. De hooge bergen Israels sal 'n kooi wees, skryf Ouma Jacoba in haar dagboek.

Klein-Lien begin kriewel op my rug. Magdalena lig die piekniekmandjie uit en sluit die kombi. Ons stap verby ou kliphuise wat vandag vakansiehuise is, verby die grys tronkagtige C.S.V.-sementgebou, verby die klipstapels wat die grafte merk van die bandiete wat Bainskloof gebou het, die bergpaadjie af. Dan loop ons ons vas teen hoë sperdrade met hakiesdraai in spirale aan die bokant, net daar waar die paadjie begin daal na die swemgat waar ek as kind geswem het.

"Vir die vandale van die veld en van die fynbos," sê Magdalena vies. "Mimmie Newman wat al jare in die groot huis bly langs die oop ruimte waar die hotel vroeër was, sê daar is vandag soveel inbrake in huise hierbo dat almal ook maar moet dink aan veiligheidshekke. Kan jy dink - in hierdie paradys!" Dan stel sy voor:

"Kom ons gaan swem in die groot poel tussen Eerste en Tweede Tol."

Ons draai teleurgesteld om en loop die hele pad terug, kombi toe. Ons klim weer in en ry verby die bekende rotsbaken, die Preekstoel, tot by die smal stilhouplekkie teen die teerpad, bokant die grootste bekende bergpoel van die Witrivier. Ons is gelukkig; daar is geen ander motors in sig nie. Ek lig weer vir Klein-Lien op my rug. Sy kraai van plesier, en vier botandjies en twee ondertandjies wys. Ek wip-wip-wip haar, perdjie-ry, perdjie-ry terwyl ons remmend die hoogte afgly, oor gruis en los klip tot teen die groot bergpoel van skoon rivierwater, omraam met palmiet en wilde-amandel. Magdalena gaan sit teen 'n knoetsige horingou rooi-els; ek staan en kyk na die groot poel, bruin van organiese materiaal waarop klein vissies teer. Ek kyk na die ruwe klip van die skuins koppe waarteen, hier, selfs die waboom nie vastrapplek kry nie. Ek kyk op teen die hoë

blou lug en die drywende wit wolke. Ek is omring van dié dinge wat ek vergeet en onderdruk het, behalwe in my drome en soms in my binnelandskap. Ek drink dit in, die teksture en die toonaard van dié landskap; ek verslind dit, sodat ek dit later kan herskep. Ek sien dat hierdie poel, hierdie berg, oneindig is en nooit uitgeput sal word nie - dit sal aanhou om hierdie passie in my op te wek.

Magdalena tel vir Klein-Lien van my rug af en knoop die rugsak los. Hier is geen mense nie. Ek stroop my klere af en gly kaal in die koel water in. Ek sweef en duik; ek beweeg in 'n primordiale wêreld in van visse en slakke, van klip en onderwaterse slym, van duik en sweef, duik en sweef.

Ek gly weer nader na die kant toe. Magdalena het vir Klein-Lien kaal uitgetrek. Ek kyk na die ronde koppie, die gladde lyfie, die slootjie agter wat tot voor keep, die kraaiende oop mondjie, die spierwit tandjies. Ek klim uit en tel haar in my arms. Ek gly met die warm bondeltjie in my arms die vlak water in. Sy spartel en skree en lag, ek wip op en af en maak hô-hô-hô-geluide soos 'n groot bobbejaan teen die berg, en sing uitgelate "Bobbejaan klim die berg." So speel ons, ek en Klein-Lien, tot sy begin blou raak en ek haar in die babahanddoek toedraai. Ek voer haar uit die Puritybottel 'n pere-en jogurt-mengsel, terwyl Magdalena toe-oë teen die groot rooi-els aanleun. Ek is behoorlik honger; ek maak die piekniekmandjie oop en begin hardgekookte eiers, frikkadelle, tamatie- en kaastoebroodjies en vrugte uitpak op die blougeruite tafeldoek. Ek eet gulsig, soos een wat dae lank honger gely het.

Later ry ons terug, met Jacqueline du Pré se diep Dvôrak-tjelloklanke op die hardeskyf, terwyl klein-Lien pap en onskuldig in my arms slaap, soos op die eerste dag.

Dit was eers die volgende oggend, na my nag se drome, dat ek die akrielkryte opneem. Laatmiddag, toe Ma tuiskom, kyk sy na my ruwe tekening van diep en ligte kleure in teëstellende ronde en hoekige lyne: die spelende kind in die water by regop klip teen eindelose wit lig. Dit was, bo alles, die beeld van lig, en die herskepping van daardie grenslose wit lig.

Liewe Schalk-Willem, liefde is, na alles, hierdie helderheid, hierdie momente van deursigtigheid.

ABBIE

10 September 1875

Liewe Annie

Die lente is aan die deurbreek, maar gister was dit baie koud en triestig. Vandag is dit helder maar nog koel, met 'n geniepsige wind wat buite waai. Tog wil dit lyk of ons die winter aan die agterlaat is. Ek sit in die sitkamer van die White House en deur die venster streep die sonlig warm en koesterend. Deur die venster kan ek die perske- en appelkoosbome vol in die blom sien. Die wingerde loop ook nou groen uit; ek kan skaars wag vir die duiwe om ryp te word. Saterdagoggend het een van die dagskoliere vir my 'n groot ruiker van wit roosknoppe gebring wat op die punt was om oop te gaan.

Ons beplan 'n piekniekuitstappie Bainskloof toe, maar gedagtig aan die tragiese Witrivier-verdrinking, is ons baie versigtig om nie iets te beplan as daar enigsins tekens van onweer in die lug is nie.

Liewe Annie, die lewe hier is vol uitdagings, maar ook vol onderbrekings. Daar is weer eens 'n saak wat my aandag vereis; ek is bevrees ek sal dié brief later moet voltooi. Ons het 'n leerling uit die Vrystaat met die naam van Peternella, 'n regte klein rebel, en Anna het my pas kom roep om te sê dié kind weier om 'n strik in die Boererepublieke se kleure van haar bors af te haal, en dring daarop aan dat sy Cape Dutch wil praat. Ons probeer so ver moontlik die dogters tegemoet kom en vakansies mag hulle wel Hollands praat, maar beide ek en Anna beskou dit as baie belangrik dat ons die dogters in Engels beskaaf.

Tot later eers

Abbie

15 September 1875

Liewe Annie

Ek het laas opgehou waar ons op die punt was om 'n piekniek na Bainskloof te onderneem. Niemand word toegelaat om te gaan sonder 'n onderwyseres nie. Ek en Miss Spyker, Miss Bailey en Miss Albertyn en twee Amerikaanse gaste, Mister Maynard en Mister Kidd, het beplan om saam met 'n paar van die senior dogters te gaan piekniek hou. Laasgenoemde as 'n soort erkenning omdat hulle so goed gevaar het in die pasafgelope eksamen, wat 'n voorbereiding was vir die publieke jaareindeksamen.

Mister Cilliers, 'n plaaslike boer, het ons om negeuur met 'n kar en vier perde kom oplaai. Dit was 'n aangename koel oggend, en ons het elke oomblik van die rit geniet. Ons het aan die oostekant van Wellington uitgery en die pad geneem wat vroeër die hooforgang was van die Kaap oor die berg na Worcester voordat die spoorweg aangelê is. Dis 'n geleidelike klim tussen die hoogste koppe deur, dis 'n openbare pad en baie stewig gebou. Ons het baie klipwerk gesien wat gebruik is om die pad te stut. Met die opgaan het ons min son gesien totdat ons deur die Nek is - die plek waar jy van die een berg in die ander een oorgaan. Hier het ons 'n sjieling tolgeld betaal; dié geld word gebruik om die pad in stand te hou. Ek het vergeet om te sê dat 'n klein kleurlingseuntjie, "Pickles," agter gesit het en die leisels vasgehou het wanneer ons gestop het.

Ons het verder as gewoonlik gery - tot by Pulpit Rock, 'n massiewe rots wat oor die pad "hang" soos wat Bain onder deur met buskruit die pad oopgeskiet het. (In Hollands praat hulle van die "Pick Stool"). Die rotse om ons was absoluut manjifiek, en die rivier wat ver na onder sy pad deur die berge na Worcester se kant toe baan, het bygedra tot die skoonheid van die toneel. 'n Ent verder aan het ons by 'n oop gedeelte aan die linkerkant van die pad stilgehou teenaan die Witte Rivier - so genoem vanweë die groot wit klippe al langs die oewer en op die bodem. Die winterreën was afgeloop, die stroom was vriendelik en kabbelend, en groot klippe wat bo die watervlak uitsteek, was springstene waarmee mens die rivier kon kruis. Ons kon nie help om weer in groot hartseer aan die tragiese verdrinking van die jongmense en ons liewe Lettie de Jager te dink nie.

Hier het ons toe uitgespan, en die perde losgelaat om te eet en te rus, waarop die getroue diere onmiddellik in die gras gaan rol het. Ons het eers 'n bietjie rondgedwaal, verskillende varingsoorte versamel, en toe wou die jongeres oor die groot klippe tot aan die anderkant van die

rivier gaan om na die grot met Boesmantekeninge te gaan soek waarvan ons reeds veel gehoor het. Eers was ons huiwerig om die rivier te kruis, maar die jonges se entoesiasme was nie te demp nie, en spring-spring is ons redelik gemaklik oor. Hiervandaan het ons teen die steilte opgeklim na die grot waarvan ons al veel gehoor het. Dit is nie 'n groot grot nie, en binne was dit bedompig en donker. Ons kon 'n bok en 'n skip onderskei, hoewel die mure swart was deur piekniekgangers wat daar vuur gemaak het vir koffie en tee.

Later het ons 'n hoë plek uitgesoek vir middagete, oor 'n plat rots teen die kant van die pad, ongeveer 40 voet bokant die pad. Jy moes die uitdrukkings van verwondering van sommige van die verbygangers gesien het. Hoe op aarde kom julle daar? het dit gelyk of hulle wil vra. Ons het tot die gevolgtrekking gekom dat tiere en bobbejane gelukkige wesens moet wees omdat hulle heeldag sulke lug inadem! Ons was omtrent 2000 voet bo seespieël. Ons het 'n vlugtige blik op die laaste sneeu op Sneekop verder aan gehad. Miss Bailey was in vervoering oor die verskillende variëteite varings wat teen en tussen die rotse gegroei het.

Toe ons laatmiddag terugry, het ons 'n wonderlike spel van lig en wolke gesien. 'n Breuk in die wolke het die lig deurgelaat, en teen die berge kon ons sonvlekke sien, afgewissel met skadukolle. Ek het nog nooit sulke lig gesien nie! Plek-plek het ons in hierdie ligkolle ingery, dit was of ons midde-in die mees delikate silwer skittering was wat die groot berge om ons getransformeer het. Sekerlik, glo ek, het God ons die deursigtige prag van Sy teenwoordigheid getoon te midde van die versperrings wat oor ons pad kom. Ek het aan die teks uit Jesaja gedink: "Vul op, vul op die grootpad, gooi die klippe weg" (62:10).

Ons Amerikaanse gaste het by die gasvrye Murrays in die pastorie tuisgegaan, en daarvandaan het ons besluit om sommer terug te stap White House toe vir 'n aandwandeling. Op pad terug het ons baie dors geword, en besluit om iewers water te vra. Ons het verby 'n netjiese huis in Pentzstraat geloop waar 'n paar kleurlingvroue op die stoep gesit het. Ons het gewonder of hulle Engels kon verstaan, en indien nie, wat ons te doen staan. Ons het toe koppe bymekaar gesit en gesamentlik besluit hoe mens vir 'n glas water op Hollands vra. Ek het nader gestaan en beleefd ons versoek oorgedra, eers op Engels, maar daar was geen reaksie nie. Toe herhaal ek die versoek in my gebroke Hollands, en toe het 'n jongmeisie opgestaan en 'n glas water gaan haal. Terwyl sy binne toe is, het die vroue in Kitchen Dutch met ons gepraat, maar dit kon ons nie verstaan nie.

Liewe Annie, die taal is maar een van die baie versperrings in hierdie nuwe land, maar God

gee ook die springklippe waaroor ons breë strome kruis.

Liefde aan Herman, Oupa en Charlie. Het Charlie se knie al genees van die laaste val? Hoe verlang ek nie om julle aan my hart te druk nie, maar ek vind steeds dat God se roepstem my reg gelei het - na hierdie nuwe land met sy uitdagings.

Liefde van
Abbie.

61

LENA

Aantekeninge by Andrew Geddes Bain (1797 - 1864)

Andrew Geddes Bain en sy seun Thomas word beskou as die grootste padmakers van Suid-Afrika van die neëntiende eeu. Dit is Andrew Geddes wat met die hulp van bandiet-arbeid en sonder formele ingenieursopleiding 'n kortpad deur die ondeurdringbare Limietberge na die noorde toe oopgekap het.

Andrew Geddes Bain het in 1816 as neëntienjarige Skotse leerlooier en saalmaker Suid-Afrika toe gekom. Na 'n avontuurlike vroeë lewe waarin hy onder andere binnelandse reise onderneem het, in ivoor handel gedryf het en aan die Oos-Kaap in grensoorloë geveg het, het hy padinspekteur geword.

Andrew Geddes Bain was egter veel meer as net padmaker. Hy was 'n veelsydige en begaafde man. By sy kreatiewe ingenieursvernuf, het hy ook 'n grondige kennis van die geologie ontwikkel. Daarby was hy vier tale magtig: Engels, Hollands, Duits en Frans. Hy was ook rympies- en liedjiesmaker. Dit was hy wat Kaatjie Kekkelbek wat in 1838 in Grahamstad opgevoer is, in Kaaps-Hollands geskryf het. Dié lied, gebaseer op "The Three tailors of Tooley Street," sluit aan by die tradisie van die "comic songs" van die Engelse "taverns." Hierin word die spot gedryf met die filantropie van die Britse sendelinge deurdat Kaatjie nie deur hulle idealistiese opheffingswerk verbeter kon word nie (Kannemeyer, deel 1, p. 35).

Vir sy pad deur die berge gebruik Bain alleen maar basiese gereedskap soos pikke en grawe, voorhamers en handgedrewe rotsbore. Klip en rots is met buskruit weggeskiet, want dit was voor

die dae van dinamiet. Geen sement is gebruik nie; die klipstapelwerk is monumente wat die pad reeds ver oor die honderd jaar lank stut en vandag nog bewondering afdwing.

Wanneer Bain sy pas begin bou, ontstaan 'n klein nuwe wêreld. John Montagu, Koloniale Sekretaris, se beleid is om eerder te hervorm, as om verdere swaar strawwe op te lê op bandiete wat hulle mag wangedra. Bain steun hom hierin, en daarom word ook aandag gegee aan lees en skryf en godsdiensoonderrig. Twee voltydse predikante word in diens geneem. 'n Klein dorpie kom tot stand op die terrein waar die hotel later gebou is. Daar word grootskaals kos voorberei deur kokke in kombuise en goed omgesien na behoorlike matrasse in die oornagplekke - klipbarakke en tente. Die bandietstasies was waar Eerste en Tweede Tol vandag is.

Niemand weet presies hoeveel bandiete in die loop van die vier jaar dood is nie. Kenners en liefhebbers van Bainskloof weet waar om die grafte uit te wys.

Bain het met die luisterryke opening van die Bainskloofpas op Woensdag 14 September 1853, die storie van die droom van die pad deur dié berge vertel. Hy het vertel hoe hy besig was om Mitchellspas te bou, toe Montagu, die Koloniale Sekretaris, hom besoek en hom vra om hom te perd te vergesel op 'n verkenningstog. In die nabyheid van Wellington het Bain vir Montagu 'n kloof tussen die berge by Wellington uitgewys. Montagu het sy perd ingehou, eers lank gekyk, en toe vir Bain gesê: "Bain, dit is die presiese plek vir die deurgang." Bain het die omgewing eers met behulp van 'n kleurling verken wat die omgewing goed geken het. Hy kon egter weinig inligting inwin; die mense het gesê al lewende wesens behalwe diere wat nog deur die kloof was, was weggeleëte slawe. Die mense het van die kloof gesê: 'zoomaar een spelonk, geen mensch kan daar deur.'

'n Paar dae later het Bain besluit om die kloof te voet te verken. Hy was vergesel van vier mans van die omgewing, naamlik Stephanus du Toit, Jacobus en David Malan en Johannes Retief. Die verkenningsparty het vieruur die oggend vanaf die Wagenmakersvallei vertrek. Die perde is deurgestuur na Bastiaanskloof aan die anderkant van die berg. Toe het hulle begin om die kloof te voet te verken.

Dit was die moeilikste dag van sy lewe, het Bain later gesê. Maar die volgende dag het hy triomfantelik vir Montagu geskryf: die noord-oostelike deurgang deur die berge is gevind.

So was dit twee Skotte wat deur die limiete gebreek het: Andrew Murray en Andrew Geddes Bain; Andrew Murray die geestelike deurbraak, Andrew Geddes Bain die fisieke.

Volgens 'n artikel in die Paarl Post (*Bainskloof-herdenkingsuitgawe, September 1953*) het Bain 'n huis in Bainstraat gehad waar die prosesie met die opening van die pas aangedoen het.

Die tolhek op Bainskloof was vroeër dae die plek waar geld ingesamel is om die pas in stand te hou. Tolhekke was gewoonlik die plekke waar daar uitgespan, nuus uitgeruil en gesellig verkeer is. Allerhande bygelofies het rondom tolhekke ontstaan. So kon 'n perd met vier wit pote verniet deurgaen. Mense het hard probeer om so 'n perd in die hande te kry.

Die eerste tolhek van Bainskloof was bo by die Nek waar die pad nou word en waar alle verkeer moes deur; die plek waar ook vroeër die bandietstasie was toe Bain die pad gebou het. Met die verlenging van die treindiens na die noorde, na die ontdekking van goud, het die verkeer deur die pas begin afneem, die tolhek was stiller en die tolgagter langer tye alleen. Die verhaal van die moord op die tolgagter, Bodendyk, dateer uit dié tyd, soos opgeteken deur 'n jong seun in die jaarblad van 1920 van die ou Boys' High School op Wellington, die skool vir seuns wat na die Seminary tot stand gekom het.

"Vroeg die oggend van die 23ste September van die jaar 1877, was 'n perdekar met twee flink perde van Wellington na Worcester oor Bainskloof op pad. Ek was een van die passasiers van die perdekar. Ek was nog jonk, in my tienerjare, en gebeurtenisse van dié aard het 'n groot indruk op my gemaak. Ek sê dit, omdat ek helder herinneringe het van die storie wat ek nou wil vertel.

Ons perdekar het die kruin van die pas bereik. Ons het bo, by die Nek, 'n rukkie stilgehou om die perde te laat rus. Ons het uitgespan en die perde water en kos gegee. Ek en my broer het onself vermaak deur klippies na 'n padda in 'n poel te gooi, toe ons perdepote hoor.

Toe die perderuiter nader kom, sien ons dat dit 'n berede polisieman is. Jong seuns het groot respek vir offisiere in uniform; dus het ons maar taamlik klein gevoel, en gewonder waarna hy soek. Van waar ons gespeel het, kon ons duidelik die gesprek langs die perdekar met my pa en my tante hoor. Daaruit kon ons aflei dat die kleurlinghulp van Bodendyk weg was om kos op Wellington te gaan koop, en dat hy met sy terugkeer die tolhuis leeg gevind het. Bodendyk was nêrens te vinde nie, maar op die vloer was daar bloedspatsels.

Toe ons klaarmaak om te vertrek, het die polisieman ons na die tolhuis vergesel.

Die deur het oopgestaan, soos wat Bodendyk se hulp dit gevind het. Skuins oorkant die deur was daar 'n klein tafeltjie en langsaan 'n stoel. Daar was 'n olielamp op die tafel. Die polisieman het verduidelik dat Bodendyk die gewoonte gehad het om saans by die tafel te sit en lees - soms tot laat in die nag. Die onderdeur was gewoonlik toe; die bodeur oop om vars lug in te laat. In een van die groot klippe in die muur oorkant die deur, omtrent die hoogte van Bodendyk se kop, was daar 'n stukkie blink lood, omtrent so groot soos 'n geldstuk. Ek onthou hoedat die polisieman dit vir ons uitgewys het, en hoedat hy met 'n potlood 'n sirkel daarom getrek het.

Tussen die tafel en die muur was daar 'n groot kol donker bloed op die vloer. Tussen die tafel en die deur was daar nog bloedspatsels. In die pad, in die rigting van Worcester, is nog bloedmerke in die gruis gevind. Dit was al die leidrade wat ons kon vind. Verder was die moord 'n groot raaisel.

Die namiddag van dieselfde dag het ons ons bestemming bereik, naamlik die plaas van mnr. Gideon Rossouw van Slanghoek. Na veertien dae van 'n heerlike vakansie in die vars lug, het ons weer oor Bainskloof terug gekeer na my pa se plaas naby Wellington. Ons het toe gehoor dat 'n ondersoek ingestel is na die moord op die tolwagter deur die magistraat van die Paarl, en dat die uitspraak as volg was: 'My bevinding is dat Bodendyk deur iemand vermoor is, dat die motief roof was, en dat die skuldige aan my onbekend is'. Geen verdere ondersoeke kon gedoen word nie, omdat Bodendyk se liggaam nie gevind is nie."

Die seun skryf verder dat daar in die boeke gesien kon word dat daar baie geld in die tolhuis was. Volgens die seun se berig het die geld en 'n waardevolle horlosie saam met Bodendyk se lyk spoorloos verdwyn.

Een nag, heelwat later, kamp die seun en 'n vriend onder die oop sterrehemel van Bainskloof. Sonder dat hulle dit weet, het hulle kamp opgeslaan in die middel van die ou begraafplaas van die bandiete. Die seun vertel verder hoedat 'n voëltjie hom na 'n wonderlike ontdekking lei:

"Op 'n klein bossie naby my het ek die mooiste klein Kaapse kanarie gesien wat ek nog ooit gesien het. Die kanarie was 'n donker goudgeel kleur. Omdat ek altyd graag voëltjies gevang het toe ek klein was, het ek skielik weer jagter geword. Ek wou ten alle koste die voëltjie vang. Ek het dit saggies bekruip en hom onder my hoed probeer vasvang,

maar die voëltjie het my elke keer ontduik. So het hy my van klip tot klip gelok, totdat hy my ongemerk in die rivierbedding van die Witrivier inlei, wat in daardie stadium taamlik leeg was. Daar het ek 'n laaste wanhopige poging aangewend om die voëltjie te vang, sonder enige sukses. Maar ek sou my nie laat uitoorlê nie. Ek het weer saggies nader gesluip. En skielik, soos met 'n towerslag, verander die kanarie in 'n visvangertjie. Dit het regop in die lug gevlieg, daar bly hang, en toe afgeduik in soliede rots."

Toe die seun en sy vriend later gaan ondersoek instel, kom hulle op die volgende wonderlike ontdekking af:

"Tot ons verbasing het ons drie groot ronde gate naby aan mekaar in die rots ontdek. Twee hiervan was droog, en die bodems duidelik sigbaar. Die derde was vol water tot 'n klein entjie van bo af. Ons was baie nuuskierig om vas te stel hoe diep dit was. Ons het met 'n lang stok die bodem probeer raak, maar nie geluk nie. Toe probeer ons nog 'n langer een, waarmee ons toe teen voorwerpe raak wat soos groot klippe voel. Met moeite het ons dit uitgetrek, en daar, voor ons verwonderde oë, sien ons 'n menslike skedel!"

Met nadere ondersoek ontdek hulle 'n koeëlgat in die skelet bokant die regterslaap en 'n stel sterk tande met een goue vulsel in die oogtand, soos Bodendyk s'n !

Die twee seuns het die polisie in kennis gestel, en die res van die skedel is verwyder en herbegrawe in 'n begraafplaas op 'n klein dorpie.

COBA

So ontdek ons deur stories die skedels in ons kas.

VLAKTE

*Afrika is in Westerse oë geen droombeeld met sterk herlewingsverskynsels nie,
maar 'n nagmerrie wat hand-uit ruk.*

Gawie Keyser

COBA

Die vierde week tuis begin ek eers deur koerante blaai. Aanrandings, geweld, verkragtings. Kaapse Vlakte bendegegeweld. Manenburg.

'n Moord op 'n ma en haar dogter wat in die Oos-Kaap langs 'n rivier vis gevang het, maak in dié week opslae.

Die ergste vrese oor die lot van 'n vrou en haar dogter van Constantia is gister bewaarheid toe hulle lyke, styf teen mekaar en met duidelike wurgmerke, in digte bosse langs die Keiskammahoekpas gevind is. Die moontlikheid dat albei verkrag is voordat hulle wreed vermoor is, word ondersoek. Die name van die slagoffers sal bekend gemaak word sodra die naasbestaandes in kennis gestel is.

Ek onthou die diepnaggespreek met Nicola. Die nag maak baie dinge oop. Miskien wou sy my waarsku om nie terug te gaan nie.

"Dit was toe nie 'n kaping nie," het Nicola gesê. "Ek is aangerand. Maar ons het besluit om voor te gee dit was 'n kaping om die gehoe-ha te ontduik, veral met Leon wat koerantman is."

Oomblikke lank is ek stom.

"Moenie so shattered lyk nie! Ek is nie al vrou in Suid-Afrika wat so iets oorkom nie. Daarby was ek damn gelukkig, en ek is oor die ding, dink ek. Ek was by die sielkundiges daarna vir terapie, die works. Ek is deur alles daai. Ek praat al makliker daaroor, veral hier."

Die storie het nie meer hortend uitgekom nie, maar met droë oë en 'n gewone, onemosionele stem. Sy het 'n sigaret opgesteek en haar lang bene onder haar ingevou.

"My behoud was dat ek fiks was, en kopgehou het. Daar het die joga-oefeninge deur die jare baie gehelp. Jy sal dit miskien vreemd en absurd vind, maar ek het my dikwels vooraf in so 'n situasie ingedink: wat maak ek as dit met my gebeur, soos wat dit met almal om my gebeur? Seker omdat ek 'n koerantman se vrou is, en dikwels saans lang ente alleen gedraf het. Ek het dit in my gedagtes stap vir stap deurgewerk, selfs rehearse, believe it or not. Met mense wat alles van self-defence af weet gesels. Hou kop, moenie paniekerig word nie, wees jy op watter manier

ook al die aanvaller, maak 'n groot lawaai en skop en slaan met alles wat jy het, mik veral op sy geslagsdele, het die een instructor gesê.

"Glo jy aan premonition? Dit was nie 'n week later nie, toe gebeur dit. Leon was dié nag op nagkantoor. Dit was 'n koue wintersaand. Ek het in die middel van die nag wakker geskrik met 'n vreemde voorgevoel dat daar iemand by my in die kamer is. Die volgende oomblik het ek die donker figuur met 'n wolmus op sy kop in die kamer gesien. My eerste reaksie was om hard te gil, so hard dat die bure in die flat langsaan kon hoor. Maar hy was gouer op my as wat ek ver wag het, hy het my mond toegedruk en my mes in die hand teen die bed vasgedruk en gesê as ek roer, maak hy my dood. Hy het geradbraakte Engels gepraat. Ek onthou sy asem asof ek dit nou nog ruik, en sy ruik, die vieslike stank van ou wyn en ou sweet deur sy dik klere, en die stoppels van sy baard..."

(Dit was al keer waar Nicola in haar gladde vertelling emosie getoon het).

"Ek het vir myself aanmekeer gesê kophou, kophou. Dis ongelooflik hoe sterk die oorlewingsdrang sulke tye is. Ek het vir myself ook in daardie verskriklike oomblikke gesê ek gaan nie dood nie, nie nou al nie. Miskien het my redding ook daarin gelê dat ek nie 'n geoefende aanvaller gehad het nie; miskien 'n ou wat kanse vat by vroue."

"Ek het met my hand sy ken weggestoot en eers gepleit, beduie waar my geld en juweliersware is, gevra wat hy sou wen as hy my doodmaak. Maar hy het hom al meer op my afforsee. Toe het ek soos 'n tierwyfie begin baklei - gestoei, geskop, geslaan. In 'n stadium was ek onder hom uit en het byna losgekom en wou pad gee kombuis se kant toe, deur die venster buitentoe. Dis toe dat hy met die mes na my arm mik en my skrams deur die skouer vang en die bloed oral op die kombuismure spat, die spatsels bloed wat ons later moes afwas. Maar ek was rats en beweeglik en het hom hard op die strot geslaan dat hy agteroor val. Toe is ek deur die venster en so, bebloed, straat-af, tot hulle my gekry het..."

Nicola het opgestaan en die verfrommelde koerantberiggie uit haar handsak gaan haal.

'n Jong vrou wat verkies om onbekend te bly, is gisteraand in Tamboerskloof aangerand. Die aanrander het aan die agterkant van die woonstel die kombuisvenster oopforseer, die groot venster van binne oopgemaak en die diefwering weggebuig. Die vrou het haar teëgesit en het later uit dieselfde kombuisvenster ontsnap.

Die man is in die twintig, betreklik lank en het ten tyde van die voorval 'n stoppelrige snor gehad. Hy het 'n opgestopte baadjie, swart wolmussie en vermoedelik

twee langbroeke bo-oor mekaar gedra. Enige persoon wat inligting kan verskaf moet die polisie kontak by (021) 33333.

Nicola het haar sigaret doodgedruk.

"Hulle het hom gevang ja, later. Blykbaar 'n ou kalant. Vroeër skuldig bevind op dieselfde soort ding en te vroeg weer losgelaat. Ek was gelukkig. Die meeste vroue kom nie só los nie."

Toe ek vir Schalk-Willem later hortend, stuk-stuk die storie vertel, sê hy ons voel die vibrasies van die eksplosiewe gewelddadige heelal wat aan die einde van die millennium dekonstrueer. Verder het hy nie emosie getoon nie, net gesê Nicola is 'n sterk vrou met besondere kwaliteite; as daar iemand is wat dit te bowe sal kom, is dit sy.

Liewe Ma, hoe gaan dit daar? Lewe julle nog almal? Ek slaap sleg en het nare drome. In my drome tel ek die stukke van julle uitmekaargeskiete lywe op. Schalk-Willem sê die gewelddadige heelal dekonstrueer sigself aan die einde van die millennium. Soms voel ek ek staan in die vlakte tussen die skerwe: deurmekaar, vervorm, gebroke, uit balans.

Liewe Ma, verskriklik, verskriklik, die baie vorms van geweld en verkragting van die ander.

Naskrif: Schalk-Willem hou van sterk vroue. Soos Nicola, dink ek. So together.

Vergeet om te vra: hoe beleef julle die opwinding oor die geboorte van die nuwe millennium?

GEBOORTE

MARTHA

Harry was die nag nie daar nie. Harry was al meer uit die huis uit, en as hy dan terug kom, het hy gesê hy was by Henry White, die broer van sy eerste vrou in Engeland, of by Reverend Doyle van die Anglican Church. Maar sy, Martha, het hom geglo; sy het self beleef hoe Harry minder begin drink het, en hoe hy Sondags na die St. James Anglican Church van Reverend Doyle gaan. Ja, want Harry het die twee lewens gehad; die een by sy geleerde vriende, en die een by haar, Martha. Eenkeer was hy twee weke lank weg, op business het hy gesê, al was sy op haar laaste. Sy het nooit vrae gevra nie, maar dié keer het sy gevra. Toe het hy gesê dis oor sy wit kind by Caroline Collins, en sy het onthou wat die Engelse vrou op die hoë perd gesê het.

Dit was in dié tyd dat haar kind gebore is. Maar dit was Victory van Maynardville wat haar bygestaan het. Nee, Harry was nie daar nie.

Met almal die kinders was daar die tekens vooraf, die pyn laag af in die rug en die contractions aan en af, dae voor die tyd, maar nie dié keer nie. Sy het die nag wakker geword van die nat laken. Toe het sy geweet haar water het gebreek, en toe het die verskriklike pyne begin wat haar lyf uitmekaar wou skeur, en niemand byderhand om te help nie.

- Izaak!! het sy geskreeu, - Izaak, kom hies a kind, Here, ik ga' dood....!!

(Die arme Izaak, het sy agterna gedink, later, toe die kind in haar arms lê. Die arme Izaak, so jonk nog, en altyd maar hy wat die responsibility dra. Maar deur die verskriklike pyne, het sy nie gedink nie.)

- Ga' roep vi' Victory by Maynardville, seg vi' ha' ik is vêr heen! Ma' gou, Here kind, moenie nog stáán nie!!

Vreemd hoe mens partykeer in daardie oomblikke waarin jy nie dink nie, waarin jy gryp, en vasklem, en skreeu, tog klein dingetjies onthou. Sy onthou die kind se oë, blou soos sy pa s'n, wyd oop en verskrik, en sy styl hare wild, regop in die lug. Toe is hy soos 'n windhond by die deur uit, haar fyn kind Izaak wit geskrik, haar kind Izaak by Harry in Namakwaland, met sy kroepbors en sy hoesbuie.

Skaars 'n halfuur later was hy terug; toe het sy al sterk gedruk.

- Die antie sê sy ko' gou, Ma moet hou!!

Maar dit het nie gou gegaan nie. Dit was of dié ongebore kind gesukkel het om deur die nou nek te kom, anders het sy hom allenig voortgebring. Die Here weet, dit was erg. Sy het nie gedink sy sien die ligdag weer nie.

Toe Victory, vreemd van aansien sonder haar wit voorskoot en sonder haar kappie en bril met haar midwife case daar aankom, was dit 'n engel wat die Here gestuur het voor sy die laaste asem wou uitblaas, al was die engel sonder wit klere.

- Dear oh dear, why didn't you call me in time...

Victory het haar so deur die pyne skuins laat hurk en haar rug gevrywe en gesê:

- You must push down harder, still harder dear..!

Victory het met haar hande oor haar buik in die rigting waar die kind moes uit, gevrywe en gevrywe. Met die hurk was dit gouer; met haar laaste kragte was dit nog een keer se druk, tot die kind sy eerste skree gee, en sy agtertoe kon val met die trane wat oor haar wange loop van die pyn, en van die verligting.

Victory was 'n ou hand met die nageboorte en die knip en die bind van die cord. Toe het sy die kind in haar arms gelê, nog so met die slymlaag oor die kop en die plat klam haartjies en die styf toegeknypte dik ogies.

Dit was haar en Harry se basterkind, 'n kind met 'n pienk vel en reguit swart hare, 'n kind wat ontvang en gebore is toe Harry die Ingelsman 'n kerkman begin word het.

Toe Harry twee dae later huis toe kom, was hy verbaas oor die bondel in die mandjie. Toe was sy al vol in die melk en die kind aan die tiet. Sy was soos Ma Rebecca wat baie kere vir ander man se kinders soogvrou was, sy had baie melk.

Harry wou die kind John noem, na een van die familienamers van die Stamfords. Sy wou die kind laat doop ook, en het gedink aan Mister Philip Faure in wie se kerk die coloureds plek gehad het. Harry het gedink aan St James van die Anglicans, maar soontoe het die coloureds met die baie wit bloed van die military men van Wynberg gegaan. Martha Solomons sal nie welkom wees daar nie. Martha Solomons was die kind van 'n swart slawevrou.

Daar was eers genoeg om van te lewe in die huis in Lower Park Road, met Harry se remittance. Maar Harry het almeer begin praat van 'n ander huis in Ottery Road tussen die mense van mixed marriages toe die remittance meer geword het na sy pa se dood in Engeland. Harry het begin praat van Greylands, die groot huis in Ottery Road met die baie kamers, die twee gewels,

die sinkdak en die groot stoep.

Toe John drie maande oud was, het hulle met John aan haar bors op die bokskar met al hulle besittings Greylands toe getrek, die huis wat Harry van die remittance gekoop het in die dae toe hy minder begin drink het en die remittance meer geword het. Dis daar waar sy vir Johanna Wyland leer ken het. Dis sy wat altyd vol grappe was, en rympies gesê het:

My naam is Daantjie Donderbos

Ek woon in Dassiestraat

My meme was 'n Hotnotsmeid

my pepe 'n soldaat

65

COBA

Mettertyd was die herontdekking van myself en dié dinge wat my gelukkig maak, soos 'n nuwe geboorte. Dit was om die vensters oop te gooi van drie beknelde kamers en die lig te laat binnekom. Ek was die eerste keer in maande weer alleen, sonder Schalk-Willem, 'n mens in eie reg, en ek het in hierdie alleenheid 'n soort ekstase gevind, asof ek nie weer slegs van my eie kern in besit neem nie, maar ook van dié van my wêreld.

Dae aaneen het ek oorgetik, neergeskryf, sketse gemaak, voortgeborduier aan ander se lewensverhale. Dit was 'n suiwering, 'n afwassing.

DOOP

MARTHA

Of John, die jongetjieskind van Harry die Ingelsman by Martha Solomons, toe gedoop is? Ja, maar eers ná die geboorte van die meisiekind Frances, nie lank na John nie.

In Ottery Road het daar van die eerste coloureds gebly wat by Mister Faure lidmaat geword het: Johanna Wyland, Adriaan Hendrikse, Philip van de Kaap en Nicolaas Jonas. Dit was Johanna Wyland wat haar weer met Mister Faure se kerk laat kennis maak het, die man by wie die coloureds ook lidmaat word.

- Sal Mister Faure die kind doep assie band nie behoorlik gelê is nie?

- Of kôs, suster Martha, of kôs. Die whole hêppie lot van ons het voorkinnens wat gedoop is.

- En sal 'n witman na 'n coloured se hys kom?

- Of kôs, suster Martha. Of kôs. Mister Faure sallit doen.

Nee, sy, Martha, sal liewerste sountoe gaan, na die wit huis langs die kerk, maskie was dit ver om te loop oor sy nog nie behoorlik aangesterk het na die geboorte van die meisiekind so op John nie.

Later het sy vir Johanna vertel dit was toe nie die groot man met die lang wit baard wat die deur oopgemaak het toe sy klop nie, dit was 'n wit vrou met ronne borste of sy ook kinnens soog en met sakke onner haar arms. Dit was van haar wat Johanna Wyland gesê het sy het 'n hart vol liefde vir ammal, vir wittes en vir coloureds.

Die wit vrou het na haar gekyk met vriendelike oë. Dit was nie swaar om te praat nie.

- Ik heet Martha. Ik wil met Mister Faure praat oor my kinnens se doep.

- Kom in suster Martha, kom binnetoe.

Dit was binne koel en donker, waar sy wat Martha is met haar kopdoek plaasgeneem het in die sitkamer met die hoë stoele en die swaar behangsels. Die wit vrou het op een van die hoë stoele gaan sit terwyl sy nog bly staan het.

- Neem tog maar plaats, suster Martha, neem tog maar plaats.

Dit was eers toe sy op die stoel gaan sit het dat die vrou weer praat, en sê dat Mister Faure op besoek uit is, maar is daar iets waarmee sy kan help?

Dit was die vrou se oë wat Martha maklik laat praat het; sy het gesê sy is Martha wat by Harry die Ingelsman woon, sy wil nou haar twee jongste kinders by Mister Faure laat doop. Missies Faure het geweet van Harry die Ingelsman.

Toe het sy by Missies Faure 'n appointment gemaak om weer te kom, en so is sy dan oor drie maande deur Mister Faure in die voorkamer van die groot huis vir die doop gekatkiseer. Sy had berou oor al haar dade wat verkeerd was, maar hoe kan mens altyd weet wat is reg, en wat is verkeerd?

Met die tyd het sy vir Mister Faure vertel van Pieter se bekering en van haar remittance die dag met die hemelvaart van Jan Retief, toe sê Mister Faure dis nie meer nodig nie, die offer is gedaan, maar die Here het haar opregte hart met die offer aangesien en Hy het haar lankal geremit.

Die laaste paar keer van die katkisasie het Harry saamgekom oor Mister Faure dit so wou gehad het, en so het Harry ook vir Mister Faure leer ken, en so was hy ook aan haar sy die dag toe sy haar twee jongste kinders by Harry, John en Frances, ten doop gebring het in die kerk van Mister Faure. Dit was nadat sy voorgestel was as lidmaat, maar Harry het lid van die St. James Anglican Church gebly, die kerk waarvan hy lank die collar gedra het.

Mister Faure het na die preek van die hoë preekstoel afgeklim, en by die doopbak die water drie keer oor die kop van Frances gesprinkel wat in haar arms was, en oor John vir wie Harry vasgehou het, maar hy kon al regop in sy arms sit. In die naam van die Vader, die Seun en die Heilige Gees, voor die gemeente en voor die doopgetuies, Johanna Wyland en Philip van de Kaap.

Eerstelijk, dat wij met onze kinderen in zonden ontvangen en geboren, en daarom kinderen des toorns zijn, zoo dat wij in het rijk van God niet mogen komen tenzij wij van nieuws geboren worden...

Ten tweede betuigt en verzegelt de heilige Doop de afwassing der zonden door Jezus Christus...

Ten derde...zoo worden wij door den Doop vermaand en verplicht tot een nieuwe gehoorzaamheid...

So het die woorde wat Mister Faure vir haar uitgelê het in haar kop gesing dié dag daar voor die preekstoel, en so het sy dit in haar hart bewaar.

ABBIE

15 Oktober 1879

My liewe Annie

Ons het verlede Sondag 'n besoek by die Wynberg-gemeente afgelê. Dr. Philip Faure is 'n waardige en gesiene kerkleier daar, en was ook al verskeie kere moderator van die Kaapse sinode. Nou is hy al oud en naby aftrede, en Mister Murray wou graag 'n welwillenheidsbesoek aflê. Ons sou die Sondag 'n doopdiens bywoon.

Tien babas is die Sondagoggend ten doop gebring. Daar was eers die gewone oggenddiens, wat taamlik lank was, en toe het die ouers voor die preekstoel verskyn. Mister Murray het met hulle oor die betekenis van die doop en die afwassing van die sonde gepraat. Hy het gesê God reflekteer sy liefde deur die familie, deur die liefde van aardse ouers vir hulle kinders en familieleden vir mekaar. Toe het die deur aan die agterkant van die preekstoel (hulle praat van die kon-sis-torie) oopgegaan en tien kleurlingvroue het van daardie kant ingekom. Elkeen van hulle het 'n baba in die arms gehad wat hulle toe vir die moeders oorhandig het terwyl hulle weer uitgaan. Elke egpaar het na die doopbak toe opgeloopt, en Mister Faure het oor elke baba se voorkop die water gesprinkel terwyl hy die naam gesê het - die meeste daarvan lang Nederlandse name wat ek skaars kan uitspreek. Toe het die goedjies weens die skok van die koue water op hulle koppies hartlik aan die huil gegaan! Hulle was almal bitter klein - geeneen oor ag weke oud nie, dink ek- dus het almal van hulle plat gelê, sodat dit byna soos 'n klompie dooie babas gelyk het voordat hulle begin huil het. Almal van hulle het pragtige lang wit rokke aangehad, wat glo maande voor die tyd met die hand uitgeborduurd word. Die kleurlingvroue was almal verskillend aangetrek - sommige van hulle het hoede opgehad (hulle is seker in diens van die belangrike mense), sommige het sakdoeke oor die kop gehad, terwyl andere kaalkop was, wat die normale manier is waarop hulle op straat verskyn.

Ek was uitgeput voordat die diens klaar was; daarby was dit deels in Hollands waarvan ek steeds min verstaan.

Mister Faure het glo ook die gebruik om kindertjies wat buite die eg gebore is, te doop wanneer die ouers volgens die regte prosedure lidmaat word. So 'n geval was daar blykbaar verlede maand, waarvan ek jou 'n volgende keer sal vertel.

Dit was goed om te sien dat Mister Murray, ons groot kerkleier van die dag, in groot spore trap. Mister Faure is inderdaad 'n waardige kerkleier. Hy het goeie herinneringe van Wellington, want hy het die inwydingsdiens van dié kerk in 1840 waargeneem. Dit was toe die moederkerk waarvan afgestig is - die Strooidakkerk in die Paarl - se leraar van destyds, 'n sekere ds. van der Lingen, ongelukkig was oor die afstigting en nie die kerkdiens wou waarneem nie.

Die dokter het my verbied om my oë te gebruik - ek het vir my liewe Anna hierdie brief gedikteer. Andersins gaan dit goed. Benewens die groot uitdagings wat die skool bied, lê die lot van die arme Kleurlinge my swaar op die hart. Saterdag is die groot dag vir die bruinmense om in te kom dorp toe om kos te koop. Gisteroggend het ek verby twee kantiene geloop, en mans, vroue en kinders het in groepe rondgesit en luidrugtig gesels. Jy weet reeds vooraf dat die meeste van hulle voor lank besope sal wees. Die Temperance Society is wel aktief, maar dit voel vir my soms ons is teen dié ingeworteldheid van 'n drinkkultuur magteloos. Maar ons vertrou die Here vir sy goedheid om ons ook hier 'n visie te gee.

Baie liefde

Abbie.

TROUE

MARTHA

Hoe't dit gekom dat Martha en Harry mekaar gevat het voor die Here?

Harry het kort na die doop siek geword van sy longe. Dit moes van die baie drink deur die jare gewees het, en van die baie rook. Reverend Doyle het Harry kom besoek, en lang tye by sy bed gesit. Ja, dit kan wees dat Harry in dié tyd, siek soos wat hy was, al meer aan sy redeemer gedink het wat hy gaan ontmoet. En as jy jou redeemer ontmoet, moet jy voor hom staan met 'n rein gewete dat jy dinge reggemaak het wat nie reg was nie.

Dit was al ver verby Juniemaand, die maand waarin John en Frances gedoop is, maar nog was dit koud. Snags het Harry se droë hoes haar wakker gehou. Sy het die bruin bloed van die lakens afgewas - elke dag was dit die baie wasgoed. Harry het begin kla van 'n pyn tussen sy blaaië, en een oggend het hy wakker geword van die koue koors. Sy het die donkergeel water opgemerk toe sy die chamber pot van die bed af lig, dit het die skerp suur ruik gehad van 'n siek man.

Nee, het sy gedink, sy sal sonder die Ierse dokter met sy gehakkel regkom, sy sal hom self nurse. Martha Solomons ken van siekte, en van dood. Soggens het sy die vensters wyd oop gegooi soos met Annie, en saans het sy die hot water bottle van dié tyd dat Victory gehelp het met John se geboorte by sy voete gesit, en soms die warm baksteen as die water koud word. Sy het Engelse kos gemaak, dit was wat Harry wou hê: flou swart tee en toast en dun oatmeelpap. Johanna Wyland het vir haar gesê van die gemaalde pylwortel vir die inflammasie. Dié het sy ook gegee.

Maar sy het deur dit alles gesien hoe Harry al minder en minder eet, en hoe sy oë wegsak tussen die stoppels van sy baard. Sy het gesien hoe sy asemhaling vinniger en vlakker word en sy tong wit en rasperig van die koors. Sy het daaraan gedink om vir Mister Faure te laat kom vir die gebed, Harry gaan dood. Ja, van al die jare se drink en rook, gaan Harry nou dood van die inflammasie in die longe. Sy het vir Johanna Wyland gevra om vir Mister Faure te gaan roep vir die laaste bystand by die siekebed. Johanna Wyland was altyd gewillig met seport.

Of kôs, suster Martha, of kôs.

Dit was vir haar makliker om hoë besoek te kry in die groter huis in Ottery Road van die

remittance geld en van die inheritance na Harry se pa in Engeland se dood. So het sy vir Mister Faure met ligter gemoed ontvang twee weke na Harry die eerste keer bloed gehoes het.

Mister Faure was 'n ou man, die mense in die kerk het gesê dit was die einde van sy bediening. Mister Strassheim sal in sy plek kom.

-Mister Faure is Mouses wat die volk oor die woestynsand van die Kaapse Vlakte uitgelei het.

So het Johanna Wyland oor Mister Faure gesê.

Mister Faure het die dag van sy besoek aan Harry steunend van sy cab afgeklim en swaar op sy kiere geleun met deurskynende hande waaroor die blou are geloop het. Mister Faure het met geswelde oë deur 'n lang wit baard na haar gekyk:

- Goeie môre suster Martha, goeiemôre.

Hy het hygend tussen swaar asemteue deur gegroet, en toe stadig die gang afgesukkel tot by Harry se bed.

Sy het die siek man aan die skouer geskud en gesê:

- Mister Faure het gekom, Harry, Mister Faure het gekom.

Harry se ooglede het halfpad opgelig. Sy het 'n stoel vir Mister Faure nader geskuif, maar Mister Faure het bly staan en sy hand op Harry se voorkop gesit. Mister Faure het soos sy swaar voetstappe die gang af gebid:

- Here onze enige waarachtige God door Jezus Christus, zie ons in genade aan hier bij het ziekbed van onze broeder Harry en bij onze zuster Martha die hem zo trouw helpt en bijstaat in alle dingen. Here wij allen zijn op weg naar het bruilofsmaal van het Lam, wij hopen daar aan te zitten met ontelbare scharen en de Koning in heerlijkheid te aanschouwen en zijn disgenoot te zyn, wanneer u met uw discipelen en ook met uw kinderen hier opnieuw zal drinken van de vrucht des wijnstoks...

Mister Faure het lank na die gebed so met sy hand op Harry se voorkop bly staan. Toe eers het hy op die stoel gaan sit wat Martha nader geskuif het. Harry het nie sy oë oopgemaak nie. Toe Mister Faure met hande wat bewe die koffie drink wat Martha aanbied, het hy gesê:

- Zuster Martha, u moet toch daarover denken u in dit huwelijk te begeven met onze broeder Harry. Iedere man zal zijn eigen vrouw hebben, en iedere vrouw haar eigen man. Ik zal voor u blijven bidden...

So het Mister Faure die saad dié dag geplant, maar dit was 'n woelige huis met baie

kinders en John en Frances en die siek man wat sy moes nurse. Sy had haar hande vol. Dit was toe dat sy vir Clara Pieterse met die mail na die Wellington poskantoor laat weet sy moet kom. Dit was in die tyd toe Mary Cairncross posmeester was en Mister Eddie die messenger boy.

Sy het in groot letters geskryf, soos sy dit op slate en pencil vir Mister Bisseux geskryf het:

YOU MUST COME SOON I NEED YOUR HELP.

Net voor Clara Pieterse met die trein aangekom het, het Johanna Wyland kom help. Dit was na sy begin voel het haar kragte gee in. Johanna Wyland het ook gehelp met trooswoorde:

- Sil ons mekaar nie bystaan in nood, suster Martha?

Mister Faure het nog een keer gekom, en weer oor die troue gepraat:

-Uw moet die broeder Harry brengen voor gesprek...

Dit was voor die lente, en Harry het stadig beter geword. Hy het regop begin sit en na vaste kos begin vra. Hy en Reverend Doyle het baie ure omgepraat oor dié dinge waaroor die geleerde mense van die dag gepraat het. Dis toe dat Martha geweet het dat Harry agter alles 'n slim en geleerde man was, en dat dit die drank was wat hom dof gemaak het.

Dit was toe dat Harry nie meer gedrink het nie en die mense baie gepraat het van die temperance societies. Johanna Wyland was lid van die blue ribbon army.

- Jy moet die man trou, suster Martha, hy's 'n convert, hy't nou die drank gelos. Hy's nou 'n vriend van die priests en van die ministers.

Johanna Wyland was ook 'n convert en devoted. Sy het vir Martha aangemoedig met woorde uit die Skrif:

- Prepare thyself to meet thy God for in such an hour as ye wist not, the Son of Man cometh.

So moet mens altyd gereed wees om jou redeemer te ontmoet.

Maar dit was eers na die reënmaande, verby die lente in die suidoosmaande in toe dit nie meer nodig was om vir Harry op die chamber pot te lig nie, en nadat sy vir Clara Pieterse op die trein gesit het, terug Wellington toe. Dis eers toe dat sy weer oor Mister Faure se woorde gedink het, en met Harry gepraat het:

- Ik denk ons moet vir Mister Faure ga' sien oor trou.

Dit was of Harry ook oor dié ding gedink het, want hy het stadig sy kop geknik, op en af

en "yes, yes" gesê.

So het hulle vir Mister Faure besoek, en met die praat met Mister Faure het Martha weer baie dinge oor Harry te wete gekom. Sy het geleer van sy pa wat die nephew was van die fifth earl of Stamford en Rector of Clifton en ook die epileptic fits gekry het, en oor Harry wat by Oxford geleer het en curate van Riverton was voor hulle hom remit het, hom met die allowance weggestuur het Kolonie toe oor hy nie die drank kon los nie. Ransom money, soes vi' die Lord Djesus. Dit was Johanna Wyland se woorde.

Sy het alles geglo wat Harry vertel het, oor hy die regte Engelse woorde by Mister Faure gebruik het, en oor hy die drank gelos het.

Mister Faure het hulle saam katkiseer.

De eerste is dat de een den anderen trouw zal helpen en bijstaan in alle dingen die tot het tijdelike en eeuwige leven behooren. De andere dat zij hunne kinderen in de waarachtige kennis en vreeze Gods en tot hunne zaligheid opbrengen. De derde opdat een iegelijk alle onkuisheid en booze lusten vermijden, want om hoererij te vermijden, zal een ieder man zijne eigene vrouw hebben en eene ieder vrouw haren eigen man.

Dit was toe dat Harry weer vir haar gesê het:

- We must legalize our union, Martha.

Mister Faure het hulle hierna ook met die dinge van die law gehelp om die stap legal te maak. So het sy geweet wat Harry s'n is, is hare, en wat hare is, is Harry s'n. Dit was community of property, het Mister Faure gesê.

Dit was ná die gebooie drie keer geloop het in die wit kerk van Mister Faure dat sy en Harry die Saterdag in die bokskar na die pastorie toe is om daar te trou, Harry nog met sy oë in die kaste maar sy hare en sy baard getrim en met netjiese skoon klere aan, en sy met haar kopdoek sonder die voorskoot. Die witness was ouderling Ruytenbeek en Reverend Doyle wat vir die geleentheid vir Harry bygestaan het.

Dit was met die troue in Mister Faure se pastorie dat John en Frances gewettig is onder die Hollandse wet, maar nie onder die Engelse ene nie. Dit was toe dat die bastard kinders onder Martha se rok uitgekruip het en in die naam van die Here in die Hollandse kerk ontvang is. So was dit ook dat die volgende kind Mary, 'n jaar later binne die eg gebore is.

Die aand het Johanna Wyland kreefkerrie en smoorvis en klein aartappeltjies en kweper-sambal gemaak vir die happy occasion.

Dis hoe dit gekom het dat hulle mekaar gevat het voor die Here. En so het hulle drie jaar lank in vrede geleef voordat die ding gebeur het wat hulle lewens verander het.

Jy moet dié dinge neerskryf, dat die mense kan weet van die goedheid van die Here.

WENDING

DIE LADY

31 Mei 1883

My liewe Mary

Wondere hou nooit op om te gebeur nie! Ek moet jou vertel van die interessante nuus wat die hele Wynberg aan die gons het. Die verhaal is vreemder as 'n sprokie, en as dit nie was dat ek die amptelike brief met die koninklike stempel in my hand as waarborg het nie, sou ek self gedink het dat dit 'n droom is, 'n vreemde fantasie, 'n hallusinasie, 'n versinsel om die dikwels verveelde koloniste mee te vermaak. Maar nee, die bewys dat dit wel gebeur het, het ek inderdaad in my hand, so reël soos die pen wat ek vashou om hierdie vreemde verhaal met jou te deel.

Maar laat ek van voor begin. Verlede week het dié sosiale funksie van die jaar in die Kasteel plaasgevind, naamlik die viering van ons geliefde Koningin se verjaardag. Dit is dié een geleentheid wat ek nie graag misloop nie, al is dit net om sommige van die who's who van die Kaap van naderby te beskou - die belangrikste natuurlik die Goewerneur en sy vrou self! Daarom het ek ook seker gemaak dat ek betyds my visitekaartjie twee keer hierdie seisoen by die Goewerneur se woning laat. Meer as driehonderd gaste was by dié kleurvolle geleentheid teenwoordig, en met die oorlogsbote in Simonsberg en die militêre offisiere van Wynberg goed verteenwoordig, was dit inderdaad net uniforms en epoulette waar jy kyk - en oorgenoeg afwisseling om die pret tot drieur in die oggend aan die gang te hou. Die saal was oorvol, en dit het gelei tot 'n getrap op tone, veral tydens die walse en die galopdanse.

Die rokke van die dames was noupassend en goed gesny - hier en daar kon jy selfs spore van Paryse hoedemoedes opmerk, maar oor die algemeen het die uitrustings tog maar 'n tuisgemaakte voorkoms gehad. Dit het nie juis gelyk of daar van professionele kleremaaksters gebruik gemaak is nie. Dit het ook gelyk of die meeste van die dames nie daaraan gewoond is om meer as eenkeer per jaar na 'n bal te gaan nie. 'n Mens het inderdaad die Franse gemaklikheid van omgang gemis, maar die Kapenaars kan oor die algemeen goed dans. Dit was wonderlik om die gemak te sien waarmee die gesette middeljarige dames op maat van die musiek deur die uitlandse

offisiere gestuur word, en in skille kontras daarmee hoe slanke jong figure deur ondergeskikte luitenantte veel wilder gedraai en geswaai word.

Toe die ete presies om twaalfuur aangekondig word, het die gaste volgens rang tougestaan. Nadat die belangrikstes en die dames aan hulle sy hulle sitplek in die banketsaal ingeneem het, kon dié van "nederige" stand soos ek begin skep en sitplek inneem, en dis toe dat ek langs Canon Henry White van die Diocesan College in Rondebosch beland. Hy is 'n gesette middeljarige gentleman met 'n merkbare teenwoordigheid wat nie maklik misgekyk word nie, en 'n toon van gesag in sy stem wat 'n groot ruimte vul. Na die instelling van die enkele heildronk van die aand, naamlik dié op die Koningin, het Canon White my die verstommende nuus meegedeel waarvan ek jou graag wil vertel.

Hy deel my naamlik mee dat ons vriend Harry Grey - sy swaer by Harry se eerste vrou Susan - die erfgenaam van 'n titel geword het, met al die voorregte wat daarmee gepaard gaan! Dit het naamlik só gebeur:

Harry se neef, die sewende graaf van Stamford wat geen seun gehad het nie, het onverwags op 'n vossesjag van sy perd geval en verongeluk. Ons vriend Harry Grey, skandvlek van die familie en remittance man, was die volgende in die ry vir die titel, en die liewe Canon het pas die amptelike brief ontvang waarin die mededeling gedoen word en waarin hy versoek word om die tyding aan Harry oor te dra! Canon White het my ook meegedeel dat Harry onlangs na 'n ernstige siekbed met sy kleurling-houvrou Martha Solomons in die pastorie van Mister Philip Faure van die Dutch Reformed Church in die huwelik bevestig is.

Die verteenwoordigers van onse liewe koningin het sekerlik probleme gehad om ons vriend Harry op te spoor. Hy bly in bedenkbare buurtes en is, volgens hoorsê, dikwels tye van die huis af weg om vir sy - vergewe my dié woorde - rondgestrooide saad te sorg!

Ons vriend Harry is nou die erfgenaam van uitgestrekte eiendomme wat hom 'n inkomste van by die £8000 per jaar besorg! Daarby het hy ook sitting in die Engelse parlement.

My nuuskierigheid was dermate geprikkel dat ek die res van die aand feitlik in 'n "afwesige" bui verkeer het. Selfs die afskiet van die sjampanjeproppe met die instelling van die heildronk op die Koningin, het ek asof in 'n waas beleef. My liewe William, wat buite hoorafstand gesit het, het niks van die vreemde verhaal gehoor nie, en toe ons die aand tuis kom en ek hom daarvan vertel, was sy nuuskierigheid eweneens geprikkel en wou hy - 'n koerantman deur en deur, my William! - vollediger besonderhede hê. Jy sal dus nie verbaas wees nie as ek jou vertel

dat my getroue Sunbeam my die volgende dag weer na Canon White se huis in Constantia Lane moes dra om verdere besonderhede te verneem.

Ek het Canon White meegedeel hoe gretig William was om die volle verhaal te hoor, en die liewe Canon het ingewillig om die brief vir William deur te gee, op voorwaarde dat ek dit die volgende dag nougeset terugbesorg. Ter wille van die rekord, en deels vir my eie bevrediging, gee ek dit woordeliks weer:

Sir

We allude to and commiserate with you on the tragic demise of your cousin, Seventh Earl of Stamford, on the second day of January 1883 and in so far he was without heir and whereas the heirship and succession of title devolve upon you, esteemed Sir, the Crown office on this first day of May 1883 respectfully submit through their formal writ of summons under the Royal sign, manual and signet, to assume your seat in the House of Lords together with all rights, privileges and obligations, and where, hereafter, having proceeded thereto, you shall be titled Lord Harry Grey, Earl of Stamford.

We remain Sir,

Your most humble and obedient servants.

Die nuus het soos 'n veldbrand versprei nog voordat dit die koerant gehaal het - nuus soos hierdie in die kolonies waar daar dikwels 'n gebrek aan opwinding is, gee kleur aan die bestaan. Skielik, oornag, is ons vriend 'n man van aansien, en jy kan jou voorstel hoe nuuskieriges kamma-nonchalant die ietwat triestige Ottery Road afry - nie juis 'n woonbuurt wat mens normaalweg sal lok nie! Ekself is die volgende dag, met die terugbesorg van die kosbare dokument, nie op die gewone roete Constantia Lane langs nie, maar Ottery Road op. Dit was nie moeilik om vas te stel waar Harry en Martha bly nie, en wil jy glo, dis 'n ruim tweegewelhuis met 'n sinkdak en 'n groot stoep en 'n veranda. Die omgewing is nogtans ietwat verwaarloos; kinders het in die straat gespeel, en voor die huis het kleingoed weggeskarrel toe hulle my te perd sien aankom. Hoeveel van die krioelende wesentjies - of sal ek dit gebroedsel noem? - sal die vrugbare Martha s'n wees? Ek sal tog nie weet nie; die coloureds lyk vir my almal eenders.

Vreemd dat gesienes in die samelewing soos Reverend Doyle en dr. Philip Faure blykbaar al geruime tyd gereelde besoekers daar is. Die stories wat in omloop is, het dit ook dat Harry 'n

hervormde karakter is, hoofsaaklik aan dr. Faure se invloed te danke. Hoe die bruin vrou van Harry by dié skielike kalklig sal aanpas, is 'n ope vraag. Vreemder as fiksie, die eerste Cape Coloured wat gravinstatus verkry! The Right Honourable Countess of Stamford - inderdaad! Kan jy dink hoe dit Wynberg aan die gons het?

William het intussen verder navraag gedoen, en beoog om oor hierdie vreemde verhaal in die *Graham's Town Journal* te berig wanneer ons ons binnekort daar vestig. William het nog altyd 'n vreemde sin vir die absurde gehad, en gesamentlik het ons pret met formulerings soos "an unfrocked missionary, who, after two marriages in humble life, legalised his union with a half-bred Kafir woman, the sister of a Dutch wine grower's slave boy from Constantia." Vind jy dit 'n bietjie bruusk, of eweneens absurd?

Hier moet ek dan voorlopig ook ons vriend Harry Grey en sy sprokiesverhaal laat - Harry Grey, eighth Earl of Stamford! En ja, vir die voorsienbare tyd sal my pad nie weer kruis met die nuwe "Countess of Stamford" wat my soveel opwindend besorg het nie!

Nou is ons op die punt om te vertrek na 'n nuwe omgewing. Wat kan ons verwag? Nuwe gesigte, nuwe prikkels, nuwe ontmoetings? Sommige daarvan miskien eweneens vlietend, maar hopelik nie minder opwindend nie!

Ek groet jou, tot in Graham's Town.

Die Lady.

70

OUMA JACOBA

Daddy het later vir my vertel dat Mister Philip Faure van die Dutch Reformed Church in Wineberg vir Harry en Martha laat trou het in sy pastorie nadat hy eers die seun John en die meisie Frances wat Martha by Harry in Wynberg conceive het, gedoop het. Daarna is 'n meisie Mary binne wedlock gebore en gedoop. Daddy het ook gesê lady Mary se governess het vir haar wit gepoeier as die familie in die carriage uitry, maar dit was nie nodig nie want sy was baie mooi.

Toe Harry die eighth Earl of Stamford word, was net Mary volgens English law legal en binne wedlock gebore, nie John of Frances nie. In Wineberg Boys' High het hulle hom die Black Earl genoem toe sy pa die inheritance en die title kry. Frances is in dieselfde jaar as waarin Harry

die tittle gekry het aan die pokke dood.

John het met die gold rush saam met Mister Jacob Cilliers Pretoria toe gegaan. Dit was in die dae toe baie mense deur Bainskloof op enige ryding of te voet na die gold fields gestroom het. Toe John in Pretoria op die sypaadjie geloop het, het hulle hom arrest, want coloureds mag nie op die sypaadjie geloop het nie, en toe moes hy sewe houes met die kats kry. Maar toe hulle appeal het, het hulle die saak gewen omdat John die seun van 'n witman was, al had hy 'n dash of the Blew.

Maar Daddy kon nie vir die waarheid van die storie instaan nie.

IK, MARTHA

Jy vra my hoe dinge was na die brief uit Engeland?

Dinge het verander, ja. Ons het oornag nuwe gesigte in Ottery Road gesien, Engelse wat in cabs verby gery het, mense wat ons nooit tevore gesien het nie wat met hulle nekke skief na ons kant toe verby gery het, en gekyk het en gekyk het. Die dag na die brief het die Engelse vrou op haar perd ook verby gery. Ek sien haar, daar waar ek besig was om die nuwe maid servant touwys te maak met die kinders, maar ek had dié dag nie die krag vir die Engelse en hulle fyne maniertjies en koue harte nie. Daar was snaakse stories in die rondte, Johanna Wyland het gesê die Engelse koerante sê we were married by native rites, en dat Harry self vir ons getrou het. Dit alles na Harry die honourable ding gedoen het om met my te trou, voor Mister Faure en voor die Here, en onse kinders vooraf te lat doep.

Reverend Doyle het in dié dae meer as vantevore gekom, en hy en Harry het lang tye gesit en gepraat, en Harry het al meer 'n devoted Anglican geword. Ná hom het Reverend Swift gekom. Harry het baing vir die Anglican Church begint te gee, property ook. Mister Faure het oud geword, en later afgesterwe. Ons harte was seer oor Mister Faure, onse vriend en herder, maar ons het vir Mister Strasheim, die nuwe Dutch Reformed minister leer ken, en vir hom ook lief geword, en met die tyd het Harry begint te confide in hom. Mister Strasheim het van Harry se besigheid begint te doen, Mister Strasheim is oor Engeland toe om baing van Harry se dinge mee te help, want Harry se familie het hom nie ontvang nie. Harry het die outcast gebly, die pro-

digal son, but not received bēk in his father's dwellings.

Harry het met die tyd ook saam met my governess en nurse maid sy eie attorney gekry, en insist dat die mense hom reg adresseer: His Lordship Harry Grey, Eighth Earl of Stamford. Hy was His Right Honourable Harry, eldest son of Harry, eldest son of John, third son of Harry, the fourth Lord of Stamford. So het hy dit baing male gesê, so het ik dit onthou.

Het die Ingelse society hulle arms vir Harry oopgemaak? Het hulle vir Harry met die title aan hulle harte gedruk na hy die honourable ding gedoen het om met Martha te trou? Nei, die Ingelse het nie marriages of mixed blood gerieken nie. Hulle was die chosen ones, God's own people, die superior race; die Cape coloureds was die outcasts. Die coloureds van Wineberg met die wit bloed van die military men het ook op Martha afgekyk, kōs sy was die kind van 'n slawevrou. Dit was net Johanna Wyland en Philip van de Kaap en Nicolaas Jonas-hulle met die mixed marriages wat soos ik en Harry was.

Harry het baing property begint te koop en begint te bou - na Claremont se kant toe die Crown Hotel en ses cottages en in die Wineberg in onderkant die spoorlyn na die vlakte se kant toe in die Lower Wineberg in, en anderkant die spoorlyn na die berg se kant toe in die Battswood estate ook property waar hy vyftien cottages vir die less privileged gebou het, ook na die suidekant toe by Muizenberg waar hy Stamford House en Stamford Lodge met die Stamford crest by die hek gebou het, en laer af nog Stamford cottages. Mister Abbitt van Claremont was Harry se builder en developer. Toe't ons weer getrek, van Ottery Road na Constantia Road.

So het Harry die swerwer, die homeless one, baing property bygekoop en landowner geword. Hy het ook 'n seaside cottage by Kalkbaai gekoop waar hy gaan recuperate het toe hy al meer begint te hoes het en sy longe begint ingee ret. Dit was daar, tussen daai droë koppe en klip met die hoghe see waar die missionaries van Wellington ook na toe gekom het, hulle het hulle plek Mount Pleasant genoem, en dit was nie ver van Patmos, Mister Morrie se strandplek nie. Dis daar waar hulle sê Mister Morrie het die gesig gehad van die Christian School for Girls na hy sy eie kindertjies ook moes afgee, waar hy gevra ret dat die Here sy hanne op 'n ander manier moet volmaak, en toe maak die Here dit vol met meisiekinders from all corners.

Harry het ook grand rygoed begint te koop - die landau moet die vier wiele moet die vier swart perde vooraan wat Martha met haar kopdoek ingery het; ik, Martha, Harry se wedded legal wife. Ik, Martha, dié dag verby Maynardville en Victory teen die roosheining se oë wat byna omdop toe sy ons gewaar, en wat sê toe ik vir die driver sê om in te trek:

- How smart the mixed bag looks! Martha in a carriage with a top that folds bēk...!

Ik het gelag vir Victory en haar dinge, en gedink:

Ma' Martha is nog Martha. Martha dra nog ha' kopdoek en praat nog Kombuis-Hollans.

Victory is oek ma' 'n Ingelse handpêd.

Johanna Wyland het gelag toe ik dit vertel:

-Nei Martha, dit is soe. Dit is soe. Dis oor jy humble gebly het. Jy 't nes onse Here Djesus gesuffer en weer opgestaan, jy's vernieder en toe verhoeg, en al is jy 'n halfnaatjie, jy't humble gebly.

Ik en Johanna Wyland het baing gelag oor die Ingelse en hulle dinge. As jy lag, dan pardon jy die anner. Ik het die Ingelse vergewe oor ik vir hulle kon lag. Annerste word jou hart al swaarder en swaarder oor die dinge wat anner jou aandoen. So het ik gesien hoe Harry se hart al swaarderder geword het oor sy pa in Engeland in wat niks van hom laat hoor het nie, tot op sy sterfdag toe nie. Dit gelyk het of sy pa hom vir altyd uit sy land en uit sy hart weggestuur het, oor dit gelyk het of hy hom gevegiet het. So het Harry gehuil oor sy pa, soos ik oor my ma. Toe't hy die autobiography van sy pa oor die mail gekry, en dit was 'n troos, toe kon hy weer alleste lees van sy pa.

Ik sê dinge het verander, maar dinge het ook dieselfde gebly. Martha het g'n rede gesien om haar aan te stel nie. Martha het ta' Martha geword met die kerkkappie en met die hoghe rokke tot teen haar ken aan, maar binnekant het Martha Martha gebly, Martha wat in die agterste cottage op Muizenberg gebly het wat die visitors vir die maid aangesien het as sy die deur oopmaak.

Die jaar toe Harry die tittle gekry ret, was John so ses, sewe, Mary drie en Frances maar vyf jaartjies oud. Dit was die jaar wat ik Frances aan die pokke moes afgee, die jaar toe die pokke so versprei het, elke dag sommer twintig cases by, en die whites gesê het die coloureds moet hulle ienkant hou en goed laat behandel. Of dit die coloureds was wat die pokke laat versprei het.

John was die appel van Harry se oog. Altyd maar moes John in die landau saamry. Maar John het die meeste na my gelyk, met sy swarte oë en sy hoghe cheek bones. Dit was John wat vir sy edekasie na die beste skool gegaan het, Wineberg Boys' High. Onse kinnars moes die beste edekasie kry.

Maar Frances, wat op haar pa gelyk het met haar fyne neus en haar bloue oë, Frances was die appel van my oog, en vir haar moes ik afgee. Nog later, Mary, die mooiste van alga, die trotse

ene, maar oor haar gaat ik later vertel. Dit was vir haar wat die governess wat Harry gestuur het wit gepoeier het as ons met die landaau ry, maar dit was nie nodig nie, sy was wit genoeg. Mary was van die begint af nie een van ons nie. Harry het vir haar van kleins af stories vertel van haar ancestors in Engeland, van die devoted Lady Grey, die oerma van die Greys wie se kop haar niggie Bloody Mary afgekap het oor sy die troon wou hê. Mary het oopbek geluister en het van kleins af opgedress en voor die spieël gaan staan en vir haar verbeel sy 's Queen of England.

Ik sê Harry was reformed. Hy was reformed ja, hy 't meer vir die kerk gegee en minder gedrink, maar hy was ook nie. Daar was die tye dat hy weer dae lank weg was, en ik nie gewiet het waar hy was nie. Was hy weer by anner vroue? Het hy weer Cape Smoke gaan drink in die Crown Hotel se bar? Martha sallie wiet nie. Harry was goed genoeg vir Martha, en Martha het baing kinders gehad na wie sy moes kyk. As hy terug gekom het, was hy tevrede om hom besig te hou moet die dinge om die huis. Hy 't tuin gemaak en heinings geknip, en later al meer vir die staff instructions gegee om vir die visitors te sê "His Lordship is not in the habit of receiving visitors without appointment."

Harry het vleis aangesit toe't hy gesonder geword het van die longe en minder begint te drink het. Ik kon vir die eerste keer sien dat hy aristocracy is met sy fyn neus en sy blou oë en sy hoghe voorkop en sy hare agteroor gekam en sy baard en sy moestas getrim met die touch of red. Ja, ik kon sien hy is aristocracy, van die Manor House in die estates van Lincolnshire en Cheshire in Engeland.

Harry het al meer met Reverend Doyle en later met Reverend Swift gesels oor sy pa, die Anglican priest van Engeland, toe't hy sy pa se biography oor die pos gekry het. Sy pa het die boek vir George, sy broer, geskryf toe't dié tot troue gekom het. Harry, sy pa se oudste kind, het lank nie meer ge-exist nie. Uitgewis uit die family records, 'n weggooikind. So het Harry gehuil oor sy pa, soos ik oor my ma, en toe oor Frances.

Frances, my kind wat aan die pokke dood is, vyf maande na Harry die brief oor die title uit Engeland gekry het. Dis toe al wat Doctor Morrie die cousin van Mister Morrie van Wellington oor Harry begint te gaan het as hy so hoes, hoes in die nag, aanmekaar hoes. Hy 't na Frances ook gekyk maar kon niks doen nie, dit was maar ik wat die sere wat die etter uit geloop het met soutwater gewas het terwyl ik geweet het my kind gaan dood, ja, dat ik weer 'n keer moes afgee.

So hou die liewe nooit op om te vra, maar ook te gee nie. So het die liewe my baing

The Countess of Stamford, *née* Martha Solomons, the coloured wife of the Eighth Earl of Stanford. The lady is now living in Wynberg, having married a coloured man named Pieter Pieterse since the death of the Earl.

gegee. Harry het property op my naam gesit, of hy geweet het hy gaan dit nie lank meer maak nie. Martha het al haar property op Wellington die dag met die groot brand verloor, maar Martha het weer baing property ontvang.

Maar Martha moes ook weer 'n keer afgie. Die volgende ding wat Martha moes afgee, was vir Harry die Ingelsman, Harry, die eighth earl of Stamford.

72

COBA

Martha het ta'Martha geword met die kerkkappie en met die hoë rokke tot teen haar ken aan, maar binnekant het Martha Martha gebly. Na 'n stemmige kerkvrou lyk sy inderdaad met die eerste oogopslag op die foto in die Wynbergse gedenkblad van sy Sendingkerk. Behalwe vir die onversetlike trek om die mond, die vierkantige ken en die onversteurbare blik in die oë wat na die kamera kyk.

Dit was Magdalena wat die eerste was om die snaaksigheid van Schalk-Willem se studie-onderwerp in te sien. Magdalena het van die susters vir Schalk-Willem die beste geken. Ek en Schalk-Willem het voor ons vertrek oorsee 'n maand lank by haar en Johan loseer.

"Indonesië toe vir die verhouding tussen die self en die ander in die postkoloniale diskoers...? Liewe hemel, Coba, hoekom leer jy hom nie...?"

Toe het sy begin lag, nie wrang nie, nie spottend nie, maar van diep binne uit, spontaan. En vir die eerste keer in baie maande het ek saamgelag. Arme selfopgeblase, belangrike soms belaglike maar behoeftige Schalk-Willem.

Die aand haal ons ou familiefoto's uit die laai. Ons blaai deur al die verskillende stadiums: ek slapnekkie pap-baba in Ma (veel lywiger as nou) se arms; ek (sonder voortande met stywe bokstertjehare in die lug) en Magdalena hand om die nek voor die akkerboom van Bainstraat 69, ons ouma se huis; ek wat pas opgeskote deur pa se bene kruip, ek, knippie in die hare met skewe skooldassie aan, glimlaggend vir die kamera (agterop in 'n onseker eerste vloeskrif: Coba Malan, Hugenate Hoërskool, Wellington, standerd vyf.) Ek, wat in die lelike langbeen-stadium, skeefgegroeï, selfbewus, vir die stywe familiefoto agter Pa staan. Ek sien weer ek het sy breë

voorkop, sy vierkantige tande, sy lang vingers.

Ek huil, so met die deurblaai, saam met Magdalena oor my pa. En, so met die tyd, ook oor ons, oor my en Schalk-Willem. Hoekom leer jy hom nie? het Magdalena gevra. Voetjie vir voetjie sal dit wees, soos kinders wat leer loop.

73

LENA

Uit: Africana notes and News (vol. 21: 1974 - 5)

Harry se vader Reverend Harry Grey is in 1783 gebore. Na sy studies aan Oxford is hy in 1811 met Frances Elizabeth, die dogter van Hugh Ellis van Carnarvon getroud. Hulle oudste seun is op 26 Februarie 1812 te Knutsford in Cheshire gebore en is ook daar op 30 April met die enkele naam - Harry - gedoop.

Uit Harry se vader se outobiografie is dit duidelik dat Harry senior 'n besonder sensitiewe mens was. Die inleiding tot die boek deur Canon Baker van Kalkbaai maak melding van 'n man "of timid and nervous temperament," maar ook "a clergyman of high culture and deep piety, humility, gentleness, zeal, fidelity and love." Harry senior maak in sy biografie melding van sy "epileptic seizures," sy "haemorrhages," die tye van "blackness" in sy lewe. Hy sien gesigte, en het openbarende drome. Hy het 'n verdraagsame karakter, en sterk opvattinge oor die eenheid van die kerk wat oor grense strek. In sy outobiografie skryf hy die volgende oor sy ontmoeting met verskillende denominasies rondom die doop: "I was peculiarly in my element one day when I publicly baptized a pious Quaker, and had for witnesses on the occasion a Churchman, an Independent, a Methodist, all concurring in one faith, one hope" (p. 72).

Toe Harry senior begin oud word, is hy deur 'n jonger seun, George, versoek om die storie van sy lewe neer te skryf. Harry senior het aan sy versoek voldoen en die manuskrip as 'n huweliksgeskenk in 1857 aan sy seun George geskenk. Na sy dood in 1860 is die werk deur George se vrou geredigeer. Dit is die volgende jaar deur Wertheim, Macintosh & Hunt of London vir privaat verspreiding gedruk. Harry junior, in Wynberg, het ook 'n kopie ontvang, en hy het dit aan Reverend T.W. Swift, gewys. (Swift was ten tyde van die verskyning van die

outobiografie die Anglikaanse predikant van Harry se gemeente.) Swift het aanbeveel dat dit ook in die Kaap uitgegee word onder die titel: *The Autobiography of the Rev. Harry Grey, B.A.* en as subtitel, *with a short account of his last illness and death*. Dit is vervolgens in die jaar 1888 deur Townshend & Son, Loopstraat 74, Kaapstad, gedruk, en uitgegee deur J.C. Juta & Co. Teen hierdie tyd was Harry junior al 'n ryk man met 'n groot inkomste uit die Stamford Estate in Engeland. Hy het reeds eiendom gehad in Kalkbaai en in Muizenberg (wat onder die Kalkbaai-gemeente geval het). Dit was dan ook Canon James Baker, die "rector of Kalk Bay," wat die voorwoord op 29 Desember 1887 geskryf het.

Daar is kopieë van dié werk in die S.A. Biblioteek in Kaapstad en in die parlementêre biblioteek in Kaapstad. Dit is moontlik dat die S.A. Biblioteek se kopie deur Harry self geskenk is, en dat die handgeskrewe datum voorin - 27 Oktober 1888 - een van die weinige voorbeelde van sy handskrif is.

Die volledige voorwoord lui soos volg:

PREFACE TO

THE AUTOBIOGRAPHY OF THE REV. HARRY GREY, B.A.

with a short account of his last illness and death

and introduction by Jas. Baker, F.L.S., F.S.Sc., Canon of St. George's, Cape Town.

Having, at the earnest request of my beloved son, committed to writing some of the incidents of my life, for the purpose of magnifying the Grace of God, I now present it to him as a wedding present - a token of my love. I commenced it on Jan. 11th and concluded it on Feb. 23rd, 1857. Thus it appears, that it was a work carried on in detached portions through a period of six weeks, as God gave me ability. It was preceded by prayer; and each of these detached portions was sanctified by a similar preface of prayer. The subject of each prayer was, that the Lord would bring things to my remembrance, and reveal to me what I had to write. And further, that He would bless this record of His lovingkindness to the good of souls, and to some special benefit. This last mentioned speciality, I committed to His infinite wisdom to arrange and settle. I have only to add, that I thank God, that amidst many disabilities, I have been enabled to fulfil my dear son's request. And specially, I thank my God, that the desire of my soul

for the deepening of self-abasement and the raising of my spirit in adoration, love, and gratitude, has been sensibly and sweetly fulfilled during the process of this holy exercise.

74

COBA

Ma lees stadig wat sy geskryf het: "That the Lord bring things to my remembrance, and reveal to me what I have to write, so that my children and grandchildren will know. That He would bless this record of His lovingkindness to the good of souls, and to some special benefit." Ons spekuleer daaroor of Ouma Jacoba die dagboek van Harry Grey senior onder oë gehad het - miskien deur die toedoen van haar pa Eddy Cairncross, posmeester van Wellington.

"Dus was Harry se pa nie noodwendig die skurk in die verhaal nie?" vra ek vir Ma.

"Dit bly vir my die raaiselagtige van die hele wonderlike storie: dat daar skynbaar nooit weer 'n herontmoeting tussen vader en seun - die twee Harry's - was nie, tot dooddag toe nie. Dat Harry junior vir dominee Strasheim uitgestuur het om sy sake in Engeland af te handel. En dit terwyl daar soveel raakpunte tussen die twee Harry's was, dit terwyl ons Harry, myns insiens, in groot mate 'n gevangene van die gene' van sy vader was.

"Die skreiende ironie is verder dat Harry senior uiters sensitief was vir die arme en vir die onderdrukte, soveel so dat Harry se outobiografie vir 'n boekresensent in die Church News van 1888 in Engeland herinner aan Wilberforce se pleidooi vir die vrystelling van slawe! In die voorwoord staan ook: (hier lees Ma): 'it is the task of the Church to gather in one fold all the children who are scattered abroad (...), and the work of the next 40 years is to make the Church feel her position with regard to society, to all society, exactly as the individual soul has been made to feel its position with regard to its Christ and its Church'."

Dit duur lank voor die volle impak van dié ironie insink. Harry senior se gebed in Martha volbring, lank sy remitted-seun se houvrou, dertig jaar later.

"En Mary?" vra ek vir Ma. "Harry en Martha se dogter binne die eg?"

"Mary is Engeland toe gestuur vir haar opvoeding. Sy het 'n ruk lank terug gekom en aan

die Sunninghill College in Aliwal Road in Rondebosch onder 'n juffrou Hodd musiek studeer, maar is toe weer Engeland toe. Daar het sy in 1917 op ses endertigjarige ouderdom met 'n sekere Meredith Starr getrou, maar sy is dertien jaar later geskei. Mary het toe weer haar nooiensvan terug geneem. Daar is nie kinders uit die huwelik gebore nie.

"Mary moes mooi gewees het, of dinamies of aantreklik, noem dit wat jy wil, want sy is kort na haar troue deur 'n Chileense skilder wat in Londen gewerk het, 'n sekere Alvaro Guevara, geskilder. Dié olieverfskildery is in 1918 by die sewende jaarlikse uitstalling van die *National Portrait Society* in die Grosvenor Galery in Londen uitgestal. Twee maande later het dit in die *Connoisseur*-tydskrif verskyn. Hiervan het 'n volblad-afdruk ook in 'n Londense koerant verskyn."

REDEEMED

IK, MARTHA

Ik het gesê, Harry was die volgende wat ik moes afgee.

Die winter van die jaar 1890 was 'n verskriklike winter. Dit het later gevoel of alleste binne die huis klam bly, al kon ons in die meeste van die kamers in Constantia Road vuur opsteek. Nei, dit het nooit ophou met reent nie, die reent het teen die vensters aan geslaan, en soggens as die carriage vir John en Mary skool toe neem, het dit hoghe waterboë agter die wiele aan gemaak.

Die anner kinders was toe al groot en alga uit die huis uit, en net met die twee kinders in die huis het ik daaraan gedink om my hanne op anner maniere vol te maak. Maar dit was eers later dat ik vir Peter Charles Graham en die wit kind van Soutrivier ook adopt het.

Elke nag het Harry gehoes en gehoes, aanmekaar, soos ene wat sy longe uithoes. Aan die begin van June toe vat hy die bed, en toe 't hy nie weer opgestaan nie. Ik het gesien hoe hy al maerder word, ik kon oor sy maer bene vrywe soos die eerste maal, en hoeveel kere het ik nie vir Reverend Doyle verniet laat kom nie as ik dink nou blaas Harry die laaste asem. Maar dit was eers op Donnerdag die 18th of June dat Harry afgesterwe het. Toe het Harry al baing male vir my goodbye gesê, en hoeveel keer vir my gesê you were a good wife to me Martha, and you were a good administrator, en ik het geweet hy trust my, oor al die property wat hy in my naam oorgesit het. En ik het geweet, en hy het geweet, van die property gaan vir edekasie. Ik, Martha, gaan grond gee vir edekasie.

Die laaste paar aande voor sy dood het ik aparte geslaap, oor Harry se gehoes. Maar ik was aanhou wakker, aanhou wakker. Vroeg die môre toe ik weer gaan kyk, toe lê hy daar, doodstil en at peace soos 'n angel from heaven, hanne gevou oor die bors soos 'n Ingelse gentleman. Ik was eers upset oor Harry so allenig afgesterwe het, nei, dit het ik nie gelyk nie, maar later was ik nie meer upset nie oor ik oor die woorde van die aand voor sy afsterwe in my omgedra het. Ik het vir Reverend Doyle en vir Mister Strasheim laat kom, en hulle het die gebed gedoen:

"Receive Thy servant oh Father."

Toe 't ik vir Harry uitgelê, vir die laaste maal met my hanne oor hom gegaan, hom met bloekomolie ingevrywe, hom gedress en die garland om die kop soos die Anglicans.

Dit was 'n groot funeral, baing soos 'n state funeral, kôs His Right Honourable Harry

Grey was toe nie soma enige-een nie. Harry se vault was reg in die Anglican Cemetery langes Frances syne, sountoe het ik later baing dae geloop en langes die marble cross gaan sit.

Ik en John en Mary en Izaac en Maria en Anna en Martha en Jacob toe almal saam in die voorste carriage, al met Constantia Road stadig af, soos met 'n state funeral. Ja, Harry die outcast is soos 'n properse statesman ter ruste gelê.

Agter ons nog twee mourning coaches met Reverend Swift en Mister Strasheim en Canon Baker van St. George's Cathedral, maar die Bishop van Cape Town het sy condolences laat wiet en sy apologies dat hy nie daar kon gewies het die dag nie. Dit was Canon Baker wat oor Harry se pa se autobiography gegaan het. Die autobiography waarin Harry nooit gemention is nie, g'n spoortjie dat hy so 'n seun soos Harry het nie, niks nie. Harry se hart was baing seer oor sy pa, en dit kon sy dood aangebring het. Dis toe dat hy al meer en meer net heinings geknip het by die huis.

Daar was ook baing tenants en ordinary people by Harry se funeral, die mense vir wie hy goed was en vir wie hy werk gegee het en huise gebou het, oor hy nooit vergeet het hoe dit voel om poor ênd homeless te wees nie. So was dit dan die humble én die high society op Harry se funeral.

Die service was in die St.James Anglican Church, die kerk waantoe die coloureds met die baing wit bloed ook gegaan het, en na die service was dit weer slow procession tot by die cemetery, en daarvan af het die procession geloop tot by die groot vault onder die Ingelse fir trees waar Frances gelê het, my Frances wat aan die pokke dood is, met die uitslag op haar gehele lyf tot op haar kop; grote swarte knoppe byna soos vratte of bloedvinte.

Toe het hulle Harry se teakkis met die brass inscription laat sak, stadig, stadig. Harry, eighth Earl of Stamford, born 18th of February 1812, died 19th of June 1890. So he was given a send-off with his title; so is hy dié keer ge-remit.

Dit was eers later wat ik die plat steen laat opsit het soos wat Harry gevra het, sy last request. "I know that my redeemer liveth."

Nou gaan sit ik baing kere by die graf, by Frances en by Harry, wat bo, by sy pa is. Dan praat ik so met hom, soos die eerste keer in die huis in Bainstraat, en ik vra hoe weet jy dat jou redeemer lewe, Harry Grey?

Dan hoor ik hom sê, soos die laaste aand voor sy afsterwe, jy was die hanne van my Redeemer, Martha. You heard me when I called, you saw me when I was in need, you gave me

bread when I was hungry. So het Harry die devoted Anglican dit gesê uit die Bybel uit, en so het ik dit onthou, oor ik Ingels met die tyd goed leer ken het.

Dan was dit die hanne van die Redeemer wat oor Harry gegaan het, van die eerste tot die laaste keer, die hanne wat sy lyf geolie en gebalsem het. So het hy tog gesê.

Amongst our Lord's ancestors was Rahab the prostitute. Dit was Johanna Wyland se woorde.

76

COBA

Ek kry 'n e-pos van Nicola.

cpmalan@mweb.co.za

Hallo Coba

Ek en Leon (weer terug uit Engeland) het toe vir Schalk-Willem op Schiphol Lughawe help wegstuur Jakarta toe. Ons kan begin somme maak oor hoeveel Suid-Afrikaners die laaste tyd via Schiphol ontmoet of weggesien is!

Vandat jy weg is, is Schalk-Willem nie homself nie. Hy probeer sy bes om dit nie te wys nie, maar kry dit nie reg nie. Twee aande voor sy vertrek - ons was aan die koffie drink by sy woonstel - sê hy hy wil iets wys, verdwyn in die slaapkamer en kom terug met die skets wat jy van hom gemaak het toe hy demi en jy student was. Can you believe it! Hy 't niks gesê nie, net gewys, met 'n blinkigheid in die oog. Miskien, mens weet nooit, is Schalk-Willem besig om in voeling met sy eie emosies te kom. Dit alleen sal jou weggaan die moeite werd gemaak het.

Die toegeplakte brief met die seël se pad gaan te lank wees, nou grawe ek in die emosies oop en bloot met die e-pos. Kan nie anders nie. Ek glo jy is aan die gesond word met die bekende dinge om jou, things to relate to, en jou quest na jouself. Afstand bring perspektief, sê hulle.

Schalk-Willem sonder jou is weerloser as wat jy dink. Miskien is hy die "plakker-kolonis- bywoner," soos wat jy altyd na jouself verwys het hier. Needy. Vir Schalk-

Willem is kennis sekuriteit. Dis sy heilige berg Olympus, sy Zaphon, wat hy bestyg. Maar intellek en kennis alleen is 'n damn koue oudag. Ek het al te veel eensame afgetrede akademici gesien. Soos ou bulle uit die trop gestoot. Jy het die hart. Die wêreld kan maar koud en in stukke wees daarsonder.

Nurse hom eers so bietjie, voor julle by julle groter problems kom van waar om te bly en kinders of nie. Die ou is stukkender as wat jy dink, omdat hy vermoed jou weggaan is meer as net vir familie hallo sê.

Vryf oor hom met jou mooi lang hande soos jou pa s'n, when the darkness of night descends. Lyk my hier sal jy maar jou trots in jou sak moet steek en inisiatief neem. In sekere areas van julle verhouding sal jy altyd die inisiatief moet neem. (Schalk-Willem is 'n nagmerrie in 'n winkel, en in 'n kombuis - dit het ek nou weer gesien toe jy weg is. So onbeholpe het ek nog nie gesien nie!)

Maak vrede daarmee en moenie te veel op hom wag nie. Niemand is nog dood daarvan nie. Ek kom agter hy het dit nodig.

Intussen: my wens vir julle is let the two of you grow closer and closer apart.

En by the way, hy kan of wil nie met jou pa kompeteer nie.

Nicola.

RESURRECTION

The time comes to an end... The mountain as a limit. Calm, still, stabilize, articulate.

The Elements of the I Ching (no. 52)

LENA

Die groei en ontwikkeling van Battswood Kollege, op eiendom geskenk deur Martha Grey

Na die oostekant van Constantia aan die Lord Stamford baie grond aangekoop in Laer Wynberg, tot teenaan die Kaapstad-Simonstad-spoorlyn. Hy het vier huise in Wellingtonlaan laat bou, wat elkeen uit vyf kamers bestaan het; behalwe nog 'n kombuis en 'n spens. Hierdie huise is op 15 Oktober 1890 op 'n vendusie deur sy weduwee vir £2 150 aangekoop. By die Battswood Landgoed anderkant die spoorlyn, in Yorkweg en Parkweg en Sussexweg, het hy veertig erwe gehad waarop vyftien huise gebou is. Hierdie is op 16 Oktober 1890 te koop aangebied. Sy weduwee het £1 853 vir eiendom in Yorkweg betaal, en het ook eiendom in Sussexweg aangekoop. Daarby het sy ook grond aangekoop in Gosportweg, waarvan sy die grootste gedeelte vir die Nederduits Hervormde Kerk gegee het, vir opvoeding. Eers is 'n klein sendingskooltjie op dié terrein begin, wat later in die Battswood Onderwyskollege ontwikkel het. Dit word beweer dat Lady Mary Grey die hoeksteen van die nuwe skool gelê het, maar dit kan nie met sekerheid gesê word nie.

Die skool is op 19 Januarie 1891 geopen en het slegs 'n enkelkamer beslaan, sestig voet by vier-en-twintig voet. Dit is as 'n kleuterskool en as 'n laerskool gebruik, en is deur bruin en wit bygewoon. Die skool is bedoel, in die woorde van die weldoener, "vir die opvoeding van die kinders van Wynberg." Geen kind mag toegang geweier geword het nie. Teen 1904 was die enkelkamer hopeloos onvoldoende vir 'n groeiende leerlingtal. 'n Tweede kamer is aangebou. Verdere uitbreiding na die westekant toe het in 1908 gevolg. Die gebou het bekend gestaan as Martha Zaal, wat in groot groen letters op die noordermuur aangebring is. In 1915 is 'n onderwyskollege in 'n klein geboutjie teenaan die skool begin, en in die laaste jaar voor Martha se dood in 1916 is die gebou verder uitgebrei om in groeiende behoeftes te voorsien.

Uit: Gedenkboek van die Nederduits-Gereformeerde Sendinggemeente Wynberg, bevattende 'n geskiedkundige oorsig van sy vyftigjarige bestaan 1881 - 1931 (met talryke illustrasies):

In die ontwikkelingsgeskiedenis van die Wynbergse Sendinggemeente is dit passend om besonder nadruk te lê op die vordering wat gedurende die vyftigjarige

periode van haar bestaan gemaak is op die gebied van die opvoeding. Die Battswood-Kollege, tans bekend en beroemd deur heel Suid-Afrika, besit 'n eie geskiedenis wat op sigself 'n volledige behandeling vereis. Behalwe dié inrigting, is daar nog vyf ander sendingskole, t.w. op Dieprivier, Spaanschmatrivier, Heathfield, Grassy Park en Philippi. Tesame tel die volle inskrywing sowat 1763 leerlinge en studente, met 'n onderwysend personeel van 48 gekwalifiseerde onderwysers(esse).

Die oorspronklike Battswood skoolgebou met 'n ruime stuk grond grensende aan Gosportweg, Wynberg, was 'n gif aan die gemeente van een van haar getrouste lidmate, wyle Martha, gravin van Stamford, en weduwee van wyle eerwaarde Harry Grey, graaf van Stamford, 'n Engelse edelman. Na die dood van laasgenoemde is die gravin weer in die huwelik getree met broeder Pieter Pieterse, van Wellington, wat later die gemeente van Wynberg vir vele jare lofwaardige dienste bewys het as ouderling. Die innige belangstelling in die opvoedingstaak het by suster Pieterse voortgeduur deur haar hele leeftyd, soos blyk uit haar bereidwilligheid om by verskeie geleenthede haar beurs te open om aansienlike hydrae daaruit te maak tot vergroting van die skoolgebou.

Wat Battswood vir die gekleurde bevolking van Suid-Afrika beteken, is moeilik om te beseef of te oordryf. Veel is aan haar te danke vir die baanbrekerswerk wat op die gebied van die opvoeding deur haar gedaan is. Oor die lengte en die breedte van die Unie is versprei die seuns en dogters wat met trots aan haar gedenk as hul Alma Mater."

MARTHA

Pieter het al die jare die liefde vir haar in sy hart bewaar. Maar dit was eers twee jaar ná Harry se afsterwe dat sy terug is Wellington toe, na Pieter toe. Dit was eers nadat sy die grond vir die skool vir ál Wineberg se kinders gegee het en die gebou sien opgaan het, dat sy geweet het die tyd is reg. Toe eers was sy gewillig om haar hand vir die band in Pieter s'n te lê. Sy het vir Pieter laat weet sy sal met die trein kom, soos die eerste keer Kaap toe, toe sy jongvrou was. Nou was sy 'n vrou van vier-en-vyftig jare agter haar.

So was dit dan met die trein, vanaf Wineberg deur Soutrivier en Eerste Rivier,

Stellenbosch, Klappmuts, Paarl langs tot in Wellington. Stomend eers deur die soutmoerasse, toe deur die sand van die vlakte, toe deur die vaal renosterveld met die enkel olienhoutboom tussenin. Al skommelende met die trein, en daarmee saam, die gedagtes oor die dinge wat verby is. By elke stasie het die trein 'n hoë fluit gegee, dan het sy uitgekyk en terug gedink. Sand en stukke roet het in haar oë gewaai en haar kop weer binnetoe gedwing; met die rustigheid wat die jare meebring, het sy weer op die bank gaan sit en by die venster uitgekyk. Later het die hoë koppe van die Limietberge voor die treinvenster ingeskuif, en teen Groenberg, in lyn met die ou Queen op haar rug, het die trein tot stilstand geruk.

Dit was in die dae toe die treinreis nie meer op Wellington geëindig het nie, maar die spoor verder noord geloop het, tot by die Gold Fields in die Transvaal. Dit was in die dae toe daar baie missionaries van Wellington af met die trein na die Diamond en die Gold Fields gegaan het. Die mense het gepraat van die Sodom en Gomorra in die noorde. Dit alles het Clara Pieterse haar vertel, in die lange jare waarin hulle mekaar nie vergeet het nie; in die jare waarin sy kort rukke op Wellington gekuier het, en Clara by haar in Wineberg.

Pieter het haar op die stasie met die cab met die een perd kom haal. Onder sy hoed het die wit peperkorrels tussendeur uitgekruip, dit was die sout- en peperkorrels van die groeiende jare. Ja, sy en Pieter was mense van die middeljare. Soos die Spruitrivier se water langs die huis in Bainstraat in die herfs loop, rustig en sonder die baie brandinge van vroeër, so was hulle nou. Maar soos mens ouer word, is die reis ook baie male terug, terug na die dinge wat verby is, maar dinge waaraan jy weer dink. Sy wil die plek sien waar die huis gestaan het, langs die rivier.

Hulle het die ver pad van die stasie af opger, die lang stofpad op tot bo by die markplein langs die kerk in die warm middagson, met net hier en daar 'n bloekomboom wat sy yl skaduwee gegooi het. Soos wat hulle stadig die Hoofweg opger het, het Pieter vertel. Wellington was óók Sodom en Gomorra. Die Masonic Hotel waar die mense geslaap het voor hulle noorde toe vertrek het met die trein, was die plek waar die mense vuis geslaan het en geskiet het en waar los vrouens uit die Kaap in die kamers gebly het. Wellington was ook die vallei van sonde en doodsbeendere. Mister Morrie het harder teen die drank gepreek en die temperance societies het opgeskiet, en die missionaries het koffie bedien in die Koffiehuis in Kerkstraat om die drank teë te gaan.

Dit was eers bo teen die wit kerk van Mister Morrie waar hulle weer die koelte gekry het, daar waar die twee lang rye akkerbome dig opmekaar aan weerskante van Kerkstraat af in die

rigting van Bainskloof loop.

Martha sien dat Mister Morrie se kerk nou 'n hoë wit toring had. Uit die plat kerk het 'n toring opgerys wat mens van ver af kon sien. Dis die toring wat in die hemel inklim en vir die mense van die glorie van die Here vertel, bo die vallei van doodsbeendere uit, soos Pieter sê.

Net oor die pad van die groot wit kerk was die sendingkerk wat Mister Bisseux van die Bovlei help bou het. Dit was hier waar sy en Pieter die band wou lê, by Mister Pauw oor Mister Bisseux al heengegaan het.

- Jy moet Bainstraat langes gaan, na wa' die huis was.

Sy het die laggie om Pieter se mond gemerk, soos een wat iets in die mou het.

'n Entjie verder aan, aan die bopunt van Bain se straat waar sy en Pieter links gaan draai, kyk sy af op die digte laning akkerbome wat weerskante van die straat, verby die bruggie langs die Spruitrivier, na die berg se kant toe oploop. Die plek waar haar huis gestaan het, is toe onder die akkerbome se digte blare.

Hulle klop-klop-klop tydsaam Bainstraat af. Sy praat nie, Pieter ook nie.

So is hulle sonder woorde tot teenaan die bruggie voor Pieter die leisels intrek.

Voor haar staan 'n nuwe witgekalkte huis met 'n sinkveranda en 'n sinkdak. Oor die dak buig swaar eikeboomtakke vol geilgroen blare. Langs die huis gesels die rivierwaters, soos lank gelede.

Sy kan lank nie praat nie, en kyk net.

Die ou perd staan geduldig en wag; stamp net nou en dan met 'n voorpoot.

Dan eers praat sy. Dis of sy Johanna Wyland hoor.

- Of kôs, Pieter, of kôs. Daar sal 'n resurrection wees, yt die vallei van doodsbeendere yt.

Dit was Clara Pieterse wat in die huis gebly het wat Pieter opgebou het. Dit was 'n blye weersiens, tot laat in die aand met drinkgoed en triems en koeksusters, want Clara Pieterse het haar verwag.

Later het Pieter dit weer gesê, soos wat Mister Pauw dit gesê het: Die reis is deur 'n land vol diep skeure en barste, deur 'n rivier en oor 'n berg tot in die gelykte. So was dit in die gelykte wat die band tussen haar en Pieter deur Mister Pauw twee weke na haar aankoms gelê is in die sendingkerk oorkant Mister Morrie se kerk. Dit was op die 25ste Februarie 1892, in die warmste

maand van Wellington se warm somers.

Dit was in die dae toe die training centres wat in die White House begin is, uit sy nate gegroei het en dwarsoor die land gesprei het. Soos 'n klip wat jy in die klein spruitjie gooi, en dit rimpel en rimpel al verder uit, in die groot riviere in, Afrika in, het Mister Pauw gesê.

Met die eerste winterreëns het hulle terug gekeer Wineberg toe. Clara Pieterse het agter gebly in die huis by die akkerbome langs die Spruitrivier wat rasend van die baie waters deur Bainstraat geloop het.

DIE ANDER

COBA

Augustusmaand, ag maande by die huis. Die Boland se reënmaand. Die Limietberge, die Hawekwas en Groenberg lê toe onder mis en wolke. Dae lank swiep dit teen die huis aan. Ons bly in die huis, ek skryf neer. Ma bring ure in haar studeerkamer deur. Op die sewende van die agste maand by die huis trek die bergtoppe oop, en die son kom deur. Die son spieël die stromende watervalle teen die berghange na die huis toe.

Magdalena en vyf ander vroue het 'n sopkombuis in die townships tussen die Paarl en Wellington. Magdalena het 'n vrag komberse en ou klere agter in die kombi wat sy na die reëns soontoe wil karwei. Ek ry saam. Ma kyk na Klein-Lien.

Die reis is na noodkamp 2219, waar die toestande die ellendigste is. Baie van die inwoners daar is vlugteling wat iewers vandaan, as onwettige burgers die area binnekom. Ons ry teerpad langs tot in die Daljosafat-area, draai dan regs af by die vulstasie van die teerpad tussen Wellington en die Paarl, ry deur Mbekweni tot teen die treinspoor aan. Hier het baie van die nuwe aankomelinge heenkome gesoek. Die toestande is skrikwekkend. Modderige strate en plasse poele waardeur die kombi stadig, stampend ry. Stukkend-geskeurde swart sakke waaruit vuilgoed peul en waarin maer honde snuffel. Plastiek teen die skeidingsdraad onder teen die treinspoor. Waaiende flenters-wasgoed op die hakiesdraad. Vroue met waterhouers op hulle koppe wat om die enkel kraan in 'n straat, hoër op, saamdrom. Huisies saamgeflans uit karton, sink, stukke papier, groot stukke plastiek teen die reën onder sinkplate op dakke. Hier en daar 'n ondernemende "bouer" wat 'n staalvenster of vooraf vervaardigde houtdeur waar ook al uitgekrap het, en tussen die getimmerde hout aangebring het: eerstewêrelds, skeef, uit pas uit, grotesk. Ons ry deur noodkamp 2219 tot by Carterville, Magdalena en haar helpers se basis. Hier is meer sprake van infrastruktuur. Klein sink- en houtwinkeltjies: Fokwana Store, met rooi voorop: Drink Coca-Cola. Op die toonbank aartappels, uie, kool, tamaties. Langsaan 'n kliniek van steen met 'n kruis op waar ook kerk gehou word. The Gospel of Jesus Christ, staan op die wit muur gevef. Langsaan die kliniek die crèche, met 'n primitiewe klein speelpark voor - 'n paar swaaie en 'n glyplank.

Ons hou stil. Dis speelyd. Klein swart kindertjies sak op ons soos vlieë toe en hou vuil

swart handjies oop. Party hang aan Magdalena. Ek skud hulle geïrriteerd van my af weg. Magdalena sê "molo, molo", en vleg haar pad deur na die wagtende swart juffrou binne in die enkelkamer waar sy elke oggend vyf en twintig swart kindertjies ontvang, meer as wat sy kan versorg. Binne is dit skemerdonker. Eenkant, in die hoek, is gehawende vuil matrassies opmekaar gestapel vir die rus- en slaaptie. Op die skewe houttafel sien ek plastiekbakkies met flentertjies oorskietspap waarop vlieë sit. Die juffrou en nog 'n toesighouer staan in die skemerdonker, 'n glimlag op hulle gesigte.

Vir Magdalena is dit blykbaar vertroude terrein. Sy groet vriendelik en gooi lukraak 'n paar Xhosa-woorde tussenin.

Die oggendkos stoot in my keel op.

"Verskoon my," sê ek, en draai om, buitentoe.

Magdalena het haar kombi gesluit; ek stut myself half duiselig teen die toe deur. Die kinders kom swerm weer teen my aan. Ek krap in my sakke na sente, my handsak is toegesluit in Magdalena se kombi. Nee, dis die verkeerde ding, nou stoei hulle behoorlik om my en baklei onderling om voorkeur te kry.

"Weg, weg!" skree ek ongeduldig, en waai na hulle kant toe, soos wat mens vlieë wegwaai.

Magdalena kom uitgestap, sien my benoudheid, groet rustig die juffroue en sluit die kombi oop. Sy laai die komberse en ou klere in die wagtende oop arms. Dan klim ek verlig langs haar in. Ons ry stadig terug.

"Ek onthou hoe dit my die eerste keer geaffekteer het, soos vir jou nou," sê sy, met haar oë stip op die pad om die duike en damme mis te ry. "Vreemd genoeg, mens raak daaraan gewoond. Miskien moet ek jou een aand, laatmiddag, as die mense uit die werk kom, na die beter dele bring, waar daar ook nie so baie misdaad is nie. Dit sal jou oplik. Mense verkeer met mekaar, kinders speel in die strate, ander sit voor die huise. Daar is 'n gemeenskaptheid wat ons lankal verloor het. 'n Op-mekaar-aangewesenheid, 'n betrokkenheid by die ander."

Magdalena werk vir 'n interkerklike kerkorganisasie. Sy noem die statistieke. Die creche's en die straatkinders groei astronomies in getalle: 28 tuisversorgingshutte waarin 'n gemiddeld van 87 kinders per hutjie is, 'n maksimum van 110 per hut. Sewentien sopkombuise van waar hulle die kinders versorg, asook bejaardes, teringleiers, Vigsleiers en kinders. Tydens die sopkombuise word almal medies versorg, sere word ontsmet en verbind en die nodige verkoue-medisyne en

vitaminies word voorsien. Die jeugsentrum in Mbekweni is al 'n groot seën. Hulle help leiers kweek. Hulle bou Good News Clubs. Hulle wil die kinders help om van bendebedrywighede en van die strate af te bly. Onlangs het hulle talle kindertjies ontdek wat teen die Bergrivier in die bos bly, sonder toesig. Die geweld in Mbekweni neem toe, soos oral. Sy en Lalie - 'n medewerker - is al by twee geleenthede beroof. Onlangs het by die 100 hutte afgebrand. Die ellende was te vreeslik vir woorde om te sien.

"En natuurlik, die sjebeens, die drankhandel. Sara Monk, byvoorbeeld, is 'n bekende en vername gesig op die parkeerplein tussen die drankwinkel en die taxi-parkeer-area van Shoprite in die Paarl. Sy het die monopolie op die informele drankverkoopnetwerk onder die straatslapers, en regeer tot by die Bergrivierslapers. Hulle spreek haar as 'Chief' of 'Groot Mamma' aan. Sy is dikwels bedrywig hier in Mbekweni."

By die verkeersligte met die besige vierrigtingstop skuins oorkant die Daljosafatplase op die R303 draai ons links, terug huis toe. By die huis skakel ek die ketel aan vir koffie. Ons eet die vrugtekoek wat Ma vir die honger wintersdae laat bak het. Geleidelik begin ek weer ontspan.

Later, toe ek beter voel en ons oor dié dinge gesels, sê Ma dis 'n kwessie van opvoeding, meer nog as behuising of sopkombuise. Ek hoor myself sê: ja, dis 'n kwessie van edekasie.

Die Sondagoggend lui die kerkklokke van Andrew Murray se kerk. Dis 'n helder, windlose wintersoggend. Ma vra of ek kerk toe wil gaan; sy is al die jare nog 'n getroue lidmaat van dié kerk. Ek sê nee, ek wil deur die dorp stap. Ek stap om die hoek van Bainstraat 69, Bergstraat af, kruis dan vir Kerkstraat verby die Wellington Museum tot by die Hugenate Kollege en die Onderwyskollege se kampusse. Ek stap onder die reuse-eike deur: Huis Bliss, die Mary Lyon Saal, Mount Holyoke, Huis Murray. Die ou White House is lankal nie meer daar nie. Waar die White House vroeër was, is 'n gedenkplaat aangebring:

White House

In commemoration of White House, the first building of the Huguenot Seminary, and of the long and faithful services of its early teacher: Abbie Ferguson 1873; Anna Bliss 1873.

*All that is at all lasts ever past recall:
earth changes, but thy soul and God stand sure*

Ek stap verder, Malherbestraat af, langs die Onderwyskollege verby, op tot in Jan van Riebeeckstraat. Skuins oorkant sien ek die St. George's Presbiteriaanse Kerk, en ek hoor die gemeente sing, nie meer die ou klassieke psalms en gesange en hymns nie, maar nuwe wysies met kitaar, fluit en drom. Ek stap regop tot in Hoofweg.

'n Ent verder aan, skuins oorkant die Pick en Pay Sentrum, is die nuwe kerk van die Verenigende Gereformeerde Kerk. Ek draai links in Hoofweg op, en stap verby die ou Sendingpastorie waar eerwaarde Bisseux gebly het toe hy dorp toe getrek het, en wat vandag eiendoms- en prokureurskantore is. Net langsaan is die parkeerruimte van die Moederkerk waar die ou Sendingkerk wat eerwaarde Bisseux help bou het, gesloop is. Ek onthou dat ek stukkies van die ongelukkige geskiedenis in Ma se navorsingsdokumente gelees het. Op dié terrein is ook 'n gedenkplaat aangebring. Ek lees:

Op 5 Oktober 1881 is die eerste sinode van die N.G. Sendingkerk in die kerkgebou van die Wellingtonse Sendinggemeente wat op hierdie plek gestaan het, gekonstitueer. Dit het bestaan uit ses afgevaardigdes van die sendinggemeentes te George, Wellington, Wynberg en Zuurbraak. Die ontruiming en sloping van die kerkgebou in 1941 was vir die Wellingtonse sendinggemeente 'n groot droefheid en vir die kerk die onherstelbare verlies van 'n kosbare historiese monument. Maar dié wat met trane saai, sal met gejubel maai (Ps. 126:5).

Na 100 jaar het die vier gemeentes aangegroei tot 257. Met hierdie gedenkteken bring die N.G. Sendingkerk in Suid-Afrika hulde aan God wat die saad van 6 geloofsmanne tot so 'n ryke oes vermeerder het (2 Kor. 9:10). Soli deo gloria.

Ek kyk na die standbeeld van Andrew Murray voor die Moederkerk in sittende houding; sittend, omdat hy weens 'n rugbesering in die vroeë jare van sy bediening nie lank kon staan nie. Man van God, ook maar gekneus, gewond.

Toe stap ek Kerkstraat af tot in Victoria Park met sy reuse-moerassipres en wildevybome. Vroeër jare 'n klein oase; nou bemors en vol papiere; die oop ruimte die slaapplek van dakloses, kwaaddoeners en bergies, in die middel van ons dorp.

Ek gaan sit op een van die banke, moeg en dors. Ek maak my oë toe en hoor die stemme, die baie ander stemme van vandag en gister.

LENA

Martha Solomons is op 7 Maart 1916 in Wynberg oorlede. 'n Beskeie grafsteen met die grafskrif *Zij had veel lief en werd door velen geliefd* het die plek aangedui waar sy begrawe is.

Toe hulle dogter Frances in 1883 aan die pokke oorlede is, het Lord Stamford 'n familie-grafkelder laat oprig. 'n Marmerkruis is deur die beste Wynbergse grafsteenmaker, Robert Cane, ter ere van haar opgerig. Lord Stamford is ook in 1890 daar ter ruste gelê, en 'n klein grafsteen met die inskripsie *I know that my Redeemer liveth* is aangebring. Toe sy weduwee in 1916 oorlede is, is 'n groter grafsteen aangebring ter herinnering aan die agste graaf van Stamford en sy vrou, die gravin Martha Solomons.

Die sewejarige tussenspel in Afrika van 'n Engelse graafskap is hiermee afgesluit, want Harry Stamford, die agste graaf van Stamford, het geen wettige nageslag gehad nie. Na 'n lang en uitgebreide hofgeding was die uitspraak dat sy seun John volgens die Engelse reg nie die wettige opvolger is nie. Die titel het hiermee gegaan na 'n broerskind, William, 'n professor in die klassieke en in die filosofie in die Barbados-eilande in die Karibiese See. William, die neënde graaf Stamford, het hiermee sitting in die Engelse parlement gekry. Hy het 'n sterk filantropiese gesindheid gehad en ook koloniale kwessies van die dag aangespreek.

Aan John - later 'n prokureur - is £125 000 uitbetaal. John en Mary het hulle opvoeding in Engeland voltooi, en nooit weer terug gekeer Suid-Afrika toe nie. Hulle nageslag woon in Engeland en Nieu-Zeeland.

AFSKEID

*I was living in a civilisation which despised the old and worshipped the young.
But somehow I never took these dire threats seriously. I belong to an old tribe and
I know that literature thrives best on ancient faith, timeless hopes and illusions.*

Isaac Bashevis Singer

ABBIE

18 November 1892

My liewe Annie

Ek het aan die einde gekom van 'n lang en vrugbare verbintenis met die Seminary. Van 'n klein en beskeie begin in die White House, het ek die saad wat God geplant het, sien ontwikkel, ek het die leerlingtal sien toeneem en geboue sien opgaan soos wat die behoefte gegroei het: Huis Murray, die Sending Instituut, Goodnow Hall, Huis Cummings. Vandag, na byna 20 jaar, kan ons die vrug op ons arbeid sien. Hoe dank ek God nie daarvoor nie! En met die tyd het God ook die begeerte in ons hart geplaas om 'n kontinent te omarm, om berge en riviere te kruis tot in die hooglande van Sentraal-Afrika. Dit is my innigste wens dat die ganse aarde met die heerlikheid van God gevul sal word, dat alle mense bewus sal word van hulle broederskap en hulle eenheid in God, dat God verheerlik sal word deur Een in almal en almal in Een. Soms, in my nagwake, het ek 'n visie hiervan. Dit is, glo ek, God se visie vir die ganse mensheid.

Ons beleef die tyd van die intellektuele ontwikkeling van die vrou. Ook hier, by ons geliefde Seminary, verdiep ons ons in die literatuur, in die sterrekunde, in die wetenskap en in die filosofie. Maar altyd - en dit sê ek menigmaal vir ons dogters - moet die hart nie agterweë bly nie. Dit hoor ons ook dikwels uit die mond van ons geliefde Mister Murray: die hoof moet ontwikkel, die hand, maar ja, ook die hart. Dis die hart wat God en die medemens raaksien, die hart wat op Hom gerig is. Ons deel is om God te vra om ons só 'n hart te gee, 'n hart in voeling met onself, met ander, met Hom, en om al die bedreigings op die pad uit te ken. Die verkryging van kennis alleen is waardeloos as die hart nie ook aangespreek word nie. Die verkryging van kennis sonder die ontwikkeling van die innerlike mens, is waardeloos. Kennis, en die toepassing daarvan, moet onderhewig wees aan die ontwikkeling van karakter en aan die edel kwaliteite van die hart.

Die sukses van die land lê nie in sy minerale rykdom nie, maar in die ontwikkeling van sy mensemateriaal. Dis daarom dat opvoeding so belangrik is, en daarom moet die rol van die opvoeder ook nooit onderskat word nie.

Vandag dink ek terug aan die eerste keer toe ek vir Anna Bliss ontmoet het. Dit was die roepstem van Afrika wat ons bymekaar uitbring het. Ek onthou hoe sy en ek heen en weer in die groot saal van Mount Holyoke geloop het terwyl ons oor ons drome gesels het, en 'n voorstelling probeer maak het van 'n nuwe Mount Holyoke in hierdie land, soos Moses se visie, op sy hoë berg.

Al die groot werke en hervormings op aarde het met drome begin. As ek vandag na ons geboue kyk, na ons toerusting en na ons studente, voel dit asof ons drome werklikheid geword het.

Maar daar is altyd 'n anderkant die berg, 'n verdere droom. Ons is nooit tevrede met wat ons begeer het nie, ons kom nooit aan die einde van die pad nie. Omdat ons altyd meer en meer wil hê, bestaan die lewe uit vra. Mister Murray het eenkeer oor ons inrigting gesê: As jy ophou groei, sal jy ophou leef. As enigeen kan sê hy het ophou vra, en droom, en bid, kan dit van hom gesê word: hy het ophou leef, hy het ophou groei. Groei beteken ook vir elke geslag nuwe vrae, herinterpretasies. Elke geslag versit sy bakens met nuwe interpretasies. Ons moet die jonger geslag toelaat om dit te doen.

Wat is my droom vir die toekoms van die inrigting? Waarvoor mag ons hoop en werk en bid? In my drome sien ek minder werk vir eksamen, 'n groter toespitsing op die stil werk in die binnekamer en in die biblioteek; kortom, 'n egter kultuur, 'n wyer geleerdheid. Goed, ons dogters moet toegerus word vir loopbane, maar dit moet steeds ondergeskik bly aan kulturele ontwikkeling. Ek weet dat die beste voorbereiding vir die lewe 'n kultuur van die totale mens is, wat ook sy hart aanspreek.

Dis 'n wonderlike voorreg om oud te word. 'n Mens voel of jy deur die limiete van jou aardse bestaan breek, op 'n hoë bergpiek staan en terugkyk oor die pad waarlangs jy gekom het, en die klein entjie pad wat nog voorlê ook sien, en dan, genadiglik, die ewigheid. 'n Mens word opgelig na daardie kalm hoogtes waar jy minder van die aarde en meer van die hemel sien. (Weet jy hoeveel wonderlike beloftes gee God oor bewaring in die ouderdom?)

My afskeidswoorde aan die dogters in my laaste adres was dat ek glo ons sal die voorwaartse pas na die bergtoppe volhou, dat ons nie alleen nuwe geboue en nuwe ontwikkelinge sal sien nie, maar dat daar ook saam met nuwe hoogtes van geleerdheid groter ontwikkeling van karakter en van die geestelike lewe sal wees, 'n nuwe krag as burgers van die hemelse Jerusalem, en dat daar hiervandaan 'n invloed sal uitgaan buite die grense van Suid-Afrika om die donker

plekke lig te maak en die wildernis te laat juig en bloei soos 'n woestynroos. Elke laagte moet opgevul word, elke berg en rant moet gelykgrond word en elke koppie 'n vlakte.

My ideaal vir ons inrigting lê in die eenheid van 'n gemeenskaplike lewe en 'n gemeenskaplike doel. Ons moet die kuns aanleer van saamleef; elke departement van ons geliefde Seminary moet die beste van homself maak tot voordeel van die geheel. Dis 'n uiters moeilike kuns wat baie geduld, genade en wysheid vra, 'n geduld wat eerder goddelik as menslik is.

Liewe Annie, my oë is swak en ek kan skaars meer sien - ek moes dié brief dikteer - maar in my binnelandskap ervaar ek hierdie drome so reël soos wat ek vroeër die skerp omlyninge van die Limietberge gesien het. Maar eindeloser, onbeperk, onbegrensd. Ek is gereed om terug te keer na my Vader se huis.

Jou verlangende suster

Abbie

REMITTANCE

*and the raising of my spirit in adoration, love and gratitude, has been sensibly and sweetly
fulfilled during the process of this holy exercise.*

Harry Grey (senior)

COBA

Septembermaand. Nege maande by die huis. Die ergste reën is verby; die Limietberge, die Hawekwas en Groenberg is oop. Ligte wolkies sweef om die twee Sneekoppe. Dié lente loop die akkerboom voor Bainstraat 69 vroeër as gewoonlik uit, groen, saglemmetjiegroen.

Ma het nooit heeltemal vrede gemaak met haar nuwe rekenaar nie, dit nooit heeltemal vertrou nie. Te dikwels het sy vergeet om te stoor, en by tye het dit gebeur dat die teks verlore gaan. Ek dink eerder met my pen en met my hand, het sy dikwels gesê. In haar eie handskrif dan, bokant haar lessenaar op 'n klein stukkie papier, lees ek die ander dag:

dat ons een nasie in die gramadoelas
met elke stukkie sinkplaat en met elke wiel
en wit en bruin en swart foelie agter glas
ewig U sonlig vang en na mekaar toe spieël

(D.J. Opperman)

Ma het nog altyd dié manier gehad met dinge wat haar raak. Pa het haar dikwels hieroor geterg, en oor haar "ouwêreldse idealisme."

Só dan, het Ma my die dagboek van Ouma Jacoba laat lees, my ouma van die Hugo's van die Dal, en het sy dit self ook herlees. Eendag skryf Ma, weer op 'n stukkie papier teen haar lessenaar: Emma, Celestine, Abbie, Lady, het julle vir Martha gehoor? Het julle lank genoeg by haar vertoef?

Tot ek naderhand van hulle begin droom: Emma, rond en moederlik, haar fyn haartjies in 'n bolla gespeld, altyd aan die sy van haar geliefde Andrew; Celestine, klein en petite met nouseluitende kappie om 'n smal asketiese gesig; Abbie, in sober swart, 'n donker kraag teen 'n hoë wit nek, die streng middelpaadjie versag deur sprekende oë, die een soms verskuil agter 'n oogskerm; die ander een steeds helder en sprankelend; die Wynbergse Lady, altyd keurig met opgekamde hoë krulle in 'n wasige wit rok; Martha, bonkig en breed in haar kopdoek en voorskoot.

Die bewegings van die vroue is geruisloos, soos in drome; die geswiep van lang rokke en fyn handbewegings skaars hoorbaar. Abbie antwoord sag die vrae in my oë: vir party is die mission ver, oor grense, vir ander naby, langs jou.

Toe hoor ek vir Martha.

- Ek is Martha. Is jy al jy?

- Ek hoor jou Martha. Ek sien jou. Ek luister.

- Jy is jy, sê Martha. Ma' jy is ook ek.

- Ja Martha, sê ek. Ek is weer ek. En ek is ook jy.

Maar dit is drome. Of is dit werklik? In my hand, en in Ma se studeerkamer rond, is alleen maar fragmente, vergeelde tekste uit die verlede. Die onoorbrugbare afstand tussen teken en werklikheid, hoor ek Schalk-Willem sê.

Soggens, as ek wakker word, kyk ek deur die kamervenster op die hoë berge uit. Ek loop saam met grootjie Edward Cairncross teen Bainskloof uit en ek ruik die fynbos en ek hoor en sien die voëls, die janfrederik, die glansende suikerbekkie en die Kaapse kanarie. Ek voel 'n fel son en 'n woeste wind; ek sien tekstuur: berge met riwwe en bome met bas. Ek voel hoe my spiere ontspan in die vroeë somerhitte. Iets in my breek weer oop, deur die gevoel van ingeperktheid wat ek drie jaar lank in my omgedra het.

Dan gesels ek met Schalk-Willem.

- Sal jy die ander kan sien en hoor, sal jy 'n ander se taal leer verstaan?

Skryf al dié dinge neer, sê my ma. Skryf dit neer, dan sien mens beter. Soms is daar die helder blik, tussen mis en wolke deur, oor limiete heen. Maar dis net soms. Die pad is meesal lank en vol draaie, die uitsig dof. Skryf al dié dinge neer.

En só, met die skryf, remit ek eers myself, en toe vir hom, vir Schalk-Willem.

REKORDS VAN DIE VERLEDE

INLEIDING

Limietberge. Die fiksionalisering van die kleingeskiedenis van enkele vrouefigure van *Wellington* bestaan uit drie dele, naamlik 'n skeppende komponent (waarin daar skeppend met sekere historiese materiaal uit die Wellington-omgewing omgegaan word), 'n historiese komponent (waarin die historiese materiaal wat in *Limietberge* verweef is, in 'n chronologiese verloop toegelig word), en 'n literêr-historiese besinning (waarin die literêre tegnieke in *Limietberge* verantwoord word).

Duidelike grense soos wat ek hier trek tussen 'n fiktiewe komponent, 'n historiese komponent en 'n teoretiese komponent, is volgens jonger sieninge oor die vloeibaarheid van teksgrense egter nie moontlik nie. Die vloeibaarheid tussen teorie en praktyk, en tussen fiksie en geskiedenis binne 'n postmoderne raamwerk, word soos volg deur Linda Hutcheon geïnterpreteer (Hutcheon 1988:90):

it [*postmodernity* - W.R.] traverses the boundaries of theory and practice, often implicating one in and by the other, and history is often the site of this problematization.

Die postmoderne denke reageer teen totaliserende sisteme en vaste, geïnterinstitutionaliseerde grense, en is daarom nie positief gesind teenoor afbakenings van dié aard nie. Ter wille van analitiese doeleindes, skei ek wel die drie komponente.

Die verhouding tussen geskiedenis en fiksie is 'n intieme een en hierdie twee genres is nie maklik skeibaar nie. Die ooreenkomste tussen geskiedenis en fiksie word in postmoderne denke opnuut na vore gebring, en die nuwe interaktiewe relasie uitgewys. Die belangrikste gemene deler is dat beide geskiedenis en fiksie *taal* as medium het. Beide deel dan ook die problematiek van die representasie van die werklikheid in *taal*. Literêre tekste is as't ware in die geskiedenis ingebed; en die geskiedenis is nie 'n versameling feite nie, maar eerder 'n interpretasie van feite, soos in 'n literêre verhaal (Van der Merwe en Viljoen 1998:161).

In die mees radikale postmoderne denke word die verlede as *slegs teks* gesien. Dit wat ons van die verlede ken, ken ons alleen maar in geskrewe vorm. So gesien, word 'n verwysing na 'geskiedkundige feite' net nog 'n verwysing na 'n ander teks, 'n teks wat reeds geselekteer en

geïnterpreteer is.

In teenstelling met die mees ekstreme vorm van poststrukuralistiese denke wat die verlede *slegs* as teks sien, erken Hutcheon (1988: 92-93) ook die *ware gebeure* ("the past real") van die verlede. Die enigste toegang wat daar egter tot hierdie ware gebeure van die verlede is, is volgens Hutcheon steeds tekste. Dit is *hoe* ons die verlede en *wat* ons van die verlede kan ken, wat die historiograaf interesseer (Hutcheon 1988:92):

The past really did exist. The question is: *how* can we know that past today - and *what* can we know of it? [...] It puts into question, at the same time as it exploits, the grounding of historical knowledge in the past real.

Dat hierdie *hoe* en *wat* van die verlede verband hou met die narratiewe aard van geskiedskrywing, word soos volg deur Hutcheon (1988:93) gesuggereer:

It [historiographic metafiction - W.R.] can often enact the problematic nature of the relation of writing history to narrativization and, thus, to fictionalization, thereby raising the same questions about the cognitive status of historical knowledge with which current philosophers are also grappling.

Hutcheon (1988:100-110) wys op verdere ooreenkomste tussen geskiedenis en fiksie, soos die optekening van waarskynlikhede eerder as objektiewe waarhede, en die linguistiese en intertekstuele aard van beide.

Ankersmit (1989:143-145) bevestig Hutcheon se siening dat die historiografie en die literêre teks *taal* as medium deel, en daarmee saam dan aspekte van taalgebruik soos styl en die gebruik van die metafoor. Volgens Ankersmit is die taal wat die historikus gebruik nie deursigtig nie, en het dit die manier om die aandag op sigself as medium te vestig - 'n verskynsel wat ooreenstem met die postmoderne siening oor die literêre teks (Ankersmit 1989:145):

Because of its intensional [sic - W.R.] nature, the literary text has a certain opacity, a capacity to draw intention to itself, instead of drawing attention to a fictitious or historical reality behind the text. And this is a feature which the literary text shares with historiography, for the nature of the view of the past presented in an [sic - W.R.] historical work is defined exactly by the language used by the historian in his or her historical work.

Wanneer 'n *verhalende* element ter sprake is, is die subjektiewe aard daarvan byna 'n vanselfsprekendheid. Dit is veral hierdie subjektiewe aard van geskiedskrywing - *wie* praat *wanneer* en met *wie* - wat die historiograaf interesseer.

Die postmoderne siening oor geskiedskrywing - soos ook jonger sieninge oor die literêre teks - erken ook die feit dat die enigste toegang tot die verlede tekste is wat *tussen ander tekste* gestaan het. Dit beteken dat die verlede nie 'geslote' gebeure in isolasie was nie, maar dat die historiograaf in ag moet neem dat 'n wye verskeidenheid van invloede daarop ingespeel het. Teks tussen ander tekste beteken ook dat tekste mekaar beïnvloed, en dat daar nie met presiesheid vasgestel kan word waar die grense tussen tekste lê nie.

Die siening dat die optekening van die verlede 'n teks is wat tussen ander tekste staan, is op die roman *Limietberge* van toepassing. Die fiktiewe personase Ouma Jacoba se dagboek berus op die werklike dagboekantekeninge van Elaine Marais, 'n vroeëre inwoner van Wellington. Sy het die verhaal van Martha Solomon(s) waarskynlik by haar vader gehoor, die posmeester Edward Cairncross, soos wat hierna aangedui sal word. Elaine Marais skryf die storie van Harry en Martha se ontmoeting by ander gebeure uit die Wellington-geskiedenis in haar dagboek neer, wat deur verskeie mense gelees en geïnterpreteer word. Een daarvan is me. Joyce Hoogenhout, 'n bekende (vroëre) inwoner van Wellington met 'n soortgelyke belangstelling in Wellington en sy geskiedenis. Dié dagboek (of moontlik 'n afskrif) word via me. Hoogenhout aan die skrywer W.A. de Klerk beskikbaar gestel (De Klerk in "Martha Solomons, Countess of Stamford" s.n., s.l.). De Klerk, op sy beurt, gee sy eie interpretasie van die Martha-verhaal, waarin hy onder andere beweer dat sy (Martha) in 'n beskeie huisie op Wellington bly woon het tot haar dood toe (De Klerk 1990:27), terwyl die vyf-en-sewentigste herdenkingsuitgawe van die Battswood se Onderwyskollege se weergawe hiervan verskil. Hiervolgens het Martha en Pieter Pieterse, met wie sy later getroud is, teruggekeer Wynberg toe, waar sy 'n toegewyde lidmaat van die Wynbergse Sendinggemeente gebly het tot haar dood toe (sien p. 230 vir verwysing).

'n Vroeëre bekende genealoog, R.R.Langham-Carter, neem ook kennis van Elaine Marais se weergawe van Harry en Martha se ontmoeting - nadat hy verskeie ander weergawes onder oë gehad het of van gehoor het - en meld dié Bainstraat-ontmoeting in sy jongste *Familia*-artikel

(1976:8). Langham-Carter beskou dit dan as die *waarskynlikste* weergawe van die baie verskillende weergawes van die ontmoeting wat deur ander tekste aan hom bekend gestel is (sien p. 219).

Die skrywer van *Limietberge* selekteer en vertaal dele uit die oorspronklike dagboek van Elaine Marais wat sy na 'n lang soektog oor die pos van die kleinseun van Elaine Marais ontvang (sien p. 220), nadat sy verskeie weergawes van die Martha-verhaal gelees het. Binne die konteks van die jaar 2000, en binne die konteks van verskeie eietydse en ander invloede wat op die skrywer inwerk, word die dagboek van Elaine Marais opnuut gelees en geïnterpreteer. Die fiktiewe “Ouma Jacoba” se dagboek is daarom verweef met 'n verskeidenheid van interpretasies en ander tekste. Verweefdheid met ander tekste beteken dus dat weergawes van die verlede tussen ander tekste staan, by ander tekste leen, deur ander tekste beïnvloed word en die moontlikheid inhou van verskeie interpretasies wat van mekaar mag verskil.

Getekstualiseerde weergawes van die verlede kan uiteraard nie op onbevooroordeelde objektiwiteit aanspraak maak nie. Sodanige weergawes word gekleur deur persoonlike seleksie, en faktore soos die tydvak waarin die tekstualisering plaasgevind het, asook bepaalde kulturele omstandighede. So is van die bronne wat in dié ondersoek gebruik is, by uitstek produkte van hul tyd. Die bron wat byvoorbeeld die meeste inligting oor Abbie Ferguson bevat - *The Builders of Huguenot* - is deur haar broer, George, in 1927 geskryf, in 'n tyd toe Wellington nog tot 'n groot mate deur 'n Victoriaanse denkpatroon oorheers is.

Inleidend tot die historiese komponent van dié ondersoek, het ek die postmoderne sieninge oor die ooreenkomste tussen geskiedenis en fiksie uitgewys. Ek het die intieme, feitlik onskeibare band tussen geskiedenisoptekening en die literêre teks probeer aantoon. Soos reeds vermeld, “skei” ek egter om analitiese redes die historiese materiaal uit die Wellington-omgewing wat in *Limietberge*-opgeneem is, en die literêre teks. Die tweede afdeling van die tesis wat volg, is 'n poging om die historiese *gebeure* chronologies, en sover moontlik ook logies te rangskik. Hierna verwys ek as die historiese rekord (p. 235). Dit is egter belangrik om in gedagte te hou dat die historiese “rekord” deurgaans verweef is met die literêre teks.

MARTHA SOLOMON(S), COUNTESS OF STAMFORD

MARTHA SOLOMON(S)¹/GREY (1838(?)) - 1916 EN HARRY GREY (1812 - 1890)

Bronne

Die geskiedenis van Harry Grey en Martha Solomon(s)/Grey is die indringendste nagevors deur R.R. Langham-Carter, bekende genealoog.

Langham-Carter publiseer aanvanklik in 1974 sy bevindinge in twee artikels in die genealogiese tydskrif *Familia*. In Desember van dieselfde jaar verskyn in dieselfde tydskrif 'n artikel wat hoofsaaklik handel oor die eiendomme wat Harry Grey aangekoop het nadat hy 'n welgestelde man geword het. Twee jaar later, in 1976, publiseer Langham-Carter weer 'n artikel in *Familia* met bykomende inligting oor Martha se Wellington-verbintenis.

Die bronne wat Langham-Carter gebruik, is hoofsaaklik gesaghebbende werke oor herkoms en genealogie, koerant-artikels uit die *Cape Argus* en die *Cape Times* (beskikbaar in die S.A.Biblioteek), en gesprekke met mense wat self of wie se ouers of vriende die Grey-egpaar geken het (sommige van hulle, soos Michiel Hiddingh van Nuweland, was in besit van foto's van Martha - Langham-Carter 1976:7). Verder is Langham-Carter se bronne die bestudering van die testamente en die sterftekennisgewings in die Kaapse Argief.

Twee bykomende artikels uit die tydskrif *The Owl* van 11 en 18 Desember 1903 was nuttig met bykomende inligting oor Rebecca, moeder van Martha. W.A. de Klerk was ook vanweë sy belangstelling in Daljosafat se geskiedenis besonder geïnteresseerd in die storie van Harry Grey en Martha Solomon(s). Sy artikel "Martha Solomons van Wellington, Countess of Stamford", (bron onbekend), is goedgunstiglik deur die Drakensteinse Heemkring van die Paarl aan my beskikbaar gestel. Hy leun swaar op Langham-Carter se navorsing, aangevul deur die interessante inligting uit Elaine Marais se dagboek wat hierna bespreek sal word.

Die afleidings wat ek maak, berus hoofsaaklik op die navorsing wat deur Langham-Carter gedoen

---

¹ Sommige bronne praat van Solomon; ander van Solomons.

is. Indien daar van die bronne in sy bronnelys beskikbaar was, het ek na die oorspronklike bron gegaan. So byvoorbeeld het ek van die koerant-artikels soos in sy bronnelys vermeld in die S.A. Biblioteek opgespoor, en die fyn, dikwels onleesbare koerantbladsye uit die laat-neëntiende eeu met behulp van die mikro-film probeer ontsyfer. Met die ondersoek het ek my egter al toenemend vasgeloop in die onmoontlike eis wat 'n "histories-korrekte" weergawe vra.

Langham-Carter beweer self dat die "feite" van die Martha Solomon(s)-geskiedenis dikwels teenstrydig is, of dat daar meer as een weergawe is van dieselfde verhaal. Hy sê byvoorbeeld die volgende omtrent Martha se herkoms (Langham-Carter 1974:9):

The facts about Martha are as mixed up as nearly everything else in the Stamford story. Boase and Cockayne say she was a Hottentot and *South Africa* described her as 'the Hottentot Venus.' Rosenthal says that she was a local woman of Namaqualand and when she died, her first notice called her an Aboriginal. Most people manage with one death notice, but Martha had to have two and the second notice showed her as a Cape coloured and perhaps that is accurate enough.

Martha se herkoms

Die "feite" wat Langham-Carter gee oor Martha se herkoms is nie uitgebreid nie, en berus op sy navorsing van haar testament in die Kaapse Argief (Langham-Carter 1974:78):

Her father was Solomon Solomons and her mother was known as Queen Rebecca. She was born in about October 1838. She had a brother Abraham¹ and a sister Helen Elizabeth who were still living when she died in 1916.

Dat Martha die dogter was van Rebecca, 'n slaaf, word bevestig in die artikel in *The Owl* van 18 Desember 1903 wat oor die Stamford-geskiedenis handel. Dié artikel handel onder andere oor die dood van August Daniels, 'n honderdjarige, wat glo die broer is van Rebecca, moeder van Martha (ongenommerde bladsye):

[Daniels] was born a slave, and in 1810 he was sold in the public auction to one Van Reenen, a Constantia wine farmer. His mother Rebecca, whose portrait also appears on

---

¹Volgens die artikel in *The Owl* moet dit August wees.

this page, was a slave until emancipation. She was a coloured woman with Kafir and Dutch blood, who also lived to a great age. If this was all the history attached to the family, their portraits would not be noteworthy, but around them is weaved a tale as wonderful as it is romantic.

Die artikel handel voorts oor die Harry Grey/Martha Solomon(s)-verhaal. Martha Solomon(s) word in dié artikel "Miss Daniels" genoem. Die onderskrif onder die genoemde foto is "Rebecca, mother of the Dowager Countess of Stamford and August Daniels, the centenarian. In the early days she was well-known as Queen Rebecca".

Die aanname wat ek maak, is dus dat Martha Solomon(s) née Daniels, die dogter is van Rebecca, die slawevrou, eiendom van Van Reenen, 'n Constantiasse wynboer. Al die dokumentasie oor Rebecca in die S.A. Biblioteek in Victoriastraat, Kaapstad, is in dieselfde lêer gekatalogiseer as dié van Martha Solomon (s) en Harry Grey, wat impliseer dat algemeen aanvaar word dat Martha die dogter is van Rebecca.

Die S.A. Biblioteek het vier foto's van Rebecca wat deel is van die Mendelsohn-versameling, ten tyde van my ondersoek gehuisves in die Kaapse Parlementsuis, wat mens laat vermoed dat sy 'n bekende persoonlikheid van die dag moes gewees het, en moontlik 'n "Queen" met 'n bedenklike reputasie. "One fears that she was a queen in rather disreputable regions," beweer Langham-Carter (1974:10). Een van die onderskrifte by die foto's onderskryf die vermoede dat sy bekend was: "In the early days she was well-known as Queen Rebecca" (S.A.Biblioteek: Slaves: Ports: Ex-Slaves).

Die afbeeldings toon 'n donker vrou met Afrika-gelaatstrekke: breë neusvleuels onder 'n plat neusbrug, vol lippe, en kartelhare. Drie van die vier foto's is vollengte foto's, waarop mens duidelik kan sien dat sy aangetrek is in die Europese modes van die 1860's. Een foto toon haar met 'n blomkappie met 'n strik onder die ken, 'n tjalie en 'n wye hoepelromp en handsakkie in die hand, en 'n ietwat verdwaasde uitdrukking op haar gesig.

'n Beskrywing van Queen Rebecca as die "amiable consort of Jupiter" in *Africana Notes and News* (1974:80-81), versterk die vermoede dat sy die gesellin was van bekendes van die dag:

On a carte-de-visite size of photograph by the South African Photography saloon, 50 St. George's Street, Cape Town c. 1862 appears "Queen Rebecca the amiable consort of Jupiter" followed after some crossing through in a different hand "Queen Rebecca alias S.J. van Reenen". This followed in what seems the same writing as that of the first bit "Queen Rebecca the fascinating bride of Dom..." illegible. The woman dressed in the fashion of the eighteen sixties is not white and has African features. The portrait comes from Mrs. A. du Plessis of Stellenbosch, who is over ninety, and has an idea that there is mention of Queen Rebecca in African literature. Except for a copy of this portrait by Arthur Elliot, no reference has been traced.

My aanname is dat die kuierplek van eensame manſ die bopunt van die Heerengracht was, en dat dit dáár was waar Rebecca, "Queen of the streets", ook by tye verkeer het - miskien na die vrystelling van slawe - en dat dit ook daar was waar sy haar geld verdien het. Volgens 'n artikel van Ebrahim Petersen, "Slawerny aan die Kaap" (Petersen 1999:6) was "die meeste van die Kompanjieslawe [...] in die slawelosie in Kaapstad gehuisves, wat weldra die grootste bordeel op die dorp geword het". Volgens 'n berig in *Die Burger* van 3 Maart 2000, dui opgrawings op die hoek van Adderley- en Waalstraat op 'n slawelosie. Achmat Davids bevestig die bestaan van 'n slawelosie waar die slawe - kort na die aankoms van Jan van Riebeeck - aan die bopunt van Adderleystraat "geslaap het", en spesifiseer die posisie van dié slawelosie: "waar die kultuurhistoriese museum in Kaapstad tans staan" (Davids 1997:15). Ek stel my 'n Hollandse skeepsman as vader voor wat met 'n swart slawevrou uit Angola omgang gehad het en vir Rebecca verwek het.

Volgens Langham-Carter het Rebecca - anders as wat die artikel in *The Owl* beweer - eers in Observatory gewoon (nie Constantia nie), en na die vrystelling van slawe in 1838 in Namakwaland (Langham-Carter 1976:8):

She is said to have been a slave at the Observatory, Cape Town, or some period after 1820. It looks as if she was born about 1805 and was living in Namaqualand around 1850, perhaps having gone there or returned after the abolition of slavery in 1833.

Die vermoede dat Rebecca rondom die 1850's in Namakwaland gewoon het, sluit goed aan by die vermoede dat Harry Grey ook in dié tyd in Namakwaland was, soos hierna aangedui sal word.

Een van die vier foto's van Rebecca wat in die S.A. Biblioteek beskikbaar is, kom uit 'n studie oor die koperbedryf in Namakwaland, *Aspects of the History of Copper Mining in Namaqualand*

SOUTH AFRICAN LIBRARY, CAPE TOWN

Not to be reproduced without permission

Ref: PHT: Rebecca, Queen

Hand coloured photo
by J H Kauper

Queen Rebecca of Cape Town

deur J.M. Smalberger, wat bevestig dat Rebecca in Namakwaland was. George Weideman maak ook melding van Rebecca in sy skelmroman *Draaijakkals* (Weideman 1999:26):

Met die koms van die kopermyne en die belofte van rykdom somer vlakby, het daar 'n gees van roekeloosheid gekom wat koningin Rebecca van die Namakwas in haar graf sou laat omdraai.

Die Afrika-vrou in Victoriaanse drag straal 'n vreemd-groteske beeld uit, en laat my vermoed dat sy die prooi moes wees van 'n soort innerlike dualisme. In *Limietberge* laat ek haar daardeur ten gronde gaan. Dit vergelyk goed met die bekende verhaal van Eva van Meerhoff, die Khoivrou Krotoa wat deur Jan van Riebeeck in sy huishouding opgeneem is. Krotoa se lewensloop is tragies, verskeur deur 'n innerlike verdeeldheid. Dit word só in *Al laggende en pratende* deur Celestine Pretorius (1998:35) beskryf:

Dit kom voor of Eva se lewe [...] in duie gestort het. Moontlik het sy gevoel dat sy nie deur die Kaapse gemeenskap aanvaar is en nêrens ingepas het nie. Sy het haar aan drankmisbruik begin skuldig maak en 'n losbandige lewe gelei. Op 'n keer was sy so onder die invloed van drank aan die tafel van die kommandeur, dat hy gedreig het om haar na Robbeneiland te verban.

Die vermoede dat Rebecca 'n bekende verskynsel op die Kaapse strate was, word bevestig deur die waarneming van "a Lady" van die laat neëntiende eeu: - volgens die naskrif moontlik die vrou van die redakteur van die *Cape Monthly Magazine*. Die Lady skryf soos volg (*Life at the Cape over a Hundred Years Ago* 1998:8):

26th August (1861)

Like many better-known places, Cape Town has its share of privileged simpletons, and is unusually rich in sable specimens of harmless lunacy. The natives here, like their brethren in the east, regard a madman as something sacred, and you cannot pass a week in Cape Town without stumbling across dwarfs as deformed as the cripple in Raphael's cartoon, or without being spoken to by the funny old creature who rejoices in the *sobriquet* of 'Queen Rebecca'. Poor wretch! she may be harmless enough, but she can make herself horribly offensive by her gibberings and grimaces. Fail to give her fair words or a bit of silver, and her hideous majesty will pour out a flood of incoherent jargon, wherein she decants upon the peculiar peccadilloes of every local worthy in a manner and with a fluency that is positively electrifying. Poor old Queen! you ought long ago to have been sent to the Robben Island Institute! You are the embodiment of Monsieur Du Chaillu's idea of the civilized gorilla, and would be a great addition to the Regent's park menagerie! She and I frequently meet when I am out shopping or lunching at Cairncross's, and we

have quite struck up a platonic friendship, and I hope in my next to amuse you with some of her wonderful confessions.

Met só n hibridiese herkoms, watter bloed het Martha in haar are? Ek het besluit om kontak te maak met dr. Richard van der Ross, tans S.A. ambassadeur in Spanje, vroeër hoof van Battswood Kollege en kenner van die Harry Grey/Martha Solomon(s)-geskiedenis. Op 19 April 1999 ontvang ek 'n faks van hom waaruit ek die volgende paragraaf aanhaal:

Daar is meer as een weergawe van die Martha-verhaal. Die een wat ek glo die naaste aan die waarheid is, en wat ek ook gebruik in my boek (nog êrens in die publikasie-pyplyn), lui soos volg: Martha is as kind uit Wynberg gestuur om in Wellington *by haar pa se mense* [kursivering van my - W.R.] in Wellington skool te gaan.

Dit is in Wellington, glo ek, waar sy eiendom in Bainstraat bekom van swaarverdiende geldjies. Teen die hange van Paarlberg, in die omgewing van Bosmanstraat, was volgens Oberholster en van Breda (1987:172) immers in dié tyd eenvoudige rietdakhuisies opgerig op grond wat die slawe ontvang het. Die slaaf Martyn was in die omgewing van Wellington 'n bekende bouer, en kon net sowel met die bou van Rebecca se huis in Bainstraat gehelp het. Dit is algemeen bekend dat kleurlinge vroeër eiendom besit het in die hart van Wellington - onder andere in Bain-, Fontein- en Malherbestraat.

Martha se geletterdheidsvlak

As Martha se geboortedatum korrek is en sy in 1838 gebore is (die jaar waarin die slawe volle vryheid gekry het) en in die vyftigerjare saam met haar moeder in Namakwaland vertoef het, moes die skoolgaan "by haar pa se mense" in die 1840's geskied het.

Die sendingkerkie in die Bovlei, Wellington-distrik, het reeds in 1820 tot stand gekom, en was die eerste kerk wat Nagmaal aan slawe en vry bruinmense bedien het (Van Huyssteen 1985:89). Die eerste geordende leraar was eerw. Isaac Bisseux, wat in April 1830 op 23-jarige leeftyd onder die beskerming van die Paryse Sendinggenootskap in die Bovlei begin werk het. Die Le Rouxs van die Bovlei het hom baie gehelp met die aanleer van Afrikaans, en hy maak spesiaal melding dat hy baie tuis gevoel het by mnr. en mev. Gabriël Hauptfleisch van die plaas Twyfeling waar hy

loseer het (Kotzé in *Wellington en sy sendinggemeentes* - ongenommer). Onder Bisseux in die Bovlei was daar ook 'n skool vir vrygesette slawe (Le Roux 1932:27).

Dit sou dus volgens my nie vergesog wees om te redeneer dat Rebecca by geleentheid saam met die baas van haar wynplaas in Constantia by die wynplase van die Bovlei, Wellington, gekuier het nie. By so 'n geleentheid, meen ek, is Martha in die Bovlei verwek by 'n man met die naam van Solomon Solomon (s) (Langham-Carter 1974:78). Later het Rebecca haar kind Martha weer terug gestuur Bovlei toe vir skoling - 'n voorreg wat sy waarskynlik self nie gehad het nie - *na haar pa se mense*. Só word die besoek van Martha as jong kind aan die Bovlei in *Limietberge* beskryf (p.51):

Van lankal af het sy Wellington goed geken, lank voor Ma Rebecca haar na haar pa se mense in die Bovlei gestuur het agter Bisseux se skool vir vrygesette slawe aan. *Step by step* en *Trap der Jeugd*, en Mister Bisseux wat sukkel-sukkel Hollands praat wat hy by Mister en Missies Hauptfleisch van Twyfeling aanleer.

Miskien is Langham-Carter se gevolgtrekking dat Martha volgens haar tweede sterfkennisgewing 'n Kaapse Kleurling is, voldoende. Martha was ook geletterd, neem ek aan, en dit sou wel op basiese Hollands en basiese Engels gewees het - *Step by Step* en *Trap der Jeugd*. Die spreektaal was 'n heel ander storie wat hierna meer uitgebreid behandel sal word, want invloede van die Groenberg Skool (Wellington-distrik) waar C.P. Hoogenhout in 'n later stadium (1870) skoolgehou het, is nie uitgesluit nie.

Langham-Carter gaan eweneens van die veronderstelling uit dat Martha se geletterdheid baie basies was (1974:78):

She probably received very little education, though latterly at any rate, she could sign her name [...].

Elders sê Langham-Carter (1976:10):

She was only just literate, her home language was Dutch and she must have read very little in any language [...]

Martha word dus in my verbeelding - gerugsteun met die feite tot my beskikking - in die Bovlei

ontvang en gebore, word later heel moontlik onder Bisseux se invloed gedoop, en ontvang daar die basiese onderrig van dié tyd.

Martha se verblyf in Namakwaland

Ek laat Martha hiervandaan in die middel 1850's saam met haar ma, Rebecca, Namakwaland toe gaan, agter die koper en agter avontuur aan. Dit is die begin van die bloeityd van die kopervelde toe dit baie geluksoekers getrek het. Martha moes toe 'n jongmeisie van ongeveer 17 jaar oud gewees het. Dit is hier waar haar pad vermoedelik die eerste keer met Harry Grey s'n kruis. Langham-Carter stel dit soos volg (1976:7):

There is, however, a strong possibility that he [Harry Grey - W.R.] spent some time in Namaqualand. Copper mining had recommenced there around 1852 and many went there to seek their fortunes. A contemporary diarist notes that he met "Harry the Englishman" there in December 1864.

Langham-Carter se voetnota benoem die "contemporary diarist" as 'n sekere Patrick Fletcher, wie se "manuscript diary" in die Kaapse Argief gebêre word.

In Namakwaland dan, ontmoet Martha Solomon(s) vir Harry Grey, "remittance man."

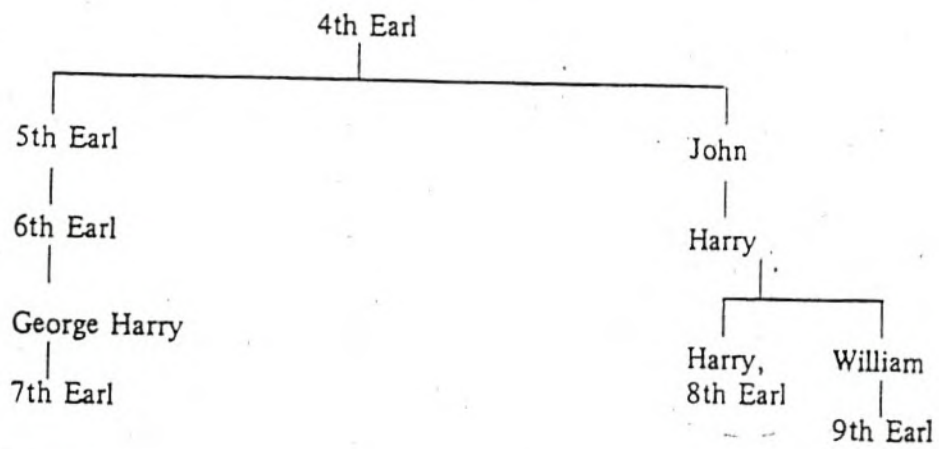
Harry Grey, "remittance man"

Die stelsel van "remittance men" was deel van Harry se Engelse erfenis. Swart skape wat hulle families op die een of ander manier in die skande gesteek het, is weggestuur kolonies toe met die belofte van 'n maandelikse toelaag vir solank as wat die *remittance men* hulle in die kolonies sou bevind. W.A. de Klerk (s.a.:2) stel dit so:

Waar 'n seun van wie veel verwag is om die saak van die Pax Britanica, maar meer bepaald die goeie naam van sy adellike en eerbare familie in die wye wêreld te bevorder, maar teleurgestel het om sy swak of skandalige gedrag, is hy uitgestuur na een van die *colonies*. Daar kon hy dan in betreklike gerief bly woon, ondersteun deur 'n gereelde *remittance* - 'n klein geldelike bedrag - wat hom en sy familie bereik het; om sodoende dan moontlik die *path of honour* weer te ontdek ("Martha Solomons, Countess of Stamford").

The Greys, Earls of Stamford

Oor die verloop van Harry se lewe tot in Namakwaland is die bronne dit redelik eens. Harry is op 26 Februarie 1812 in Knutsford in Cheshire, Engeland, gebore, as die oudste seun van die Anglikaanse geestelike, Reverend Harry Grey en sy vrou Frances Elizabeth. Harry Grey senior was "rector of Clifton". Die Greys se stamboom is indrukwekkend: Harry senior was die broerskind van die vyfde graaf van Stamford ("earl of Stamford"), en die Grey-stamboom strek terug tot in 1608, nou verweef met die koningshuis van Engeland. W.A. de Klerk ontsyfer dié ingewikkelde web soos volg (De Klerk s.a.:2):

Harry Grey senior was 'n broerskind van die Earl of Stamford, daarmee ook 'n afstammeling van die tragiese lady Grey, op háár beurt 'n afstammeling van koning Hendrik VII van Engeland, ook 'n susterskind van Hendrik VIII - die een wat so lustig sy koninginne die kop laat afkap het. Ingetrek in die donkere hofintriges van die tyd, het Lady Jane nege dae lank as koningin van Engeland geregeer. Mary Tudor, 'n niggie van Lady Jane en dogter van Hendrik VIII, het egter self aanspraak op die troon gemaak. Nie verniet nie het sy mettertyd die bynaam Bloody Mary gekry. Ook die ongelukkige Lady Jane, wat teësinig koningin geword het (daar word vertel dat sy flou geval het toe die nuus van haar troonopvolging haar bereik het) én haar man, het oplaas in 1554 ook haar slagoffers geword. Hulle het onder die byl gesterf.

(Martha Solomons van Wellington, Countess of Stamford).

Die voorgeskiedenis van die twee Harry's is dus ook verweef met dié tragiese geskiedenis.

Harry junior het 'n deeglike opvoeding gehad. Hy is Oxford toe, en, volgens Langham -Carter (1974:8) as priester georden in die Church of England in 1837. Hierna word hy "curate of Riverton". In dié stadium is hy reeds 'n drankverslaafde, wat moontlik een van die redes is waarom sy huwelik met ene Susan Graydon van Riverton - met wie hy in 1844 getroud is - na 'n kortstondige kinderlose periode ontbind. Susan is volgens die rekords in 1869 oorlede.

Volgens Langham-Carter (1974:8) was Harry se vader en verskeie van sy familieleden slagoffers van epileptiese aanvalle, en mag dit die rede wees vir Harry se vreemde en wisselvallige optredes. Uit die outobiografie van Harry senior is dit duidelik dat hy 'n uiters sensitiewe mens was, en dikwels onderhewig aan donker buie, vreemde gesigte en 'n innerlike godsdienstige stryd. Volgens Lawrence Green (1951:179) het Harry junior sy vader by geleentheid beskryf as 'n "clergyman of high culture and deep piety."

BAINSTRAAT, WELLINGTON. 1913.

Die terrein van Martha se huis was volgens oorlewering naby die bruggie.

In 1854 word Harry junior - toe 42 jaar oud - as "remittance man" uitgepos Kaap toe, en land in Wynberg. Sutton (1981) beweer dat 'n swaer van hom uit sy eerste huwelik, Canon Henry White, in dié tyd hoof was van Diocesan College (Bishops). Sutton sê verder dat Harry hom toenemend skandalig gedra het, en dikwels smoordronk gesien is. Hierdie bewering word bevestig deur die navorsing wat deur Helen Robinson (1998:107) oor die geskiedenis van Wynberg gedoen is vir haar boek *Beyond the City Limits*.

Harry begin nou swerf. Soos reeds genoem, word "Harry the Englishman" in die vroeë 1860's in Namakwaland opgemerk. In *Limietberge* laat ek hom teen 1855 in Namakwaland land. Dit is ongeveer die tyd wanneer Rebecca en Martha hulle ook in Namakwaland bevind. Harry het 'n swakte vir "women of humble birth" (Langham-Carter 1974:8); dit is dus baie waarskynlik dat die jong bruin vrou in die verlatenheid van Namakwaland troos gebied het.

Die ontmoeting wat in Namakwaland¹ tussen Harry en Martha plaasvind, is 'n produk van my verbeelding nadat ek deeglik opgelees het oor die kopervelde van Namakwaland in dié tyd

Van Namakwaland laat ek haar teen die middel van die 1860's terugkeer Wellington toe, waarna haar kinders - onder die vanne Simon en Jacobs, volgens die sterftেকennis-navorsing van Langham-Carter (1974:78) - gebore word. Die oudste een, George Simon, maak ek die kind van 'n Namakwa omdat hy volgens Langham-Carter min of meer in 1860 gebore is, maar hy kon net sowel 'n Bolandse kleurling as vader gehad het.

In Wellington dan, in Martha se huisie in Bainstraat, kruis Harry en Martha se paaie weer later.

Die herontmoeting van Harry en Martha in Bainstraat, Wellington

Die storie van die herontmoeting van Harry en Martha in Bainstraat, Wellington, berus op die dagboekantekening van 'n ou inwoner van Wellington, Elaine Marais, soos aan haar vertel deur

---

¹Die beskrywing van Harry tussen die Cornishmanne net voordat hulle die mynskag afgaan (p.15), is geïnspireer deur 'n foto uit *Vision of the Past* (De Beer 1992:156). Dié foto van kopermynerkers - "most of them believed to be Cornishmen" - toon duidelik die staaalhakke van die werkers en die kerse op hulle hoede.

haar vader, Edward Cairncross, wat lank posmeester op Wellington was. Langham-Carter maak in sy 1976-artikel in *Familia* ook melding hiervan; in sy vroeëre artikels egter nie. Die storie oor die ontmoeting in Bainstraat laat een nag, moes hy dus later, aanvullend, gehoor het.

Langham-Carter (1976:8) veronderstel in sy jongste artikel in *Familia* dat Harry geweet het waar Martha in Bainstraat bly, want waarom sou hy by die *laaste* huis van Bainstraat van Bainskloof se kant af kom aanklop het as hy so siek was?

Harry, although ill, staggered the whole way down Bain Street to the *last* house. Surely if he felt so bad he would have gone into one of the first houses? The fact that he did not suggests to me that he had met Martha already in Namaqualand, that she had moved to Wellington and that he made straight for her house

Dit is om hierdie veronderstelling dat ek my verhaal bou, hoewel daar meer as een weergawe is van die ontmoeting tussen Harry en Martha. Hiervoor moet daar eers 'n tydsprong terug geneem word.

Ander weergawes van die ontmoeting tussen Harry en Martha

Lawrence Green, byvoorbeeld, maak geen melding van Namakwaland of van die ontmoeting in Bainstraat nie. Volgens Green het Martha Solomons vir Harry Grey heelwat later ontmoet, kort voor die dood van sy tweede vrou, Annie MacNamara, in 1874. Daarna eers het Martha by Harry gaan inwoon, meen Green (1951:179). Helen Robinson (1998:108) spekuleer oor beide opsies, maar verskuif 'n moontlike Wynberg-ontmoeting na 'n riviertoneel in Constantia:

There were several stories about how Grey met Martha. One suggests that he met her in Wellington, on his way back from Namaqualand, and, as he was destitute and ill at the time, she gave him shelter and looked after him.

Another story shifts the scene of their meeting to the banks of the Spanschemat River at Constantia, where Martha was washing clothes. She rescued Grey who had fallen down in a drunken stupor nearby.

Langham-Carter (1974:9) se vroeëre artikel sluit by die Spanschemat-rivierontmoeting aan:

At least two versions on how they came to meet have been recorded. By one account Martha was washing clothes in the Spaanschemaat River [sic - W.R.] in Constantia one

day. She saw a down-at-heels white man whom she took to be a tramp but was in fact Harry. She asked him to keep an eye on her washing. He asked if he could go to her home, and did so and she took him in and fed him and helped him to clean himself up

Die "account" waarna Langham-Carter hier verwys, is volgens sy voetnota 'n rubriek deur "Wanderer" in die *Cape Argus* van 13 Mei 1970, soos ingestuur deur 'n "Wineberg lady" vir wie Langham-Carter op navraag nie kon opspoor nie.

Die ander bron wat Langham-Carter in dieselfde artikel gebruik, is dié van Norah Henshilwood in *A Cape Childhood*. Langham-Carter (1974:9) skryf soos volg:

Norah Henshilwood states, on the other hand, that "Harry had been picked up and looked after by a coloured woman after one of his drunken bouts. When he recovered he lived with her and begot a number of children."

Die verhaal van Martha in die dagboek van Elaine Marais

Die Bainstraat-ontmoeting was vir my die geloofwaardigste en die beste materiaal om mee te werk, veral vanweë my eie Wellington-verbintenis. Hierna het 'n lang soektog na die oorspronklike dagboek van Elaine Marais begin. Mev. Joyce Hoogenhout, 'n ou inwoner van Wellington en kenner van die geskiedenis van Wellington, het my meegedeel dat Elaine Marais se dokumentasie lank gelede aan die eerste kurator van die Wellington Museum, mnr. Frans (Oubaas) Malan gegee is (sedertdien oorlede). Ook W.A. de Klerk noem mevrou Hoogenhout as belangrike bron in die Harry Grey/Martha Solomon(s)-geskiedenis in sy artikel "Martha Solomons, Countess of Stamford". In 'n voetnota (p. 3) wat verwys na die *Journal* van Elaine Marais, beweer De Klerk dat die *Journal* aan hom beskikbaar gestel is deur mev. Joyce Hoogenhout.

Dié belangrike dokument, of afskrifte daarvan, kon egter nie opgespoor word nie. Intussen het ek te hore gekom dat Elaine Marais se kleindogter, Jenny Thietz, weer in die ou familiehuis (Bainstraat 69) van haar grootjie, die posmeester Edward Cairncross, woon. Ek het telefonies met Jenny kontak gemaak, en sy was baie hulpvaardig. Sy het belowe om met haar vader, Edward Marais, seun van Elaine Marais, in Zimbabwe in verbinding te tree. Hy was volgens haar in besit van die oorspronklike dagboek van sy moeder. Weke later het die oorspronklike handgeskrewe dagboek van Elaine Marais inderdaad in 'n reisverweerde koevert uit Zimbabwe by die regte adres

in Wellington aangekom!

In die dagboek - wat sy *Fragments of the Olden Days* noem - is los fragmente uit die Wellington-geskiedenis en haar eie familiegeskiedenis opgeteken. Kort daarna, met 'n besoek aan sy dogter Jenny Thietz op Wellington, het Edward Marais persoonlik aan my 'n tweede handgeskrewe dagboek van sy ouma, Elaine Marais, oorhandig: *Fragments from the Good Old Days Written by Elaine Marais née Cairncross 1898* - en opgedra aan haar kleinseun John Edward Marais, "hoping that he will one day write a book like this about his own past." Die dagboek is waarskynlik in die laat 1960's geskryf, want voorin is 'n foto van John Edward op sy eerste skooldag in 1967, en ek gaan van die veronderstelling uit dat die wens van sy ouma saamgaan met die eerste tree in die grootmensewêreld. Hierdie vermoede word bevestig deur Jenny Thietz in haar geskrewe stuk *Beneath Bainskloof*, waarin sy die volgende oor haar ouma se dagboek sê:

She wrote down things that she heard, and characters that she came across so that she could give them to her beloved grandson.

Elaine Marais is in 1975 oorlede. In *Limietberge* word die dagboek in 1974, 'n jaar voor haar dood, geskryf.

Die optekeninge in Elaine Marais se dagboeke oor die Harry Grey/Martha Solomons-ontmoeting in Bainstraat, lui in Elaine Marais se eie handskrif soos volg (vgl. afskrif teenoor p.8 van roman):

On a wet winters [sic -W.R.] night, he was walking down Bain Street Wellington destitute and ill, when he saw a light in a small coloured peoples [sic] cottage going down Bain Street from Bains Kloof. [sic] the last house next to the bridge on the right hand side. [sic] it had a thatch roof but was burnt down years ago on the site. He knocked at the door and asked if he could get accomodation [sic] as he was too ill to go further - when he got better he just stayed on and lived with the occupant of the house Martha Solomon [sic] a coloured woman.

Dit is dan hierdie inligting - vir my opwindend en uniek - wat ek gebruik vir 'n herontmoeting tussen Martha en Harry. Die inligting oor die afbrand van die huisie gebruik ek ook in die verhaal. Dié storie is waarskynlik deur Elaine Marais se vader, die posmeester Edward Cairncross, aan haar oorgedra. Ook Langham-Carter(1976:8) erken hierdie bron as hy sê:

This (knowledge) is based on what she learnt from her father, Edward Cairncross, who was postmaster in Wellington.

Elaine Marais gebruik ook heel dikwels in haar dagboeke die refrein " My father was postmaster at Wellington and told me (...)."

Ek stel my voor dat die ontmoetings tussen Martha en die posmeester op Wellington op gereelde basis plaasgevind het wanneer Martha - vanweë Harry se onbetroubaarheid - moontlik die een was wat die "remittance" by die poskantoor moes gaan haal.

Martha het intussen, na haar aankoms uit Namakwaland, by verskeie mans kinders gehad, maar ook by 'n sekere Apollis Jacobs (volgens Martha se sterftekennis in *Familia* X1.3, 1974:78). Ek het besluit om nie die ander moontlike vaders te ondersoek nie - onder andere 'n sekere Simon - want dit kon die verhaal té wyd laat loop. Langham-Carter beweer (1974:10):

Her second death notice calls her ' Martha Solomon, also known as Martha Simon', and that seems to be as far as near as we shall get. When Harry Grey's attorney filed Harry's death notice in 1890 he gave her name as Martha Thompson.

In my verhaal maak ek vir Apollis Jacobs die vader van haar ander kinders. Nadat Apollis die plaas in die Bovlei verlaat het, maak ek hom 'n wamaker, 'n waarskynlike ambag omdat Wellington vroeër vir sy wamakery bekend was. Ek laat hom by Martha in haar huisie in Bainstraat inwoon ten tyde van die herontmoeting tussen Harry en Martha.

Van Wellington af, beweeg Harry Grey volgens Elaine Marais Daljosafat toe.

Martha se verblyf in Daljosafat

Elaine Marais het die Harry Grey-verhaal (die verhaal van "Old Stamford", soos sy hom noem), waarskynlik uit meer as een bron gehoor, want sy stam uit die Hugo-familie van Daljosafat naby die Paarl, en hierdie is die wêreld van die stamplase van die Hugo's. Elaine Marais se grootjie was Johannes Francois Hugo, ook bekend as Jan Potklei, van die plaas Goede Rust. Van hom sê Elaine Marais in haar dagboek:

My Great Grandfather Johannes Francois Hugo 1812 - 1887 lived on the farm Pot Kly Daljosophat [sic] near to the farm Non Periel [sic] where his father Jan Gysbert Hugo 1783 - 1868 lived. He must have been a good man and had a heart for the less privileged [sic]; at one time he had no less than 3 tramps living on the farm and working for him.

Elaine Marais vertel dan van die drie "tramps" op haar grootjie se plaas. Buiten "old Stamford" - verwysende na Harry Grey, vanweë die titel wat hy later sou erf - is daar nog twee, Anderson en George King¹, wie se verhaale ek byna woordeliks in die roman opneem (pp. 34 -35; 41). Voorts sê Elaine Marais van "old Stamford" (afskrif teenoor p.8):

Later on they [Martha en Harry - W.R.] moved to Potkly (...). He worked on this farm as a cattle herd. It was at that time that he and George King used to booze so much; till Johannes Francois Hugo forbade the two of them to go near each other during the day. But Stamford used to graze the cattle near the road to Paarl and in this way always got some-one to bring him wine from Paarl; then he would bury it in a certain place known only to George King, he never got together during the day, but the boozing went on. Sometimes, when Stamford was drunk he would shout at Jan Hugo and say "my father's stable is a palace compared to your house", but no one took any notice of this.

Harry en Martha in Wynberg

Hoe lank sou Johannes Francois Hugo dit met die gefuif op sy plaas kon uithou? Waarskynlik het sy geduld opgeraak met Harry, of anders het die swerflus Harry weer beetgepak, want hy bevind hom teen die begin van die 1870's weer terug in Wynberg.

Elaine Marais skryf in haar dagboek:

Then later on when so many of the coloured people from Wellington and Paarl went to live in Constantia and Wynberg, Stamford and family went too."

Volgens my beraminge moes Harry vanaf die middel 1860's tot ongeveer 1871 in Daljosafat gebly het en toe teruggegaan het Wynberg toe, want in 1871 verwek hy in Wynberg volgens Langham-Carter (1974:9) 'n dogter - Emma - by 'n sekere Caroline Christina Collins. Martha moes dan sekerlik van die Dal af eers weer teruggekeer het Wellington toe. Op 19 Desember 1872 trou

---

¹ Die advertensie van George King wat grafstene maak in *Limietberge* (p.41), is woordeliks uit *Die Afrikaanse Patriot* van 19 Oktober 1877 oorgeneem.

Harry in Wynberg met die ongeletterde vyf en dertigjarige Annie MacNamara, volgens Helen Robinson (1998:108) die dogter van 'n bekende Woodstockse sakeman. Twee jaar later, in 1874, sterf Annie kinderloos.

Robinson (1998:107) beweer dat Harry Grey se toelaag in 1872 verhoog is toe hy die erfgenaam van sy groot-oom geword het, en dat hy toe met Annie getrou het en eiendom in Wynberg aangekoop het.

Ten tyde van Annie se dood, betree Martha weer Harry se lewe. Die weergawes van die ontmoeting tussen Harry en Martha in die Constantia/Wynberg-area verskil, soos reeds aangedui, en Lawrence Green se weergawe en Langham-Carter se vroeëre artikels impliseer dat Harry en Martha vir die eerste keer in dié tydperk ontmoet. Hoe dit ook al sy, Martha en Harry se paaie kruis weer na die dood van Annie MacNamara, en volgens al die beskikbare bronne kom woon Martha nou by hom in. Langham-Carter (1974:9) vermoed Martha het ongeveer twee maande voor Annie se dood as verpleegster en as bediende ("domestic servant") daar ingewoon. Dit word bevestig deur Keith Sutton (1981: ongenommer) in sy artikel, "The Noble Drifter," wat sê "Martha arrived with all her children from Wellington as housekeeper, and nursed the second Mrs. Grey until she died in 1874."

In 1877 verwek Harry 'n seun by Martha, wat hulle John noem. In 1879 word 'n dogter, Frances, gebore, wat vier jaar later in 1883 aan pokkies sterf. Maar voor dié tyd, gebeur groot dinge in Harry en Martha se lewens.

Harry en Martha moes in dié tyd 'n verhouding opgebou het met 'n groot kerkfiguur van dié tyd, dr. Philip Faure (1811-1883), en sy opvolger, ds. P.A. Strasheim. In Faure se N.G. Kerk in Wynberg was gekleurdes welkom (Dreyer 1929:42). Op 20 Junie 1880 word John en Frances deur ds. Strasheim¹ gedoop.

Volgens ds. David Botha, tans (2000) kurator van die Sendinggestig Museum in Langstraat,

---

¹Vreemd dat dit ds. Strasheim was. Volgens my bronne het hy eers in 1883 by Faure oorgeneem. In my verhaal hou ek by dr. Faure.

Kaapstad, en vroeër hoof van die Battswood Opleidingskollege in Wynberg, was dit dikwels gebruik om kinders te doop van ongehude ouers wat bekeerde lidmate van die N.G.- en hul sendingkerke geword het (op telefoniese navraag van my).

Op 6 Desember 1880 trou Harry en Martha in dr. Faure se pastorie in Wynberg. Volgens die meeste bronne tot my beskikking is dié stap geneem onder dr. Faure se invloed. Langham-Carter beweer dat Harry baie ernstig siek geword het, en dat die moontlikheid dat hy kon sterf, hom tot dié stap laat oorgaan het. Dit sou dan ook Martha se verdere status verseker (Langham-Carter 1974:10). Hierdie argument klink vir my oortuigend, en ek gebruik dié gegewe in my verhaal. Op 25 Julie 1881 word 'n dogter, Mary, binne die eg gebore, en drie maande later in die N.G.Kerk in Wynberg gedoop. Alle tekens dui daarop dat Harry nou 'n hervormde karakter word, en ook "a friend of clergymen" (Langham-Carter 1974:104).

Drie jaar later, in 1883, ontvang Harry op 71-jarige ouderdom die dramatiese nuus dat die jong Lord Stamford, die sewende graaf, tydens 'n vossejag van sy perd geval en oorlede is. Die erflike titel met al die geld en voorregte daaraan verbonde moes nou na sy neef Harry gaan omdat hy self (die sewende graaf) geen nageslag gehad het nie. Op 28 Augustus 1883 word die "formal writ of summons"¹ aan die agste "Earl of Stamford" aan die Kaap gestuur, waarin onder andere versoek word dat die nuwe (agste) graaf sy plek in die Engelse Parlement moet inneem. Saam met die titel ontvang hy landgoed in Engeland, wat hom 'n inkomste van by die £8000 per jaar besorg het (Langham-Carter 1974:11).

Die meeste van hierdie geld belê Harry, die agste Lord Stamford, weer in vaste eiendom in die Suid-Skiereiland - in Wynberg, Claremont, Plumstead, Muizenberg en Kalkbaai. Hy word die eienaar van 'n hotel in Claremont, verskeie huise in Wynberg, en groot villas in Muizenberg wat hy Stamford Lodge, Stamford House en Stamford Cottage noem (die meeste van dié groot eiendomme word in die 1970's gesloop). Hy bou talle kleiner huise in Claremont om aan armer mense te verhuur, omdat hy volgens Langham-Carter nie die tyd vergeet het toe hy arm en dakloos

---

¹ Vanselfsprekend is daar nie meer 'n kopie beskikbaar van die oorspronklike "writ of summons" wat Harry Grey ontvang het nie. Die "writ of summons" in *Limietberge* (p.169) is deur Charles Kitching opgestel om so na as moontlik aan die oud-Engels van dié tyd te klink. Kitching is dosent in Engels aan die Onderwyskollege Boland op Wellington.

was nie (Langham-Carter 1974:104). Hy bekom groot eiendom op die Battswood Estate, en hiervan sou later deur sy weduwee geskenk word vir die bou van 'n skool. Harry self skenk dikwels geld en eiendom aan die kerk. As lid van die Anglikaanse kerk maak hy ook vriende met Anglikaanse predikante, onder andere vir Reverend T.W.Swift, "rector" van Wynberg en Canon Baker van Kalkbaai, wat later die voorwoord tot die inleiding van sy vader se outobiografie skryf.

In die Wynberg/Plumstead-area bewoon Harry Grey verskillende huise, "progressing to better houses as his bank balance rose" (Langham-Carter 1974:104). Eers woon hy in Laer Parkweg, Wynberg; dan in Ottery Road, Plumstead in 'n huis wat hy "Greylands" doop, en nog later in Constantiaweg, Wynberg in "Greyton" (Langham-Carter 1974:104). Volgens Robinson (1998:109) het Harry en Martha na hulle troue na Greylands in Ottery Road, Plumstead verhuis omdat baie van hulle naby-bure daar kleurlinge was.

Ek was deel van 'n groep stappers op een van Helen Robinson se "Wineberg Walks" (Saterdag 12.06.1999) om myself te probeer oriënteer ten opsigte van die gebiede waar Martha en Harry in Wynberg gewoon het. Dié woongebiede is nou digbewoond, en het vanselfsprekend baie verander sedert Harry en Martha se dae. Helen Robinson het aangetoon dat die spoorlyn die verdelende lyn tussen ryk en arm was - na die berg se kant toe, anderkant die spoorlyn, het die ryk mense gewoon op die groot landgoed; na die oostekant toe, vlakke se kant toe, die armer mense. Hierdie stelling is bevestig deur Richard van der Ross tydens 'n besoek aan hom in Belhar, waar hy vir die Kersvakansie uit Spanje by sy dogter gekuier het (22.12.1999). Die spoorlyn as grens tussen ryk en arm word in *Limietberge* op bladsy 172 genoem.

Martha bly eenvoudig

Hoe het die skielike rykdom en roem vir Harry en Martha geraak?

Elaine Marais skryf op die 70ste bladsy van haar dagboek (eie telling) die volgende, verwysende na die tyd ná die ontvang van die erfporsie en die titel:

By then he [Harry - W.R.] had many European friends, but Martha never mixed with them, and wore her white "kopdoek" till she died.

Hierdie bewering word aangevul deur Langham-Carter (1974:9)¹:

She continued to wear the coloured woman's normal head scarf and never wore a hat. She would open the front door to visitors herself and at least one caller thought she was the maid servant. She preferred to be known as 'Ta (aunt) Martha'. (...) At Muizenberg Harry and the children lived in the main house while Martha lived in a small cottage at the back.

Elaine Marais beweer in haar dagboek dat Martha se goewernante sosiaal ambisieus was (*Fragments from the olden days* ongenommer):

Lady Mary had a governess. Aunt Lenie Retief told me this governess used to powder Lady Mary white before taking her out in the carriage for a drive .

In hoe 'n mate Harry hom aan die samelewing onttrek het, is nie duidelik nie. Die berigte hieroor is teenstrydig. Volgens die aanhalings hierbo het Harry se kenniskring verbreed, en het hy ook onthaal. Ander berigte soos dié van Langham-Carter (1974:12), dui egter daarop dat hy hom al meer teruggetrek het:

But Harry (who could afford gardeners and did in fact employ them) was 'quite happy tending his garden and was often seen cutting his hedge'²

Die *Cape Times Weekly* van 25.06.1890 se doodsberig van die "Earl of Stamford" lui soos volg:

The late earl (...) lived in an ostentatious manner, and was not in the habit of receiving visitors (p.6).

In 'n persoonlike gesprek met dr. Richard van der Ross by sy dogter in Belhar (23.12.1999), spreek hy die mening uit dat Harry twee lewens gelei het. Enersyds was hy die "intellektuele" Harry wat 'n verfynde opvoeding aan Oxford gehad het en wat veral ná die ontvangs van sy erfporsie die geselskap van ontwikkelde mense soos Swift en Baker opgesoek het. Volgens dr. Van der Ross was dit ook nie uitgesluit nie dat Harry nog steeds sy drankie geniet het - miskien in sy "Crown Hotel" in Mowbray, terwyl hy dan "filosofies" verkeer. Die "ander" Harry was die een wat Martha geken het - onopgesmuk, nederig, en tevrede om deur haar versorg te word.

---

¹Sy verwysingsbron is die "Wanderer" se rubriek in die *Cape Argus* van 13 Mei 1970.

²Langham-Carter se bron is hier: die "recollections of Miss. M.A. Tredgold of Kenilworth derived from her mother Mrs. Tredgold (née E. Hodd)."

Die verskillende moontlikhede van Harry se optrede en sy verhoudingslewe na die ontvangs van die erftitel, bied wye spekulasiemoontlikhede, so ook die verskillende kante van hierdie interessante en komplekse persoonlikheid. In *Limietberge*, met as tema die kleingeskiedenis van vroue, is Martha die fokusfiguur in die ingebedde verhaal, en bly Harry in die agtergrond.

Harry se sterfte en begrafnis

Op 19 Junie 1890 sterf Harry aan longontsteking in sy Wynberg-huis in Constantiaweg. Die diens word deur Reverend Doyle in die Anglikaanse Kerk St. James gelei, en daarna volg 'n lang prosessie na die Anglikaanse begraafplaas, na die familiegrafkelder wat Harry laat oprig het vir sy dogtertjie Frances. Langham-Carter (1974:106) berig dat die dogtertjie se graf met 'n eenvoudige marmerkruis gemerk was, en dat die agste graaf van Stamford se grafsteen eweneens eenvoudig was.

Ek het by twee geleenthede tevergeefs gesoek na dié grafte in die Anglikaanse begraafplaas in Wynberg - tevergeefs, omdat die grafte oud, dig opmekaar en toegegroeï is, en ook omdat die begraafplaas en omringende gebied die tuiste is van rondlopers en onwettige slapers. Ek het dus onveilig gevoel. In my gesprek met dr. van der Ross het hy my meegedeel dat op Harry se grafsteen geskrywe staan "I know that my Redeemer liveth". Dié mededeling gebruik ek dan ook in *Limietberge*, in sy laaste gesprekke met Martha (p.182).

Die nuus van die dood van die agste "Earl of Stamford" word deeglik deur die koerante van die dag gedek. Volgens *The Cape Argus Weekly Edition* (1890:19) is die lys van vername mense wat die begrafnis bywoon, indrukwekkend. Onder andere maak die Biskop van Kaapstad verskoning dat hy nie die begrafnis kan bywoon nie.

Dieselfde berig maak melding van drie van die "Earl"-se kinders wat die begrafnis bywoon, maar nie Lady Mary nie. Twee van die "drie" moet dus John en Emma - sy dogter by Caroline Collins - wees, maar wie die derde kind was as Mary nie by haar vader se begrafnis teenwoordig was nie, is nie vir my duidelik nie.

Volgens die *Cape Times Weekly* (1890:6) was die kaaathoutkis met die eenvoudige inskripsie "Harry, Eight Earl of Stamford. Born February 26, 1812; died June 19 1890" bedek met blomme. Besonder baie van sy werknemers en huurders het ook die diens bygewoon, wat 'n aanduiding was hoe geliefd Harry onder dié mense was.

Die kwessie van die erftitel

Na die dood van die agste graaf van Stamford het 'n uitgebreide hofsak in Engeland gevolg oor wie die wettige erfgenaam van die titel was. Harry se oudste seun, John, was volgens die Engelse reg nie wettig binne die huwelik gebore nie. Uiteindelik het die titel na 'n broerskind gegaan, professor William Grey van die Barbados-eilande. Dié interessante nadraai is egter nie relevant vir my verhaal nie.

Martha word erfgenaam

Na die dood van Harry bewys Martha haar ook as 'n vernuftige sakevrou en 'n goeie bestuurder. In sy artikel "Martha Solomons van Wellington, Countess of Stamford," noem W.A. de Klerk haar "'n vrou van aansienlike gesonde verstand en sakevernuf" (ongedateerd:8). Volgens Langham-Carter se navorsing (1974:79) word sy nie in Harry se testament genoem nie, maar het hy ruim voorsiening vir haar gemaak gedurende sy leeftyd. Martha word ná Harry se dood die besitter van uitgebreide eiendomme, en koop mettertyd nog eiendom by - onder andere in Gosportweg, Wynberg. Dis dan ook in Gosportweg waar Martha die oprigting van 'n skool - oop vir alle rasse - sou inisieer: "It was attended both by white and coloured children" (Langham-Carter 1974:80).

Martha en die stigting van Battswood Onderwyskollege

In die jaar van haar man se dood skenk Martha 'n gedeelte van die eiendom in Gosportweg vir 'n skool, en sy help ook met die oprigting daarvan. By die inwyding van die nuwe gebou lê haar dogter Mary die hoeksteen. Die klein sendingskooltjie word op 19 Januarie 1891 geopen.

Aanvanklik bestaan dit uit 'n enkelkamer met die naam Martha's Gebouw-daarop aangebring. Dit is aan die begin slegs as 'n kindertuin- en laerskool gebruik. Mettertyd begin die skooltjie uit sy

nate groei en word die behoefte om verdere opleiding al groter. Dit lei tot die stigting van die Battswood Opleidingskollege in 1915, skuins oor die pad van Martha's Gebouw. Bekendes soos dr. Richard van der Ross, tans (2000) ambassadeur in Spanje, en ds. David Botha, kurator van die Sendinggestig Museum in Langstraat, Kaapstad, was onderskeidelik hoofde van dié kollege.

In 1892 keer Martha na Wellington terug om met Pieter Pieterse te trou. Hulle verhuis dan weer Wynberg toe; presies wanneer, kon ek nie vasstel nie. Die feesblad ter viering van die 75-jarige bestaan van die Battswood Onderwyskollege (*Seventy-fifth Anniversary 1891 - 1966 Battswood Training College, Secondary and Practising Schools, Wynberg*) berig op die eerste bladsy (ongenommerd) dat Pieter Pieterse 'n ouderling was in die kerk waarvan Martha vir die res van haar lewe 'n toegewyde lidmaat was. Sy moes 24 jaar van getroude lewe aan Pieter se sy (in *Limietberge* 'n jeugvriend) gehad het voor haar sterwe in 1916. Sy word by haar man en dogtertjie Frances in die Anglikaanse begraafplaas in Wynberg begrawe.

Martha Solomon(s)-Grey, agste gravin van die huis van Stamford en die eerste bruin vrou in Suid-Afrika met 'n titel, se nalatenskap lê opgesluit in die "edekasie" van duisende jongmense, ook benadeeldes van die dag - die "edekasie" wat sy, ironies, op Wellington van naby gesien het maar nie deel aan gehad het nie. Tot vandag toe is geletterdheidsvlak 'n maatstaf vir ontwikkeling en dekolonisering, soos wat dit in die verlede as 'n bron van onderdrukking en koloniale oorheersing gesien is. Hein Willemse wys byvoorbeeld in *Straatpraatjies* (1996:168) daarop dat die Skoolraadwet van 1905 wetlike diskriminasie op grond van kleur in die Kaapkolonie ingevoer het. Hy meen dat dié wetgewing verreikende gevolge vir die voortgesette onderwys van gekleurde kinders ingehou het. Skoolplig - dus ook gratis staatsonderwys - sou geld vir stedelike kinders van "Europese afkoms," terwyl die kinders van "nie-Europese afkoms" kerkskole teen tariewe kon bywoon. (Sien *Limietberge* pp.131 - 132).

Met die stigting van Battswood Skool in 1892 was diskriminerende praktyke op onderwysgebied dus die algemene klimaat. Ponelis onderskryf dit in *Straatpraatjies* (1996:135) wanneer hy beweer "that members of the coloured underclass were so marginalized that they were unable to gain a meaningful education."

Die (ironiese) parallelle tussen die totstandkoming en ontwikkeling van die Hugenate Seminarium

MARTHA SOLOMON(S) MET JOHN (LINKS) EN MARY (REGS)

op Wellington soos hierna aangetoon sal word, en die Battswood Kollege op Wynberg, is myns insiens nog nie tevore opgemerk nie. Eersgenoemde die vrug van die hoofstroomgeskiedenis van die dorp; laasgenoemde dié van 'n gemarginaliseerde uit die kleingeskiedenis van die dorp.

Die nageslag van Martha en Harry: John en Mary

John het, volgens Langham-Carter (1974:11), waarskynlik aan die Wynbergse Seunskool skoolgegaan. Hy was bekend as die "Black Earl."

Elaine Marais (*Fragments from the Olden Days*, ongenommer) verhaal die volgende interessante insident waarby John betrokke was. Sy verwys na "two sons" wat Harry en Martha sou gehad het, maar volgens alle getuienis was dit net een, naamlik John:

The two sons went up to Pretoria at the time of the gold rush, with Mr. Jacob Cilliers. In those days a coloured person was not allowed to walk on the side walk, they did, and were arrested but appealed against the sentence of several strokes with the cats, and won the case when they appealed, because they were the sons of a white man¹.

Volgens Keith Sutton in die *Eastern Province Herald* (1981) het John as 'n gekwalifiseerde prokureur die land verlaat en hom in Nieu-Seeland gevestig.

Langham-Carter (1974:11) beweer Mary het ten tyde van haar vader se dood in 1890 óf in Switserland óf in Engeland skoolgegaan. In 1917 trou sy op ses en dertigjarige ouderdom met die Engelsman Meredith Starr. Sy moes besonder aantreklik gewees het, want Langham-Carter vertel in laasgenoemde artikel hoedat sy deur 'n Chileense kunstenaar wat in Londen gewerk het, geskilder is. Hierdie portretstudie is uitgestal by die sewende jaarlikse uitstalling van die "National Portrait Society" in Februarie 1918. Twee maande later verskyn daar 'n volblad-afdruk van dié studie in die *Connoisseur*-tydskrif. Mary is dertien jaar later na 'n kinderlose huwelik van Meredith geskei, waarna sy weer haar nooiensvan teruggeneem het. Sy is op 2 Mei 1945 oorlede.

'n Opmerking van Langham-Carter (1974:16) laat mens vermoed dat Mary ook van die erfgrond

---

¹Hierdie insident mag verband hou met die Voetpad Regulasie No. 36 van 1899 wat bruin en swartmense (*blacks*) verbied het om op sypaadjies te loop (*Straatpraatjies* 1996:86).

in Engeland moes ontvang het, en miskien selfs bewoon het:

After its seven-year old interlude the Stamford Peerage still exists and still owns some of the ancestral acres in England

Die nageslag van die adellike Stamfords loop dus deur Engeland, Nieu-Seeland én Afrika.

Die outobiografie van Harry se vader

Van besondere belang vir *Limietberge* is die outobiografie van Harry se vader, waarvan daar een eksemplaar beskikbaar is in die S.A.Biblioteek.

Op versoek van 'n jonger seun, George, op die vooraand van sy troue, het Harry senior sy lewensverhaal neergeskryf. Dit is in 1857 as 'n trougeskenk aan George oorhandig (*Africana Notes and News*, 1974 - 1975 vol 21:103). Ter inleiding skryf Harry Grey senior (1888:vii):

Having, at the earnest request of my beloved son, committed to writing some of the incidents of my life, for the purpose of magnifying the Grace of God, I now present it to him as a Wedding Present - a token of my love. I commenced it on Jan. 11th and concluded it on Feb. 23rd, 1857.

Met die lees van die outobiografie word dit duidelik dat Harry senior 'n uiters sensitiewe, verfynde mens was wat nougeset sy werk as herder in die landelike gebiede van Engeland gedoen het. Hy maak melding van sy visioenêre drome (1888:10), van sy "timid and nervous temperament" (1888:11), van sy stryd teen harkel (1888:32), van sy epileptiese aanvalle (1888:76) en van die "blackness" waarmee hy getreiter word (1888:77).

In my gesprek met dr. van der Ross - wat in Engeland op die Greys se spore gereis het - het hy dit genoem dat Harry junior nooit weer van sy vader gehoor het nie; Harry die swart skaap, die "remittance" man, was uit die familie se rekords uitgewis. Met sy navorsing kon dr. van der Ross maar een enkele foto van Harry junior in Cheshire opspoor.

Ek het dit moeilik gevind om dié hartelose optrede te rym met dié verfynde man wie se outobiografie ek gelees het, maar miskien was Harry senior 'n gevangene binne 'n kulturele denkpatoon: 'n adellike wat hom nie volgens die reëls gedra nie, is nie meer welkom in die familie

BAINSTRAAT 51 VANDAG (2000)

Hierdie huis word na verwys as Martha se huis, maar volgens Imker Hoogenhout het Martha se huis afgebrand (*Die Bolander*, 10 Junie 1955)

nie.

Volgens Langham-Carter is die outobiografie na die dood van Harry senior in 1860 deur George se vrou geredigeer, gedruk en vir privaat-sirkulasie in Engeland versprei. Harry junior het sy kopie ook in die Kaap ontvang. Hy het dit vir die Anglikaanse "rector" van sy kerk, T.W. Swift, gewys, en Swift het aanbeveel dat dit uitgegee word. *The Autobiography of Harry Grey* is in 1888 uitgegee, met 'n voorwoord van Canon Baker, "rector" van Kalkbaai. Langham-Carter vermoed die handtekening voor in die kopie in die SA. Biblioteek, Kaapstad, mag Harry junior s'n wees. Dit is die enigste kopie van die outobiografie van Harry Grey wat vandag beskikbaar is (*Africana Notes and News* vol. 21, 1974- 5:103).

In die inleiding deur Harry Grey senior staan die volgende (Grey 1888:vii):

that He would bless this record of His loving-kindness to the good of all souls, and to some special benefit.

Hierdie woorde gebruik Ouma Jacoba Joubert in *Limietberge* ook voorin haar dagboek. Ek mag daardeur impliseer dat sy ook Harry Grey senior se outobiografie onder oë gehad het, maar die bedekte bedoeling van die genesende krag van neerskryf, hoop ek, gaan nie by die leser verby nie.

Hierby sluit die slotopmerking aan in Harry se inleiding (Grey 1888:vii):

and the raising of my spirit in adoration, love, and gratitude, has been sensibly and sweetly fulfilled during the process of this holy exercise.

Canon Baker spreek in sy inleiding die wens uit dat die kerk "will feel her position with regard to society, to all society" (Grey 1888:iii). Hy spreek op die volgende bladsy die begeerte uit dat die universele kerk ("the Universal Church of God") sal groei.

Ironies word dit dan in Martha van 'gemengde' bloed vervul.

Martha Solomon(s)/Grey: kleingeskiedenis van Wellington

Dit is redelik algemeen bekend op Wellington dat daar "in die huisie langs die rivier in Bainstraat

'n bruin vrou gewoon het wat later 'n titel geërf het nadat sy haar laat een nag oor 'n siek man ontferm het vir wie sy die deur oopgemaak het." Dié storie word vaag en met baie variasies oorgedra, en word as 'n legende in omloop beskou.

Op grond van my navorsing oor die Harry Grey-Martha Solomon(s)-geskiedenis het ek op Vrouedag 9 Augustus 1999 'n praatjie hieroor in die plaaslike museum voor 'n aansienlike gehoor gehou (berig in die *Paarl Post* van 13 Augustus 1999). Vandag het dié stuk kleingeskiedenis ook plek in die plaaslike museum, by die talle stukke wat oor die hoofstroom van die dag beskikbaar is, naamlik die geskiedenis van Andrew Murray en die Hugenate Seminarium.

DIE LADY

Die briewe van die *Lady in Life at the Cape over a Hundred Years Ago*¹ was besonder nuttig om in die roman 'n koloniale denkpatroon en leefwyse weer te gee. Die tydvak waarin *Limietberge* afspeel, was binne die hoogbloei van die Britse imperiale ryk, en Wynberg was in dié tyd by uitstek 'n klein Brittanje (sien Lena se aantekeninge in *Limietberge* p.90 uit Helen Robinson se *Beyond the City Limits*). Dit was ook die tyd van nuwe landhere in die kolonies, van groot grondbesit en herehuise, soos Maynardville in Wynberg wat deur James Maynard aangekoop is en deur sy broerskind William Farmer later in koloniale styl bewoon en bestuur is (Robinson 1998:111 - 118). Dit is na 'n verjaardagparty van koloniale swier waarheen Martha in *Limietberge* op uitnodiging van die huishoudster Victory gaan, en daar die vernedering van 'n neerbuigende koloniale houding ervaar (pp. 123-126).

Martha was dikwels slagoffer van 'n patroniserende houding en neerhalende opmerkings. Die Lady se ontmoetings met Martha is sprekende voorbeelde daarvan, wat kulmineer in die Lady se vertelling van Martha se ontvangs van die titel (p.169-170). Erg koloniaal is ook die siening van

---

¹ Ek het gedeeltes van die dagboek aantekeninge in *Life at the Cape over a Hundred Years Ago* vertaal en as die Lady se briewe in my verhaal opgeneem. Dit is egter te verspreid en fragmentaries om telkens as bron te erken.

In *Life at the Cape* loop die datums van Lady se briewe van 20 Augustus 1861 tot 19 Junie 1862. In *Limietberge* loop die datums van Lady se briewe vanaf 4 Januarie 1874 tot 15 Augustus 1883.

Jan Potklei

Lady dat die afskaffing van slawe tot hul eie nadeel is, en die implikasie dat kolonisasie tot hul voordeel is (p.101).

REKORDS VAN DIE VERLEDE

Stamboom: Die Hugo's van Daljosafat. Die posmeesters: Die Cairncrosse

Elaine Cairncross het sorgvuldig haar familiegeskiedenis van haar moeder se kant - die Hugo's van Daljosafat - en van haar vader se kant - die Cairncrosse - in beide haar dagboeke opgeteken. Fragmente van die Cairncross-geskiedenis word in *Limietberge* genoem (p. 4,5).

Die geslagregister van Coba Malan in *Limietberge* stem ooreen met dié van Elaine Cairncross tot by Jacoba Cairncross - "my ouma"(sien grafiese voorstelling van Coba Malan - geslagsregister). Daarvandaan fiksionaliseer ek. Elaine Cairncross word in *Limietberge* Jacoba Joubert née Cairncross; Jacoba se geboorte- en sterftedatum stem ook ooreen met dié van Elaine Cairncross. Ek het verder in die geslagsregister wysigings aangebring om by die verloop van die verhaal te pas.

Die Cairncrosse was 'n bekende posmeester-familie op Wellington. Hulle het vir Jacob Cilliers - vader van die digter Jan Celliers - opgevolg, wat sedert 1853 tot 1863 die "poskantoor" vanuit 'n kamer uit sy huis bedryf het (p.100). Die pos het twee maal per week vanaf Kaapstad per omnibus Wellington toe gekom. In die verhaal ontvang Martha die *remittance* van Harry die eerste keer, voordat sy Dal toe is, by Jacob Cilliers (p. 37).

Jacob Cilliers is in 1874 opgevolg deur M.C. (Matilda) Cairncross. Met die groei van die dorp sedert sy stigting in 1840, het die behoefte vir hulp vir Matilda Cairncross ontstaan, en in 1881 is haar neëntienjarige jonger broer Edward Cairncross as bode (*messenger*) aangestel.¹ In 1886, by die uittrede van sy suster, is hy as posmeester aangestel. Hy het homself as 'n uiters eerbare en bekwame posmeester bewys, waarvan die eretoekenning by sy uittrede getuig (*The Growth of the Post Office at Wellington*. Ongedateerd). Sy passie vir die waarheid meld ek in die ope-

---

¹In *Limietberge* is Eddie Cairncross reeds in 1873 posbode (p.67) terwyl *Growth of the Post Office at Wellington* die datum as 1881 aangee.

ningsfragment van die verhaal (p.5).

Edward Cairncross was die vader van Elaine Cairncross. Volgens Jenny Thietz, die kleindogter van Elaine Marais, het Edward Cairncross in Bainstraat 69 gewoon. Hierdie gegewe gebruik ek ook in die verhaal; hoewel hy volgens sy agterkleindogter eers heelwat later as in die verhaal, die huis gekoop het. Jenny Thietz en haar gesin het self in dié tyd waarin ek aan *Limietberge* begin werk het, in Bainstraat 69 gewoon. Van haar het ek 'n geskrewe stuk - *Beneath Bainskloof* - ontvang. Die inleidingsparagraaf lui soos volg:

I live in the house that my great grandfather used to live in. Way back then in 1913, my great grandfather Edward Cairncross (born in 1862), who incidently used to climb Bainskloof before breakfast, bought this house in Wellington. Since that time, 82 years from now, some member of my family or another has lived in it. So here we are in 1995, and Edward's great, great grandchildren are now living in his home.

In *Limietberge* is Coba se vertelling soortgelyk:

Die aand slaap ek in my ouma Jacoba se bed in Bainstraat 69, die vierde geslag wat in Bainstraat 69 bly vandat my grootjie Edward Cairncross en sy vrou Magdalena die eerste keer daar ingetrek het. Ek slaap onder die groot portret van my grootjies Magdalena Cairncross née Marais, dogter van Magdalena Marais née Hugo van Daljosafat naby die Paarl (p.30).

BAINSKLOOF

Wanneer Coba uit Nederland terugkeer, trek sy dan by haar moeder Lena Joubert in Bainstraat 69 in, wat sedert haar (Coba se) vader se dood kort tevore daar woon. Coba meld in die verhaal dat "haar" grootjie Edward Cairncross voor ontbyt Bainskloof uitgeloop het (p.5).

Bainskloof word om ooglopende redes dan 'n belangrike metafoor in die verhaal: dit is die steilte waarteen Coba moet uit om van bo te kan sien. Limietvallei was vóór Wamakersvallei die vroeëre naam van Wellington; die Limietberge was die versperring tot 'n korter deurgang na die binneland. So skryf Celestine in *Limietberge* byvoorbeeld aan haar seun Gustav: "Die vroeëre inwoners het die nedersetting Limietvallei genoem, omdat die hoë berge die grense gestel het waar die vroeë reisigers nie kon deur nie" (p.49).

Die "Nek" deur die Limietberge is die deurgang wat die Skotsman Andrew Geddes Bain raakgesien het toe hy die formidabele Bainskloofpas in 1849 begin bou het en in 1853 voltooi het (hiervan gee Lena volledig verslag in *Limietberge* pp.142-143). So moes Coba ook deur begrensinge breek tot 'n nuwe ontdekking van haarself.

Bainskloof het ook sy grillige mites, waarvan een van die interessantstes die moord op die tolwagter is (soos opgeteken in 'n 1920-uitgawe van *The Wellingtonian*, jaarblad van die destydse Boys' High School. *Limietberge* pp. 144-146). Ek gebruik dit in die verhaal as interteks vir Coba se soeke na die 'skedels in haar kas.'

DIE WITRIVIERRAMP VAN 1895¹

Volgens Camille Paglia in *Sexual Personae: Art and Decadence from Nefertiti to Emily Dickinson* word water - die oervloeistof met sy konnotasies onder andere met geboorte - met die Dionisiese persoonlikheid geassosieer, 'n persoonlikheidstipe waarmee Coba sterk ooreenkomste toon. In fragment 20 (p. 42) in die roman berig Coba dat Jan Potklei dood is aan water. Dit loop oor in die beskrywing van Coba se prikkelbaarheid met die waterretensie net voor haar maandstonde. Hierna voer ek nog 'n water-assosiasie in, naamlik die verdrinking in die Witrivier - die rivier wat deur die Limietberge loop.

Dié 'verhaal' is 'n historiese gegewe. Op 23 Mei 1895 (Hemelvaartdag) het 'n groepie jongmeisies van Wellington se Hugenate Seminarium en twee jongmense van die Sending Instituut besluit om Laer Sneekop (ook bekend as Klein Wellington Sneekop) te bestyg. Naby die kruin het die reën hulle oorval. Die gebeure het verder presies verloop soos wat dit in *Limietberge* beskryf word (p.45). Die Witrivier-ramp word ook deur Abbie Ferguson in een van haar briewe genoem (p.139).

Vandag staan daar langs die Boland Voetslaanpad 'n klein gedenknaald wat die gebeurtenis herdenk.

---

¹ Die datum van die brief waarin Abbie Ferguson die Witrivier-verdrinking meld, is 10 September 1875 (p.139). Dit is histories nie korrek nie.

DIE GROOT BRAND VAN 1875¹

Die brand wat Martha en haar kinders beleef (pp. 70-72), hou verband met 'n groot katastrofe wat die dorp Wellington op 2 Oktober 1875 getref het, naamlik 'n brand wat sowat 40 huise verwoes het (sommige bronne sê dit was 36 huise). In daardie stadium het die meeste van die huise rietdakke gehad. Die brand was groot nuus: *The Argus* van 5 Oktober 1875 het byvoorbeeld die volle besonderhede van die eienaars van die afgebrande huise verstrek. Onder die bekendes was Jacob Cilliers, die posmeester, met eiendom in Kerkstraat, van wie twee waardevolle perde ook in sy stalle versmoor het; eerwaarde Bisseux in Malherbestraat, die bekende sendeling vroeër van Bovlei; en Jan Retief, onderwyser, in Bainstraat. 'n Spesiale treintjie met 'n enjin, een trok en ses passasiers het tussen die Kaap en Wellington gependel om 'n opname te gaan maak van die verliese.

Daar was allerhande bespiegeling oor hoe die brand ontstaan het. Elaine Marais meld in haar dagboek, *Fragments of the Olden Days*, dat party mense die blaam op die Wederdopers geplaas het. Die storie wat die algemeenste as die waarheid aanvaar is, is dat die brand gestig is op die rietdak van Franz Schwartz, 'n togryer. Franz sou om middernag wakker geskrik het met 'n harde geklop aan sy deur. Hy het voetstappe hoor weghardloop, en kort daarna het 'n vlammeende dak byna op hom ingestort. Hierna het die brand, deur 'n tierende suidoos aangehelp, vinnig van dak tot dak "gespring" - Bainstraat af, Kerkstraat langs, tot deur na Malherbestraat. In die verhaal word dit gesuggereer dat Apollis die brandstigter is. Dit is fiktief.

In *Limietberge* soek Martha en haar kinders die nag skuiling in die White House, waarin die eerste meisieskool onder leiding van Abbie Ferguson kort tevore begin is. In *The Builders of Huguenot* (Ferguson 1927:36) doen Abbie Ferguson in een van haar briewe volledig verslag van die brand (dele van dié verslag stem ooreen met Martha se ervaring van dié katastrofe):

The night of October 2nd was one long to be remembered in Wellington. We were awakened about midnight by a loud ringing at the door bell. A terrible South Easter was blowing, and before it, as if goaded by an evil spirit, the flames were leaping from house to house, devouring all before them. There was a night's work before us. The girls gathered in Miss Ferguson's parlour to pray. Running over to the old building, we roused Miss Bliss and her household. Coming back, we were met by the terrified girls crying,

---

¹In *Limietberge* fiktief 2 Februarie 1874 (p.45)

'What shall we do? What shall we do?' Miss Ferguson said: 'Are not my girls going to be brave?' and they were at once set to work bringing pails of water to the front of the house, and all through the terrible hours they were brave and calm and quiet. The flames still swept madly on. Most of the houses had thatched roofs which burnt like tinder. Ours was an iron roof, but there were thatched roofs in the yard which might be in danger. Some of us went into the village to see if we could be of help. A little baby born the night before was the first to claim our attention. The mother was carried to an iron roofed house nearby and carefully tended all night, the baby and three little children were brought to the Seminary. We had the flames just upon us before we got back, and the air was thick and stifling, and cinders and bits of thatch were flying all about us. Many fled to the Seminary from their burning homes. Some carried about them the little they had saved, and stood guard over it all night... The flames passed us by, and we could give our attention to the suffering ones who had fled to us. All were served with tea and bread, Miss le Roux, our housekeeper, and black Maria, our cook, being very thoughtful for everyone except themselves.

Die gebeurtenisse van dié nag word deur Abbie in *Limietberge* beskryf in 'n brief aan haar suster (pp.84-85). Dié brief is 'n kombinasie van inligting uit die berig in *The Argus*, en uit Abbie se brief wat opgeneem is in *The Builders of Huguenot*.

WELVANPAS

Welvanpas is een van die oudste en mees geskiedkundige plase in die Bovlei, distrik Wellington. Die plaas is oorspronklik as "De Krakeelhoek" aan die Franse vlugteling Pierre Moi toegeken, en word sedert 1821 opeenvolgens deur ses geslagte Daniël Retiefs bewoon. Dit is ook die plaas waarop Piet Retief, die Trekkeleier, groot geword het. Sy vader, Jakobus, was 'n bedrewe bouer. Jakobus het gebruik gemaak van die vakkundigheid van een van sy slawe, Martyn, wat onder andere die gewel gebou het en die datum 1817 daarop aangebring het. Adonis Medien was een van die nageslag van die slawe op die plaas. Hy het baie oud geword het en kon onthou hoe hulle die groot opstal op Welvanpas gebou het.

Die geskiedkundige Welvanpas met sy groot getal werkers en (vroeër) slawe, was vir my 'n gepaste kuierplek vir Ma Rebecca en die jong kind Martha in *Limietberge* (p.52). Die Bovlei was die omgewing waar Martha verwek is, en skoolgegaan het.

Een van die mites van die plaas is die verhaal van die vier akkerbome voor die huis waarvan een gevrek het omdat dit volgens oorlewering die plek sou wees waar die slawe geslaan is.

Die verwysing na Anna Lategan wat slawekinders op haar skoot groot gemaak het (p.52), is na die verhaal van Anna Weigt née Lategan, vrou van Benjamin Weigt, 'n Duitse vryburger. Dié kinderlose egpaar van die Wagenmakersvallei het hulle slawe soos eie kinders grootgemaak. Lady Anne Barnard gee 'n duidelik-omlynde voorstelling van haar ontmoeting met dié groot vrou met slawekindertjies op haar skoot (Robinson 1973:86). Anna Lategan het verder die ongewone ding gedoen om in April 1823 die slawekinders in die Paarlse Strooidakkerk te laat doop. Later het hulle op haar aandrang die van Weigt aangeneem. Sy het ook bepaal dat haar slawe na haar dood hulle vryheid kry.

DIE SENDINGKERK

Coba meld met haar Sondagmôre-wandeling deur Wellington (*Limietberge* p.195) die parkeerruimte oorkant die Moederkerk waar die Sendingkerk vroeër gestaan het. Sy onthou dat sy "stukkies van dié ongelukkige geskiedenis in Ma se navorsingsdokumente gelees het." Dan lees sy die bewoording van dié geskiedenis op die gedenkplaat.

Die betrokke sendingkerk is in 1845 op die noordoostelike hoek van die huidige Kerkstraat- en Hoofweg-aansluiting voltooi. Teen daardie tyd het eerwaarde Bisseux uit die Bovlei hom reeds op die dorp gevestig, en hom beywer vir die voltooiing van die nuwe sendingkerk. Vergelyk die nuus van die afgebrande huise, waaronder dié van Bisseux, "wat uit die Bovlei dorp toe getrek het om die bruinmense se kerk oorkant die wit kerk met die sipresse te help bou" (*Limietberge* p.72). Vergelyk ook meneer Retief se mededeling aan Lady: "Bisseux [het - W.R.] in die dertiger- en veertigerjare by die sendingskool goeie werk gedoen, maar het intussen dorp toe getrek en gehelp met die bou van die Sendingkerk daar, oorkant die Moederkerk" (p. 111).

Volgens Smith (1990:62) het die sendingkerk mettertyd vir die groeiende behoeftes en lidmaattal te klein geword, en in 1924 is 'n versoek ontvang van eerwaarde Breedts, in daardie stadium leraar van die gemeente, om meer grond rondom die sendingkerk te bekom. Die Moederkerk se kerkraad het egter nie sy weg oopgesien om aan die versoek te voldoen nie. Hierdie saak sou teen die laat-twintigerjare en veral gedurende die dertigerjare herhaaldelik voorkom, en eers in die vroeg-veertigerjare afgehandel word.

Wouter Antoine Groenewoud 1870

Volgens Smith (1990:62) het die sendingkerkraad vervolgens probeer om die grond en die kerkgebou aan die Moederkerk terug te verkoop. Die voorstel is aangeneem, en die grond en die gebou is vir 'n bedrag van £3000 aan die Moederkerk "verkoop". Met dié bedrag kon 'n nuwe kerkgebou (die huidige gebou in Mellingstraat) gebou word.

Die historiese ou kerkgebou, waarin die Nederduitse Gereformeerde Sendingkerk in 1881 gestig is, is as gevolg van hierdie onderhandelinge aan die begin van die veertigjare gesloop, en die terrein word tans vir 'n parkeerplek gebruik.

Die slooping van die kerkgebou was 'n hartseer saak vir baie mense. Die redes vir die stap word vandag (2000) opnuut ondersoek deur dr. Etienne Smit van Wellington.

DIE KOMS VAN DIE WEDERDOPERS NA WELLINGTON (1868)

Die koms van die Schoch-seuns en hul moeder, Celestine, na Wellington - lede van die Wederdoper-groep (soos genoem deur Lena in *Limietberge* pp.47-48) - is deeglik nagevors deur 'n agterkleinkind van Ferdi en Ida Schoch, te wete Christa Armstrong. In haar boek *God's Errant Children* (1993) gee sy volledig verslag van dié gebeure: hoe haar grootjie Celestine Schoch in Breda, Nederland, tydens een van die besoeke van die charismatiese prediker Wouter Groenewoud onder sy invloed gekom het. Sy gee ook verslag van die vreemde verloop van Wouter Groenewoud se lewe, vanaf sy geboorte in Enkhuizen, Noord-Holland, sy studie aan die Skotse Seminarium in Amsterdam waar hy in aanraking gekom het met die Irvingisme of die Heilige Apostoliese kerk met sy klem op visioene, genesings en profesieë en die groot doop. Sy vertel hoe hy hierna vir sendingwerk in Suid-Afrika gewerf is en mettertyd sy eie teologie formuleer het (Armstrong 1993:78-94).

Celestine word dan groot gedoop en besluit om saam met haar seuns August en Ernst, hulle families en twintig ander agter die droom van 'n "Nuwe Jerusalem" in Suid-Afrika aan te trek. Ferdi sou later volg. Die oorblywende twee Schoch-seuns, Arnold en Gustav, het skepties gebly en ten spyte van hulle moeder se pleidooie, nie prooi geword van die vreemde teologie van Groenewoud nie.

Armstrong se bronne is eersterangs. Sy het onder andere ook toegang tot haar grootjie Celestine se oorspronklike briewe, soos aangedui in haar bronnelys. Haar navorsing was die vernaamste bron vir my weergawe oor die koms van die Wederdopers na Wellington.

Met die lees van *God's Errant Children*, blyk dit duidelik dat die Schochs uiters verfynde en gekultiveerde mense was. Celestine Schoch née Obussier - van Frans-Switserse afkoms - kon verskeie Europese tale praat, en die klassieke digkuns en musiek het 'n belangrike rol in haar lewe gespeel. Sy was sensitief en het 'n soort innerlike verdeeldheid gehad tussen 'n Puriteinse vroomheid en 'n heimlike sug na gerief en weelde (Armstrong 1993:202). Haar eerlike soeke na die lig was in my verhaal die inspirasie vir haar brief aan haar seun Gustav na haar aankoms in Suid-Afrika (*Limietberge* p.50).

Armstrong beskryf hoe haar grootmoeder Celestine Schoch in haar sestigerjare is wanneer sy besluit om agter die droom van 'n Nuwe Jerusalem in Suid-Afrika 'n lang seereis te trotseer. Sy beskryf hulle verblyf op Wellington: aanvanklik in die huis Bet-el in Bainstraat, daarna in die groot huis wat hulle Ebenezer noem maar wat onder die inwoners van Wellington as die White House bekend staan (wat hulle op hul beurt van dr. Addey gekoop het, mediese dokter en vooraanstaande inwoner van Wellington). Dáár sou die groep Wederdopers (soos wat hulle onder die Wellingtonners bekend was) vyf jaar lank in 'n geslote kommune saamleef, sommige van hulle ook in ontug en met 'n uitruiling van mans en vroue onder mekaar. Die inwoners van Wellington het hulle in 'n uiters agterdogtige lig gesien. Armstrong (1993:207) beskryf verder die verkoop van die White House aan Andrew Murray op 12 September 1873 en die vertrek daarna van die groep Wederdopers eers Vier en Twintig Riviere toe, waar Jan Retief, 'n plaaslike Wederdoper, 'n plaas gehad het. Daarvandaan het August verder noord getrek tot by Boschdal naby Rustenburg, in die destydse Transvaal.

Die intog van die Wederdopers op 4 Mei 1868 vanaf Wellington Stasie die warm Hoofweg af soos verhaal deur Apollis in *Limietberge* (p.53), word aanskoulik deur Christa Armstrong beskryf (Armstrong 1993:147-148). Die twee volgelingen op Wellington is Michiel Brink, bakker, en Jan Retief, onderwyser aan die eerste eenmanskool op Wellington, en geskorste voorleser uit die kerk vanweë sy verwerping van die klein doop en sy geloof in die groot doop (sien ook notule van die

Kerkargief 13/01/63 en 8/07/63- G25 1/1).

Verskeie ander lede van die nageslag van die Schochs (oorspronklik uit Switserland) het ook navorsing oor hulle familiegeskiedenis gedoen. 'n Navraag van my in die S.A. Biblioteek, Kaapstad, het gelei tot 'n telefoniese gesprek met 'n sekere mnr. Linder, ook iemand met 'n Schoch-verbintenis, wat my verwys het na dié gesaghebbende werk oor die Schoch-geskiedenis, naamlik *The Swiss at the Cape of Good Hope 1652 - 1979*. Ek het dit vir die doel van my navorsing te wydlopig gevind, en nie gebruik nie. Dit was egter vir my van betekenis om te verneem hoeveel bronne daar oor die koms van die Schochs na Suid-Afrika bestaan. In die S.A. Biblioteek is daar onderskeidelik 'n Vier en Twintig Riviere-versameling¹, 'n Schoch-, en 'n Eberhard-versameling (die eerste Eberhard was 'n vriend van die Schoch-familie wat saam uitgekom het Suid-Afrika toe).

August Schoch was die dokumenteerder van die geskiedenis van die Schoch-seuns wat uitgekom het Wellington toe, en van hom is daar in die Africana-afdeling van die J.S. Gericke Biblioteek van die Universiteit van Stellenbosch 'n outobiografie in Duits wat hy in 1910 geskryf het: *Transvaal. 34 Jahre im Lande der Buren. Erinnerungen von August Schoch*. Hierdie handel egter hoofsaaklik oor die trek noorde toe nadat hy Wellington verlaat het. Die paar ongebinde tikvelle in die Wellington Museum wat hy op sewe en sestigjarige ouderdom geskryf het, *Biography of W. August Schoch. Notes on my Life*, sluit in hoofsaak by die eerste deel van dié biografie aan.

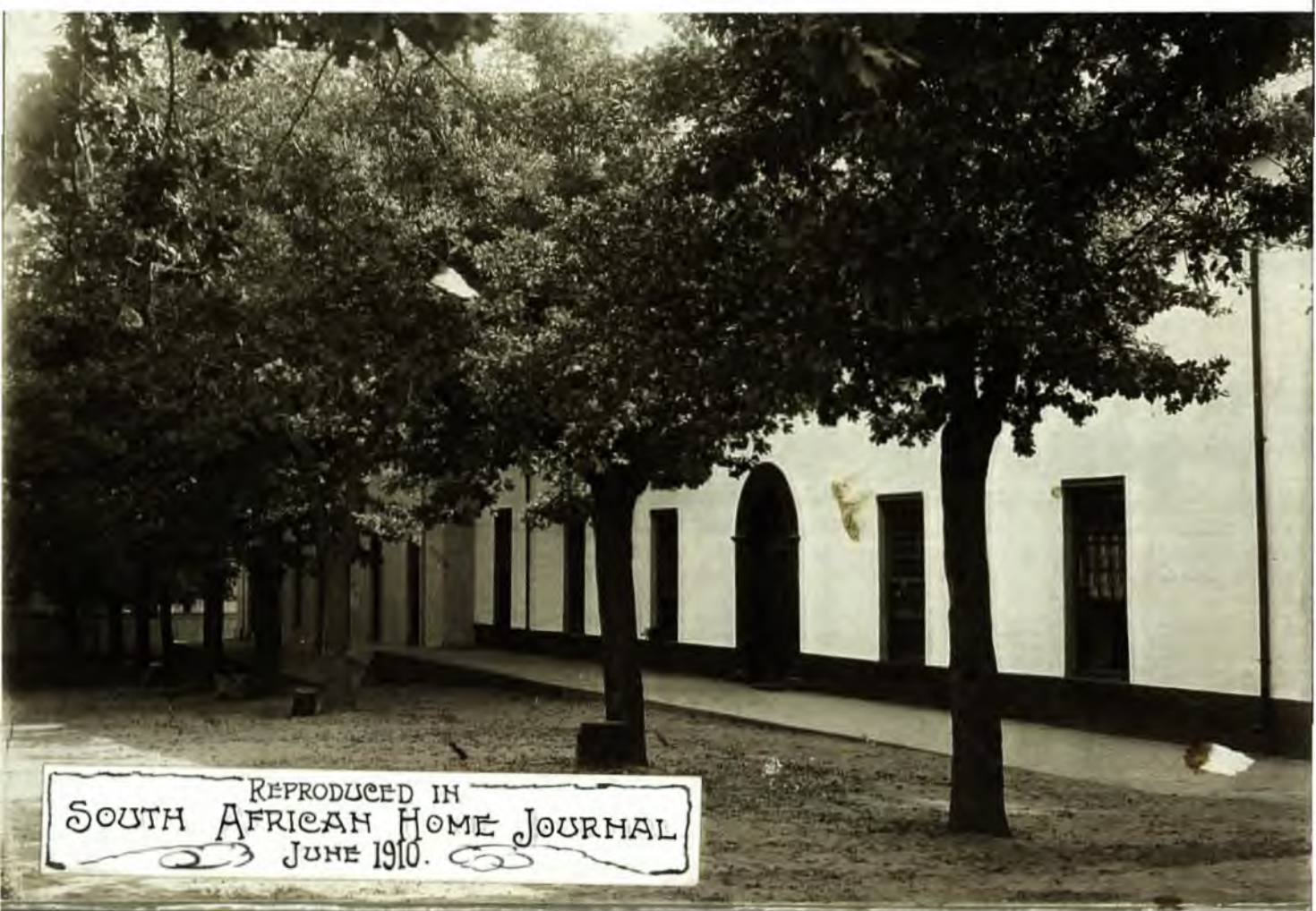
Ook J. du Plessis maak melding van die koms van die Wederdopers na Wellington in sy gesaghebbende werk oor Andrew Murray, *Het leven van Andrew Murray*. Sy kort weergawe van die Wederdopers se verblyf op Wellington (Du Plessis 1920:287-288) stem in hooftrekke ooreen met dié van Armstrong, so ook dié van H.J. Smith in *Die liefde van jou bruidstyd* (Smith 1990:17-18).

Dit blyk dus dat die koms van die Wederdopers na Wellington op 4 Mei 1868 - min of meer in die tyd toe Harry en Martha in die Dal was - 'n historiese gegewe is. In *Limietberge* weef ek dit in die verhaal in.

---

¹ Die Vier en Twintig Riviere Museum naby Porterville huisves interessante materiaal oor die Schoch-geskiedenis.

REPRODUCED IN
SOUTH AFRICAN HOME JOURNAL
JUNE 1910.

DIE WHITE HOUSE

Hoe akkuraat die mites oor die koms van die Wederdopers na Wellington is, sal niemand met sekerheid kan sê nie. Volgens Armstrong (1993:154) het Wouter Groenewoud ook voorspel dat die wêreld op 17 Oktober 1868 ('n naweeksdag) sou vergaan. Hierdie gegewe gebruik ek ook in *Limietberge* (p.56).

As opgroeiende jong kind op Wellington en ook daarna, het ek ook dikwels die storie gehoor van die man wat van die Hexbergkoppie net buite Wellington wou opvaar na die hemel. Christa Armstrong (1993:156) neem dié insident in haar boek op, gerugsteun deur 'n berig in 'n kerkblad van die dag:

On March 12 [1869 - W.R.] the *Kerkelyk Werkblad* reported that a small group of people had "climbed a nearby hill in the early morning hours and started a fire from which the new prophet, wrapped in a white sheet, was to ascend to Heaven". Eyewitnesses testified that Jan Retief got up on the stake but, feeling the flames sear his feet, jumped off and fell. Covered with burns, he was helped down the hill by his friends. "These people are maniacs," the Reverend van Broekhuizen commented in the *Volksvriend*. He urged his readers "to watch and pray, lest they become victims of false prophets and apostles whose absurd teachings might lead them astray."

Ek het hierdie gegewe so interessant gevind dat die versoeking daar was om te ver van Martha in *Limietberge* op sypaadjies af te dwaal. Uiteindelik het ek die brandstapel-insident op die Hexbergkoppie buite Wellington gebruik vir Martha se gebaar om vryskelding, háár *remittance* (p.58).

DIE VERKOPE VAN DIE WHITE HOUSE AAN ANDREW MURRAY

August Schoch beskryf met presiesheid die verkoop van die White House aan Andrew Murray (*Biography of W. August Schoch. Notes on my Life* p.79). Armstrong se weergawe stem woordeliks ooreen hiermee, wat my laat vermoed dat haar bron hier laasgenoemde werk is, asook die *Vertrauliche Mittheilungen uber die geistliche Erlebnisse einiger Kinder Gottes in Sudafrica* is, soos agter in die bronnelys van *God's Errant Children* aangedui, wat sterk ooreenkomste toon met *Biography of W. August Schoch*. Uit dié vertellings (Armstrong 1993:206,207) word dit duidelik dat August Schoch die versoek van Murray om die White House te koop, as 'n teken van Bo sien :

"One afternoon, as I was working in the orchard," August wrote, "a stranger called across the rose hedge: 'Wil U die plek niet verkoop nie?' [...] 'Certainly not', I replied, somewhat taken aback. A few days later another stranger appeared, asking the same question. Again I declined. Shortly thereafter an elder of the Wellington church came to my house to find out whether I might be willing to sell Ebenezer."

August never doubted that the three messengers had been sent by a higher power. Through the clamor of creditors and the taunting of vandals, he heard the voice Moses had heard in the desert. "I felt that little by little God was releasing me from Ebenezer and all my possessions. Softly at first, as though from afar, then ever more firmly He told us through the Holy Spirit that we were to depart for a country He would show us in the South African interior. Once again we spiritually girded our loins [...] and stood prepared, staff in hand, to follow the call of the Lord".

His son Hermann, who was eight at the time, recalled a wordlier version. "Early in 1873, Mr Pentz, one of our neighbours in Wellington, returned from a trip to the interior. He gave a most glowing account of the Transvaal where farms could be bought for five pounds sterling apiece. This account so impressed my father that he sold his property in Wellington".

But August saw himself as an instrument in God's hand. "After days of doubt and serious deliberation, the Lord advised me to offer our beautiful Ebenezer to Pastor Andrew Murray. In the presence of the Church elders, the deal was closed for £1,600 sterling before the Justice of the Peace, on September, 1873."

The Reverend Andrew Murray had had his eyes for some time on the spacious hillside mansion which the local people called the White House. The visionary churchman was planning to establish a Christian women's college at Wellington, for which purpose he had already solicited the sum of £1,150 sterling from his congregation."

Die verkoop van die White House aan Andrew Murray, word bevestig in 'n afskrif van die oorspronklike handgeskrewe dokument wat in die Wellington Museum bewaar word.

Die storie van die verkope van die White House aan Andrew Murray lê ek in *Limietberge* in die mond van Apollis, soos hy dit aan Martha vertel (p.59). Die historiese ironie van dié stukkies kleingeskiedenis - een van die leiers van die uitgeworpe Wederdopers wat instrument word in die totstandkoming van die hoofstroomgeskiedenis op Wellington - gaan hopelik nie by die leser verby nie. So ook nie die weergawe daarvan deur 'n randfiguur nie.

ANDREW MURRAY SE KOMS NA WELLINGTON

Andrew Murray en die totstandkoming van die Hugenate Seminarium in 1874 op Wellington, is deel van die hoofstroomgeskiedenis van die dorp. Dit is goed gedokumenteer en beslaan tot op

GEZICHT OP WELLINGTON, MET DE DRAKENSTEIN BERGEN ONDER SNEEUW

Uit: J. du Plessis: *Het leven van Andrew Murray*

Die hoogste bergkruin wat toe onder sneeu is, is Laer Sneekop.

hede (2000) die grootste gedeelte van die inhoud van die plaaslike museum. Murray was 'n bekende kerkleier, en was in sy dag onder andere ses keer tot Moderator van die Sinode van die Nederduits Gereformeerde Kerk verkies. Hy was 'n besonder vrugbare skrywer van veral boeke oor die hoër geestelike lewe en die vervulling met die Heilige Gees. Die boeke is in verskeie tale vertaal en word tot vandag toe wyd gelees. Daar is ook gereeld navrae oor hom by die plaaslike museum. Daar is 'n besondere belangstelling in hom vanuit die Koreaanse Kerk, veral vanweë 'n onlangse herlewing daar wat ooreenkomste toon met die herlewing van 1861 wat op Worcester begin het¹.

Die Wellington waarheen Murray kom

Andrew Murray kom in September 1871 vanaf die Groote Kerk, Kaapstad, na 'n landelike dorp, 'n diep vallei skilderagtig geleë tussen hoë berge (sien die Lady se beskrywing van Wellington in *Limietberge* p.109). Volgens 'n sensus-opname kort daarna was daar op Wellington in dié tyd ongeveer 327 huise en 'n bevolking van 2 192 (Oberholster 1987:41). Die huise het voor die groot brand van 1875 en voor die gebruik van sink teen die wending van die eeu, hoofsaaklik rietdakke gehad. Groot stukke oop grond tussen huise het die landelikheid verhoog (*Limietberge* p.37).

Die dorp beleef in dié tyd 'n bloeitydperk, want sedert November 1863 is dit die terminus van die spoorlyn wat vanaf die Kaap loop. Die bou van die spoorlyn, en so ook die bou van Bainskloofpas deur die Limietberge tien jaar tevore, was deel van 'n omvattende plan van die Britse owerhede om die infrastruktuur van die destydse Kaapkolonie te verbeter. Alle treinroetes van die Kaap het op Wellington geëindig. "Die infrastrukture in die ou kolonie is onder die voortreflike Britse bewind besig om snel te ontwikkel!" roep die Lady in *Limietberge* uit. "Grense word deurbreek en skanse afgebreek!" (p.109).

By sy landelikheid, was Wellington dan ook 'n woelige kruising van lyne. Want vir die groot getal waens wie se eindbestemming die verre binneland was, was die vertrekpunt Wellington.

---

¹In gesprekke met besoekers aan die Wellington Museum uit Korea, Rev. David (Soon-Seong) Kim en Rev. James (Jang-Hwan) Moon, aan my meegedeel (23/02/2000).

Hiervandaan het die reis oor die Limietberge verder gegaan (die metafoor in *Limietberge* is hier van toepassing). Die logiese gevolg was 'n bloeiende wamakersbedryf, want op Wellington moes die waens nagesien word voordat hulle die hoë berge kon oor. In dié tyd was dit veral herstelwerk en nasienwerk wat aan waens gedoen is - die hoogbloei van die wamakery, toe 'n groot verskeidenheid van waens vervaardig is, sou met die goudstormloop in die 1880's saamval. Die belangrikste wamakervervaardigingsbedrywe was egter in die Paarl.

Maar Wellington het ook sy wamakers gehad, van wie Albertus Malan - vir wie Apollis in my verhaal werk - van die bekendstes was. Dié groot huis van Albertus Malan¹ was inderdaad skuins oorkant die White House geleë (intussen gerestoureer en vandag steeds bewoon).

Met die koms van Andrew Murray na Wellington in September 1871 breek 'n bloeitydperk in die Wellingtonse kerkgeskiedenis aan. Een bron verwys daarna as 'n "bruidstyd" (Smith 1990:titelblad). Wellington word mettertyd vanweë die Christelike inrigtings wat onder Murray se dryfkrag tot stand kom, ver buite sy grense bekend. Wellington trek ook meisies van dwarsoor die land vanweë Murray se baanbrekerswerk vir hoër onderrig vir dogters.

Die opbloeï van liberale denke

In 'n breë konteks gesien, was dit ook die tyd van die opbloeï van die liberale denke in die destydse kolonie, 'n uitvloeisel van die belangrike Europese stroming wat as die Verligting bekend gestaan het; 'n humanistiese denkstroom wat groter klem gelê het op die menslike rede en die vermoë van die mens om homself te hervorm en te verbeter.

Murray se denke was sedert sy studiejare in Skotland egter ortodoks, geskoei op die "Secor Dabar" (Remember the Word) Skool met sy klem op sondebelydenis (vgl. Martha en Pieter se klem op "repentance"), bekering, God se vrye genade, persoonlike oorgawe, heiligmaking en sending. Die lang stryd tussen die liberale en die ortodokse denkstroom binne die N.G. Kerk

---

¹ Albertus Malan vestig hom volgens 'n handgeskrewe stuk van sy dogter Ella in die Wellington Museum, eers in die 1880's in Malanstraat (vroeër New Street). In *Limietberge* moes ek dit vroeër laat gebeur.

kulmineer uiteindelik in 'n siviele hofsaak na 'n dramatiese besluit van die 1862-sinode om twee leiers van die liberale denkstroom, naamlik J.J. Kotzé en T.F. Burgers, te skors. Hoewel die hofsaak ten gunste van laasgenoemde twee predikante beslis word, was dit volgens André du Toit in sy artikel "The Cape Afrikaners' Failed Liberal Movement 1850 - 1870", die ortodokse stroom binne die N.G.Kerk wat uiteindelik die rigtinggewende denkpatroon binne dié kerk geword het (Du Toit 1987: 57). Volgens Du Toit was die Murrays en hulle intelligente, goed-opgeleide mede-leiers binne die kerk, die Neethlings en die Hofmeyrs, progressief in hulle mobiliteit, hulle vernuftige organisasievermoë, hulle kundige gebruik van die media en die skep van nuwe forums (Du Toit 1987:57).

Ortodoks in sy geloof dat 'n Christen geheelonthouer moet wees, is Murray ook. Hy glo dat 'n Christen geen sterk drank mag gebruik nie, en beywer hom vir die sluiting van alle kroë op Wellington. Dat dit weerstand kon wek in 'n wyndistrik, is verstaanbaar. So vertel Leona Choy (1978:86) hoedat iemand probeer het om die pastorie aan die brand te steek deur brandstof-deurweekte lappe deur die vensters na binne te gooi. (Hierdie inligting gebruik ek in die brief van die Lady oor haar besoek aan die Bovlei -p.112). Die "Temperance Society," wat hulle beywer het vir geheelonthouding, was in dié tyd besonder aktief. So noem Preston die werksaamhede van die Temperance Society dikwels in haar briewe (Journal 1 1998:175,220; vergelyk Martha se verwysing daarna in *Limietberge* p.188).

Murray - Mister Morrie, soos wat hy in die volksmond bekend was -was bekend as 'n gevoelvolle prediker wat op die kansel soos 'n "Jesaja van ouds" getransformeer het. Choy berig (1978:126) hoedat hy "die kussing op die kansel met die vuur kon moker sodat stofwalms in die lug opstyg". (In *Limietberge* noem die Lady hierdie preekwyse van Murray - p.113). Dat dit veral by jong kinders vrees kon inboesem, is vir my waarskynlik. Hierdie gegewe gebruik ek in *Limietberge* as agtergrond vir Coba se godsdienstige vrese (p.74).

Andrew Murray was by uitstek ook mistikus. Hiertoë mag die "vreemde" begin van die herlewering op Worcester in 1861 - waarvoor sy vader jare gebid het - bygedra het, die vreemde begin met die charismatiese gebed van 'n jong kleurlingmeisie, soos vertel deur Pieter in *Limietberge* (pp.55-56) Dit is ook die mistikus-visioenêr wat met God op die rotse praat van Kalkbaai; die ontmoeting wat

'n ingrypende invloed op die geskiedenis van Wellington sou hê.

Die vrou aan Murray se sy: Emma Murray

Die vrou wat Murray saam met hom Wellington toe bring, is ook in 'n sekere sin "verlig". Sy pas nie altyd ewe goed in die konvensionele patroon van denke oor vrouwees van dié tyd nie. Emma Murray, née Rutherford, het buite die grense beweeg van wat van 'n "tradisionele" eggenoot van die tyd verwag is. Sy was 'n intellektuele klankbord vir Andrew; sy kon gesprek en debat voer, en het veral baie belang gestel in sy skryfwerk. Die briewe van "Young Mrs Murray", soos byeengering deur Joyce Murray, getuig hiervan.

Emma, die dogter van 'n vooraanstaande Kaapse sakeman, was fyn opgevoed en hoogs gekultiveerd - haar naaimasjien en klavier moes byvoorbeeld na hul troue van Kaapstad af saamgaan Bloemfontein toe, waar Andrew Murray voor sy beroep na Worcester hoof was van Grey Kollege. Sy was in die tradisionele Victoriaanse tradisie opgevoed van tuislesse in die musiek, die skilderkuns en naaldwerk - veral borduurwerk. Sy was ook bietjie Frans en Duits magtig.

Emma Murray se briewe¹, soos saamgestel deur Joyce Murray, vertel die boeiende verhaal van haar en haar bruidegom se wittebroodsreis per trekkerswa oor Bainskloof via Graaff-Reinet na Bloemfontein (Murray 1954:12 - 18). Dit vertel die interessante verhaal van 'n ruwe reis in onherbergsame landskappe soms tot laat in die nag, van pieknieks langs die pad en van die knus skuiling wat die goedingerigte wa gebied het. Murray het dikwels die land vol gereis op geldinsamelings- en sendingtoere, en J. du Plessis se aanduiding (Du Plessis 1920:531) dat daar ook 'n besoek aan Namakwaland was, was die vertrekpunt vir die brief van Emma in *Limietberge* (pp.20-25).

---

¹Van die inligting uit Emma se brief in *Limietberge*, soos byvoorbeeld wat hulle geëet het, kom uit *Young Mrs. Murray Goes to Bloemfontein*. Die inligting uit Namakwaland kom uit die *Cape Monthly Magazine*. Die gedeelte oor die donker kontinent van Afrika wat vir die Christendom gewen moet word, is die mening van Abbie Ferguson in die *Mission News Letter* van Augustus 1892. Die brief van Emma in *Limietberge* is nie letterlik uit 'n spesifieke werk geneem nie, maar 'n samestelling van my.

Die stigting van die Hugenote Seminarium (die “Seminary”)

Murray was ’n kombinasie van ’n visioenêre mistikus en ’n pragmaties. Die visie vir ’n Christelike hoër meisieskool, geskool op ’n holistiese benadering tot die onderwys, kry hy in 1872 met die lees van *The Life History and Work of Mary Lyon*, ’n biografie van Mary Lyon wat aan die Mount Holyoke Meisieskool in Massachusetts, Amerika, baanbrekerswerk op dié gebied gedoen het. Holisties, omdat dit glo aan geïntegreerde onderwys wat in gelyke mate “die hoof, die hand en die hart”¹ aanspreek.

Mary Lyon was daarvan oortuig dat die vrou haar plek in die samelewing slegs kon volstaan indien sy akademies op dieselfde peil as die man is. Ook hierdie gedagte sou Murray navolg in ’n tyd toe die onderwysgeleenthede vir vroue uiters onvoldoende was. Vakke soos Latyn, Algebra, Rekeningkunde, Skeinat en Botanie is aangebied (Ouma Jacoba verwys hierna in *Limietberge* p.105). Daar was veral ’n geweldige belangstelling in die Botanie, en dikwels is uitstappies en pieknieks na Bainskloof gekombineer met die versameling van plantspesies, wat noukeurig nageteken en bestudeer is.

Murray en sy vrou Emma was na die verlies van twee van sy kindertjies teen die einde van 1872 vir ’n tydperk van herstel op Kalkbaai waar hy tyd gehad het om oor die werk van Mary Lyon te dink en te bid (“Ant” Mieta verwys in my verhaal hierna in Ouma Jacoba se vertelling op bladsy 107). Murray was in dié stadium baie bekommerd oor die gebrek aan behoorlike onderwysfasiliteite van veral dogters in die land. Daar was wel ’n paar plaasskole met meriete in die omgewing, waarvan die Blouville Skool onder die legendariese onderwyser M.J. Stucki in die tydperk vanaf 1860 tot 1902 die bekendste was, maar dit was op seuns gerig en die algemene opvatting van die plaaslike bevolking was dat dogters se pligte tot huis en haard beperk was. Daar was wel een klein meisieskooltjie² op die dorp, maar dié was tweedeklas en die onderrig nie van

---

¹ ’n Onderliggende tema in my verhaal - die belangrikheid van “die hart” in menslike kommunikasie - is ’n toevalligheid, en nie bepland nie.

²Dié meisieskooltjie is in 1868 met 36 leerlinge begin in die omgewing waar Grevilleas - woonhuis van Breyten Breytenbach as kind - vandag (2000) nog staan. ’n Mev. Maynard was die eerste onderwyseres.

'n hoë standaard nie.

Met sy terugkeer op Wellington, skryf Murray in Desember 1872 'n brief aan die prinsipale van die Mount Holyoke Meisieskool waarin hy 'n onderwyseres aanvra wat dieselfde tipe werk op Wellington kan kom doen. Mount Holyoke reageer gunstig, en in November 1873 arriveer twee in plaas van die gevraagde één, naamlik Anna Bliss en Abbie Ferguson, beide vroue met 'n onberispelike rekord en vanuit 'n stoere Puriteinse voorgeslag.

Op 19 Januarie 1874 begin die werk van die Hugenote Seminarium (die "Seminary", soos dit algemeen bekend sou staan) in alle erns in die White House wat van die Wederdopers gekoop is. Abbie Ferguson was die hoof, en Anna Bliss die vise-hoof. In totaal is daar met drie onderwyseresse, veertig kosgangers en veertien dagskoliere begin. Die kosgangers het uit alle dele van Suid-Afrika, onder meer van die Zuid-Afrikaanse Republiek, Kimberley en Pietermaritzburg gekom. Die gedagte was dat die naam "Hugenote Seminarium" die ideale, lewenswyse en bekouinge van die Hugenote bevorder.

Na 'n beskeie begin met beperkte fasiliteite, groei die skool so vinnig dat die "Lower Department" moet uitbrei na 'n "Higher Department," wat ook spoedig in 'n opleidingskool vir onderwyseresse ontwikkel (die latere bekende Onderwyskollege). Addisionele onderwyskragte moes vroeg reeds op gereelde basis uit Amerika ingevoer word. Ten tyde van Abbie Ferguson se sterwe in 1919, het 'n Hugenote Kollege uit die "collegiate department" gegroei waarvan sy die eerste hoof was.

Abbie het onderwys op 'n Christelike grondslag as haar lewensroeping gesien, en het hoë ideale vir haar inrigting gehad (sien laaste brief van Abbie in *Limietberge* - 'n samevatting van haar laaste briewe en voorlesings soos vervat in *The Builders of Huguenot* 1927:166 - 171). Selfs die "doring in die vlees" - katarakte op die oë wat sy deurgaans in haar briewe meld - kon nie haar idealisme en geloof demp nie.

ABBIE FERGUSON

Abbie Ferguson was 'n toegewyde briëfskrywer. Uittreksels uit haar briewe is opgeneem in *The Builders of Huguenot* wat deur haar broer, George Ferguson, geskryf is. Van haar ongebinde

briewe is in die Wellington Museum beskikbaar. Sy skryf hoofsaaklik aan Annie, haar suster en sielsgenoot in Amerika. In *Limietberge* beskryf sy met noulettende presiesheid in haar eerste brief¹ (fragment 27 pp. 62-67) die aankoms per stoomboot in die Tafelbaai-hawe, die eerste besoek aan Kalkbaai waar die Murrays tuisgegaan het, en die treinrit verby Daljosafat tot op Wellington. Sy beskryf in dié brief die aankoms op Wellington waar sy in die White House sou tuisgaan, en die verwelkoming hier. Sy noem die posmeester-familie, die Cairncrosse, die belangrike skakel met haar familie in Amerika.

Die inrigting van die White House vir die nuwe skool vir meisies op Wellington neem aanvanklik die meeste van Abbie se tyd in beslag. Dié groot Georgiëanse huis met sy veertien kamers het 'n landelike atmosfeer; na agter strek die ruim terrein wat vroeër deur die Wederdopers bewerk is tot teenaan die Kromrivier met hoë populierbome langs die oewers. Hier sou die "Seminary"-dames na alle waarskynlik dikwels kom sit en ontspan het. Hier is sekerlik ook wasgoed gedoen in die rivier, en 'n pragtige foto deur Gribble van die Paarl van wasvroue in die Bergrivier, soos opgeneem in *A Vision of the Past - South Africa 1843 - 1910* (De Beer en Barker 1992:145), was die inspirasie vir die toneel in *Limietberge* waar Martha saam met die ander wasvroue vir Abbie, Anna en "Mister Morrie" ontmoet (pp.81-83).

Kort na haar aankoms bemoei sy haar reeds met die plaaslike kleurlingkinders se opvoeding. "We are becoming very interested in the Coloured people", sê sy in 'n brief van 17 April 1874 (Ferguson 1927:26). In 'n brief van 26 April 1874 (Ferguson 1927:26) beskryf sy die begin van 'n Sondagskool in 'n "village schoolroom":

I must tell you about our Sunday School. Nearly all the girls have told me that they would like to take part in it, and I have felt an earnest desire has been aroused. At three this afternoon thirty-one little coloured children presented themselves. We could have furnished a teacher for every one, but arranged them in classes of two(...) The school was held in the village schoolroom, which is in our back yard.

(Ouma Jacoba gee 'n gedetailleerde beskrywing van die "mission Sunday School for coloureds" in *Limietberge* pp. 79-80).

---

¹ Die brief is 'n vry vertaling van my uit 'n ongepubliseerde Engelse brief van Abbie aan haar suster Annie, gedateer 15 Februarie 1873. Die tweede laaste paragraaf van die brief waar die Cairncrosse genoem word, is 'n toevoeging van my.

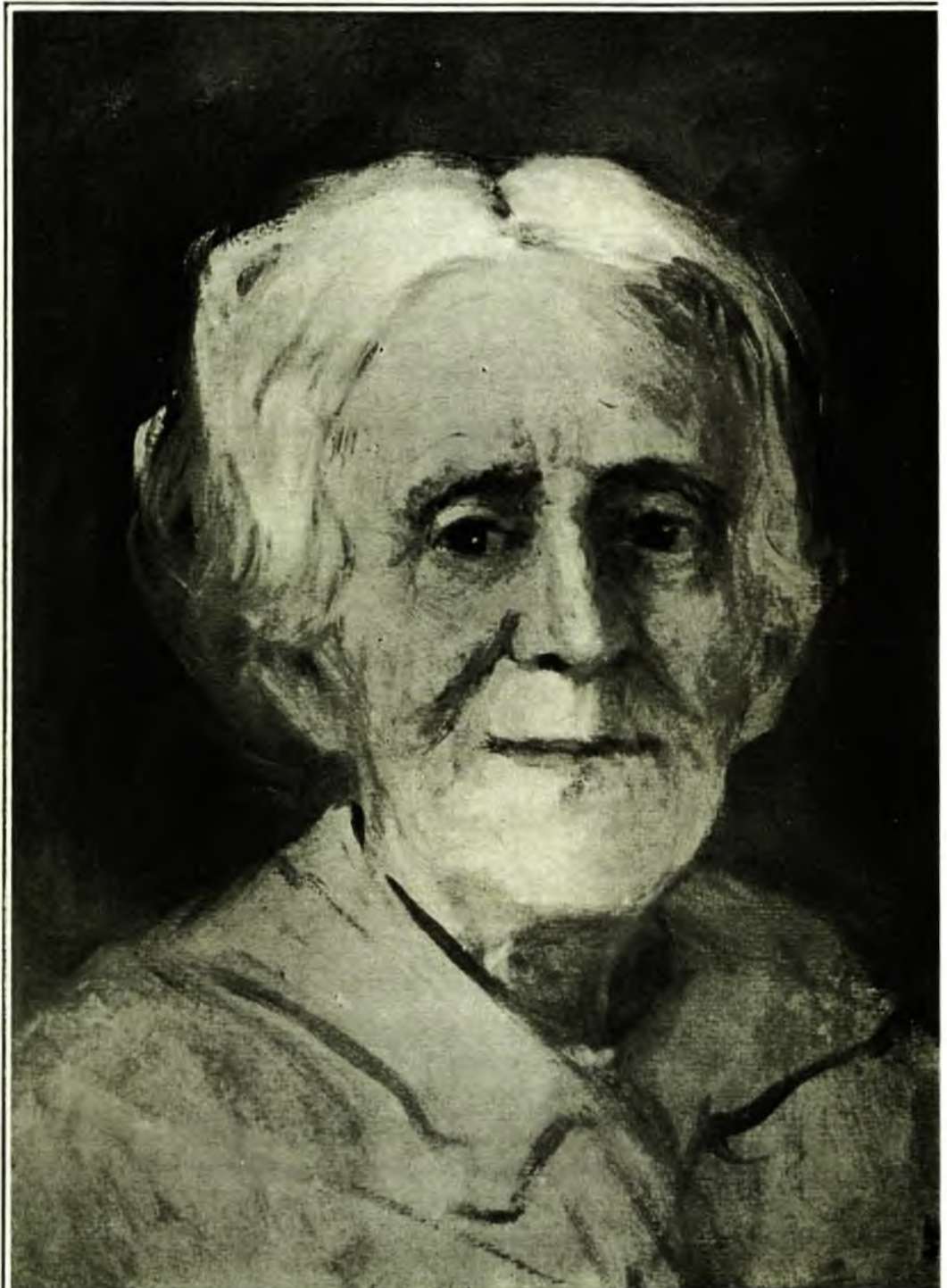
Martha Solomon(s) en haar mense sou dan sendingobjek word. Later, veral met die ontdekking van goud aan die Witwatersrand in 1886, het 'n ongekeende sendingywer ontbrand en vroue vanuit die Huguenote Seminarium is onder die leiding van Abbie Ferguson en Anna Bliss landwyd en ook oor die grense van die land uitgestuur. Abbie streef daarna dat "our dear girls" 'n dinamiese krag dwarsdeur Afrika moet word. Sy self besoek dikwels die sendingvelde, veral dié op Saulspoort in die destydse Noordoos-Transvaal. George Ferguson (1927:67) sien dit as 'n grensdeurbreking:

"[...] there were women at Wellington whose thoughts and purposes ran across mountain and river to the far uplands of Central Africa".

The Mission News Letters wat aanvanklik kwartaalliks verskyn het en sedert 1888 in vergrote maandelikse vorm, bevat verslae van Abbie Ferguson, en gee volledig verslag van sending-uitreikaksies van die tyd.

Die begeesterde en energieke Abbie was egter nie sonder haar doring in die vlees nie. Sy het vroeg in haar lewe reeds las van haar oë, en meld dikwels in haar ongepubliseerde briewe en ook dié wat opgeneem is in *Builders of Huguenot*, van die groeisels op haar oë (ongepubliseerde briewe 28 Januarie 1874; 13 Februarie 1874). Dit wil voorkom asof sy die oë beskerm deur "to sew and to write without looking" (brief 14 Januarie 1874) en deur 'n skerm ("shade") oor die oë te dra (brief 25 Desember). Abbie aanvaar hierdie belemmering as deel van die "discipline of suffering" (brief 19 Desember 1873) wat sy as gelowige kind van God moet aanvaar en as uitdaging sien vir geestelike groei.

'n Groeiende behoefte aan opgeleide onderwyseresse en verdere opleiding vir dames maak dat verdere uitbreiding noodsaaklik word. Abbie se droom van "when we have a Huguenot College well established here, and our Branch Seminaries with new buildings paid for, I shall feel 'now lettest Thou Thy servant depart in peace' (Ferguson 1927:81), kry gestalte met die hoeksteenleggings van Huis Cummings in Desember 1897. Dit word die eerste kollege vir hoër opleiding vir vroue in die land. Abbie Ferguson was hoof (*president*) van dié kollege vanaf 1899 - 1910. Nege en dertig vrouestudente skryf aanvanklik in; sommige vir die B.A.-graad, ander vir 'n intermediêre kursus, nog ander vir onderwysopleiding en sommige vir matriek. Die treffende gebou van Simonstadsandsteen en Tafelberggraniet - vandag nog een van dié bakens op Wellington

- se oprig kos in die omgewing van £13 000, waarvan slegs £1 500 nog uitstaande is met die hoeksteenlegging van die gebou in 1897. Dit illustreer die dinamika waarmee Abbie haar taak in haar nuwe vaderland uitgevoer het. Haar eindelose energie inisieer ook die oprigting van nog 'n praggebou in 1908, wat as Huis Ferguson bekend sou staan, en ook vandag nog monument is.

Abbie Ferguson gaan deur die loop van haar lewe verskeie kere Amerika toe vir vakansie, en ook om haar familie weer te sien, maar mettertyd sien sy Suid-Afrika as haar tuiste, waarna sy na elke wegwees verlang (Ferguson 1927:64). Aan die einde van 1897 is sy 60 jaar oud en kwalifiseer vir pensioen, maar tree nog nie uit die onderwys nie. Geleidelik begin sy egter swakker word, hoewel haar ywer vir die uitbreiding van die koninkryk nie minder word nie. Haar taak sien sy nou met die kwynende liggaamskragte al meer as binnekamerwerk, "in the quiet of my room in thought and prayer" (Ferguson 1927: 169). Vanuit die stilte van haar kamer gaan daar steeds, tot aan die einde van haar dae, 'n kragtige invloed uit (Ferguson 1927:170).

Syself sien oudword idealisties; asof sy vir oulaas op een van die hoë plekke staan in haar "onward march towards the mountains"(Ferguson 1927:169):

It is a great thing to be eighty years old. One feels like standing on a mountain peak – looking out over the years, the eighty years that lie behind, the little time in front, and then the blessed Eternity. One is lifted up in those calm altitudes where we see less of earth and more of heaven.

Hierdie idealistiese siening, wat verweef is met haar lewensfilosofie, probeer ek in *Limietberge* in haar laaste brief, in die *Afskeid*-fragment, weergee. Ek gebruik ook die swaksiende oë hier as metafoor.

Abbie sterf sag en sonder pyn die nag van 26 Maart 1919 op die terrein van haar nuwe Jerusalem waar sy ses en veertig jaar lank werksaam was.

VERSET TEEN VERAMERIKAANSING

Die veramerikaansing van die onderrig vir dogters op Wellington was nie sonder verzet nie. Die weerstand teen die veramerikaansing en verengelsing in die "Seminary," word deur Anna Bliss in

een van haar briewe genoem (Ferguson 1927:31 -32):

Do not think the school is without opposition. Some did not like the plan from the start; and some think they should have had teachers from Holland, and not from America. Dr. Shand, who is called the father of the Ministers, says he knows the school must be doing good work, for the enemy has raised an opposition .

Die Afrikaanse Patriot (5 Oktober 1877), die koerant wat die mondstuk was van die leiers van die Eerste Afrikaanse Taalbeweging wat in die Paarl begin het, spreek hom by geleentheid maar ook deurgaans sterk uit teen die veramerikaansing op Wellington:

Daar is 'n sterke poging onder die wakkerste van onse predikante om hier so veel Amerikaanse onderwyseresse in te voer, dat hulle heeltemaal die onderwys van ons land in hande kryg, of ten minste dat die Amerikaanse manier van onderwys die o'erhand moet kry.

'n Briefskrywer in die *Patriot*-uitgawe van 28 Desember 1877 (ongenommer) is byvoorbeeld verontwaardig dat dominee Murray "op syn eige houtjie" die Amerikaner George Ferguson uitbring om hoof te word van die Sending Instituut. "Is dit nie verregaande nie, om 'n man, wat ons nie eens ken nie - 'n man wat jou geen stomme woord Hollans of Afrikaans ken [...] te wil gebruik ver so 'n gewigtige werk as Sendelings en Onderwysers oplei?" roep hy verontwaardig uit.

Die "ingeteeldheid" van die klasseverskil wat deel was van die Victoriaanse denkwys; die "superior race" wat in die kolonie kom opvoed en beskaaf, kom egter dikwels - in die geval van Abbie Ferguson, glo ek, onbewustelik, - na vore. In my naleeswerk het ek die volgende teëgekom: Sy praat dikwels van die "plain, simple Wellington people" (brief 23 November 1873) en die "unformed Dutch Girls" (brief 13 November 1874). In 'n brief van 28 Januarie 1874 verwys sy na die plaaslike meisies as "mostly backward, some hardly speaking English."

Engels is dus die beskaafde taal; die omgangstaal die onbeskaafde. In *Limietberge* duik neerhalende opmerkings oor die "kombuistaal" in die mond van Lady en Abbie dikwels op. Die volgende neerhalende opmerking oor "Dutch of the commonest kind" wat as omgangstaal gebruik word - soos verhaal in Abbie se eerste brief in *Limietberge* (p.66) - kom woordeliks uit 'n brief van Miss Elliot, vriendin van die Murrays (ongepubliseerde brief November 1872):

Dutch of the commonest kind, exceedingly rough in sound and ungrammatical, is the

colloquial language of the Huguenots who have intermarried with the Dutch.

Hierby sluit 'n opmerkings van Mary Otis Preston (1882 -1884:103) oor die skool in Daljosafat aan:

There [...] they teach Dutch and the lowest kind at that; it is what is called the "Patriot" Dutch. Their teacher is not an educated man.

Abbie spreek wel later die begeerte uit om Hollands magtig te wees sodat sy haar werk beter kan verrig: "I wish I could speak Dutch, and so get right into the work", sê sy by geleentheid (Ferguson 1927:27). In *Limietberge* (p.67) spreek sy die voorneme uit om die taal te leer.

Op 'n ander plek in Preston se briewe (1882-1884:56) word dit duidelik dat die leerlinge aan die Seminarium slegs vakansietye Hollands mag praat:

The girls have only a few rules during the holidays. They are allowed to speak Dutch and such clattering in the halls, already! They enjoy it very much!

Abbie noem die toegewing aan die dogters dat hulle slegs vakansietye Hollands (seker in die praktyk Kombuis-Hollands) mag praat, in *Limietberge* in haar brief van 10 September 1875 (p.139). Hierdie taalsentiment is tydens die Anglo-Boereoorlogsjare voortgesit. Hoewel dit buite die tydperk van my studie val, is die lewendige vertellings van Petronella van Heerden (1962:115 - 116) oor taaldiskriminasie toe sy onder andere in die oorlogsjare 'n leerling aan die "Seminary" was, betekenisvol en versterk dit die argument dat daar ook in die "Seminary" op die plaaslike gebruikstaal neergesien is. Van Heerden vertel hoe die name verengels is - Johanna word "Johenna" en Malherbe word "Mallurb." Dan sê sy (Van Heerden 1962:117):

Die reëls was onsinnig(...) en jy mag nie Dutch praat nie. Ek het my boekie sommer vooruit op elke bladsy ingevul met *Spoke Dutch*.

Die "boekie" waarna sy hier verwys, is 'n boekie waarin al die reëls wat gebreek is, neergeskryf moes word. (Die name "Johenna" en "Mallurb" gebruik ek in 'n vertelling van Ouma Jacoba in *Limietberge* - p.108).

Die verheerlikende toon waarin daar meesal oor die "Seminary"-tydperk op Wellington gepraat

en geskryf word, hou nie altyd rekening met dié seksie van die bevolking wat die vreemde kultuur as inperkend beleef het nie. By die hoë ideale en onkreukbare moraliteit van die leiers van dié inrigting, kon die onvermoë om die omgangstaal van die tyd te praat, gelei het tot 'n onvermoë om die ander werklik te verstaan. Andrew Murray - 'n versoenende persoonlikheid soos ook later sou blyk uit sy pleitbrief in die *South African News* aan die Britse volk om nie die Republieke binne te val nie (Du Plessis 1920:435) - was beide Engels en Hollands goed magtig. Sy Skotse herkoms het, benewens die ooreenkomste in die Puriteinse tradisie, ook veel in gemeen met die Afrikaners se vryheidstryd. In welke mate hy die pogings van C.P. Hoogenhout en S.J. du Toit verdra het om die Bybel in die spreektaal van die tyd te vertaal, is nie duidelik nie. (In *Limietberge* maak die Lady melding van S.J. du Toit en C.P. Hoogenhout se pogings om die Bybel in die spreektaal te vertaal -p 111. Ouma Jacoba haal dit ook aan - p. 107.)

Murray was nie by almal ewe gewild nie en oor die moontlike redes kan net bespiegel word. Sommige het hom moontlik as te verhewe en te outoritêr gesien. Volgens die inligting tot my beskikking sou dit egter onredelik wees om Murray van taalpartydigheid te beskuldig; hoewel die trant van die Afrikaanse Patriot - wat dit veral teen die veramerikaansing van Afrikaanse jongmeisies het - die rede vir laasgenoemde ook by Murray soek.

DIE EKSPLOITASIE VAN DIE FIKTIEWE/HISTORIESE, DIE SPESIFIEKE/ ALGEMENE EN DIE VERLEDE/HEDE

By die eksploitasie van die historiese agtergrond van *Limietberge* is die volgende aanhaling van Linda Hutcheon myns insiens gepas:

It is part of the postmodernist stand to confront the paradoxes of fictive/historical representation, the particular/the general, and the present/past. And this confrontation is itself contradictory, for it refuses to recuperate or dissolve either side of the dichotomy, yet it is more than willing to exploit both (Hutcheon 1988:106).

In hoeverre dit moontlik is om eie subjektiwiteit en beïnvloeding te onderskei, en met dié eerlikheid en onbevangenheid wat Hutcheon voorhou te ondersoek, is debatteerbaar. Tog was die poging tot fiksionalisering van rou empiriese feite, van "rekords van die verlede", ook 'n poging om uit verskillende oë te kyk en met verskillende ore te hoor, en om uit méér as die beperkinge van een

hoek te sien en op te teken. Uit die verlede het baie stemme na my toe aangekom, en in die loop van die ondersoek is ook - met hopelik, die nodige afstandelikheid en openheid wat Hutcheon voorhou - die vreemde historiese ironieë en paradokse uitgewys.

So is ook die hoofstroomgeskiedenis en -denkwyses uitgewys, waarteen die spesifieke - die verhaal van 'n eenvoudige bruin vrou op 'n klein dorpie - afgespeel het.

Dit is die betekenis wat hierdie bruin vrou uit die verlede vir die moderne karakter Coba het, wat die digotomie, dit is, die tweeledigheid van die verlede en die hede moet oorbrug. In die volgende afdeling sal hierop ingegaan word.

LIMIETBERGE: 'N LITERêR-TEORETIESE BESINNING

1. Die kleingeskiedenis - verhale van gemarginaliseerdes

Die volgende opmerking van Linda Hutcheon het betrekking op my ondersoek (1989:66):

[...]we now get the histories (in the plural) of the losers as well as the winners, of the regional (and colonial) as well as the centrist, of the unsung many as well as the much sung few.

Die historiografies-metafiksionele proses bemoei hom met die kleingeskiedenis (in die meervoud) van die verloorders sowel as die geskiedenis van die wenner, met die regionale en koloniale sowel as met die sentrum, met die baie wat nooit besing is nie, sowel as met die enkeles wat wel besing is. Met die optekening van die kleingeskiedenis en die vars narratiewe posisionering wat daarmee saamgaan, word dikwels nuwe lig op die hoofstroom gegooi. Te dikwels probeer die totaliserende meesternarratiewe in 'n poging tot eenheid en orde, om teenstrydighede uit die weg te ruim (Lyotard in Hutcheon 1989: x). Deur die vroeëre stemlose met 'n nuwe narratiewe posisionering op die voorgrond te plaas, word onder andere 'n bewustheid gekweek van historiese ironie en van tot dusver versweë vooroordele; asook van die soms vreemde en ironiese wigte en teëwigte wat 'n samelewing beïnvloed.

Die term kleingeskiedenis is afkomstig van die Franse filosoof Lyotard wat dit gekontrasteer het met die meesternarratiewe van 'n samelewing. Lyotard (1984:xxiv) besin oor die postmoderne skeptisisme ten opsigte van die metanarratief ("incredulity toward metanarratives"): die verlies aan die groot held, die groot gevaar, die groot ontdekkings en reise, die groot doel. Volgens Lyotard beleef die postmoderne samelewing op talle gebiede die verbokkeling van metaverskynsels in kleiner eenhede. So ook word kleiner narratiewe eenhede ("narrative language elements") toenemend van die groter meesternarratiewe onderskei.

Ankersmit (1989:147) wys op die ooreenkomstige tussen die betekenis van die triviale in die psigoanalise, en dié siening van die verlede:

...the historian should pay attention to what is not said and to what is suppressed - madness, untruth, and taboo, to use Foucault's criteria - is obviously related to the analyst's method of work. Just as we are what we are not, or do not want to be, in a certain sense the past is also what is was not. In both psychoanalysis and history, what

is suppressed manifests itself in minor and seemingly irrelevant details.

Dit is dikwels die brokkies, die versprekinge, wat nuwe betekenis aan ons siening van die verlede gee (Ankersmit 1989:148):

It is the scraps, the slips of the tongue, the *Fehlleistungen* of the past, the rare moments when the past 'let itself go,' where we discover what is really important for us. I suspect that at least a partial explanation can be found here for what Jorn Rusen referred to as the 'paradigm change' in present day historiography, a paradigm change which in his opinion consist mainly of exchanging *makrohistorische Strukturen* for *mikrohistorische Situationen und Lebensverhältnisse* as the object of the historian's attention.

1.1 Die historiese figuur van Martha Solomon(s)/Grey: 'n kleingeskiedenis van 'n gemarginaliseerde teenoor die hoofstroomgeskiedenis van die Seminarium

Die fokus van my optekening is die verhaal van Martha Solomon(s)/Grey, 'n bruin vrou van nederige stand met 'n Wellington-verbintenis (my streek, die dorp waar ek as kind grootgeword het, en waar ek steeds bly). Deur 'n ironiese wending van die geskiedenis, word die 'verloorder' wel 'n 'wenner', maar eers laat in haar lewe. Die grootste deel van haar lewe speel af teen die hoofstroom van die dorp se geskiedenis - naamlik dié van die stigting (1874) en groei van die Hugenate Seminarium - waartydens sy 'n randfiguur bly. Dit is dié hoofstroom wat deurentyd in die kollig was en waardeur Wellington bekendheid verwerf het dwarsdeur die land. Dit is die tydperk van die Victoriaanse hoogbloei, en van bepaalde morele kodes binne die Puriteinse opvattinge van die dag waarin Martha met haar baie kinders by verskillende mans en haar omgang met 'n uitgeworpe dronkaard, nie sou gepas het nie.

Die tekens van die fisiese nalatenskap van die tydperk van die hoogbloei van die Seminarium as opvoedkundige sentrum is vandag nog oral in Wellington te sien: in geboue, boeke en die inhoud van die plaaslike museum. Die Murray-standbeeld voor die Moederkerk; die koshuise op die Boland Onderwyskollege-terrein met koshuisname soos Huis Ferguson, Huis Bliss en Huis Cummings; en boeke soos *The Builders of Huguenot* deur George Ferguson, vertel steeds die storie van dié tyd. Gebeure van die verlede is sorgvuldig gedokumenteer, en in geboue sigbaar gekonkretiseer.

'n Groot gedeelte van die gebeurtenis van Martha se lewe op Wellington in dié tyd het egter nooit historiese feit geword nie. In Hutcheon se terme (1989:92) kan mens dit sien as die “event” (gebeurtenis) van Martha se lewe wat nooit “fact” (historiese feit) geword het nie:

It is historiography's explanatory and narrative emplotments of past events that construct what we consider historical facts.

Die Murray-tydperk en die Seminarium word vandag nog oorwegend met groot agting en piëteit bejeën, soos ook uit optekeninge van oud-studente in die plaaslike museum met die verskillende jubileumvierings van dié inrigting blyk. Dit is nie die bedoeling van die ondersoeker om noodwendig hieraan afbreuk te doen nie, want die geestelike leiers van die tyd het volgens my 'n ryk erfenis nagelaat, en volgens die insigte, oortuigings en bepaalde kultuuropvattinge van die tyd gehandel. Dit is eerder die bedoeling om te kyk in watter mate die kleingeskiedenis van Martha Solomon(s) nuwe lig op hierdie hoofstroom plaas, en nuwe perspektiewe bybring.

Met die opdiep van die geskiedenis van Wellington, het daar ook ander kleingeskiedenis na vore gekom wat nuwe perspektiewe gebring het. So blyk dit byvoorbeeld debatteerbaar te wees of die Seminarium-geskiedenis 'n verteenwoordigende beeld van die gees van die dorp in dié tyd is. Wellington was sedert 1863 die eindpunt van die eerste spoorweg van die Kaap. Daarbenewens was dit oor die jare ook die vertrekpunt waarvandaan waens weer die berg moes oor. Dié woelige kruising van lyne het aanleiding gegee tot gebeure wat ook 'n ander sy van die mens se bestaan reflekteer. Volgens 'n berig deur Imker Hoogenhout in *Die Dagbreek en Landstem* van 22 November 1970, was die Masonic Hotel op Wellington in dié tyd 'n soort “Wilde Weste” waar tonele van messtekery, smokkelary en verkeer met vroue van bedenkbare reputasie aan die orde van die dag was. Hierdie kleingeskiedenis is tot op hede (Augustus 2000) nie in die hoofstroom geskiedenis van die dorp opgeneem nie. Verhale van dié aard sal waarskynlik die hoofstroom in 'n ander perspektief plaas as dit opgeteken word, en *vooropgestel* word. (Hutcheon [1989: x] gebruik in hierdie verband die werkwoord *foreground*.)

Parallel met die Seminarium-tydperk op Wellington, loop ook die kleingeskiedenis van Martha Solomon(s). In die tyd van opvoedkundige opbloei van die dorp, het sy geen stem gehad nie en 'n veragte taal gepraat. Met verloop van tyd het sy egter 'n soortgelyke belangrike opvoed-

kundige bydrae onder haar mense gelewer waarvoor sy op die dorp waar sy 'n groot deel van haar lewe deurgebring het, nie erkenning gekry het nie.

Martha was in die tyd van die hoogbloeit van die Seminarium 'n sendingobjek. Sy was 'n kleurling vrou van gemengde bloed met min skoling, wat haar sou laat kwalifiseer as een van dié soort mense wat in dié tyd bearbei is. Kort na die begin van die Seminarium in 1874, is daar reeds ywerig begin om sendingwerk onder die bruinmense te doen, soos aangetoon in die historiese deel (p.252). Die ironie van Martha, wat haar oor uitgeworpenes ontferm¹ maar tog moontlik ook as "sendingobjek" gesien is, is iets wat die optekening van die kleingeskiedenis na vore bring. In die lig hiervan kry die opmerking van Hutcheon (1988:12) betekenis:

The centre no longer completely holds. And, from the decentered perspective, the "marginal" and [...] the "ex-centric" (be it class, race, gender, sexual orientation or ethnicity) take on new significance.

Martha sien ek dus as "ex-centric," die sentrum is die Seminarium-geskiedenis en die persoon van Andrew Murray. Ek gooi die kollig op die 'eks-sentrieke', en vanuit 'n gedesentreerde perspektief, kry die gemarginaliseerde, en myns insiens ook die hoofstroom, nuwe betekenis. Om te desentreer is volgens Hutcheon egter nie om te ontken nie. ("To decenter is not to deny, however" - Hutcheon 1988:159). Die Seminarium-geskiedenis word in die *Limietberge*-teks nie ontken nie. Dit word in *Limietberge* vanweë die nuwe konteks in 'n nuwe perspektief geplaas en opnuut geëvalueer.

Met die toenemende belangstelling in randgebiede en kleingeskiedenis, ook in die Wellington Museum, word dit mettertyd al duideliker dat "the centre no longer completely holds" (Hutcheon 1989:12).

Daar was wel voorheen belangstelling in Martha se geskiedenis, waarvan die navorsing van Langham-Carter en W.A. de Klerk getuig (sien die historiese deel), maar dit was hoofsaaklik

---

¹Volgens Langham-Carter (1974: 78) het Martha later in Wynberg - by haar ander baie kinders - ook nog twee aangeneem. Hulle was 'n seun met die naam van Peter Charles Graham en 'n wit dogtertjie van Souttrivier wat sy op twee weke-ouderdom aangeneem het

vanweë haar verbintenis met 'n Engelse manlike adellike. Die grootste deel van haar lewe was sy “onbesing”. So onlangs as 1999 eers het sy haar staanplek in die Wellington Museum gekry.

Die optekening van 'n vergete stuk kleingeskiedenis wat nie vroeër in die kanon plek gehad het nie - veral vanweë die indringing van die Engelse en Amerikaanse kultuur van die tyd soos uiteengesit in die historiese komponent (p.255-257)- kan as alternatiewe geskiedskrywing gesien word.

Volgens Degenaar (2000:15) is “kultuurimperialisme” 'n konstante bedreiging vir die pluraliteit van kulture en van tale. Die optekening van die kleingeskiedenis van Martha Solomon(s) het in die lig hiervan besondere betekenis.

1.2. Coba as gemarginaliseerde

Ook die fiktiewe personase Coba, wat vir Martha mettertied as haar alter ego sien, is gemarginaliseerd. Coba is 'n uitgewekene wat terugkeer na Suid-Afrika, 'n ontheemde persoonlikheid in 'n vreemde land wat deur haar egosentriese akademiese man nog verder op die periferie uitgeskuif word. Schalk-Willem se studierigting - *Die verhouding tussen die self en die ander in die postkoloniale diskoers* [...] - , is besonder ironies, omdat hyself toegespin is in 'n kokon van akademiese belangrikheid. Dit word in *Limietberge* gesuggereer dat hy deur 'n koue, hartelose intellek beheer word, iemand wat vasgevang is in 'n “verlammende gevangenskap binne die self” (Van der Merwe 1998:230). Volgens Coba erken hy haar nie as mens in eie reg nie, en stel hy die “limiete” vas waarbinne sy moet beweeg (p.131).

Coba word deur haar moeder, Lena, se navorsing oor die Solomon(s)/Grey-geskiedenis - aanvanklik teen wil en dank - optekenaar en historiograaf, maar mettertied word sy al meer deur die optekening geboei. Deur haar ouma Jacoba se handgeskrewe dagboek as bronteks en deur haar ma se navorsing, word sy gekonfronteer met vertellings en briewe, en begin sy self hervertel. Dié hervertel word 'n proses van genesing en transformasie. “Ek moet my storie vertel om aan die lewe te bly,” verklaar Coba (p. 4). Hierin vind sy dan genesing, 'n terapie so oud soos Scheherazade se vertellings in die *Arabiesse nagte* om die dood uit te stel.

Coba se eie vertellings word haar antwoord op die verskillende tekste wat sy geabsorbeer het. Deur mettertyd al meer Martha te word - as gevolg van die teks waarmee sy werk - word sy verlos van die beperking van haar self en vrygestel in die verbeeldingspel van alternatiewe ego's (sien motto van Marlene van Niekerk voor fragment 1). Sy beweeg al meer weg van die status van "kolonis, bywoner, plakker" (p. 43) wat sy in ander se oë, maar ook in haar eie, in Nederland gehad het. Die genesende krag van verhale - die vermoë om jou in 'n ander se skoene te stel en 'n ander te word - werk mettertyd terapeuties op haar in.

2. Die Nuwe Historisisme

2.1 Die Nuwe Historisisme: Kultuur in aksie

Die verlede word volgens jonger opvattinge veel wyer gesien as 'n reeds-voltooid 'historiese feit,' of afgehandelde, geslote 'historiese gebeure,' dit word gesien as 'n proses waarop 'n wye verskeidenheid van invloede ingespeel het. Die historiografie het 'n sensitiwiteit vir waar mense leef en geleef het, wanneer en onder watter omstandighede. Van Gorp (1991:179) se beskouing is dat die historiografie die mensheid in al haar fasette sien.

Bressler (1994:28) sluit by hierdie gedagte aan as hy daarop wys dat geskiedenis volgens die Nuwe Historisisme nie meer in isolasie en bloot as agtergrond gesien word nie. Die Nuwe Historisisme se klem val op die onderlinge verbondendheid ("interconnectedness") van alle menslike aktiwiteite. Geskiedskrywing is een van vele diskoerse, en daar is 'n gedurige wisselwerking tussen die verskillende diskoerse. Die geskiedenis word ook beïnvloed deur die ander diskoerse in 'n samelewing, soos byvoorbeeld die politiek en die sosiologie. In die lig van die vele invloede wat daarop inwerk, sien Bressler (1994:130) geskiedenis daarom as "culture in action."

2.2 Die Nuwe Historisisme: Die subjektiewe aard van die geskiedskrywing

Bressler (1994: 128) stel dit dat daar in die Nuwe Historisisme nie sprake is van 'n akkurate en onbevooroordeelde weergawe van die geskiedenis nie. Die subjektiewe aard van geskie-

denisoptekening kan nie ontken word nie - houdings en vooroordele kleur dit, so ook die opvattinge van 'n bepaalde tydperk oor wat reg en verkeerd sou wees. Geskiedenis word volgens die nuwe benadering veral as artefak gesien, dit wil sê, as 'n gekonstrueerde en gemanipuleerde weergawe van die "werklikheid" wat nooit objektief kan wees nie. Die Nuwe Historisisme kyk krities na die opvattinge en vooroordele wat 'n weergawe kleur, en erken ook sy eie vooroordele (Bressler 1994:128).

2.3 Die Nuwe Historisisme: Die blootlegging van die verskillende invloede van 'n tydperk

Dit is dus volgens die nuwe benadering nie moontlik om 'n tydperk, soos vroeër gemeen is, nougeset "histories korrek" te rekonstrueer nie, vanweë die verskeidenheid van invloede wat daarop inwerk. Volgens Bressler (1994:131) kan die optekening van geskiedenis veel eerder gesien word as 'n moeisame proses waarin al die "lae van die diskoers" blootgelê word. "Each separate discourse of a culture must be uncovered," sê hy. Dit geskied in 'n proses wat met die argeologie vergelyk kan word: 'n teks kan dan 'n "slagveld van mededingende idees" word met 'n wye verskeidenheid van invloede wat bepaal hoe daar binne 'n sekere tydperk opgetree is (sien ook inleiding p.207).

2.3.1 *Limietberge*: 'n Slagveld van mededingende idees

Wat was die invloede wat op die vroue in *Limietberge* ingewerk het? In hoe 'n mate was hulle produkte van die kultuur waarin hulle gebore is?

Martha was die buite-egtelike kind van 'n slawevrou, Abbie 'n Amerikaanse vrou van Puriteinse afkoms, Emma en Lady vroue wat binne die Victoriaanse tradisie grootgeword en opgetree het. *Limietberge* kan dan inderdaad as 'n "slagveld van mededingende idees" gesien word; hoewel dit nie moontlik was om binne die bestek van tweehonderd en drie bladsye al die invloede te ontgin wat op elke vrou ingewerk het nie. Dit was dus nie moontlik om elke aparte diskoers van 'n kultuur te ontbloot nie (Bressler 1994:131).

2.3.2 *Limietberge*: 'n Roman met baie stemme

In *Limietberge* het die reële outeur wel probeer om 'n voorstelling te gee van hoe elke vrouestem vanuit haar bepaalde agtergrond en kultuur kyk en praat, en daarmee die verskillende kontekste te suggereer waarbinne elke vrou optree. Die vertelling van die ontmoeting en die daaropvolgende verbintenis tussen Harry en Martha klink byvoorbeeld anders in die mond van die Lady (pp.94-95) as in dié van Martha, soos deur Coba vertel (pp.10-12). Die Lady praat vanuit die verfynde Engelse wêreld van die veroweraar wat radikaal verskil van dié van Martha. Abbie is ook nie los te lees van haar kulturele konteks nie. Nie een se voorstelling van die werklikheid is “finaal” nie. Deur die weergawe van dieselfde insident vanuit verskillende taal- en kultuur-agtergronde, word die uitstel van 'n enkelvoudige waarheid en 'n wantroue in een “korrekte” interpretasie gesuggereer.

Hierdie veelstemmige of polifoniese kondisie impliseer dat 'n mens na die werklikheid vanuit meer as een gesigspunt kyk. Die polifoniese roman¹ ondermyn die outokrasie van 'n monostem, wat in die tydperk waarin *Limietberge* afspeel, dié van die Engelse besetter sou wees. Elke fragment het as hofie 'n ander vrouenaam, en elke naam verteenwoordig 'n ander vrouestem. Die veelvoud van narratiewe lyne van die verskillende vrouestemme suggereer 'n plurale koor van stemme uit verskillende agtergronde, kultuurverbande en tydvakke wat diskoers voer met die leser. Dit herinner aan die opmerking van Bertens (1995:8) dat die postmodernisme die hegemonie van enkele diskursiewe sisteme uitsluit, en van Hutcheon (1988:90) wat beweer dat narratiewe veelvoudigheid en teenstrydigheid (“multiplicity and disparity”) die plek ingeneem het van enkelvoudigheid en eenheid (“singularity and unity”). 'n Veelheid van wêrelde word ondersoek wat verhoed dat één wêreld monopoliestatus verkry.

Die leser hoor verskillende stemme in die interaktiewe diskoers tussen leser en teks, maar tussen die stemme self is daar dikwels kommunikasiegapinge. So verkry die leser insae in elkeen se eie

---

¹Die veelstemmige aard van *Limietberge* herinner aan die polifoniese roman, 'n term wat in die literatuurstudie deur Mikhail Bakhtin gebruik is. David Forgacs (1993:195) se omskrywing is van toepassing:“(...) the polyphonic novel, which is characterized by the multiplicity of voices present in it, none of which are subjected to the authoritarian control of the writer himself.”

agtergrond en die omstandighede waaruit die personasie haar stem laat hoor. Simpatie word hopelik opgewek, maar tussen sommige van die stemme is daar onoorbrugbare afstande. Die Lady hoor nie vir Martha nie, en Abbie se flou pogings om “die taal” aan te leer, slaag ook nie. Dit is moontlik dat daar in die fragmentasie van ’n teks ook ’n suggestie te lees is van die moderne mens se onvermoë om mekaar “uit te luister,” dat dit dus ook ’n fragmentasie is van die menslike ervaring, soos wat dit as volg deur Kearney (1991:312) verwoord word:

This threat to narrative is [...] directly related to the contemporary fragmentation of human experience, a situation evidence in people’s growing incapacity to communicate, or listen to, one another.

Die individuele vroue se optredes en denkpatrone word bepaal deur hulle kultuurverband en hulle opvoedingspeil, asook deur ’n verskeidenheid van ander invloede. Die verskillende invloede wat optrede en ’n manier van dink (“mind-set”) bepaal, word soos volg deur Bressler (1994:169) beskryf:

Bound by ideology, culture, education, politics and a variety of other influences, a discourse refers not only to speech patterns, but also to a particular mind-set bound by philosophical assumptions that predisposes a person to interpret the world in a particular fashion.

Dit gaan dus om méér as die begryp van ’n kode- of klanksisteem. Dit gaan om ’n omvattender kommunikasiesisteem waarbinne stemme mekaar hoor, of nie hoor nie. In die diskoers tussen die vroue speel ekstra-linguistiese faktore dikwels ’n rol. Onderliggend aan die filosofiese voorveronderstelling van byvoorbeeld die Lady (die “philosophical assumptions” waarvan Bressler melding maak), is ’n koloniserende denkpatroon van besetting en van meerderwaardigheid. Die ontginning van houdings en gesindhede is myns insiens dus ook deel van die “argeologiese” opdiepproses by die blootlegging van alle lae van diskoers.

’n Bepaalde houding speel myns insiens ook ’n rol in die diskoers tussen die karakters Coba en Schalk-Willem. Vasgevang in sy eie rasonale en akademiese taal en sy egosentrisme, hoor Schalk-Willem nie sy vrou Coba nie. By hom is dit ’n monoloog; hy hoor slegs sy eie stem. Eers as hy Coba verloor, mis hy haar. In welke mate hierdie verlange steeds sal bly sentreer om sy eie gerief, word nie in die teks uitgespel nie. Dit bly ’n ope vraag of hy haar uiteindelik haar eie stem

sal gun. By Coba is daar sprake van vryskelding en vergiffenis.

Tog kan die simpatieke leser hom- of haarself wel afvra wat die buitefaktore is wat op Schalk-Willem ingespeel het wat hom die soort persoonlikheid gemaak het wat hy is. “Vir Schalk-Willem is kennis sekuriteit,” sê Nicola (p.184) by geleentheid. Miskien is dit ’n vraag wat wyer as Schalk-Willem strek. Kennis en die intellek is invloede wat toenemend in vandag se wêreld buitefaktore is wat optredes bepaal.

2.4 Die Nuwe Historisisme en die skakeling met die hede

Die Nuwe Historisisme argumenteer dat die optekening van die geskiedenis betekenisvol is as dit aktueel verband hou met die hede. In ’n onderhoud met Gawie Keyser sê die Nederlandse skrywer van historiese romans, Nelleke Noordervliet, die volgende (*Boekewêreld* Maart 2000, ook met Marlene van Niekerk as gespreksgenoot):

’n Mens kan nooit na die geskiedenis kyk sonder om ’n oog te hê vir die feite in jou eie realiteit nie. Jy stel vrae aan die geskiedenis oor dit wat op die oomblik vir jou belangrik is. Jy problematiseer die hede met die spieël van die geskiedenis. En omgekeerd. Hiertussen kaats jy heen en weer.

’n Nuwe geslag gooi dikwels nuwe lig op geskiedkundige ‘feite.’ Etienne van Heerden (1994:4) gebruik as metafoor ’n verhaal van ’n ou skilder op Stellenbosch wat nie die berg kon skilder nie, omdat dit geen twee oomblikke dieselfde gelyk het nie:

Dit is inderdaad gesond om in gedagte te hou dat die verlede iets is waarmee ons voortdurend in geding tree. Ons is soos daardie ou skilder wat die berg voortdurend, onvoorspelbaar, sien verander soos nuwe lig, of nuwe skaduwees daarop val.

Met die keuse van ’n moderne karakter - Coba - wat die materiaal van die verlede herbesoek, word gepoog om vanuit ’n eietydse situasie na die verlede te kyk vir patrone van herkenning, en sodoende weg te beweeg van starre geskiedkundige feite wat nie verband hou met die hede nie. “We watch the narrators trying to make sense of the historical facts they have collected”, sê Hutcheon (1988:114). Die leser van *Limietberge* sal moontlik met dieselfde verwagting die gang van Coba se ontwikkeling dophou namate sy met historiese materiaal omgaan wat haar optrede

in die hede mag beïnvloed.

In *Limietberge* word daar heen en weer gekaats tussen die Coba en Lena van vandag wat binne die konteks van Suid-Afrika van die 21ste eeu geplaas is, en Rebecca, Emma, Celestine, Abbie en Martha van gister. In haar konfrontasie met die verlede en haar ontmoetings met die vroue wat uit haar ma se geskrifte na haar toe aankom, leer Coba mettertyd haarself beter ken, en kry die verlede sinvol gestalte in die hede. Dit sluit aan by Bressler (1994:130) se siening:

While we are researching and learning about different societies that provide the historical context for various texts, we are simultaneously learning about ourselves, our own habits and our own beliefs.

3 Die taalgebruik en taalkodes van die verskillende personasies in *Limietberge*

3.1 Spanning tussen die gebruikers van verskillende tale

Die onvermoë van die verskillende stemme om na mekaar te luister, word in die eerste plek aangehelp deur 'n patroniserende houding van die Engelse vroue, hoofsaaklik dié van die Lady, maar in mindere mate ook Abbie. Die meerderwaardige houding van die koloniale besetter word oorgedra in die toon van die Lady se briewe (sien as voorbeelde onder andere p.125 en pp.169-170). Die Lady maak met bedekte neerbuigendheid melding van die manne van die Eerste Taalbeweging - manne wat hulle in dié tyd in die omgewing van die Dal en van Groenberg¹ bevind het, en met wie Martha indirek kontak moes gehad het omdat sy by Bisseux se skool in die Bovlei skool gegaan het (p.111).

In my naleeswerk oor Abbie Ferguson het ek tot die gevolgtrekking gekom dat haar simpatieke persoonlikheid wel voorsiening maak vir 'n besondere deernis met die eenvoudiges onder die plaaslike bevolking, soos wat onder andere blyk uit die sinsnede "You must not think they mean to be rude" in die volgende opmerking (ongepubliseerde brief, 25 November 1873):

One woman stood within a yard of me and pointed me out to another, and when I bowed,

---

¹C.P.Hoogenhout was onderwyser aan die Groenbergskool buite Wellington vanaf 1874-1908.

she did not return it, but turned her finger to Miss Bliss. I felt something as I should imagine Madame Toussard's wax fingers would if they had feeling. You must not think they mean to be rude. When they come to us some of them do with tears in their eyes and ask blessings upon us, I feel I can stand any amount of looking at.

Van haar pogings om “die taal” aan te leer, kom egter niks tereg nie. Taal kan dus in *Limietberge* as belemmering eerder as brugbouer gesien word. Tereg merk Emma in haar brief op dat taal 'n groot hindernis in die kommunikasieproses is (p.23). Taal word dan 'n verdelende eerder as 'n versoenende faktor; 'n bron vir misverstand en wanvoorstellings eerder as van groter begrip vir die ander. Deur taal skep elkeen sy eie wêreld; en elkeen se voorstelling van die ander se wêreld word deur taal verwing. Dit sluit aan by Bertens (1995:6) se opmerking:

Postmodernism gives up on language's representational function and follows post-structuralism in the idea that knowledge is therefore always distorted by language, that is, by historical circumstances and the specific environment in which it arises.

3.2 Die taalgebruik van Martha

Dat Martha, gemarginaliseerde in die kleingeskiedenis van Wellington, in *Limietberge* juis die veragte Kaapse Afrikaans van die plaaslike bevolking praat, is betekenisvol. Ten spyte van die tegniese probleme daaraan verbonde, het ek gevoel Martha moet haar eie taal praat om die verhaal eg te laat aandoen. Martha praat deur Coba - soos wat die aandagstreep in in plaas van aanhalings-tekens in Martha se dialoog suggereer - nogtans moes Martha se taal aards en volks wees. Die suggestie van die ondermyning van een algemeen-beskaafde taal as die finale korrekte vorm, word daardeur ook geskep. Martha wat in *Limietberge* haar eie “klein taaltjie” teenoor die Engelse meesternarratief praat, vind noue aansluiting by die hooftema van dié ondersoek, naamlik *kleingeskiedenis*, en die beskouing oor die verbodskeling van meesternarratiewe in kleiner narratiewe eenhede (Lyotard 1984: xxiv).

Die herskep van Martha se taal was egter problematies. Dat sy Kaapse Afrikaans sou praat, was wel vir my 'n uitgemaakte saak. Hieroor sê Langham-Carter (1974:78):

Her home language is sure to have been Dutch and she probably never became fluent in

English.

Ek glo egter dat dit vanweë haar algemene ontwikkelingspeil en agtergrond Kaapse Afrikaans was. Die omgangstaal van die dag, naamlik Kaapse Afrikaans, wat deur Martha gebruik is en waarop neergesien is, ondermyn dan ook in my verhaal die finale gesag van die hoofstroomstemme van dié tyd, naamlik dié van Hollands en Engels. Om laat-neëntiende-eeuse Afrikaans te herskep, was egter nie moontlik nie. Die oplossing was om die Martha-fragmente met Kaapse Afrikaanse woorde van dié dag te geur; asook heelwat Engelse woorde tussendeur te gebruik, want dit was veral soos die mense van die dag gepraat het (Ponelis 1996:129).

In hoe 'n mate haar taal tydens haar lang verblyf in Namakwaland beïnvloed is, is debatteerbaar. Ek glo egter dat die grondlegging van haar taalgebruik, die kinder- en vroeë jongmensjare in die Boland was. Martha het die Wes-Kaapse omgangstaal van die tyd gepraat.

Nienaber (1962:21) beweer die 1860's was die begintydperk van vroeë Afrikaans. D.J. Kotzé sê in sy bydrae in *Paarlvallei 1687-1987* (1987:186) dat Afrikaans teen die einde van die 18de eeu reeds stewig gevestig was as die spreektaal van duisende blankes en kleurlinge in Kaapland. Voorts sê Kotzé dat vroeë Afrikaans op die gesproke taal dui; geskrewe Afrikaans was beperk tot 'n paar boekies, pamflette en koerantartikels - laasgenoemde veral soos wat dit verskyn het in *Die Afrikaanse Patriot*, spreekbuis van die Eerste Taalbeweging. Dit is algemeen bekend dat Afrikaans as skryftaal eers in die 1920's behoorlik gestandaardiseer is.

Martha praat dus die Afrikaans van die 1860's tot 1916 (haar sterfdatum), en meer bepaald, die Afrikaans van Kaapstad en sy onmiddellike omgewing, waarby ek Wellington insluit. Sy praat die omgangstaal waarvan die *klanksisteem* onder plaaslike invloede al meer afwyk van die sewentiende-eeuse Nederlands wat aanvanklik Kaap toe gebring is.

Martha se taal moet veral binne die sosiale konteks gesien word. Dis 'n taal wat *gehoor* is, en in dialoog gebruik is. Die feit dat Martha se taal 'n taal was wat hoofsaaklik gehoor en gepraat is, sluit aan by die opvatting dat die polifoniese diskoers 'n sterk *sosiale* karakter het (Forgacs 1993:195). Martha se taal kry spesiale klem omdat dit langs die deftige, hoofstroomtaal en hoofsaaklik *geskrewe* Engels van Emma, die Lady en Abbie gesitueer is. Deur die taal wat Martha

praat, word sy binne haar kulturele konteks geplaas wat verskil van dié van die ander vroue in *Limietberge*.

Die waardevolste bron vir dié deel van my ondersoek, was *Straatpraatjes*. *Straatpraatjes* was die naam van die rubriek van dr. Abdullah Abdurahman¹ in die nuusblad van die APO (African People's Organization) vanaf 1909-1922. Die fiktiewe karakter wat hy skep, Piet Uithalder, praat die Kaaps van die dag, en hoewel die rubriek van Abdurahman dateer uit 'n later tydperk as die tydperk waarmee ek werk, is dit vir my logies dat dit ook die Kaaps is wat Martha praat - dieselfde veragte "kombuis hollans" (Adhikari 1996:27) wat Piet Uithalder praat. Adhikari (1996:5) is van mening dat *Straatpraatjes* die mees outentieke verteenwoordiging is van die omgangstaal van die dag, soos wat dit onder andere² deur die bruin bevolking van dié gebied gepraat is. Piet Uithalder se Kaaps is geskoei op die *gesproke* omgangstaal van die dag.

Die taalvorme wat Piet Uithalder in *Straatpraatjes* gebruik, is deur R.H. Pfeiffer (1996:144-162) van nader beskryf en die terminologie wat in die rekonstruksie van Martha se taalgebruik gebruik word, sluit hierby aan. Die Kaapse Afrikaans van Rebecca, Apollis, Martha en Johanna Wyland is hoofsaaklik die taal van *Straatpraatjes*. Die addisionele bronne waarvan in mindere mate gebruik gemaak word, word in die loop van die ondersoek aangedui. Ek is self van kindsbeen af aan die Kaaps van die bruinmense blootgestel; dus was die basiese klankverskille tussen Kaaps en "standaard"-Afrikaans nie vir my vreemd nie.

Die laaste twee Martha-fragmente in *Limietberge* (pp. 171-175; pp. 181-183) is in die eerste persoon geskryf, en is daarom uiteraard meer Kaaps as die ander Martha-fragmente. Die rede hiervoor is dat Coba as skepper van die Martha-verhaal toenemend met Martha identifiseer; Martha kry met verloop al meer vleis en bloed, en laat al meer haar eie stem hoor. In die vyftien oorblywende Martha-fragmente is alleen Martha se dialoog Kaaps, met die invoeging van enkele Engelse woorde deur die res van die fragment heen.

---

¹ Dr. Abdurahman was 'n bekende bruin leier, en lid van die Kaapse Parlement.

² *Onder andere*, omdat Ponelis (1996:141) in *Straatpraatjes* daarop wys dat dit ook deur blankes gepraat is.

Die volgende elemente kan in die representasie van die taal van die karakters in *Limietberge* wat Kaaps praat, onderskei word:

Die ontronding van die *ui* na *y* (Pheiffer 1996:147) word deurgaans in die Kaaps-Hollandse dialoog van Rebecca, Martha, Apollis en Johanna Wyland gebruik. Voorbeelde hiervan is *ythaal* vir *uithaal* (p.16), *syp* vir *suip* en *yt* vir *uit* (p.35), *dywel* vir *dui*wel (p. 53), *lyster* vir *luister* (p.54), *sydoostewind* vir *suidoostewind* (p.55) *flyster* vir *fluister* (p.55) en *hys* vir *huis* (pp. 71, 72, 156).

Die verhoging van die [o:]-vokaal (Pheiffer 1996:145) is 'n volgende onderskeidende kenmerk van die omgangs-Afrikaans van dié tyd. Martha praat byvoorbeeld van *kloewe* vir *klowe*, *Bainskloef* vir *Bainskloof*, *soes* vir *soos*, *spoeke* vir *spoke* (p.11), *loep* vir *loop* (pp.35, 40) , *doep* vir *doop*, *soe* en *sowaar* vir *so* en *sowaar* (pp.53, 54).

Die assimilasie van [d] na [n] word ook deur Pheiffer (1996:148) genoem. Martha praat - na aanleiding van die voorbeelde wat Pheiffer noem - van *hanne* vir *hande* (p. 16), *kinners* vir *kinders* (pp.35, 58), *sonner* vir *sonder* (p. 35), *donnerweer* vir *donderweer* (p. 55), *annerste* vir *anders* (p.100). Pieter praat van *vannie* (van die), *ennie* (en die) en *innie* (in die) (p. 53). Hoewel nie spesifiek deur Pheiffer genoem nie, volg vir my hieruit logies - en ook soos wat ek Kaaps ken - *bringie* vir *bring die* (p. 71), en die assimilasie van die [d] na [s], soos in *lossie* vir *los die* (p. 71), en *assit* vir *as dit* (p. 53). Soortgelyke verskynsels is *alliepad* vir *al die pad* (p. 11), *langsie* vir *langs die* (p. 53) en *sallit* vir *sal dit* (p. 156).

Die verkorting van die vokaal [a:], soms met die weglating van die [r] aan die einde van die woord (Pheiffer 1996:144) soos in *ma'* vir *maar*, *da'* vir *daar*, *ga'* vir *gaan*, *ha'* vir *haar* en *wa'* vir *waar*, is 'n verdere opvallende verskynsel van Kaaps, soos deur Pheiffer uitgewys en deurgaans deur Martha gebruik.

Die weglating van die [r] (Pheiffer 1996: 149) kom soms voor, soos in *soma* vir *sommer* (*Limietberge* p.182). Verdere voorbeelde van die weglating van die [r] wat dikwels in die *Limietberge* teks voorkom, is *ve'by* vir *verby*, en *hie'* vir hier (p. 11).

Voorbeelde van rotasering - die mutasie van [d] na [r] (Pheiffer 1996:148) - kom in *Limietberge* voor in *orie* (oor die), *pêre* (perde) en *Hennerik* (Hendrik) (p. 53).

Die verlaging van die *sjwa*-vokaal tot [a] (Pheiffer 1996:144) kom reëlmatig in *Limietberge* voor, soos in *aleenag* vir *allenig* (pp. 11,37, 98). Pieter praat op 'n keer van *gasteel* vir *gesteel* (p.36).

Die voorkoms van *ê* vir *e*; *begint* vir *begin*, *wêk* vir *werk* (p.35), *pêre* vir *perde* (p. 36) en *kêk* vir *kerk* (p.98) in *Limietberge*, sluit aan by die voorbeelde *kêk* en *wêk* wat Achmat Davids in *Afrikaans Afrika* Kaapse Afrikaans noem (Davids 1997:21). Davids noem in dieselfde lys ook *lakent* vir *laken*.

Ma Rebecca en Apollis gebruik die Kaapse *dj* vir *j*, soos in *djy* en *djou*, maar vir my gevoel sou dit in die groot aantal Martha-fragmente, die maklik-leesbaarheid van die teks beïnvloed het. Dat sy die Kaapse *dj* wel gebruik het, is nie uitgesluit nie; hoewel haar lang verblyf in Namakwaland moontlik haar taalgebruik kon beïnvloed het.

Verlede deelwoorde wat met be-, ge-, her-, er-, ont- en ver- begin, kry meesal nie 'n ge- in die verlede tyd nie, "maar in 'n groot aantal gevalle word dit verontagsaam deur Piet Uithalder" (Pheiffer 1996:151,152). Martha praat ook van "geverbrand." (p. 72). Soortgelyk is vir my die gebruik van "ge-remit" (p. 182).

Ek het ook woorde wat vroeër in omloop was, in die teks opgeneem. 'n Besonder interessante woord vir my - soos wat ek dit ook uit my eie ouma se tyd onthou - is *alga* vir *algar*, wat *almal* beteken. Dit word dikwels deur Piet Uithalder in *Straatpraatjes* gebruik, en ook in Pheiffer in sy lys as voorbeeld genoem van die weglating van die [r] deur die taalverskynsel apokopee (Pheiffer 1996:149). Wanneer Martha op Prospect Hill haar offer in die brandstapel van Jan Retief gooi, sê sy: "Niem die offer, Here Jesus, niem Martha se remittance vir ons alga tesame, vi' my, en vi' Ma Rebecca, en vi' my kimmers (...)" (p. 58). In dié sin het ons dan die verhoging van die [e]-vokaal soos in *niem*, die weglating van die [r] aan die einde van die woord soos in *vi'*, die assimilasië van die [d] soos in *kimmers* en die woord *alga*, wat in die konteks duidelik op "almal" dui.

In min of meer dieselfde kategorie val *hiesa* vir *hierso* (p. 119, 152). *Hiesa* is 'n woord wat my eie ouma (1880-1962) dikwels gebruik het. *Kooi* word deur Nienaber aangegee as 'n ou term vir *bed* (Nienaber 1962:8). Ekself onthou dit uit my kinderjare as 'n woord wat algemeen voorgekom het. *Triems* (*Limietberge* p.189) word in 'n verduidelikende nota in *Straatpraatjes* (Adhikari 1996 54) as “some of the more popular forms of cheap confectionary” toegelig.

Martha gebruik by geleentheid die woord *maskie* in die volgende sin: “(...) maskie issit vêr im te loep oor sy nog nie behoorlik aangesterk het na die geboorte vannie meisiekind so op Jôn nie.” (p. 156). Volgens Pfeiffer was *maskie* 'n voegwoord van Portugese herkoms met die betekenis *alhoewel*, en was die gebruik daarvan soos deur Piet Uithalder 'n onmiskenbare aanduiding dat “die stukke 'n eg-Kaapse leserspubliek in die oog gehad het” (Pfeiffer in 1996:153).

Die woord *gewold* wat Ouma Jacoba gebruik (p. 46), dui waarskynlik op 'n “gedoente”. Ek het dit in notas van 'n bron wat nie gemeld wil word nie teëgekom. Prof. Pieter Grobbelaar, afgetrede hoogleraar in Kultuurgeskiedenis aan die Universiteit van Stellenbosch, bevestig dat daar wel so 'n woord vroeër in omloop was.

Ouma Jacoba gebruik ook die uitdrukking *dash of the Blew* in die volgende sin: “Maar toe hulle appeal het, het hulle die saak gewen omdat John die seun van 'n witman was, al had hy 'n dash of the Blew” (p. 171). Dit is ontleen aan 'n uitdrukking wat lady Anne Barnard gebruik het in een van haar briewe waarin sy die vooroordeel van die Kaapse dames teenoor 'n sekere Catharina van den Berg beskryf: “she had a dash of the Blew, her mother's mother having been a slave” (Pretorius 1998:43). Dit is uit die konteks duidelik dat *dash of the Blew* beteken dat die persoon nie van suiwer blanke afkoms is nie.

Nienaber gee vyf ou-Afrikaanse vorms van *baie* aan: *baing*, *bajang*, *bajing*, *banja*, *banje* (Nienaber 1962: 25). Piet Uithalder gebruik vyf alternatiewe vorms van *baie* in *Straatpraatjes*, naamlik *bayan*, *bayaan*, *baayang*, *baaing* en *baaie*. Pfeiffer let op dat *baie* in sy huidige vorm eers sedert 1919 gebruik is (Pfeiffer 1996:157). Ek het besluit om *baing* in *Limietberge* te gebruik, omdat dit die naaste aan *baie* is, en dus verstaanbaarder en makliker leesbaar vir die leser. Martha praat deurgaans van *ik* vir *ek*. Pfeiffer merk op dat die *ik*-vorm tot in 1920 deur Piet Uithalder

gebruik is (Pheiffer 1996:150). In die uitgawes van *Die Afrikaanse Patriot* (1876 - 1893) wat ek in die Suid-Afrikaanse Biblioteek in Kaapstad nagegaan het, is die *ik*-vorm deurgaans gebruik.

Ponelis sê in “Codes in Contradiction: The Sociolinguistics of ‘Straatpraatjes’” dat Afrikaans aan die begin van die 19de eeu - toe Kaapstad ’n setel geword het van die Britse regering - reeds baie sterk deur Engels beïnvloed is. Honderd jaar later, sê hy verder, was die invloed van Engels só sterk onder veral stedelike gebruikers van Afrikaans, dat die meeste van hulle deur ’n kode-sisteem van Afrikaanse én Engelse woorde gekommunikeer het (Ponelis 1996:129). Piet Uithalder se rubriek is sprekende voorbeeld hiervan. Pheiffer volg sy studie van Piet Uithalder se taal op met ’n lang illustratiewe lys van Engelse woorde wat in die normale loop van Afrikaanse sinne gebruik is (Pheiffer 1996:154). Van hulle word deur Martha gebruik; ander is deur die kreatiewe proses van die skeppende aktiwiteit analogies versin.

In die twee Martha-fragmente wat in die eerste persoon geskryf is (fragmente 71 en 75), is daar ’n besonder hoë frekwensie van Engelse woorde. Op één bladsy (p.172) kom daar byvoorbeeld 27 keer Engelse woorde en uitdrukkings voor, naamlik die volgende: *attorney, insist, society, title, honourable, marriages of mixed blood, chosen ones, God's own people, superior race, Cape coloureds, outcasts, military men, mixed marriages, property, cottages, Battswood estate, less privileged, crest, builder en developer, homeless one, landowner, recuperate, Christian School for Girls, from all corners en wedded legal wife.*

Engelse woorde en uitdrukkings kom in mindere mate in die res van die Martha-fragmente voor (die derdepersoonsfragmente), maar dit word wel kort-kort met ’n Engelse woord tussendeur gesuggereer dat die koloniseerder se taal die oorheersende taal van die dag is. By die danstoneel op Maynardville (pp. 124-127) waar Martha aanvanklik in die kombuis help en later ook aan die dans deelneem, word daar gepraat van *candles on stands, cut glass* en *silver cutlery*. Victory se *dear oh dear* (p.124) is uitdrukking van haar angstigheid dat die aand reg sal verloop. Wanneer Victory vir Martha met die geboorte van John kom bystaan, bring sy haar *midwife case* (p. 153) saam, en word daar gepraat van *contractions* (p.152) en *cord* (p. 153). Woorde soos *convert* en *redeemed*, en *Mister en Missies*, word deurgaans in die teks gebruik.

Sommige woorde is, na analogie van wat Pfeiffer (1996:155) beskryf, ortografies aangepas of gedeeltelik verafrikaans. Die voorbeeld wat hier die meeste in *Limietberge* gebruik word, is *edekasie*, na die Engelse *education* (Piet Uithalder se gebruiksvorm is *edekatie*, maar ek verkies *edekasie*). In fragment 18 kom die volgende voorbeelde voor: *tempteer* (p.35), *lok*, *stok en berrel* (p.35, sien Abduhrahman 1996:156), *seport* (p.35) *eksampel* (p.35, sien Abduhrahman 1996:155), *onkapabel* (p.39), *moestas* (p.98), en *kotiljons vir cotillion* ('n soort dans, p.126). Opvallend anglisisties is die gebruik van die voorsetsel *agter* (Abduhrahman 1996:156). Martha sê vir Doorie om die geld vir Harry te gee *agter* hy bygekom het (p.40). So ook Martha se woorde as sy vir Robert sê *ik lyk om te loep* (p.123).

'n Uitdrukking wat vir my besonder maklik in die mond van Johanna Wyland¹ gelê het, was *of kôs*, 'n uitdrukking na analogie van Piet Uithalder se *of kors*. Pfeiffer voeg dit ook by sy lys van gedeeltelik-verafrikaanse woorde (Pfeiffer 1996:156).

Sekere bykomende inligting in my verhaal ontleen ek ook aan *Straatpraatjies*: Martha wat op 1 Desember saam met die wasvroue dans om die vrystelling van die slawe te vier (p.127; vergelyk Abduhrahman 1996:62), Martha se mimiek by die ander wasvroue van die dansery by Maynardville (p.127; vergelyk Abduhrahman 1996:53), Martha wat *hiert jou boesman, hiert jou swarte kraai* sê (p.127; vergelyk Abdurahman 1996:97).

In Martha se taalgebruik is daar elemente van die karnavaleske en spot met die sosiale konvensies en gedragspatrone van die tyd (p.127):

Sy het hulle vertel hoe dit die dag van haar evening spent by die ryk mense van Wynberg, van hoe spierwit met pikswart gemix en die Ingelse danse gedans het lat die stof so staan tot ligdag toe, en tussendeur Martha met ha' kopdoek, en Victory met ha' new fashion princess robe met die ses dosyn blink knoepe in twee rye van agter tot voor, en Robert met sy tails en sy wit hemp later sonner sy Ingelse borstrok. En Harry se brother-in-law met sy ronne collar wat op die stoep saam met Mister Farmer sit en pyp syg en nie kon dans nie oor hulle te dik is. Dan het sy wydsbeen gaan sit en gemaak of sy pyp syg en die ander het hulle mae vasgehou soos hulle gelag het. Dit was al wat hulle kon doen met die Ingelse en hulle dinge. So was dit tog geweens.

---

¹Die titel van die rympte wat Johanna Wyland opsê (p.154), is *Daantjie Oekso*. Dit kom uit *Grappige stories en andere versies in Kaaps-Hollands* (1893) deur Melt J. Brink.

Ook die hibridiese aard van Martha se taalgebruik - die vermenging van Nederlands, Engels en Kaaps - dui op die karnavaleske, wat aan Bakhtin herinner (p. 267 voetnota).

Martha gebruik saam met Kaaps-Hollands en Engelse woorde ook Nederlandse restante, soos byvoorbeeld “ik *heet* Martha (p.39), *seg* (p.72), *gewend* (p.83) *siet* (p.99) en *Frances syne* (p.182).

Sover as wat dit moontlik was, het ek dus die taal van die tyd probeer ken; ’n akkurate weergawe kon ek egter nie gee nie. Miskien lê die antwoord daarin om deur die taalgebruik van ’n persoonasie bloot die illusie van die werklikheid te skep, en nie op akkuraatheid aanspraak te maak nie.

3.3 Die taalgebruik van Jan Potklei en mevrou Faure

Jan Potklei se taal toon ook restante van Nederlands (p.40). Met die ontmoeting by die waenhuis van Goede Rust, sê Jan Potklei vir Martha (p.40):

Die Woord seg jy moet die vreemdeling en die swakkeling nie honger van jou werf af stuur nie, mar Harry beproef myn geduld, die here Almagtig hoor ver my, Harry Stamford moet van myn werf af.

Wanneer Martha later terugkeer en om verblyf vra, sê Jan Potklei (p.41):

Bata, seg vir Moos April hy moet Dawid syn huis vir die vrou mar regkry.

Van die Nederlandse oorblyfsels in Jan Potklei se vroeë Afrikaanse taalgebruik - *seg*, *myn*, *ver*, *syn*, *huis*, *mar* - is daar talle voorbeelde in Die Afrikaanse Patriot (1876-1893; sien historiese komponent p. 255 vir voorbeelde). Dié koerant gebruik ook deurgaans *ik* vir *ek*, *ver* vir *vir* en *oek* vir *ook*. Mevrouw Faure, predikantsvrou van Wynberg, praat soortgelyk (p.156):

Neem tog maar plaats, suster Martha, neem tog mar plaats.

3.4 Die taalgebruik van Ouma Jacoba

Ouma Jacoba is by uitstek produk van die “Seminary” waar sy die Engelse taal en kultuur soos moedersmelk ontvang het en haar eie gemaak het. Al die Ouma Jacoba-fragmente het ’n hoë frekwensie van Engelse woorde. Maar Ouma Jacoba is deur haar “Mammie” se oupa, Johannes Francois Hugo van die Dal, ook blootgestel aan die plaaslike taal (sien die rympie¹ op p. 104 wat “Mammie” met die perderit Bovlei toe by haar oupa gehoor het).

Ouma Jacoba se styl en spelwyse toon ook restante van ’n vroeëre era. So byvoorbeeld skryf sy *biekie vir bietjie* (p.108). Dit is ontleen aan die volgende opmerking van Petronella van Heerden (Van Heerden 1962: voorwoord, ongenommer):

Toe ek sowat agt en dertig jaar gelede met spesiale verlof van die Mediese Fakulteit in Amsterdam, my doktorsale proefskrif in Afrikaans skrywe, het die taalgeleerdes, o.a. Fransie Malherbe, so hard en lawaaiig oor die spelling baklei, dat my hospita gedreig het om my kamerhuur op te sê. Ek het my toe laat ompraat om die meervoud van focus met ’n k te spel. Daardie foki bederwe my hele proefskrif. Ek kan eenvoudig nie daarna kyk nie. Bietjie en kleintjie het dieselfde effek op my. Hulle moet asseblief biekie en kleinkie bly.

3.5 Die taalkode tussen Martha en Harry

Wat was die taalkode tussen Harry en Martha - Harry, met sy Oxford-Engels, en Martha met haar gemarginaliseerde Kaapse Afrikaans? Harry en Martha moes binne ’n breë kommunikasiesisteem met mekaar gekommunikeer het en nie noodwendig binne ’n verstaanbare klanksisteem nie, hoewel ek aanneem dat Martha Engels redelik goed kon verstaan - toenemend so, later in die omgewing van Wynberg. Dit was immers die hoofkommunikasiemedium van die dag. Maar aanvanklik, met die ontmoeting in Namakwaland, moes dit hoofsaaklik ’n lyflike interaksie gewees het, ’n lyflikheid wat ook by die herontmoeting in Bainstraat, Wellington, na vore kom (p.11):

Van die val het die bloed by sy voorkop afgeloop, maar sy het by die voete begin. Die

---

¹*Wat di Jonkman wil*. 1906. Uit: *Afrikaanse Gedigte. Byeenfersameld uit wat in die laaste 30 jaar ferskyn is 1876 - 1906*. Verkleinde Faksimileherdruk met nuwe inleiding deur Prof. R.H. Pfeiffer.

dood begin by die voete, het Ma Rebecca altoos gesê. Sy het hom met warm water afgewas en sy bene gevryf, met haar hande oor sy dun pienk vel. Later het sy die velkometers van die kooi oor hom gegooi. Nog later het sy teen hom gaan aanlê, en toe was dit of die warmte van haar lyf help, want Harry die Ingelsman het begin roer..

Die taalkode tussen Martha en Harry moet dus hoofsaaklik binne 'n konkrete verhoudingsituasie gesien word.

3.6 Die taal van Emma, Abbie en die Lady

Hoewel ek moeite gedoen het om Martha se Kaapse Afrikaans so getrou moontlik te rekonstrueer, het ek dit goedgevind om Emma, Abbie en die Lady se briewe nie in die oorspronklike Engels weer te gee nie, maar te vertaal, anders sou te 'n groot gedeelte van *Limietberge* se teks in Engels wees. Die register van die taal van dié vroue is egter 'n meer verhewe een as dié van Coba en Martha. Die taal van Emma, Abbie en die Lady weerspieël hul gekultiveerdheid en verfyndheid.

Hoewel die Abbie- en Lady-fragmente oorwegend langer as die Martha-fragmente is, is daar in totaal slegs vier Abbie-fragmente en ses Lady-fragmente teenoor die sewentien Martha-fragmente wat 'n aanduiding is van die status van die Martha-personasie in die teks.

4. Fiksionalisering en defiksionalisering

Van Gorp (1991: 144, 145) toon aan hoedat vroeëre omskrywinge van die fiksionele teks soos 'wêreld in woorde,' 'moontlike wêrelde' of 'analoë van die werklikheid' nie voldoende blyk te wees vir die problematiese verhouding van die interseksie van die fiktiewe teks en die realiteit nie. Volgens Van Gorp moet die terme 'fiksionalisering' en 'defiksionalisering' eerder gebruik word.

'Fiksionalisering' het volgens Van Gorp betrekking op die proses waardeur die buitetekstuele werklikheid in 'n tekstuele werklikheid verander word. 'Defiksionalisering' daarenteen, dui op die strategieë waardeur probeer word om die tekstuele werklikheid (die wêreld van 'n verhaal) in ooreenstemming met die buitetekstuele werklikheid te bring. In plaas van fiksionaliserende

indikasies soos ‘roman’ of ‘gedigte’ kan defiksionaliserende tekste eerder met aanduidings soos “reportage,” “dokumentêr,” “projek” en “outobiografie” vervang word, wat dui op ’n een tot een ooreenkoms met die buitetekstuele werklikheid.

Hierby sluit Hugo Brems se argument aan. In sy artikel “Defictionalisering,” dui hy aan hoedat die grens vervaag het tussen literêre tekste en dit wat as tradisioneel nie-literêre tekste beskou is soos die ‘reportage,’ die joernalistiek, die pamflet, die berig, wetenskaplike formules, die dagboek en triviale literatuur. Brems argumenteer dat daar tussen die verskillende tekste ’n soort osmose aan die gang is wat die onsekerheid oor die status van literatuur as afsonderlike tekstipe vergroot het. Die fiksionele intensie en estetiese waarde weeg egter steeds swaarder by wat tradisioneel as literatuur beskou is (Brems 1973:511). Hierdie ineenvloeiing van vroeër aparte genres, kan volgens Brems gesien word as ’n groter integrering van kuns in die werklikheid; ’n verplasing van kuns uit sy afsondering binne-in die lewe van elke dag (Brems 1973:514). Die werklikheid kan dan self as kuns gesien word, en die grens tussen die fiksionele wêreld van die kuns en die nie-fiksionele werklikheid word daarmee afgebreek (Brems 1973:515.)

Binne die teks van *Limietberge* wend ek ’n tegniek van defiksionalisering aan. Die vertrekpunt in *Limietberge* is ’n “nie-fiksionele, werkende werklikheid” (Brems 1973:515), vanuit nie-literêre tekste: Lena se navorsingsdokumente, Ouma Jacoba se dagboek en Emma, Abbie en Lena se briewe. Om die illusie van die werklikheid te verhoog, word foto’s met die teks geïntegreer, en ook ’n uittreksel van Ouma Jacoba se dagboek in haar eie handskrif teenoor bladsy 8, by haar dagboekinskrywing. Groot dele van die materiaal wat ek hier in die teks van *Limietberge* gebruik het, kom uit die werklike dagboek van Elaine Marais, uit navorsingsdokumente en uit ou briewe.

Hierdie elemente uit die werklikheid word dan verder in *Limietberge* vanuit ’n praktiese konteks deur seleksie en kombinasie tot ’n estetiese kunsobjek gerangskik (Brems 1973: 517).

Die fiksionaliseringsproses wat vanuit die dokumentêre materiaal tot die “literêr-getransformeerde vervreemde en vervreemdende werklikheid” (Brems 1973:515) lei, is deels gekonstrueer, en deels onbewustelik en meer dikwels spontaan. Die verhouding tussen die wêreld van die teks en dié buite die teks, tussen die verbeeldingryke rekonstruksie van gebeure en aan

die ander kant die gebeure self, is nie altyd duidelik omlyn nie. Die interaksie tussen werklikheid en fiksie, tussen eie belewenisse (dus outobiografies) en die mites, verhale en geskiedenis van my dorp, is in *Limietberge* so vervleg dat dit moeilik te skei is. Die kreatiewe werkinge van beide die bewuste en die onbewuste, van die redelike en die irrasionele, van “feit” en fiksie, van die omvorming van ’n buitetekstuele werklikheid soos dagboeke en briewe tot fiksie, is moeilik van mekaar te skei - dit is ’n osmotiese proses waarin elemente vermeng is.

Hierdie vermenging van elemente is dus in ooreenstemming met postmoderne opvattinge oor die opheffing van grense tussen fiksie, en werklikheid en geskiedenis. Hutcheon (1988:89) wys ook op die vermenging tussen die historiese en die fiktiewe. In ooreenstemming met jonger opvattinge oor die vervloeiing van genre-grense, word pogings in *Limietberge* aangewend om limiete te oorskry.

5. Literêre tegnieke, en die optekening van vergete stof

5.1 *Limietberge*: Die oue en die nuwe

Limietberge toon nie tekens van radikale postmodernistiese elemente nie; dis ’n maklik-leesbare verhaal wat toeganklik behoort te wees vir die “gewone” leser. Dis ’n verhaal wat lineêr van ’n begin na ’n einde verloop, en hoewel ander wêreldes van ander vroue oor hierdie vertelling skuif, bly Martha se verhaal myns insiens steeds maklik-verstaanbaar.

Die teks van *Limietberge* het elemente van die oue én die nuwe. Die ouer elemente kan onderskei word in die lineêre verloop van Martha se verhaal van ’n begin na ’n einde, en in ’n sekere sin ook dié van die fiktiewe figure Coba en Abbie vanaf hulle aankoms in Suid-Afrika tot by ’n soort “geestelike” vertrekpunt vir beide van hulle. Abbie se idealistiese lewensbeskouing grens aan ’n tradisionele “boodskap” wat dikwels deel was van ’n vroeër skryfpatroon.

5.2 *Limietberge*: ’n Gefragmenteerde teks

Die nuwere is eerstens herkenbaar in die mosaïek-beeld van die teks. Daar is geen hoofstuk-

indeling nie - alleen maar fragmente. Elke fragment het as hofie 'n ander vrouenaam. Dié fragmentering van die teks onderbreek die storielyn - wat sommige lesers wel hinderlik mag vind - maar die naasmekaarstelling van vroue van verskillende status en uit verskillende tydperke voer op dié manier elk met ewe veel gesag diskoers met die leser, wat met 'n *verskeidenheid* van standpunte gekonfronteer word.

5.3 *Limietberge*: 'n Teks tussen ander tekste (sien ook inleiding p.205-208)

'n Verder postmoderne stylelement is dat die fiktiewe karakter Cobra se optekening in *Limietberge* gesien kan word as 'n teks wat tussen ander tekste gesitueer is, en dikwels op ander tekste terugval. Dié verweefde aard van Cobra se vertelling sluit ook aan by Van Gorp se omskrywing van intertekstualiteit: tekste bestaan op die snypunt van baie ander tekste, waarvan hulle "de repliek, de herlezing, de verschuiving, de verdichting, de oplopping, enz. is" (Van Gorp 1991:196).

Limietberge is 'n teks waarin verskillende stemme opklink wat soms direk, soms indirek op mekaar inspeel. Fragmente van verskillende kodes, ritmiese modelle en taalgebruik kom in die teks voor. Martha se storie word afgewissel met die dagboek van haar ouma Jacoba, en die briewe van die Lady, Abbie en Emma. Martha en Cobra se verhale is dus tekste tussen ander tekste. Die verskillende tekste kry ironiese betekenis in hul verhouding tot die ander. Hoewel hulle nie bewustelik in gesprek is met mekaar nie, is hulle "ingeskrewe in mekaar," lewer hulle repliek, word hulle herlees (Van Gorp 1991:196). Hier is dus sprake van intertekstualiteit. Cobra reageer op die "ontvangs" van Ouma Jacoba se dagboekteks met die skryf van haar eie teks. Ekself - die reële outeur - herlees Elaine Cairncross se verweerde dagboek wat ses en twintig jaar gelede geskryf is, en maak my eie storie. Ek "leen" verder ruimskoots by ou briewe en ander dokumente wat saam die weefsel van my verhaal vorm.

Die briewe van die Lady en van Abbie wat in *Limietberge* gebruik word, is 'n samestelling van bestaande ou briewe en eie toevoegings. Is hier sprake van intertekstualiteit, of is dit transponering? Izak de Vries tref die volgende onderskeid (*Die Burger* 8 Januarie 2000):

Mag 'n kunstenaar steel? 'n Kunstenaar mag dele van ander werke in sy/haar teks insluit,

maar die nuwe teks moet kommentaar lewer op die gesteelde werke en moet 'n gans ander invalshoek bied op die oorgeneemde teks. Intertekstualiteit en transponering is nie dieselfde begrippe nie. Die kuns lê in die manier waarop tekste oorgeneem word en tussen ander tekste, oud en nuut, geplaas word om 'n diskoers af te dwing.

Dit is in die lig van hierdie omskrywing van 'n geslaagde gesprek met ander tekste dat *Limietberge* beoordeel moet word.

5.4 Limietberge: Die optekening van vergete stof

Die optekening van vergete stof wat eerder histories-krities as esteties-krities herontdek word, stem ooreen met jonger siening in die historiografie. Volgens Annemarie van Niekerk (1998:350) is daar in die jongste benadering in die feministiese literêre historiografie veral twee aspekte van belang. Die eerste is die herontdekking van vergete skrywers en hulle werk. Die tweede is die fokus op vroue se *ervaring* (ek kursiveer - W.R.) soos wat dit uitdrukking vind in hulle werk, eerder as literêre standaard. Dit beteken volgens Van Niekerk dat die optekening nie noodwendig esteties van 'n hoë standaard hoef te wees om erkenning te geniet of in die kanon ingeluit te word nie. Dis die daad van optekening wat van belang is.

Hierdie siening is in ooreenstemming met die dagboekoptekeninge van Elaine Marais ("Ouma Jacoba" in *Limietberge*). Die fokus van die feministiese historiografie is die ervarings en rolle van vroue soos meegedeel in dagboeke, outobiografieë en mondelinge bronne - terreine wat deur die tradisionele historiografie afgeskeep is (Van Niekerk 1998:349). Ouma Jacoba se dagboek - wat in 'n nuwe taal sonder literêre pretensie geskryf is - lê veral in die betekenis wat dit vir haar kleinkind het by die herlees van haar oma se ervarings. Die "daad van optekening" van Elaine Marais ("Ouma Jacoba") het inderdaad betekenis vir die tweede en die derde geslag.

5.5 Vertelperspektief

Die wisselende vertelperspektiewe in *Limietberge* het groot uitdagings gestel, en ook slaggate ingehou vanweë die komplekse aard daarvan. Die reële outeur is ekself, Winnie Rust. Die oorkoepelende of interne verteller, die ek-spreker, is Coba, wat met die aansporing van haar ma, Lena, deur die skryfhandeling met haarself in gesprek is. Coba is dus verteller én karakter. In

opdrag van haar ma begin sy die verhaal van Martha tik, van wie haar ouma in haar dagboek vertel. In die teks is daar vroeg reeds aanduidings dat Coba besondere kreatiewe vermoëns het, en fyn ingestel is op die kunste. Sy hou van musiek, sy besoek op haar eie die Van Gogh Museum in Amsterdam en dit beweeg haar tot trane (p. 86), sy skilder self (p.138 en p.154), en sy is uiters sensitief vir die natuur, onder andere die berge rondom haar tuisdorp. Dit is dan ook nie vreemd dat sy meegevoer word deur die Martha-verhaal nie (p.10):

Maar mettertyd word Martha se geskiedenis my storie, haar verhaal my obsessie. Dit is asof sy tussen my getikkery deur met my praat.

Met die “getikkery” en Martha se gesels met haar, begin Coba skeppend skryf. Dit word geïmpliseer, maar nêrens eksplisiet uitgespel nie, dat dit Coba is - met Martha as fokaliseerder - wat die verhaal van Martha skryf. Die primêre storie is dus dié van Coba; die ingebedde een dié van Martha.

Coba is die eintlike verteller van Martha se verhaal. Die komplekse verhouding tussen verteller (Coba) en fokaliseerder (Martha), was deurgaans in die Martha-fragmente problematies. Coba sou Engels goed magtig wees, maar sou Martha byvoorbeeld die Engels van die pas-gearriveerde juffroue Ferguson en Bliss uit Amerika verstaan? Martha hoor die volgende gesprek tussen Abbie en Anna Bliss terwyl sy in die rivier staan en wasgoed was (p.82):

Die lange het gesê: - I have heard on the steamer of this sect that claimed Wellington as the New Jerusalem, but I did not know that God had been using them to prepare a place for us. Toe het die korte geantwoord: - Yes, God's ways are indeed wonderful, and far beyond our understanding.

In die lig van Martha se latere ontwikkeling as 'n intelligente waarnemer en bekwame bestuurder van Harry se erflatings en besittings, het ek besluit dat dit binne haar vermoë was om die Engels van Abbie en die Lady te verstaan.

Coba - die oorkoepelende verteller - tree van tyd tot tyd na vore en vestig die aandag op haarself as optekenaar, en op die skryfhandeling. Die illusie van 'n fiksionele wêreld word dan verbreek (p.12).

Ek tik Ouma Jacoba se dagboek oor, maar wat weet ek omtrent háár? Moet ek tussen die lyne deur lees, soos die oumense gesê het, tussen die lyne van Martha se storie? Maar Martha se storie lê verspreid in lêers, in handgeskrewe aantekeninge, fotokopieë, knipsels. Van Martha het geen dagboek oorgebly nie. Wie sal Martha se storie opskryf soos dit regtig was? Sal ek namens haar verslag doen?

Hierdie procédé van tekstuele selfobservasie en outorefleksie binne die romangenre wat as meta-fiksie bekend staan (Van Gorp 1991:243), kan ook as 'n postmoderne tegniek gesien word. *Limietberge* kan deels as 'n selfbewuste teks beskou word waarin die aandag op plekke doelbewus op die skryfhandeling gevestig word. Die feit dat die personisie Coba die verhaal verder vertel, as't ware voortgaan met Martha se vertelling, herinner aan dit waarna Van Gorp (1991:244) as 'n *self-begetting novel* verwys - 'n tegniek waarin die verteller die woord aan die personasies deurgee om self verder te vertel.

Soms lewer Coba tussendeur kommentaar op die voorafgaande fragment. Na die laaste brief van die fiktiewe karakter Celestine waarin sy (Celestine) haar twyfel en onsekerhede uitstort (fragment 32), sê Coba byvoorbeeld (p. 78):

Ou briewe in my hand. Deur Ma, na my toe. Wonder Ma ook? So baie paaie na die lig toe, so baie paaie.

Van Gorp beskou "die invoeging van kritiese kommentaar" ook as 'n vorm van meta-fiksie (Van Gorp 1991:244).

In *Limietberge* is daar verklaptekeens van 'n organiserende, vormgewende instansie aanwesig. Dit is onder andere merkbaar in die seleksie en invoeging van mensliker perspektiewe op bekende historiese materiaal, soos byvoorbeeld hoe 'n kind na Andrew Murray sou kyk (p.74):

Ek onthou die foto van die maer predikant teen die muur, die wit strikdas by die swart manel met die bokbaard en die lang, yl hare wat tot laag in die nek krul en die dromerige oë wat ver kyk.

Die verkoop van die White House aan Andrew Murray soos waargeneem deur die oë van die

bruinman Pieter Pieterse gee 'n aardse gevoel aan 'n bekende, miskien verhewe¹, stuk Wellington-geskiedenis (p.59):

Hy (Pieter -W.R.) het gesien hoe Schoch besig was om te skoffel anderkant die roosheining in die groot groentetuin wat die Wederdopers in die agterplaas aangelê het. Hy het gesien hoe Mister Morrie duskant die hek in die roosheining bly staan en roep: -Ekskies Mister Schoch, ik hoor jy wil die property verkoop? Wat issie prys? En hoe Schoch antwoord nee, dissie warie, die property issie te koop nie. Toe het Mister Murray sy hoed gelig, en aangestap. So het Pieter vertel.

Die sterk gevoelens van sekere seksies van die plaaslike bevolking teen die verengelsing en veramerikaansing van die vallei in die tyd waarin die verhaal afspeel, is 'n aspek van die Wellington /Paarl-geskiedenis wat in bestaande geskiedskrywing myns insiens nie genoeg aandag kry nie. Die kort invoeging van die karakter Johenna in 'n Ouma Jacoba-fragment, was die poging van 'n organiserende hand om dié leemte te oorbrug, en om ook die reaksie van 'n rebellerende jongmens teen die heersende gees van die Seminarium te reflekteer (p.108 - vergelyk Van Heerden 1962:116-122):

Mammie het ook baie vertel van Johenna die rebel. Johenna was altyd haaks met Miss Mallurb omdat sy kitchen Dutch gepraat het. Mammie het vertel hoe Johenna se tardy book waarin jy confess altyd vol was van I spoke Dutch, somar vooruit ingevul. Saans het Johenna en haar maat Peternella bymekaar gekom om te sien wie die meeste reëls gebreek het. Dit was Johenna wat die strikkie met die Boere-republieke se oranje, blanje blou altyd voor haar bors gedra het toe Miss Mallurb met die kleure van die Union Jack op haar eie voorskoot geverf het.

Soggens na die rising bell het die quiet time-klok gelui, dan moes jy jou Bybel lees en bid. By elke maaltyd is daar ook gelees en gebid. Na aandete was dit recess time by Miss Bliss in die sitkamer. Johenna sê sy het net gegaan omdat daar op koue aande 'n vuur was en af en toe cocoa. Johenna was al een wat durf sê het die kerk is te warm in die somer en die bank is smal en hard en Mister Murray preek en preek en kan nie end kry nie tot twee uur en langer.

Met die revivals was daar baie dienste, van die oggend tot die aand. Baie van die meisies was bang vir die hel en die vuur en het bymekaar in die bed geklim. Dit was nie biekie erg nie.

Toe het Peternella se ma haar kom haal, al die pad van die Vrystaat af.

---

¹"Verhewe" omdat dit volgens die voorafgaande opmerking van die twee Amerikaanse dames duidelik is dat die verkope van die White House as goddelike ingrype gesien is.

In die onderliggende “boodskap” van hoop, herryzenis, versoening en ’n omgee vir die ander, is die organiserende hand van ’n implisiete outeur merkbaar. So ook is ’n vormgewende instansie merkbaar in die laaste brief van Abbie, wat lewenswaarhede deurgee wat ook vir vandag (2000) sou kon geld. Hierteenoor is die gedeeltes waar ’n eksterne verteller aan die woord is, meer objektief (p.100):

Dit was in dié dae dat Martha gehoor het dat Harry ’n wit kind by ’n Engelse vrou in Wynberg verwek het. Die seun van Jacob Cilliers het toe die poskantoor uit Dawid Malan se huis op die hoek van Roos- en Kerkstraat bedryf. Dit was net voor die dae van die Cairncrosse. Pieter het vir haar kom sê Mister Cilliers sê daar is ’n brief vir haar by die poskantoor. Tussen 9 en 12 in die môre deel die jong Jacob die pos by die venster van Dawid Malan se eetkamer uit. Sy het toe in dié tyd gegaan. Op die koevert het gestaan:
Come to me Martha. I need you. My wife Annie is sick.
 Die adres was: *Lower Park Road, Wineberg.*

Die versoeking was om by die gedeeltes waar die eksterne verteller aan die woord is, te veel historiese inligting in te voeg wat nie verband hou met die verhaal nie - te veel storie en te min storie dus. My eerste probeerslae het te veel losstaande historiese inligting bevat, en moes drasties gesnoei word om ’n vlotter, boeiender storietrant te bewerkstellig.

5.6 Ruimte

Coba se verhouding tot haar ruimte is ’n uiters belangrike faktor in die skep van haar identiteit. Sy praat van haar ruimte as haar “uitgebreide self”. Dit is Afrika se “grond, sy lig, sy mense, sy stories” wat op die ou end genesend op haar inwerk (p.134).

In Nederland was ruimte - naas haar problematiese verhouding met Schalk-Willem - die belangrikste enkele faktor wat bygedra het tot haar depressie. Dit was bo alles die triestige, grys weer wat haar siek gemaak het (p.88):

Daar was die dae dat ek nie opgestaan het nie en die gordyne toegetrek het omdat ek nie lus was vir Hannie Geelhoed se geklets as sy die koerant aflewer nie. Ek onthou een oggend toe ek kombuis toe sluip en hoe ek deur die venster gekyk het. Die lug was grys van die vertrekkende reëns, die blou wat deureskyn het, was nóg ’n skakering grys. Ek onthou hoe ek deur die venster gekyk het na die grys lug en die grys muur in my agterplaas en hoe ek vir ’n oomblik myself sien staan het, ’n vrou by die venster van ’n vreemde kombuis, en gewonder het hoekom is ek daar, watter verstrengelde lyne in my

verlede en in die hede my by hierdie vreemde oomblik uitgebring het. Toe het ek weer in die bed gaan klim.

Hiermee saam sien Schalk-Willem haar in 'n tradisionele vroulike rol: as verlengstuk van homself, iemand vir wie hy (miskien onbewustelik) nie 'n eie, onafhanklike kern gun nie. Schalk-Willem "hoor" haar nie; by implikasie beperk hy haar, stel hy grense aan haar, ontken haar wese, baken hy haar terrein vir haar af.

Coba ervaar Holland as 'n onderdrukkende, patriargale ruimte. Niemand sien haar raak nie; niemand stel in haar belang nie (p.3)

Hoe kan ek vertel hoe dit daar was? Hoe kan ek vertel van die twee kontinente, en die oseane wat daartussen lê? Daar wou niemand luister nie, hoe kan ek hier sommer weer praat? Hoe kan ek vertel dat ek mens sonder konteks was, en sonder rybewys en werksvergunning 'n mens sonder 'n naam en sonder 'n toekoms? Drie jaar lank moes ek alles uitvee - niemand wou na my storie luister nie. Want dis wat hulle van my gevra het: vee alles uit wat vir jou belangrik was, en begin van voor af. Begin sonder jou broer en jou susters, jou pa en jou ma, jou oupa en jou oma, jou oupagrootjie en jou oumagrootjie

Hieruit is dit duidelik dat die breë familieverband ook deel is van Coba se ruimte en 'n belangrike komponent van haar identiteit.

Wanneer Coba terugkeer na Suid-Afrika, is dit asof sy geleidelik weer begin lewe. Hiertoë dra by veral die plesier wat sy het aan die fisiese ruimte van Suid-Afrika, en by name haar tuisdorp Wellington (p.137-138):

Ek kyk na die ruwe klip van die skuins koppe waarteen, hier, selfs die waboom nie staanplek kry nie. Ek kyk op teen die hoë blou lug en die drywende wit wolke. Ek is omring van dié dinge wat ek vergeet en onderdruk het, behalwe in my drome en soms in my binnelandskap. Ek drink dit in, die teksture en die toonaard van dié landskap; ek verslind dit, sodat ek dit weer later kan herskep. Ek sien dat hierdie poel, hierdie berg, oneindig is en nooit uitgeput sal word nie - dit sal aanhou om hierdie passie in my op te wek.

Hierin vind sy dan weer opnuut haar identiteit. Sy vind dit ook in die uitleef van haar skeppingsdrang - in haar skilder- en skryfwerk.

Wanneer Coba haar in die verhaal van Martha begin inleef, word die verlede 'n alternatiewe ruimte

waarin sy genesing vind. Martha begelei haar terug na 'n "moederlandskap". Showalter¹ (1988:347) se beskrywing van die model vir sekere Franse feministiese literêre kritici is deels op Coba van toepassing. Bevryding word vir hierdie skool van denke gevind in beeldryke taal van 'n wilde sone, 'n soort Donker Kontinent waarheen die heldin terugkeer:

The writer/herione, often guided by another woman, travels to the 'mother country' of liberated desire and female authenticity; crossing to the other side of the mirror, like Alice in Wonderland, is often a symbol of the passage.

In *Limietberge* kan die berg-metafoor met die spieël-metafoor vervang word. Coba klim die berg uit na 'n nuwe ruimte van vroulike outentisiteit en die ontdekking van 'n eie, selfstandige kern. Maar - in aansluiting by Showalter (1988:349-351) se pleidooi dat die feministiese model allesomvattend moet wees, en tradisioneel vroulike én manlike ruimtes moet binnedring - een waarin die mildheid van vergiffenis en die omgee vir 'n ander oor die breë Suid-Afrikaanse spektrum, ook 'n plek het.

Omdat Rebecca, die moeder van Martha, vanweë haar lyfeienskap en slaafstatus nooit haar eie plek gegun is nie, het sy gedroom van haar eie huisie, wat sy uiteindelik koop en aan haar dogter oordra. Hierin moet Martha dan 'n nuwe identiteit vind. Die klein huisie langs die rivier word egter oorheers deur die dominante ruimte van die "Seminary". Wanneer Martha se huisie langs die rivier later afbrand en sy na die Engels-gedomineerde omgewing van Wynberg trek, is die verwagte reaksie een van verplettering. Maar Martha bewys dat sy ruim innerlike reserwes het - 'n soort stabiele binneruimte wat nie in die aangesig van uiterlike katastrofes ineenstort nie. Die bespotting en neerhaling van die dominante Engelse bevolking (die dans by Maynardville, die ontmoetings met die Lady), die erf van 'n titel én van eiendom, tas nie dié innerlike kern aan nie. Sy weet wie sy is, sy bly haar kopdoek dra, en praat haar eie taal.

Abbie se metafisiese ruimte is naas die fisiese milieu van die White House en die Seminarium dié waaraan sy voorkeur gee en wat sy gedurig betree in gesprekke met haar Vader in die hemel. Dis 'n gebied wat sy ook wil verruim in haar ywer vir die uitbreiding van haar Vader se koninkryk.

---

¹Showalter se pleidooi is vir die verbreding van die beperkende modelle waarmee feministiese tekste geëvalueer word. Hierdie is 'n voorbeeld van één benadering, en nie 'n finale model nie.

Aan die einde van haar lewe verlang sy om dit binne te gaan (p.200):

Liewe Annie, my oë is swak en ek kan skaars meer sien - ek moes dié brief dikteer - maar in my binnelandskap ervaar ek hierdie drome so reël soos wat ek vroeër die skerp omlyninge van die Limietberge gesien het. Maar eindeloser, onbeperk, onbegrensd. Ek is gereed om terug te keer na my Vader se huis.

Dit is 'n ervaring wat miskien vreemd is aan postmoderne denke; so ook Abbie se idealistiese sieninge oor sending en evangelisering. Maar dis een van die baie stemme in *Limietberge* waarvan die leser noodwendig moet kennis neem - bygesê, dié leser wat gewillig is om Abbie se lang monoloë en haar ou-wêreldse diskoers uit te luister. Die bestaan van 'n alternatiewe wêreld neem vir verskillende mense verskillende vorms aan - soos wat ook deur Coba gesuggereer word (p.78). Die simpatieke postmoderne leser behoort Abbie se wêreld nie vyandig gesind te wees nie, "even if there is no desire to return to the past as a time of simpler or more worthy values" (Hutcheon 1988:230).

Vir Coba is dié alternatiewe wêreld aanvanklik 'n vreesagtige gebied, 'n gebied wat bevolk word deur 'n veroordelende tante, 'n vreesaanjaende plaaslike profeet en 'n verwarrende ervaring met 'n besoekende charismatiese groep (pp. 74-76). Namate sy haar eie interne en eksterne ruimte vind, dui die daarmee-gepaardgaande liefde vir die ander ook op 'n groter Liefde.

Die leser kry hopelik ook insig in die myns insiens eerlike soeke van Celestine na 'n ideële ruimte. Al is Celestine lid van 'n godsdienstige groep wat deur die plaaslike inwoners verwerp word, is dit duidelik die implisiete outeur se bedoeling dat simpatie opgewek word vir elke mens se eerlike soeke na die waarheid.

6. Transgressie

Transgressie impliseer die oorskryding van grense. Volgens die woordeboekdefinisie is dit "going across a passage, i.e. the overstepping of a moral bound or limit; a violation of a moral principle or rule or conduct".

Die feit dat die fiktiewe personase Martha kinders by drie verskillende mans sonder 'n wettige egverbintenis gehad het, moes binne die sosiale konteks van die Victoriaanse morele kode haas

onvergeeflik gewees het. Dat een van die drie boonop 'n *blanke* man was, moes sekerlik binne die kleindorpse konteks nog vreemder aangedoen het. Martha hoor dan ook by Clara Pieterse dat “die mense praat oor die Ingelsman wat by die coloured bly” (p.37). Harry self was 'n uitgeworpene en 'n swerwer, vir sy eie mense nie aanvaarbaar nie, en vir dié van Martha 'n buitestaander. Met só 'n man bemoei Martha haar dan. Sy oortree die morele en sosiaal-aanvaarbare grense van beide die bruin en blanke bevolkings van die dag.

Transgressie kan egter ook beteken dat 'n figuurlike grens oorgesteek word wat vanuit 'n stagnante situasie na herlewing en vernuwing lei (Viljoen 1993:324). Reeds met Harry se eerste aankoms in Bainstraat, Wellington, ontvang Martha hom met 'n sigbare konkretisering van haar medemenslikheid (p.11):

Sy het hom met warm water afgewas en sy bene gevryf, met haar hande oor sy dun pienk vel. Later het sy die velkometers van die kooi oor hom gegooi. Nog later het sy teen hom gaan aanlê, en toe was dit of die warmte van haar lyf help, want Harry die Ingelsman het begin roer.

In Wynberg is daar later sprake van hervorming by Harry. Met die ontvangs van sy erfporsie en van sy titel, genereer hy nuwe lewe. Hy word besitter van grond en eiendom waarvan hy sommige reeds tydens sy leeftyd aan Martha oordra. Sy, op haar beurt, belê in menslike materiaal - die skenk van grond vir 'n skool. Dié skool het sy eie dinamiek en ontwikkel mettertyd tot 'n volwaardige Onderwyskollege - Battswood Kollege - waaraan bekende name verbind is. Pieter se voorspelling na die afbrand van Martha se huisie dat daar 'n herryse sal wees, word bewaarheid. Wanneer Martha aan die einde van haar lewe terugkeer Wellington toe, sê sy vir Pieter terwyl hulle na die herstelde Bainstraat-huis kyk (p.189):

Of kôs, Pieter, of kôs. Daar sal 'n herryse wees, yt die vallei van doodsbeendere yt.

In teëstelling met Martha wat weet wie sy is (vergelyk haar onversteurbare nederigheid na die ontvangs van 'n titel en geld), lei Coba aan depressie en 'n swak selfbeeld wanneer sy uit Nederland terugkeer na Suid-Afrika. Wanneer die genesende krag van haar tuislandskap en die herontdekking van haar eie kreatiewe vermoëns op haar begin inwerk, skryf sy (p.154):

Mettertyd was die herontdekking van myself en dié dinge wat my gelukkig maak, soos 'n nuwe geboorte. Dit was om die vensters oop te gooi van drie beknelde kamers en die lig te laat binnekom. Ek was die eerste keer in maande weer alleen, sonder Schalk-Willem, 'n mens in eie reg, en ek het in hierdie alleenheid 'n soort ekstase gevind, asof ek nie weer slegs van my eie kern in besit neem nie, maar ook van dié van my wêreld.

Dae aaneen het ek oorgetik, neergeskryf, en sketse gemaak. Dit was 'n suiwering, 'n afwassing.

Wanneer sy tot 'n herontdekking van haarself kom, kan sy haar tot so 'n mate met 'n ander vereenselwig, dat sy 'n ander "word." Sy, Coba, is ook Martha (p.203). Sy kan ook vergewe¹, soos wat in die slotreël van *Limietberge* gesuggereer word. Die self en die ander word uiteindelik harmonies verbind (Van der Merwe en Viljoen 1998:227).

Kuns en literatuur speel in dié genesingsproses 'n belangrike rol. Die kreatiewe dimensie staan sentraal in die lewe van die mens. Degenaar beklemtoon die belangrikheid van die letterkunde en van stories-vertel (2000:15):

Ek het veral in gedagte die kuns om stories te vertel. Gebeurtenisse in die verlede moet geïnterpreteer word op 'n verbeeldingryke wyse en die vertel van verhale is 'n paslike manier om dit te doen. Elke kultuur het sy eie verhale en dit is belangrik om daarna te luister. Deur na mekaar se verhale te luister, leer ons nie net meer oor mekaar se kultuur nie, maar is ons besig om saam 'n gemeenskaplike toekoms te skep. Verhale dra by tot die produksie en konsumpsie van 'n geïnformeerde kultuur omdat dit deur die kuns van vertelling is dat 'n kultuur verryk word met intertekstuele betekenis.

Hierdie opmerking van Degenaar regverdig myns insiens ook die begeerte om Martha se verhaal te vertel. Harry senior se handeling by die skryf van sy outobiografie, Ouma Jacoba se neerskryf van haar "Fragments of the Good Old Days," Coba se terapeutiese skryfhandeling, Winnie Rust die reële outeur se neerskryf van die verhale van haar dorp - in al hierdie skryfhandelinge kan iets van Harry senior se versugting in die voorwoord van sy outobiografie gehoor word (Grey 1888 preface):

and the raising of my spirit[...] has been sensibly and sweetly fulfilled during the process of this exercise

---

¹Volgens die *Reader's Digest Great Illustrated Diary* kan *remittance* onder andere die volgende betekenisse hê: *to pardon, to forgive, to restore to an original condition*.

7. Die getekstualiseerde verlede

Coba skryf in die slotfragment wanneer die vroue uit die verlede met wie se tekste sy verkeer het aan haar verskyn, die volgende woorde:

Maar dit is drome. Of is dit werklik? In my hand, en in Ma se studeerkamer rond, is alleen maar fragmente, vergeelde tekste uit die verlede. Die onoorbrugbare afstand tussen teken en werklikheid, hoor ek Schalk-Willem sê.

Dit sluit aan by Hutcheon se teorie (1988:93):

The “real” referent of their (tekste wat oor die verlede handel - W.R.) language once existed; but is only accessible to us today in textualized form: documents, eye-witness accounts, archives. The past is “archaeologized” ...but its reservoir of available materials is always acknowledged as a textualized one.

Coba ontdek die verhale van die verlede alleen maar in getekstualiseerde vorm: haar ma se navorsing, haar ouma se dagboek en ou briewe. Sy is op tekste aangewese om die verlede te agterhaal. Die leser word met vrae gelaat: Wat is teks, en wat is werklikheid? Wat is feit, en wat is fiksie? Die werklikheidsillusie word immers versterk deur die foto's in die teks.

Is Coba onherroeplik in die labirint van 'n teks gevange? Dit wil eerder lyk of die skryfhandeling progressie toon en as voortgaande proses van ontlading 'n genesende uitwerking het (p.203):

Skryf al hierdie dinge neer, sê my ma. Skryf dit neer, dan sien mens beter. Soms is daar die helder blik, tussen mis en wolke deur, oor grense heen. [...]. Skryf al dié dinge neer. En so, met die skryf, remit ek eers myself, en toe vir hom, vir Schalk-Willem.

Die dokumenteerder van *Limietberge* wat in haar tuisdorp op die spore van haar verlede terug gaan, herinner in sekere opsigte aan die karakter van Garcia Marquez in *One Hundred Years of Solitude* (1967:388,390):

He [she - W.R.] went through the dusty and solitary streets, examining with scientific interest the inside houses in ruin, the metal screens on the windows broken by rust and the dying birds, and the inhabitants bound down by memories. He tried to reconstruct in his imagination [...].

In haar poging tot die verbeeldingryke rekonstruksie van die verlede, was die dwalende, soekende dokumenteerder van *Limietberge* uiteindelik hoofsaaklik op tekste aangewese. Maar al

skrywende was die verbeelde transformasie van die ego in die verskillende vroue van *Limietberge* verruimend, en is gevind dat die kreatiewe verbeelding die beperkinge kan oorskry wat “teks alleen” in ’n verkenning van die verlede toelaat.

BRONNELYS

Adhikari, Mohamed (red.), R.H. Pheiffer, F. Ponelis en Hein Willemse. 1996. *Straatpraatjies. Language, Politics and Popular Culture in Cape Town, 1909 - 1922*. Kaapstad: J.L. van Schaik. Academic.

Afrikaanse Patriot, Die. 1876 - 1893. Kaapstad: S.A. Biblioteek.

Ankersmit, F.R. 1989. Historiography and Postmodernism. Library of Catalog [sic] Card Number: 63-47837. United States of America.

Armstrong, Christa. 1993. *God's Errant Children*. New York: Privately Printed.

Bakhtin, Mikhael. 1967. From the Prehistory of Novelistic Discourse. In: Lodge, David (ed.). 1988. *Modern Criticism and Theory*. London and New York: Longman.

Brems, Hugo. 1973. Defictionalisering. *Dietsche Warande en Belfort*. Jaargang 123, nr 7.

Bressler, Charles E. 1994. *Literary Criticism. An Introduction to Theory and Practice*. New Jersey: Prentice-Hall International.

Cape Monthly Magazine, The. 1870 - 1872. New Series Vol 1: Julie tot Desember; New Series Vol.II Januarie tot Junie; New Series Vol. IV Januarie tot Junie. Kaapstad: J.C. Juta.

Catechismus, geloofs-belijdenis, kort begrip der Christelijke leer, leerregelen van de synode van Dordrecht en liturgie van de Nederduitsch Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika. 1970. Kaapstad: N.G. Kerkargief.

Choy, Leona. 1979. *Andrew Murray. Beelddraer van ewige liefde*. Pennsylvania: Dieper Lewe Uitgewers.

Choy, Leona. 2000. *Andrew and Emma Murray. An Intimate Portrait of their Marriage and Ministry*. Winchester: Golden Morning Publishing.

Copper Mines of Namaqualand, The. 1870. *The Cape Monthly Magazine* Vol 1 July - Dec. Kaapstad: J.C.Juta.

Daljosafat-plase. Dokumentasie goedgunstelik verskaf deur die Drakensteinse Heemkring, Paarl.

Davids, Achmat. 1997. Eeu van die drie soorte vroeë Afrikaans: Slawe-afrikaans. In: Van Rensburg, Christo, Achmat Davids en Jeanette Ferreira. *Afrikaans Afrika*. Pretoria: J.L. van Schaik Akademies.

Death of the Earl of Stamford. 1890. *Cape Times Weekly*, 25 Junie.

De Beer, Mona and Brian Johnson Barker. 1992. *A Vision of the Past. South Africa in Photographs 1843 - 1910*. Hong-Kong: Leefung-Asco Printers Ltd.

Degenaar, Johan. 2000. Kultuurimperialisme is 'n konstante bedreiging vir 'n pluraliteit van kultuur en tale. *Die Burger*, 31 Maart.

De Klerk. W.A. s.a. Martha Solomons, Countess of Stamford. Paarl: Drakensteinse Heemkring.

De Klerk. W.A. 1990. Bruin nasate van Britse adellikes leef in Kaap. *Insig*: Junie.

Dreyer, Eerwaarde A. 1929. *Kerksouvenir van Wynberg. Geskiedenis van die honderdjarige bestaan van die Ned. Ger. Gemeente Wynberg, 1829 - 1929*. Kaapstad: Nasionale Pers, Bpk.

Dreyer. Eerw. A. 1931. *Gedenkboek van die Nederduitse Gereformeerde Sendinggemeente Wynberg, bevattende 'n geskiedkundige oorsig van sy vyftigjarige bestaan 1881 - 1931*. Kaapstad: Struik Uitgewers.

Du Plessis, J. 1920. *Het leven van Andrew Murray*. Kaapstad: De Zuid-Afrikaanse Bijbelvereniging.

Du Toit, André. 1987. The Cape Afrikaners' Failed Liberal Movement 1850 - 1870.

In: Butler, Jeffrey, Richard Elphink and David Welsh. *Democratic Liberation in South Africa*. Kaapstad: David Philip (Pty)Ltd from Middleton Connecticut: Wesleyan University Press.

Earl of Stamford, a Romance of the Peerage. The. 1892. *Cape Argus*, 9 Junie.

Eeuwfeest van het ontstaan en de vooruitgang der Ned. Ger. Zending Gemeente te Wagenmakersvallei en Wellington. 1920. Wellingtonse Drukkerij. (Wellington Museum).

Famous Stamford Case, The. 1903. *The Owl*, 25 Desember.

Ferguson, Abbie. Ongepubliseerde briewe. Wellington Museum.

Ferguson, George. 1927. *The Builders of Huguenot*. Kaapstad: Maskew Miller Ltd.

Forgacs, David. 1993. Marxist Literary Theories. In: Jefferson, Ann & David Robey (red.). *Modern Literary Theory*. London: Batsford Ltd.

Foster, P.H. Die roman as meertalige lag: die diskoers in Wilma Stockenström se *Abjater wat so lag*. *Tydskrif vir Literatuurwetenskap* 3/4 (pp. 326-338).

Green, Lawrence. 1951. *Grow Lovely, Growing Old* (pp. 178 - 182). Kaapstad: The Standard Press Ltd.

Grey, Harry. 1888. *The Autobiography of the Rev. Harry Grey, B.A. with a Short Account of his Last Illness and Death, and an Introduction by Jas. Baker, F.L.S., F.S.Sc, Canon of St. George's, Cape Town*. Kaapstad: Juta.

Growth of the Post Office at Wellington. Wellington Museum s.a., s.n., s.l.

Hall, R.T. 1871. The Little Railway in Namaqualand. *The Cape Montly Magazine*
Vol II Jan - June. Kaapstad: J.C. Juta.

Hutcheon, Linda. 1988. *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*. New York en Londen: Routledge.

Hutcheon, Linda. 1989. *The Politics of Postmodernism*. New York en Londen: Routledge.

Journey to the Copper Age. 1999. *National Geographic* Vol. 195 (4), April.

Kearney, Richard. 1991. *The Wake of the Imagination*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Kotzé, S.F. 1965. Wellington en sy sendinggemeentes. *Moedergemeente Wellington*.

Feesbrosjure: Honderd-vyf-en-twintig jaar van genade, 1840 - 1965. Wellington: Wellington Druipers.

Lady, by a. 1998. *Life at the Cape over a Hundred Years Ago*. Kaapstad: Struik Uitgewers.

Langham-Carter, R.R. 1974. Lord Stamford's Tangled Affairs. *Familia* X1.1 pp. 8 - 13.

Langham-Carter, R.R. 1974. What Happened to the Greys. *Familia* X1.3: pp. 78 - 80.

Langham-Carter, R.R. 1976. Some More Light on Lord Stamford. *Familia* X111.3: pp 7 - 10.

Langham-Carter, R.R. 1974. Books and Buildings: Some Stamford Africana. *Africana Notes and News* Vol 21/2.

Late Earl of Stamford. The. 1890. *Cape Times Weekly*, 25 Junie.

Le Roux, Nico J. 1932. *Die Jongetjies Hoër Skool tot 1906*. M.A.- proefskrif. Stellenbosch: Die Universiteit van Stellenbosch.

Lyotard, Jean-Francois. 1984. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester: Manchester University Press.

Marais, Elaine s.a. *Fragments of the Olden Days*. Handgeskrewe dagboek (1). Wellington Museum.

Marais, Elaine. s.a. *Fragments from the Good Old Days*. Handgeskrewe dagboek (2). Wellington Museum.

Marquez, Gabriel Garcia. 1967. *One Hundred Years of Solitude*. New York: Harper Collins Publishers.

Murray, Joyce (red.). 1954. *Young Mrs Murray Goes to Bloemfontein. 1856 - 1860*. Kaapstad: A.A. Balkema.

Nienaber, G.S., P.J. Nienaber en C.J.M. Nienaber. 1962. *Dit was ons erns. Die ontwikkeling van die Afrikaanse taal, letterkunde, boek en tydskrif*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel.

Oberholster. A.G.(red.) en Pieter van Breda. 1987. *Paarlvallei 1687 - 1987*. Pretoria: R.N.G - uitgawe vir die Munisipaliteit Paarl.

Paglia, Camille. 1990. *Sexual Personae: Art and Decadence from Nefertiti to Emily Dickinson*. New Haven: Yale University Press.

Petersen, Ebrahim. 1999. *Slawerny aan die Kaap*. Wellington Museum. s.n., s.p.

Pheiffer, R.H. 1996. 'Straatpraatjes' - 'n vroeë voorbeeld van alternatiewe Afrikaans. In: Adhikari, Mohamed (red.), R.H. Pheiffer, F. Ponelis en Hein Willemse. *Straatpraatjes. Language, politics and popular culture in Cape Town, 1909-1922*. Kaapstad: J.L. van Schaik.

Pheiffer, R.H. (red.). 1906. Afrikaanse Gedigte. Byeenfersameld uit wat in die laaste 30 jaar ferskyn is 1876-1906. Verkleinde Faksimilee herdruk met nuwe inleiding deur prof. R.H. Pheiffer. Paarl Drukkers Maatskappy Bpk. Paarl.

Ponelis, F. 1996. Codes in Contradiction: The sociolinguistics of 'Straatpraatjes.' In: Adhikari, Mohamed (red.), R.H. Pheiffer, F. Ponelis en Hein Willemse. *Straatpraatjes. Language, politics and popular culture in Cape Town, 1909-1922*. Kaapstad: J.L. van Schaik.

Preston, Mary Otis. 1882-1889. *Letters. Written while Serving at Huguenot Seminary Wellington, South Africa*. Journals I-III. Transcribed from the Originals by Ruth M. Beebe, granddaughter of Mary Otis (Preston) Spafford - Completed September 4, 1998.

Pretorius. Celestine. 1998. *Al laggende en pratende: Kaapse vroue in die 17de en 18de eeu*. Kaapstad: Human en Rousseau.

Robinson, A.M. Lewin. 1973. *The Letters of Lady Anne Barnard to Henry Dundas from the Cape and Elsewhere 1793 - 1803, Together with her Journal of a Tour into the Interior and Certain other Letters*. Kaapstad: A.A. Balkema.

Robinson, Helen. 1998. *Beyond the City Limits: People and Property at Wineberg 1795 - 1927*. Kaapstad: Juta & Kie. Ltd.

Schoch, August. s.a. *Biography of W. August Schoch. Notes on my Life*, s.n., s. l. Wellington Museum.

Schoch. August. 1910. *Transvaal. 34 Jahre im lande der Buren. Erinnerungen von W. August Schoch* s.n., s.l.

Seventy-fifth Anniversary 1891 - 1966. Battswood Training College, Secondary and Practising Schools, Wineberg. Feesuitgawe s.n., s.l.

Showalter, Elaine. 1988. Feminist Criticism in the Wilderness. In: Lodge, David (red.). *Modern Criticism and Theory*.

Slawe se lewe gewys met opgrawings. 2000. *Die Burger*, 3 Maart.

Smalberger, John M. 1975. *Aspects of the History of Copper Mining in Namaqualand 1846 - 1931*. Kaapstad: C. Struik (Pty). Ltd.

Smith, H.J. 1990. *Die liefde van jou bruidstyd! Een-en-'n-half eeu in die geskiedenis van die Nederduits Gereformeerde gemeente Wellington: 1840 - 1990*. Paarl: Paarlse Drukkers.

Stamford Case. The. 1903. *The Owl*, 25 Desember.

Sutton, Keith. 1981. The Noble Drifter. *The Eastern Province Herald*, January.

Thietz, Jennifer. *Beneath Bainskloof*. Ongepubliseerd.

Van der Merwe, Chris N en Hein Viljoen. 1998. *Alkant Olifant*. Pretoria: J.L. van Schaik Akademies

Van Gorp, H., R. Ghesquiere, D. Delabastita & J. Flamend. 1991⁴(1979). *Lexicon van literaire termen*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Van Heerden, Etienne. 1994. Vanuit eie werk: Die skrywer as historiograaf. *Tydskrif vir Letterkunde* XXX11(3): 1-15.

Van Heerden, Etienne. 1997. *Postmodernisme en Prosa. Vertelstrategieë in vyf verhale van Abraham H. de Vries*. Kaapstad: Human & Rousseau.

Van Heerden, Petronella. 1962. *Kerssmuitsels*. Kaapstad: Tafelberg Uitgewers.

Van Huyssteen, Ters. 1985. *Hugenoteland*. Kaapstad: Tafelberg Uitgewers.

Van Niekerk, Annemarié. 1998. A Woman who Made her Mark in History but Remained Marginalised in the Documents of History: Petronella van Heerden. *Tydskrif vir Literatuurwetenskap*. Jaargang 14 nommer 3/4.

Viljoen, Louise. 1993. Die roman as polifonie: diskursiewe verskeidenheid in Lettie Viljoen se *Belemmering*. *Tydskrif vir Literatuurwetenskap* Jaargang 3/4 (pp. 313-325).

Weideman, George. 1999. *Draaijakkals*. Kaapstad: Tafelberg Uitgewers.

Die gebruik van die dagboek van Elaine Marais is deur die vriendelike toestemming van haar seun Edward Marais (soos vervat in 'n brief aan die skrywer gedateer 10.17.2000).